

Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Medievisztika–Régészet Program

A középkori és kora újkori Szeged helyrajza

Doktori (PhD) értekezés

Készítette: **Törőcsik István**

Témavezető: **Liptovszkyné dr. habil. Wolf Mária**

Szeged
2024

1. Bevezetés, témakijelölés, köszönetnyilvánítás.....	1
2. Kutatástörténeti áttekintés	3
3. Források.....	21
3.1. Szeged története 1719-ig.....	21
3.2. Ábrázolások.....	38
3.3. Régészeti kutatások.....	43
4. Szeged természeti adottságai.....	47
4.1. A feltöltés előtti domborzat	47
4.2. A régi Szeged vízrajza	49
4.3. Az árvízi elöntés mértéke	52
5. Települési előzmények	54
5.1. Óskori leletek	54
5.2. Partiscum.....	56
5.3. A népvándorlás kora	60
6. A középkori Szeged kezdetei.....	63
6.1. A helynév eredete	63
6.2. 10–11. századi temetők Szegeden	64
6.3. A sókamara városfejlődésben játszott szerepe	65
6.4. A szegedi főesperesség	66
7. Asszonyfalva, Felszeged, Felsőváros	68
7.1. A településrész rekonstrukciója	68
7.2. Ábrázolások.....	72
7.3. A Szent György–templom	75
7.4. A Szent Miklós–kolostor	79
7.5. A Szentlélek–kolostor.....	81
7.6. A korai sóraktár lokalizációjának kérdése	83
7.7. A „Felsősziget” értelmezése	84
7.8. A felsővárosi „török temető”	85
7.9. Leletanyag	87
7.9.1. Márk „püspök” sírköve	87
7.9.2. Leletek a Horváth Mihály utcából.....	89
8. A szegedi vár	90
8.1. A védművek leírása	90
8.1.1. Az északi kaputorony és az északi fal	90
8.1.2. Az északnyugati saroktorony	92
8.1.3. A nyugati kaputorony	94
8.1.4. A délnyugati saroktorony	94
8.1.5. A déli falba foglalt épület („a palota”)	95
8.1.6. A déli kaputorony és déli fal.....	96
8.1.7. A délkeleti saroktorony.....	97
8.1.8. A keleti kapu és fal	99
8.2. A várudvar régi épületei	99
8.2.1. A „vártemplom”.....	99
8.2.2. A „hármás pince”.....	101
8.2.3. A kápolna.....	103
8.2.4. A várparancsnok háza és a tüzérségi szertár épülete	104
8.3. Leletek a várból.....	105
8.3.1. A „Kőbárány”	105
8.3.2. Egy rejtélyes építési felirat	106
9. A szegedi vár építéstörténeti revíziója.....	108
9.1. A „vársziget” cáfolata.....	108
9.2. A castrum tartozékai; a váruralalom kérdése.....	109

9.3. Méretbeli és szerkezeti anomália	112
9.4. Szeged csonka városfala.....	112
9.5. A déli fal török építésének bizonyítékai	115
9.6. Bizonyítékok az 1522-es tizedjegyzékben	116
9.7. Török terjeszkedés a Tisza–völgyben a 16. század derekán	118
10. A castrum rekonstrukciója.....	120
10.1. „A szegedi vár lakói”.....	120
10.2. A város árka.....	120
10.3. A középkori várostervezés nyomai.....	122
10.4. A Tisza partromboló hatása	123
10.5. Lehetett-e a castrum az erődített város.....	124
11. A hospesváros, a későbbi Palánk.....	125
11.1. A hospesek eredete	125
11.2. A város utcái	131
11.3. A Szent Demeter–templom.....	138
11.3.1. Források.....	138
11.3.2. Régészeti kutatások	139
11.3.3. Az építési periódusok keletkezése.....	144
11.3.4. A Dömötör–torony.....	146
11.3.5. A Gyümölcsoltó Boldogasszony–kápolna.....	150
11.3.6. Az ismeretlen kápolna	152
11.3.7. Temetkezések.....	153
11.4. A konventuális ferences templom és kolostor	155
11.4.1. Források.....	155
11.4.2. Lokalizációs kísérletek	157
11.4.3. A kolostor feltételezett épülete	160
11.4.4. Kőfaragványok	162
11.5. Középkori és kora újkori házak a Palánkban	163
12. Fazékszer.....	165
13. Balak, Alszeged, Alsóváros	166
13.1. A városrész rekonstrukciója	166
13.2. A városrész erődítése.....	170
13.3. Szent Péter–templom és ispotály.....	171
13.3.1. Források és lokalizációs lehetőségek	171
13.3.2. A johannita birtoklás lehetősége.....	173
13.4. Havas Boldogasszony–templom és kolostor.....	174
13.4.1. A kolostor története	175
13.4.2. A templom	177
13.4.3. A kolostor épülete.....	181
13.4.4. A másodlagosan felhasznált kőfaragványok	182
13.4.5. Építéstörténet.....	182
13.4.6. Mihály István sírköve.....	185
13.5. Éremlelet a Barát utcából	185
14. Középváros	187
14.1. Történeti források	187
14.2. Régészeti adatok.....	188
15. Összegzés – a szegedi városfejlődés új modellje	191
16. Irodalom	198
17. Képek	222

1. Bevezetés, témamegjelölés, köszönetnyilvánítás

Szeged a középkor végére a Magyar Királyság második legnépesebb városává vált, középkori épített öröksége azonban túlnyomórészt megsemmisült az elmúlt évszázadok során. Nem csupán az épületállomány cserélődött ki teljesen, de a telektömbök és az azokat határoló utcák és terek nagy része is eltűnt, illetve átalakult. Amit tehát a város középkori és kora újkori képéről tudunk az javarészt történeti kutatásokon alapul. E tekintetben a város jól ellátottnak mondható, hiszen több várostörténeti monográfia mellett sok tucat tudományos igényű könyv és tanulmány foglalkozik az okleveles és más forrásokban fennmaradt szegedi városrészek, illetve jelesebb épületek történetével. A sanyarú forrásadottság miatt indokoltnak látszó régészeti kutatásokat viszont a beépítettség mellett sokáig béklyózta az a hiedelem, hogy a középkori Szeged központi része 5–6 m vastag feltöltés alatt alussza örök álmát, melyet a várost romba döntő Nagyárvíz után hordtak fölé szintemelés céljából.

1997-ben, amikor néhai professzorunk, Fodor István szemináriumán a szegedi várról szóló referátum elkészítését elvállaltam, még nem sejtettem, hogy hamarosan közelebbi kapcsolatba kerülök majd dolgozatom tárgyával. A következő évben negyedéves régészhallgatóként Szarka József barátommal lehetőséget kaptam a 18. századi vármaradvány boltíveit borító bombafogó földréteg átvizsgálására, ősszel pedig — mivel a Móra Ferenc Múzeum összes régésze az M 5 autópálya Csongrád megyei nyomvonalán dolgozott — az egykori Palánk területén végzett közmű-rekonstrukció különböző árokszakaszaiban folytattam leletmentést. Eme munka során falalpozásokat dokumentáltam, valamint kőfaragványokat és kerámiákat gyűjtöttem. 2002-ben és 2003-ban Vörös Gabriella régész és akkori múzeumigazgató munkatársaként lehetőségem nyílt egy szondázó feltárást végezni a Roosevelttéren. A déli várkapu mögötti területen egymás után bontottuk ki a téglás/téglatörmelékes járósínteket, melyek a hódoltsági rétegek alatt elfogytak, a barna majd fekete humuszban nem találtuk meg a vár építési szintjét sem. Ebből arra voltam kénytelen következtetni, hogy a vár déli fala, illetve kapuja nem épülhetett a 16. század előtt. A várra vonatkozó megfigyelések újraértelmezése és más — részben újabban publikált — források bevonása után a szegedi vár esetében két építési periódust kellett feltételeznem; egy Jagelló-kori városfalat amit az északi és nyugati falszakaszok és egy oszmán–török építésűt, amit a déli falszakasz őrzött meg a lebontásig.

Az elméletet kifejtő tanulmány természetesen vitát váltott ki, annak ellenére, hogy a vár régész kutatói szintén különböző építési periódusokat feltételeznek az egyes falszakaszok esetében, és nem tagadják az oszmán–török „építészeti hozzájárulást” sem a vár külső képének kialakulásában. Feld István kutatástörténeti értékeléséből kiderül, hogy Cs. Sebestyén Károly tanulmánya — melyet a szegedi kutatás a vár építéstörténetére vonatkozóan alapmunkának tart — tévedések és meg nem erősített prekonceptiók tárháza. Ennek következménye az Árpád-korban páratlan méretű szegedi vár és a szokványos várkapolnákkal szemben méretében egyedülálló vártemplom „létrejött”, miközben

bántóan hiányzik a város egyik ispotályos plébániatemplomának lokalizációja. A vár építéstörténete ugyanis egyben topográfiai probléma is; a vár területén annak kialakulása előtt a város egy részét kereshetjük — és meg is találhatjuk, ha keltezésünk helyesnek bizonyul. Ugyanakkor választ kell találni arra is, hogy vajon mit érthettek castrum alatt a középkori források.

A disszertáció célja kezdetben a szegedi vár, illetve a középső településmag, a Palánk kialakulásának vizsgálata és egy olyan városfejlődési modell kidolgozása volt, amely a legtöbb rejtélyt megmagyarázhatja. A korábbi helyrajzi koncepciók revíziója során viszont elkerülhetetlenül foglalkozni kellett Szeged ismert (Felszeged, Alszeged) és ismeretlen (Középváros, Balak, Fezékszer) városrészeinek elhelyezkedésével és nem kerülhettem meg a vitatott helyű intézmények esetében sem az állásfoglalást. A munka tehát elsősorban topográfiai jellegű. A leletanyag leírására és értékelésére végül – terjedelmi okok és időhiány miatt – nem vállalkozhattam, ahol azonban a helyrajz megkívánja, érintem ezeket.

Munkám során számos nehézséggel kellett megküzdenem nem is feltétlenül a választott témával, inkább a körülményekkel kapcsolatban; a járvány, a világháborús fenyegetés és a hetekig tartó szaharai hőhullámok „nem építik a morált” és a műzsáknak sem barátai. Ugyanakkor sok segítséget is kaptam munkatársaimtól, barátaimtól, és különböző ügyekben megkeresett kutatóktól és pályatársaktól, a jegyzetekben igyekeztem mindenkit név szerint említeni, itt csak azokat emelném ki, akikhez többször fordultam. Adattári információim nagy részét Lajkó Orsolyától kaptam, akinek sajnos már nem tudok köszönetet mondani. A külső raktári anyag tanulmányozásánál Varga Sándor volt segítségemre – nem az ő hibája, hogy a régészeti adatok nagyobb részét végül nem használtam fel. A numizmatikai adatok gyűjtésében Újszászi Róbert támogatott. Ezúton is köszönöm Löffler Zsuzsannának és Molnár Csillának, hogy leletmentéseiket és feltárásaikat – a vár építéstörténetére vonatkozó nézetkülönbségeink ellenére – folyamatosan látogathattam. További régészeti adatgyűjtésben Harkai István és Herendi Orsolya volt segítségemre. Az ábrázolásokat Tóth István és Sólyom Péter segítségével vizsgálhattam, a pontos latin fordításokat Szócs Tibornak köszönhetem, az okleveles anyag olvasásában és értelmezésében Szarka József barátom adott tippeket. D. Mezey Alice és Mentényi Klára a kőfaragványok kapcsán látott el észrevételekkel. Köszönöm Kratochwill Mátyásnak, hogy a várra vonatkozó teljes képanyagát megosztotta, elgondolásaival együtt. Kiss–Bíró Gyöngyvérnek számtalan technikai segítségért tartozom köszönettel. Hálás vagyok Fodorné Garas Zsuzsanna, Vukovné Sprock Ildikó és Papdi Nikolett múzeumi könyvtárosoknak, hogy sok éven át megannyi kéréssel fordulhattam hozzájuk. Valamennyi volt és jelenlegi munkatársamnak ezúton is köszönöm a támogatást, biztatást.

Végül de nem utolsósorban témavezetőm, Wolf Mária türelmét, bizalmát és segítségét szeretném megköszönni. Opponenseimnek, Feld Istvánnak és Petrovics Istvánnak utólag, illetve előre is hálás vagyok azért, hogy időt és energiát szánnak dolgozatom olvasására és bírálatára. A hála utolsó

szava pedig legyen a családé; nekik is köszönöm az időt, amit többnyire tőlük vettem el, és azt is, hogy nem veszítették el a reményt, hogy ez a dolgozat egyszer elkészül.

2. Kutatástörténeti áttekintés

A régi Szeged tudományos kutatásának igénye a 19. század első felében kezdett kialakulni. Már Dugonics András foglalkozott egy Szeged történetével kapcsolatos munka megírásának gondolatával, irodalmi munkáinak jegyzetei több történeti utalást is tartalmaznak.¹ A dorozsmai nemesi családba született Jerney János őstörténeti kutatásairól és keleti gyűjtőútjairól ismert, de tanulmányt írt az alsóvárosi templom déli és északi oldalán látható „*esztendő–számi régi felírás*” értelmezéséről is. Megállapította, hogy a közhiedelemmel ellentétben az nem 1103, hanem csakis 1503 lehet, hiszen az arab számok a 12. században még nem voltak ismertek nálunk, a templom stílusa is későbbi korra mutat. A ferencesek egyébként is csak 1301-ben telepedtek meg a városban, az obszervánsok építkezésére pedig a 15. század utolsó évtizedéből vannak adataink.² A 1832-ben a Doro(z)ma helynév etimológiájáról írt reflexiót, melyet a „Hasznos mulatságok” következő évi két számában közöltek. Ebben ír a várról és annak kőfaragványairól, megjegyezve, hogy „*a' szóban forgó vár különösen déli részében több ékesen faragott s henger formájú granit kő darabokat láthat a vi'sga szemlélő, mellyek egykori pompás épületnek romjaira ujjal mutatnak*”.³

Német eredetű felsővárosi családból származott Müller Pál, aki tanulmányai után hazatérve nevét Molnárra magyarosította, és hamarosan a város főmérnöke lett. Munkája mellett felfigyelt a „sz. Döme”-templom és a vár egyes részleteire is. A Szegedi Híradó 1863-as évfolyamában háromrészes írása jelent meg „Szegedi régiségek” címmel. Ebben beszámol arról, hogy a vár falában számos kőfaragványt látott, külön felhívja a figyelmet a városház felé eső oldalon látható bárányra, mely „*valamelyik legrégebb szegedi templom ajtajának boltozata fölött állott*”. Molnár a piarista rendház folyosóján a plébániatemplom falának elfalazott ablakait azonosította és megtalálta a gótikus tornyot, melyet a nyolcszögű forma mellett szintén az elfalazott ablakok jeleztek. Végül az olvasókat arra kéri, figyeljenek a régi kövekre, illetve téglákra és adják tudtára, ha ilyen a birtokukba kerül.⁴ 1870-ben az Archaeológiai Értesítő számára is küldött rajzokat a vár egyes részleteiről.⁵

Szeged első monográfusának a köztudat Reizner Jánost tartja, valójában azonban Varga Ferenc gyoroki plébános volt az, aki a lokálpatrióta polgárok által többször is sikertelenül meghirdetett helytörténeti pályázatra végül kéziratot küldött 'Szeged város története' címmel. A „pályanyertes mű” 1877-ben került kiadásra Szegeden. Felépítése minden bizonnyal Hornyik János hatását tükrözi, aki a Szegedről elszármazott Varga Ferencet munkájában támogatta, és megszerezte számára a város titkos levéltárában őrzött oklevelek másolatait. „*Töretlen volt előttem az út, s azért*

---

¹ DUGONICS 1929, 3. A várról és a várban álló templomról lejegyzett adatokat a vonatkozó fejezetekben értékelem.

² JERNEY 1829.

³ JERNEY 1833, 181–182.

⁴ MOLNÁR 1863.

⁵ MOLNÁR 1870, 110.

nem minden akadály nélküli...” – fogalmaz munkája nehézségéről könyvének előszavában.⁶ A közel kétszáz oldalas, sok száz hivatkozással ellátott főszöveghez a szerző 76 tételes okmánytárat csatolt, regesztákkal, illetve teljes szövegekkel, az oklevelek többnyire a város titkos levéltárából származtak. A Szeged helynév nevének, címerének, pecsétjének, jogállásának magyarázatán túl nem csupán a város történetét írja le, de kitér a gazdálkodás, a kézművesség és ipar, a társadalom leírására is. A város középkori topográfiáját a „Hajdani fekvése és területi nagysága” c. fejezetben tárgyalja, idézve középkori, illetve kora újkori szerzők utalásait Szeged nagyságára és népes voltára, melyek fényében nem tartja kizártnak, hogy Dorozsma és Szentmihály a középkor végére valóban összeépülhetett Szegeddel, egy-egy utcáját alkotva a városnak. Négy középkori plébániát feltételezett; Alszeged, Felszeged és a Palánk mellett Rókust is középkori városrésznek tartotta, mivel a 15. században említett Szent Péter ispotálytemplomot a Vasas Szent Péter tiszteletére szentelt rókusai templom középkori előzményének vélte. Az ugyanebben az oklevélben említett Szent Erzsébet-templomot viszont „Alsóváros felé”, de még inkább a „Láthrán” nevű külvárosba lokalizálta.⁷ A várra és a középkori templomokra vonatkozó adatok nagyrészt a „Történelmi rész”, illetve a „Vallásügy (templomok stb.)” című fejezetekben olvashatók. A középkori várra vonatkozó néhány oklevél felsorolása után megállapította, hogy annak építménye („*Szeged város hajdani dicsőségének ez emlékoszlopa*”) a török ostrom alkalmával a királyi palotával együtt „széthányatott”.⁸ Varga hitelesnek találta a 18. századi népi emlékezet adatát, mely szerint a városnak a középkorban 17 temploma volt.⁹

Reizner János ügyvéd Szeged főjegyzője volt, életrajzát Fári Irén írta meg.¹⁰ Már az 1880 és 82 között zajló várbontás idején tagja volt a város részéről a „műrégészeti” leletek megmentésére kinevezett hattagú bizottságnak. A több mint másfél ezer kőfaragvány, idomtégla, és egyéb régiség megmentése azonban Kováts István építőmester érdeme, aki nem csupán az önéletrajzában számol be a leletmentésről,¹¹ de rajzokkal illusztrált leírást is hagyott az utókorra a korábban — 1876 és 1878 között — előkerült tárgyakról.¹² 1883-ban Reiznert kinevezték a Somogyi Károly kanonok által a városnak adományozott könyvtár igazgatójának, itt az alapító akarata ellenére bekerülő régiségekkel elindult a múzeumi gyűjtemény is. 1884-ben egy öt kötetesre tervezett várostörténeti sorozat első részét jelentette meg „Régi Szeged” címmel, ez a közelmúlttal; a negyvenes évek és a szabadságharc eseményeivel foglalkozott.¹³ Időközben azonban a szomszédos Dorozsma (ma Kiskundorozsma)

---

⁶ VARGA 1877, III.

⁷ VARGA 1877, 120–123.

⁸ VARGA 1877, 42.

⁹ VARGA 1877, 178–180.

¹⁰ FÁRI 1999.

¹¹ KOVÁTS 1981, 435.

¹² HORVÁTH–ZOMBORI 1984.

¹³ REIZNER 1884.

községe kérvényezte a lebontott vár falából kikerült Kőbárányt, arra a 18. századi szegedi hagyományra hivatkozva, mely szerint a timpanon–faragvány a szegedi várhoz elhordott dorozsmai templomból származott. A kérdésben többen is megnyilvánultak; előbb Dudás Gyula, aki aztán visszavonta vitaindító következtetéseit, majd 1886-ban megjelent Czimer Károly írása a „Szegedi vár bontása és a vitás kőbárány” címmel a Szegedi Híradóban. Ebben a szerző azt állítja, hogy a szegedi vár falából kikerült kőbárány mégiscsak Dorozsmáról származhatott.¹⁴ Reizner nyilvánvalóan kötelességének érezte a formálódó múzeumi gyűjtemény ikonikus darabjának megvédését, és bizonyára a szegedi közvélemény is erre kapacitálta. A következő évben kiadta tehát sorozata második kötetét „A kőbárány és a kunpuszták pere” címmel. Ebben arra a következtetésre jut, hogy Dorozsmának volt ugyan temploma a középkorban, de ez a templom „kisszerű” volt, és semmi esetre sem lehetett olyan művészi színvonalú, hogy timpanonját egy Agnus Dei ábrázolás díszíthette volna.¹⁵ Ezt a prekoncepciót a Reizner művére reflektáló Dudás Gyula is elfogadta.¹⁶

A század végére Reizner elkészítette a város teljes történetét felölelő négykötetes munkáját, melynek utolsó kötete okmánytár 216 dokumentummal. A Varga művéhez képest jelentős forrástöbbletet a millennium környékén megjelent településtörténeti munkák, illetve okmánytárak eredményezték. A város első közvetett említését a dömösi apátság (al)győi szolgálóinak névsorában vélte megtalálni, ahol az egyik személyt „Cegedi”-nek hívták.¹⁷ Ennélfogva Szeged már Szent István korában népes, regionális központ, ahol az uralkodó főesperességet alapított. Szeged a honfoglalás után már létezett, ezt bizonyítják a szegedi táj régészeti leletei, illetve a helynevek is.¹⁸ Más helynevek avar/hun hatást mutatnak, de ugyanakkor vannak a szláv nyelvű lakosságra utaló nyomok is.¹⁹ A hely neve a sziget szóból eredeztethető, mivel szigeteken, illetve szigetcsoportokon jött létre. Mivel a Tiszának a Dunával ellentétben nem sok szigete volt, a sziget szó egyedi megnevezéssé, vagyis tulajdonnévvé válhatott.²⁰

A szegediek a honfoglalást követően már bekapcsolódtak a sókereskedelembé, a városban később pénzverőkamara is létesült.²¹ A hospesek Reizner szerint nem a tatárjárás után betelepített jövevények, hanem a civisek mellett a várnépek egyik osztályát képezték; várföldeket használó szabad gazdák voltak, akik cserébe várszolgálatot tartoztak. A két „rendet” szerinte Szent István

---

¹⁴ CZIMER 1886.

¹⁵ REIZNER 1887, 124.

¹⁶ „A dorozsmai tradíció, a mely állítólag maig is él s amely az 1722. évi tanuvallomások során is átesillant, oda mutat, hogy ha nem is a törökök és nem is éppen a kőbárányt, de valaki valami épületanyagot szállított arról a vidékről.”
DUDÁS 1888. 30.

¹⁷ REIZNER 1899–1900 I, 18.

¹⁸ REIZNER 1899–1900 I, 19–27.

¹⁹ REIZNER 1899–1900 I, 27–29.

²⁰ REIZNER 1899–1900 I. 30–32.

²¹ REIZNER 1899–1900 I. 33–35.

szervezte meg.²² IV. Béla tatárjárás után újra benépesítette az elpusztult várost. Szegeden a középkor folyamán gyakran időzött a mindenkori uralkodó, annál is inkább, mivel a szabad királyi városok kötelesek voltak a királynak és kíséretének szállást és ellátást adni.²³

A szegedi vár a tatárok által elpusztított csongrádi vár örökébe lépett, Reizner szerint megkapta annak birtokait is; hozzá tartoztak a Tisza mellett Csongrád, Rösze, Gyékénytó, Keresztúr, Vastelek és Adorján települések.²⁴ A talajfúrások megerősítették, hogy a várat a neki helyet adó sziget alakjához tervezték és építették, Zsigmond király korában pedig egy külső erőd, egy palánkvár is épült hozzá. A vár magja ugyanakkor Árpád-kori, miként ezt a déli fal egy építménye bizonyítja, mely a várfal tégláinál vékonyabb téglából volt építve, román stílusú oszlopfőkkel és „félköríves átboltozásokkal”.²⁵ A romos középkori várat a Szegedet 1543-ban elfoglaló és elpusztító törökök javították ki elsősorban korábbi épületek; templomok és kolostorok kőanyagának felhasználásával, kiegészítve azt égetett téglával és a közelben bányászott réti mészkővel. Reizner az ábrázolásokról ismert vár kialakításában tehát döntő szerepet tulajdonít a törököknek, feltételezve azonban, hogy a rekonstrukció a vár korábbi alapjain történt.²⁶

Reizner művéről az első recenziót a szomszédos Csanád vármegyéről szintén monográfiát író Borovszky Samu tette közzé a Századokban. A történész számos téves adatot korrigált, és jelezte azt is, hogy kevesli a Reizner által felhasznált forrásokat. A hiány demonstrálására 80 regesztát, illetve teljes szövegű szövegközlést mellékel a szegedi, tápéi és martonosi előljárásnak a pozsonyi magyar kamarához küldött hódoltságkori leveleiből.²⁷ A következő évben Czimer Károly egy még terjedelmesebb recenziót jelentetett meg a Budapesti Szemlében. Nem csupán arra mutat rá, hogy a terjedelem kétszer–háromszor leírt eseményekkel jelentősen növelve van, hanem az is kiderül, hogy a mű „föltűnő tárgyi tévedések és nehéz botlások egész tárháza”.²⁸ A Szent Demeter titulását görög térítő szerzeteseknek tulajdonító Reiznernek –Borovszkyhoz hasonlóan – figyelmébe ajánlja, hogy Szent Demeter a nyugati egyháznak is kedvelt szentje, tiszteletére ezért olyan területekről is adatolt Magyarországon, illetve Európában, ahol a keleti egyháznak nemigen lehettek templomai.²⁹ Kijavította Reiznert a „hun–avar” helynevek tovább élése kérdésében, illetve cáfolta azt a teóriát, miszerint Szent István lett volna a város alapítója, a hospesek pedig a várnépek rendjébe tartoztak volna.³⁰ Helyesbíti a téves helynévi megfeleltetéseket és hibás birtoktörténeti adatokat – revideálta

---

²² REIZNER 1899–1900 I. 38–40.

²³ REIZNER 1899–1900 I. 43–44.

²⁴ REIZNER 1899–1900 I. 47–48.

²⁵ REIZNER 1899–1900 I. 48–49.

²⁶ REIZNER 1899–1900 I. 110.

²⁷ BOROVSZKY 1900a, 638–648.

²⁸ CZIMER 1901, 4.

²⁹ CZIMER 1901, 12.

³⁰ CZIMER 1901, 13–15.

többek közt Szeged Jagelló–kori említéseit.³¹ Czimer úgy gondolta, hogy Reizner túlértékeli a Hunyadiak és Szeged kapcsolatát, ennek ellenére nem ismeri fel az 1469-ben készített városi pecsétnyomón látható madárfigurában a csőrében gyűrűt tartó hollót.³² Bírálta Reizner azon törekvését, hogy Szegedhez próbál kapcsolni olyan történéseket, melyeknek nem volt közük a városhoz (pl. az 1494-es csonthegy csata), eközben pedig köztörténetileg is fontos helyi eseményeket tévesen rekonstruál, félreérti például Černi Jován mozgalmát is.³³ Czimer világosan látta, hogy Reizner előadásában kontaminálódik a város megszállásának vélt eseménysora a közel egy évtizeddel később lezajló „szegedi veszedelem” eseményeivel, erre mutat a budai pasa kulcsszerepe, Tóth Mihály, a temesvári helyőrség és Losonczi István nevének említése – utóbbi csak évekkel Szeged megszállása után lett temesvári kapitány.³⁴

Egy negyedszázaddal később Czimer Károlynak adatott lehetőség, hogy a városismertető sorozat 1927-ben megjelent Szeged kötetében. Sajnos ez a munka — Reizner művéhez hasonlóan — tele van tényként előadott hipotézisekkel a város nevét adó „Szeged nemzetségről”, a Szent Demeter tiszteletére szentelt első fatemplomról, a halásztanyából a sóárusítás révén kifejlődő vásárokról, földvárról, huszárvárról és „Latorján nevű erőd”-ről. Czimer szerint a lakosok többsége „szegénységre kárhoztatott halász, vadász, madarász népség volt”, és egészen a Hunyadiak–koráig csupán a sófuvarosok csoportjából nőtt ki egy tőkeerős vállalkozói réteg, mely a 15. század folyamán szőlőművelésbe és borkereskedelembe investálta vagyonát.³⁵ Igencsak megszalad Czimer fantáziája az 1526-os események leírásánál; földvárat, illetve két külső erődítést rekonstruált a vár köré — megteremtve a huszárvár és a Latorkert fogalmát — ezek gyengesége miatt azonban egy (életszerűtlenül részletesnek tűnő) evakuációs terv végrehajtását feltételezi, miközben a környező nemesi kúriák Szegedre menekült népével a várat, illetve az abban külön fallal körülvett „Barátságát” védelmezteti.³⁶ Nem kevésbé regényes a város tizenhat esztendővel későbbi védelmi kísérletének leírása sem; miután Zákány István „megütette a riasztó öreg seregdobot a fővártán”, a szegedi céhlegények és mesterek kiverték a „szláv martalócokat” városukból. Később aztán csak be kellett hódolni a város vezetőinek, akiket a Szegeden előzőleg kudarcot valló renegát, Mihály bég ármánykodására mégis kivégeztetett a budai pasa.³⁷

Móra Ferencnek a megye területén kiterjedt régészeti tevékenysége volt, a városban azonban —Tömörkényhez hasonlóan — kutatómunkát nem végzett. Ennek ellenére két novellájában is megemlékezett Szeged korai történetéről. 1927-ben jelent meg a „Szeged kövei” című írása, ebben

---

³¹ CZIMER 1901, 17–23.

³² CZIMER 1901, 24–29.

³³ CZIMER 1901, 29–33.

³⁴ CZIMER 1901, 34–36.

³⁵ CZIMER 1927, 1–9.

³⁶ CZIMER 1927, 9–10.

³⁷ CZIMER 1927, 11.

megállapította, hogy a török vár őrizte meg Szeged faragott köveit, ezek többsége pedig elpusztult templomokhoz tartozhatott (valószínűleg köztük vannak az alsóvárosi Szent Péter–templom és a Szent Erzsébet–templom maradványai). Móra felvázolta, hogyan lehetne bemutatni a Kováts által gyűjtött anyagot, megemlékezve a Dömötör–torony és a „parádénak meghagyott” vármaradvány viszontagságos sorsáról is.³⁸ Az 1933-ban megjelent, Rerrich Béla életműve előtt tisztelgő kötetben is megjelent „Templomtéri víziók” a Szent Demeter–templom építéstörténetét meséli el, megemlítve a klinikai építkezések során elpusztított szarmata temetőt is.³⁹

A karánsebesi születésű Cs. Sebestyén Károly 1919-ben került a Városi Múzeum állományába, ettől kezdve kezdett várostörténeti kutatásokkal foglalkozni, ő felügyelte a klinikai épületegyüttes miatt elpusztított Ipar és Szekfű utcák épületei, illetve a Szent Demeter–templom bontását, utóbbinál felfedezte a barokk külső alatt rejtőző gótikus tornyot. A tornyot az utolsó pillanatban sikerült megmenteni, bár lebontását még évek múlva is javasolták egyes önjelölt műértők. Cs Sebestyén ásatásai során nyolc építési periódust azonosított, felvázolva a templom építéstörténetét (ezzel részletesebben A hospesváros, a későbbi Palánk c. fejezetben foglalkozom majd).

Az 1928-as „Dolgozatok...”-ban jelent meg a Szeged középkori vára c. tanulmánya, melyben Reizner történeti érvelését a középkori vár létezéséről „stiltani alapon” teszi kétségtelenné.⁴⁰ A szegedi várról fennmaradt ábrázolásokon felismerni véli a középkori lovagvárak védelmi megoldásait; a gyilokjárókat, szuroköntő nyílásokat, tűzfegyverek előtti keskeny lőréseket. Úgy vélte, hogy a vár szokatlanul nagy mérete a korábbi földvár alapterületét tükrözi, ezen túl feltételezte további tornyok létezését a korai vár védvonalán.⁴¹ Tanulmánya Móra Ferencnek az előző évben megjelent írásával száll vitába. Móra igazgatóként hivatali főnöke is volt Cs. Sebestyénnek, de nem vette fel a kesztyűt, nyilvános reflexiója nem ismert. Szintén 1928-ban jelent meg a Szegedi Szemle kiadásában a Szegedi utcák neveinek eredetéről szóló – kritikai észrevételeket és névmódosítási javaslatokat is tartalmazó – tanulmánya is.⁴² Cs. Sebestyén a harmincas években a Délmagyarország hasábjain publikálta a városfejlődésről szóló elméletét, melynek egyházi épületeket érintő summázata a „Szeged középkori templomai” című önálló kötete.⁴³ 1943-ban az alsóvárosi rendház sekrestyéjében egy Árpád–kori templom kőfaragványait találta meg.⁴⁴

Pálmai Mátyás a Földrajzi Értesítőben publikált történeti topográfiai tanulmányokat. Az elsőben a szegedi városalaprajz morfológiájáról írva megállapította, hogy Brocquiere csak az „alsó–falut” látta, mivel még a vár elérése előtt az „egyedül járható budai országútra tért”.⁴⁵ Tőle származik

---

³⁸MÓRA 1927.

³⁹MÓRA 1933.

⁴⁰CS. SEBESTYÉN 1928,

⁴¹CS. SEBESTYÉN 1928a, 271–273.

⁴²CS. SEBESTYÉN 1928b.

⁴³CS. SEBESTYÉN 1938.

⁴⁴CS. SEBESTYÉN 1943.

⁴⁵PÁLMAI 1955, 228–229.

az a térkép is, amely a középkori Szeged településterületét ábrázolja (1. kép). 1957-ben jelent meg a Szeged utcahálózatáról írt tanulmánya, melyben Szeged főutcájának az Alsóváros végéig húzódó Szentháromság utcát tartotta, míg Felsővároson ugyanezt a szerepet a Dugonics utca töltötte be. Fontos szerepe volt a Kárász utcának is, míg a város főutcája egyértelműen az Oskola utca volt.⁴⁶

Bálint Sándor a vallási néprajz kutatójaként ismert, de a művelődéstörténet szinte minden ágát művelve, páratlan tárgyi és szellemi örökséget hagyott az utókorra. Kutatásainak alfája és omegája — alsóvárosi születésű, tősgyökeres „szögediként” — a régi Szeged volt. Elkészítette a városi tájnyelv két kötetes szótárát,⁴⁷ a múzeum évkönyveiben pedig az egyes városrészek település- és művelődéstörténeti ismertetését,⁴⁸ de a máriacelli kegykép addig ismeretlen vedutáját is a kutatás figyelmébe ajánlotta.⁴⁹ A középkori városba irányuló migrációs folyamatokat kimutató elemzést készített az 1522-es tizedjegyzék szegedi személyneveiről.⁵⁰ Könyve is jelent meg a városról, melynek szemlélete a középkort illetően művészettörténeti jellegű, és az építészeti stílusokon alapul. A középkort illetően elsősorban Cs. Sebestyén megállapításaira hivatkozik, kiegészítve azt néhány óvatos következtetéssel. Ilyen például, hogy a kőfaragványok alapján a várban feltételezett román stílusú templom Szent János evangélista tiszteletére volt szentelve; mivel Szeged címerében, illetve a környéken talált Árpád-kori gyűrűk vésett díszítéseiben is felbukkan a sas, amely Szent János szimbóluma.⁵¹ A várbeli gótikus templomot a ferencesek munkájának tartotta, a szentélyhez épített torony, illetve a titulus miatt, mivel Szent Erzsébet a ferences harmadrend egyik égi pártfogója.⁵² Az alsóvárosi Szent Péter-templom eredetileg talán a Szent János lovagrend alapítása volt, helyén 1459-ben már az obszerváns ferencesek kolostora virágzott.

A következő évben, 1960-ban jelent meg a Városképek–Műemlékek sorozatban a Szegedről szóló kötet, melynek szerzői Nagy Zoltán művészettörténész és Papp Imre építész, az OMF főmérnöke voltak. Nagy Zoltán egy konkrét alaprajzot közöl a várbeli román stílusú templomról, összehasonlítva azt az első kalocsai székesegyházzal.⁵³ Az eljárás már csak azért is érdekes, mert az általa közölt ábrázoláson a vártemplom szemmel láthatóan gótikus jellegzetességeket mutat.⁵⁴ A vár szerinte már 1289-ben lakótoronnyal rendelkezett, emiatt IV. Béla itt fogadta a kunokat, végső formáját azonban csak a 15–16. század fordulójára nyerte el.⁵⁵ Mohács évében a törökök lerombolták, de Szapolyai 1528-ban újjáépítette, ekkor készült a déli kapu reneszánsz felső része.⁵⁶ Nagy Zoltán

---

⁴⁶ PÁLMAI 1957, 351.

⁴⁷ BÁLINT 1957a.

⁴⁸ BÁLINT 1957b., 1960a., 1962., 1963a., 1968., 1969.

⁴⁹ BÁLINT 1960b.

⁵⁰ BÁLINT 1963b.

⁵¹ BÁLINT 1959, 11–12.

⁵² BÁLINT 1959, 21–22.

⁵³ NAGY–PAPP 1960, 32, 4.kép

⁵⁴ NAGY–PAPP 1960, 51, 18..kép

⁵⁵ NAGY–PAPP 1960, 38–39.

⁵⁶ NAGY–PAPP 1960, 53.

egyértéktett Bálint Sándorral abban, hogy az 1459-es vásártartási engedélyben szereplő Boldogasszony kolostora csakis az alsóvárosi ferences kolostor lehetett, mivel ez az akkori város periferiáján, vásártartásra alkalmas üres terület szomszédságában helyezkedett el. Maga a kolostor ebben az időszakban még fából lehetett, átépíteni csak Mátyás király kezdte, a templomot pedig az évtizedekkel korábban lerakott alapokon a század végén fejezték be.⁵⁷ A török várerődítési munkák Nagy Zoltán szerint a restaurálás mellett a falak köpenyezésére szorítkoztak. A helyreállítás tehát nem volt nagy volumenű munka, hamar végeztek vele.⁵⁸ A szerzők egyébként saját tervezésű illusztrációként jelenítik meg Pálmai Mátyás korábbi településtérképét.⁵⁹ (2. kép)

Györffy György monumentális műve, Az Árpád–kori Magyarország történeti földrajza első kötete 1963-ban jelent meg, ez tartalmazza Csongrád megye 10–14. századi településeinek, illetve a középkori vármegye kialakulásának vázlatát is.⁶⁰ Ebben újabb okleveles adatokkal és egyéb történeti forrásokkal egészítette ki Szeged középkori templomainak történetét. Györffy „újítása”, hogy a 18–19. században a vártól északra elhelyezkedő sóraktárak helyének kontinuitását feltételezve egy, a királyi központtól elkülönült „sórakodót” rekonstruált a vár és Asszonyfalva — a későbbi Felszeged — közé, ugyanakkor a Palánk és Felszeged között egy várat elkerülő utat feltételezett. Topográfiai elképzeléseinek ezen elemei a későbbiekben alapvetően befolyásolták a szegedi kutatást. (3. kép)

A felújított vármaradványban 1965-ben nyitotta meg kapuit a Vármúzeum és Kötár, utóbbi a várbontás során előkerült, illetve utólag a gyűjteménybe jutott kőfaragványokat és idomtéglaakat tartalmazta. A kiállítás rendezésében közreműködő Entz Géza valószínűtlennek tartotta, hogy a tatárjárás előtt a vár területén templom állt volna. A vár jelentőségének megnövekedésével csak a tatárjárás után számolt, feltételezve, hogy az ekkor már szükségessé vált templom gótikus formában épült, így a román kori faragványok nem innen származtak. Nem tartozhattak a Szent Demeter–templomhoz sem, mivel ez téglából volt, kőfaragvány pedig a toronyban nem látható (eltekintve a 20. századi bejárat fölötti ívmezőbe falazott daraboktól), és az ásatások során sem került elő. Úgyszintén kiesik a ferences és a domonkos kolostor, melyek templomai nem épülhettek a 12 században. Entz Géza tehát úgy vélte, hogy a két román faragványcsoport Szeged felsővárosi plébániatemplomának, a Szent György–templomnak a köveiből áll, megkockáztatva, hogy alaprajza alapján a Szent Miklós–templom barokk épületének alaprajza egy román stílusú (Györffy vonatkozó adata alapján bencés) templom építményét is tükrözheti.⁶¹ Kozák Károly néhány évvel később Cs. Sebestyén építéstörténeti periodizációját revideálta, megállapítva, hogy a Szent Demeter–templom első, egyenes szentélyzáródású épületének alaprajzi párhuzamait mutató templomok nem a 11., hanem a 13.

---

⁵⁷NAGY–PAPP 1960, 54.

⁵⁸NAGY–PAPP 1960, 61–63.

⁵⁹NAGY–PAPP 1960, 106, 58. kép.

⁶⁰GYÖRFFY 1963. 894–902.

⁶¹ENTZ é.n. 12–13.

században épültek.⁶² A botanikus, numizmata és helytörténész Csongor Győző Balla Antal 18. századi kéziratos térképét ismertette a Móra Ferenc Múzeum évkönyveiben.⁶³

Bálint Sándor élete alkonyán egy egész kötetet szentelt a középkori művelődéstörténet szegedi emlékeinek, számos új adatra hivatkozik a szegedi kolostorok vonatkozásában is. Alszeged Szent Péter–templomával kapcsolatban a johannita alapítás mellett egy átmeneti premontrei birtoklást képzelt el, mely megmagyarázná a felszegedi premontrei női kolostor eredetét is.⁶⁴ Utóbbiról az irodalomtörténészek által feltárt, a szegedi, illetve a Szegedről telepített somlóvásárhelyi apácakolostorokban készült kódexek segítségével ad átfogó képet.⁶⁵ A ferences könyvtár gyöngyszemeiről, a szegedi diaszpóra tárgyi és szellemi hagyatékáról is bőséges információt tartalmaz munkája.

A Halasi–Kun Tibor által angol nyelven megjelentett, Szegedre vonatkozó adatokat is tartalmazó oszmán–török forrásközlés⁶⁶ alapján Péter László szegedi irodalomtörténész elemezte az 1578-as defter névanyagát.⁶⁷ Ugyanekkor jelent meg Szeged utcaneveiről írt könyve, melyben a középkortól tekinti át az ismert szegedi utcák történetét.⁶⁸

Vass Előd publikálta a szegedi szandzsák első török összeírásából a szegedi és csongrádi náhije adófizetői listáját, melyet ő 1548-ra keltezett. A defter névanyagát összevetette az 1522-es tizedjegyzék adataival. Az ismert középkori településmagok mellett az első török defterben felbukkanó Középvárost a vártól, illetve a Palánktól nyugatra, a 18. századi Eugénusz–sánc által körülzárt területre lokalizálta, megalkotva a „Külső–Palánk” fogalmát (4. kép).⁶⁹ Ugyanakkor megjegyzés nélkül hagyta, hogy a forrásszöveg „A szegedi vár lakói” cím alatt a Nagy, Szent Demeter, Boldogasszony, Kis Csapó és Kis utcák keresztény magyar lakosait írták össze. A defterben említett 5 mahallét a tizedjegyzék 9 utcájával azonosította. A tizedjegyzék első névtelen egységének feleltette meg az újonnan felbukkant Középvárosban összeírt Szélös utcát, ami szerinte az újkori térképeken látható péterváradi/szabadkai országút városból kivezető szakaszát jelentette.⁷⁰ Vass később kiadta a második török összeírást is, ebben már nincsenek megkülönböztetve a városrészek, csak a mahallék nevei szerepelnek.⁷¹

Érszegi Géza és Petrovics István újabb oklevelek publikálásával gyarapította a város régmúltjára vonatkozó forrásokat.⁷² Zsigmond 1405-ben kiadott oklevelében Felszeged másik neve

---

⁶² KOZÁK 1968.

⁶³ CSONGOR 1968., 1969., 1970.

⁶⁴ BÁLINT 1975, 43.

⁶⁵ BÁLINT 1975, 42–63.

⁶⁶ HALASI–KUN 1964.

⁶⁷ PÉTER 1974a.

⁶⁸ PÉTER 1974b.

⁶⁹ VASS 1979, 19–20.

⁷⁰ VASS 1979, 24–25.

⁷¹ VASS 1982.

⁷² PETROVICS 1979.; ÉRSZEGI 1982.

Asszonyfalva, ez arra utal, hogy korábban a mindenkori királyné birtoka volt. Ez annál is inkább valószínű, mivel III. Béla 1193-ban kelt oklevele, melyben megerősíti a johannitákat anyjától, Eufrozina királynőtől kapott birtokaikban, egy Scequed nevű helyet is említ. Bár ennek olvasata vitatható, a kikötő említése miatt mindenképpen egy hajózható folyó mellett feküdt. Bár ez a feltétel elvileg Sajószöged esetében is teljesül, itt nincs nyoma királynéi birtoknak, míg Szeged esetében erre helynévi adattal rendelkezünk.⁷³ Petrovics elvetette a szegedi bencés monostor létezésének lehetőségét, meggyőzően bizonyítva, hogy az oklevél „in scyget” helymegjelölése nem jelentheti Szegedet, hanem az Ercsi mellett a Csepel–szigeten állott bencés (később ciszter) monostorra vonatkozik.⁷⁴ A szegedi castrum építésének idejét is igyekezett körül határolni, megállapítva, hogy mivel az írott források alapján a legtöbb várépítés 1260 és 1280 közé esik, statisztikailag ez a legvalószínűbb építési ideje a szegedinek is.⁷⁵

A Szeged első említésének nyolcszázadik évfordulójára elkészült Szeged monográfia első kötetének korai történetét Horváth Ferenc, Kürti Béla és Szekfű László írta meg, a vár kapcsán bevonva a munkába Nagy Zoltánt is. Az Árpád–kori Szeged térképét a Györffy topográfiai elképzeléseit elfogadó Szekfű László instrukciói alapján Kratochwill Mátyás készítette el (5. kép). A késő középkori város történetét Petrovics István írta meg,⁷⁶ a városképről szóló fejezet Kulcsár Péter munkája.⁷⁷ Kulcsár a már Reizner által közölt 1522-es szegedi tizedjegyzék elemzését külön tanulmányban is elvégezte, próbálva rekonstruálni a tizedszedés menetét, illetve az egyes utcák és terek elhelyezkedését. Abból, hogy a szegedi vár nem szerepel a jegyzékben, arra következtetett, hogy ott a dézsmát eleve be sem szedték. Mégpedig azért nem, mivel az érsek nélküli egyházmegyéből összegyűlt összeget amúgy is a királyi végvárok őrségének elmaradt zsoldjai kifizetésére fordították – beszédese így a királyi várban eleve feleslegesnek tűnhetett.⁷⁸ A város hódoltság kori történetét a monográfiában Szakály Ferenc ismertette.⁷⁹ A kiváló történész a város török megszállásának előzményeit és körülményeit későbbi írásában részletesen rekonstruálta.⁸⁰

Veress D. Csaba Szegeden végzett (had)történész ismeretterjesztő célú, de tudományos igényű könyvet és cikket írt számos dunántúli erősségről, szegedi várról szóló munkája 1986-ban jelent meg. A 17–19. századi ábrázolásokról ismert várat a déli falba másodlagosan befoglalt „palota” kivételével a törökök munkájának tartotta, az építkezéshez pedig kortárs forrásokat említ, mindenekelőtt Tinódi Szegedi veszedelem című énekére hivatkozva, amelynek első strófáiban a lantos leírja, hogy

---

⁷³ PETROVICS 1980.

⁷⁴ PETROVICS 1981.

⁷⁵ PETROVICS 1982.

⁷⁶ PETROVICS 1983.

⁷⁷ KULCSÁR 1983.

⁷⁸ KULCSÁR 1984, 10–11.

⁷⁹ SZAKÁLY 1983

⁸⁰ SZAKÁLY 1994.

Szolimán egy új várat építtetett Szeged városában „Buda oltalma mellé”. Felhívta a figyelmet Evlia Cselebi későbbi, de a magyar forrásokkal tökéletesen egybehangzó értesülésére miszerint a várat a nagy Szulejmán kán parancsára Szinán mimár tervei szerint falazták fel.⁸¹

Máté Zsolt építészmérnök kandidátusi dolgozata témájául választotta a 16. századi Szeged helyrajzát. Rekonstrukciójának alapja két összeírás: az 1522-es tizedjegyzék és az 1548-as török defter volt, munkájában így alapvetően Vass Előd nyomdokain haladt. Ő is felhívta a kutatás figyelmét arra, hogy a két összeírás eltérő rendszerező elv mentén készült; a tizedjegyzékben az európai kultúrkör hagyományos értelemben vett utcái és terei szerepelnek, míg a török összeírások mahalléi házcsoportokat, illetve telektömböket tartalmaznak. A korábbi/kortárs magyar utcánév (pl. Szent Demeter) mahalléja tartalmazhat olyan házakat/adózókat, akik a magyar rendszerben egy másik utcához tartoztak. Máté Zsolt ezért halmazelméleti módszerrel igyekezett megtalálni az átfedéseket, miközben figyelembe vette a belterület domborzati térképének megtelepedésre tartósan alkalmas területeit, illetve a város településterületének 17–19. századi változásait (6. kép).⁸²

Lotz Antal egyháztörténész elődjének, a csanádi egyházmegye történetével foglalkozó Juhász Kálmánnak hagyatékának a Délvidék középkori szerzetesházaira vonatkozó részét rendezte sajtó alá, újabb adatokat publikálva több szegedi kolostor vonatkozásában is.⁸³ Kristó Gyula a szegedi hospes kiváltság rekonstruálását kísérelte meg, feltételezve, hogy az 1247-es birtokadomány maximum néhány évvel követte a hospesek letelepítését.⁸⁴ Kubinyi András Szeged sajátos helyzetét és szerepét járta körül, megállapítva, hogy egy városmentes tájon kialakult óriásvárosról van szó. Az általa kidolgozott centralitási pontrendszerben Szeged 42 pontot kapott, és ezzel az első öt–hat legjelentősebb város között szerepel, polgárait pedig a leggazdagabbak közé számították.⁸⁵ Az alszegedi Szent Péter-ispotálytemplom alapítását ő is a johannitáknak tulajdonította. A Bizánccal folytatott kereskedelem hatását a korai városfejlődésben is fontosnak tartotta, szerinte nem véletlen, hogy Szeged korai templomai a keleti egyház népszerű szentjeinek neveit viselik. A Latin Császárság megalapítása után a város rugalmasan le tudott válni a hanyatló birodalomról, és átállni a nyugati irányú, Horvátországon és Szlavónián keresztül bonyolódó távolsági kereskedelemre.⁸⁶ Szeged főutcáját végig beépültnek tartja, a szigetekre települt városrészek „részben rendezett, négyszögletes utcavezetésűek voltak.”⁸⁷

A Csongrád megyei Levéltár munkatársa, majd igazgatója, Blazovich László a középkori

---

⁸¹ VERESS D. 1986, 36–38

⁸² MÁTÉ 1989.

⁸³ JUHÁSZ–LOTZ 1991.

⁸⁴ KRISTÓ 1998, 33.

⁸⁵ KUBINYI 2000, 169–170.

⁸⁶ KUBINYI 2000, 171–173.

⁸⁷ KUBINYI 2000, 174.

város jogi helyzetével,⁸⁸ illetve topográfiájával kapcsolatban tett észrevételeket, cáfolva a johannita birtoklást, illetve Alsóváros 15. századot megelőző létezését.⁸⁹ Utóbbi területe szerinte csak a balaki birtok megvásárlása (1359) után került az „alszegedi” (inferior Zeged) polgárok birtokába (7. kép).⁹⁰

2014-ben jelent meg a Magyar Várostörténeti Atlasz sorozat harmadik köteteként a Szeged Atlasz. A középkori városról Blazovich László⁹¹, a kora újkoriról Máté Zsolt,⁹² a szegedi várról Horváth Ferenc⁹³ írt tanulmányt. Ezek a vár építéstörténetét, a város kialakulását, illetve a helyrajzi rekonstrukciót illetően a szerzők korábbi írásaiból ismert megállapításokat tartalmazzák a meglévő ismeretek összefoglalásának igényével.

Ugyanebben az évben jelent meg az az írásom, amelyben revideálni kényszerültem a szegedi vár építéstörténetét. A Roosevelt-téri feltárás jelenségei, a Veress D. Csaba által ismertetett, török várépítést említő források, valamint a vár szerkezeti vizsgálata alapján jómagam két építési periódust azonosítottam, feltételezve, hogy a szegedi vár északi és nyugati falszakasza eredetileg Szegednek a Jagelló-korban építeni kezdett, de a mohácsi tragédia után befejezetlenül maradt városfala volt. Ezt egy 1524-ből származó építési felirat és a dorozsmai nemzetségi monostornak még az oszmán megszállást megelőzően beépített kőfaragványai — mindenekelőtt a nevezetes Kőbárány — bizonyítják.⁹⁴ A torzóban maradt körítőfalat a törökök 1548 és 1552 között a déli fallal egészítették ki, bezárva a központi településmag északi negyedének területét. Ezt igazolják a vár délkeleti saroktoronyának oszmán-kori párhuzamai, a déli oldalon 1552 első felében még hiányzó vizesárok, illetve az „elcsúszott” déli kapu, mely nem esik bele az északi várkapu és az Oskola utca között húzható egyenes — a középkori főutca — vonalába.⁹⁵

A szegedi vár kutatástörténetéről a közelmúltban Feld István írt alapos elemzést, megállapítva, hogy Cs. Sebestyén Károly művében „olyan, kétségbevonhatatlan történeti axiómaként kezelt megállapítások sorával találkozunk, amelyek saját kora tudományos közfelfogásának sem feleltek meg”.⁹⁶ Az egyes falszakaszok kora eltérő lehet, ám azt, hogy milyen lehetett a középkori szegedi vár, csak az írott források és ábrázolások kritikai elemzése és a vár kiterjedt régészeti kutatása eredményeinek összevetése után tudjuk felvázolni. Feld István ugyanakkor nem utasítja el a szegedi városfal gondolatát, megjegyezve, hogy hajdani létezésének aligha lehet feltétele az építéséről az utókor számára fennmaradt írásos forrás, mivel ilyennel a pesti városfal esetében sem rendelkezünk.⁹⁷

---

⁸⁸ BLAZOVICH 1995.

⁸⁹ BLAZOVICH 1998, 18.

⁹⁰ BLAZOVICH 2000, 19.

⁹¹ BLAZOVICH 2014.

⁹² MÁTÉ 2014b

⁹³ HORVÁTH 2014.

⁹⁴ TÖRŐCSIK 2013. 457–461.

⁹⁵ TÖRŐCSIK 2013, 461–462.

⁹⁶ FELD 2017.

⁹⁷ FELD 2017, 262.

A vár keltezésének kérdése legutóbb egy szegedi múzeumi konferencián⁹⁸ került megvitatásra, itt elhangzott előadásában, illetve a múzeum évkönyvében publikált tanulmányában Horváth Ferenc a városfal építési feliratának hitelességét igyekezett cáfolni.⁹⁹ Ezzel egyidőben a vár lebontása kapcsán is érinti annak történetét. Az építménnyel kapcsolatos ellenséges érzületet többek között annak tulajdonítja, hogy a köztudat Istvánffy munkája nyomán török építésűnek tartotta. Bár korábbi műveiben még hivatkozik Tinódi költeményére, itt már nem jelenik meg az az információ, hogy a szegedi török építkezésnek kortárs forrásai is lennének.¹⁰⁰

Kiskundorozsmai ásatásainak gazdag őskori és népvándorlás kori leletanyaga fordította Szalontai Csaba figyelmét a Maty-ér vízrendszerének történeti jelentőségére, aki előtanulmányok után doktori dolgozatát is e témából írta. A szegedi határban körbefolyó, a Homokhátság csapadékvizét széles mederrendszerben pusztító árvizek nélkül levezető vízfolyás kedvező feltételeket teremtett a tartós emberi megtelepedésre,¹⁰¹ a Tisza partján élni viszont magas árvízi kockázatot jelentett.¹⁰² Ezért a melegebb és szárazabb klímaoptimumok időszakai kivételével inkább a Maty-ér átkelői mellett létesültek a települések, innen ellenőrizték a szegedi partot és a tiszai átkelőt. Az elmélet azon alapul, hogy a Maty-ér partjának leletbőségével szemben Szeged történeti településmagjai területén csak szórványos őskori és népvándorláskori nyomok kerültek elő.¹⁰³ Az Árpád-korban elinduló sószállítás volt az, ami a Tisza partjára vonzotta az embereket, a sólerakat kiszolgálószemélyzete volt Szeged népességének magja, a sókereskedelemben bekapcsolódó polgárság pedig fejlődésének motorja.¹⁰⁴

A középkori topográfiai rekonstrukció megalkotója, Máté Zsolt a korábban már Kenéz Győző és Szakály Ferenc által elemzett 1697-es palánki telekkönyv¹⁰⁵ alapján rekonstruálta a korabeli utcákra vetített telkek sorrendjét.¹⁰⁶ Emellett írása jelent meg a helytörténeti adatok alapján feltételezett felsővárosi török temetőről¹⁰⁷, illetve a felsővárosi Szent György-templomról is.¹⁰⁸ A középkori Szeged kutatóit grafikus ábrázolások készítésével évtizedeken át segítő Kratochwill Mátyás széleskörű adatgyűjtéssel elkészítette a vár épületegyüttesének és környezetének 18. századi rekonstrukcióját.¹⁰⁹ A középkori szegedi egyházak és ispotályok topográfiája témájában korábban Petrovics István írt a kurrens régészeti eredményeket is felhasználó tanulmányt,¹¹⁰ újabban Tímár

---

⁹⁸Elpusztult várak, elfeledett templomok — Szeged 300. Szeged, Fekete ház, 2019. szeptember 27.

⁹⁹HORVÁTH 2020a.

¹⁰⁰HORVÁTH 2020a.

¹⁰¹SZALONTAI 2019, 81–82.

¹⁰²SZALONTAI 2019, 71.

¹⁰³SZALONTAI 2019, 8–17.

¹⁰⁴SZALONTAI 2019, 183.

¹⁰⁵KENÉZ–SZAKÁLY 1984.

¹⁰⁶MÁTÉ 2014a.

¹⁰⁷MÁTÉ 2017.

¹⁰⁸MÁTÉ 2018.

¹⁰⁹KRATOCHWILL 2015.

¹¹⁰PETROVICS 2007.

Péter nagyszabású munkája tartalmaz értékes észrevételeket.¹¹¹ Petrovics István népszerűsítő formában is megjelentette várostörténeti kutatásai eredményeit.¹¹² A Móra Ferenc Múzeum legutóbbi évkönyvében jelent meg Horváth Ferenc tanulmánya, melyben azt vizsgálta; lehet-e összefüggés az 1444-es földrengés, és a szegedi templomok 15. századi átépítése között.¹¹³ A városfal létezését cáfoló korábbi írására adott válaszom szintén ebben a kötetben olvasható.¹¹⁴

---

¹¹¹ TIMÁR 2019, 516–529.

¹¹² PETROVICS 2019.

¹¹³ HORVÁTH 2022.

¹¹⁴ TÖRŐCSIK 2022a.

3. Források

3.1. Szeged története 1719-ig

Az alábbiakban középkori és kora újkori Szeged írásos forrásokon alapuló történetét kívánom áttekinteni egészen 1719-ig, amikor is a város visszakapta régi kiváltságait. Talán indokolt lenne a felső korszakhatárt 1686-nál – a szegedi török uralom végét jelentő évnél – meghúzni, ahogy azt a legutóbbi Szeged-monográfia szerzői tették. Ugyanakkor a török kiűzése után is történtek olyan események – az 1697-es tűzvész, Rákóczi csapatainak 1704-es ostroma, a várudvaron álló gótikus templom lebontása vagy az Eugéniusz-sánc építése – melyeknek várostörténeti, régészeti és topográfiai vetülete egyaránt van. Igyekszem minden releváns adatot figyelembe venni, terjedelmi okok miatt azonban nem foglalkozom az idegenbe szakadt, többségében „Szegedi” (vezeték)nevet viselő személyekkel – ezek főként elszármazott egyháziak, illetve polgárok, valamint krakkói, bolognai, bécsi egyetemeket járó diákok – azokban az esetekben, amelyekben ezen személyek pusztán létezéséről van szó, és említésük nem tesz hozzá érdemben Szeged történetéhez vagy topográfiájához.

A város első közvetett említésének tekinthető a dömösi prépostság szolgálatában álló „Cegedi” nevű ember felbukkanása 1138-ban Győ faluban¹¹⁵ (a mai Algyő elődje), magának a településnek első biztos említését egy 1183-ban kibocsátott oklevélben találhatjuk. Ekkor II. Béla adományozott a nyitrai apátságnak három sószállító hajót, megengedve, hogy ezeket tetszésük szerint Aradon vagy Szegeden tartsák.¹¹⁶ Az Aranybulla rendelkezései között is a só miatt tűnik fel a város, a 25. cikkely ugyanis arról intézkedik, hogy „sót az ország belsejében ne tartsanak csak Szalacson és Szegeden”.¹¹⁷ Az egyház gazdag sójövendelmeket kapott; 1217-ben a zágrábi kanonokok részére utalnak sót, de az ökördi/bélakúti apátság 1237-ben kelt alapító oklevelében is biztosított IV. Béla 5 tömény sót a kolostor fenntartására, amit a szegedi raktárból tudtak átvenni. A király 1239 őszén Szegeden tartózkodott, november 27-én innen keltezett egy birtokadományozó diplomát.¹¹⁸

A tatárjárás idején bizonyosan elpusztult Szeged is, IV. Béla hospesekkel telepítette újra, és 1247-ben nekik adományozta a lakatlan Tápé birtokot, illetve a Vártó nevű halastavat. Néhány év alatt újraeledt a Tisza túlsópartján szomszédos Szőreg monostora is, mivel ennek Leontin nevű apátja iktatta be a szegedieket új tulajdonukba.¹¹⁹ A tatárjárást követő évtizedekből főként a főespereseket említő okleveleket ismerjük (1252: Simon; 1256: Elek; 1263: Tamás; 1289: Jakab), illetve átutazóban

---

¹¹⁵ GYÖRFFY 1963, 896.

¹¹⁶ DI 25; GYÖRFFY 1963, 902.

¹¹⁷ “...sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zoloch et Scegved et in confinibus.” CORPUS IURIS 14.

¹¹⁸ VARGA 1877, 202.

¹¹⁹ VARGA 1877, 202.; REIZNER 1899–1900, IV, 3.;

uralkodók is adtak itt ki okleveleket (pl. 1282. szeptember Kun László) ezek magáról a városról sajnos semmilyen információt nem tartalmaznak. 1295-ben VIII. Bonifác pápa más egyházi előljárók mellett a szegedi (de Segedyno) plébánost is inti az esztergomi érsek joghatóságának elfogadására.¹²⁰

Az Anjou–kor első évtizedében kétszer is köztörténeti esemény színhelye lett Szeged; Kán László erdélyi vajda 1307-ben itt adta át az elfogott Ottó herceget I. Károly király képviselőinek, 1310-ben pedig itt tett ígéretet a királyi korona átadására vonatkozóan is. Az uralkodó maga is többször tartózkodott Szegeden, 1314. január 22-én, 1315. május 14-én és 1317. augusztus 2-án is innen keltezett oklevelet. A város jelentőségét jól mutatja, hogy az 1318-as lyoni zsinaton a domonkosok egy szegedi kolostor alapítását határozták el, annak ellenére hogy már volt koldulórendi kolostora a városnak. A szegedi ferenceseknél ugyanis 1316-ban már tartománygyűlést tartottak, kolostoruknak ekkor már állnia kellett (a ferences és domonkos kolostorra vonatkozó további adatokat a vonatkozó fejezetekben ismertetem). Az 1333 és 1337 között rögzített pápai tizedjegyzék két szegedi templom; a Szent György és a Szent Demeter templom plébánosaitól tartalmaz befizetést, a jelentős összegek alapján gazdag és népes városra következtethetünk.

Bár a várispánsággal „hírbe hoztak” egy bizonyos szegedi Márton comest, aki a 13. század végén az óbudai egyház rovására hatalmaskodott, az első biztos szegedi várnagy Dénes fia Pál mester volt, aki a Nógrád megyei Buják vára alatt szétverte Csák Máté ostromló seregét. Az ütközet pontos dátuma nem ismert, de azt tudjuk, hogy az 1308 és 1318 közötti évtizedben zajlott valamikor. 1321-ben Pál mester – aki a szegedi mellett az óbudai vár castellanusa is volt – a Csanád vármegyei Béb és Halászmorotva birtokokra a kun Kondam ispán által telepített lakosok felügyeletére lett felszólítva.¹²¹ 1328-ban István szegedi alvárnagy a szegedi vásáron széplaki jobbágyokat fogott el, mivel azok nem voltak hajlandóak a castrum szénájának behordására.¹²² A következő évben említett alvárnagy nevét nem ismerjük (egy bizonyos Leonard fia volt), de azt tudjuk, hogy Szécsényi Tamás erdélyi vajda embere volt, aki ekkor a várnagy lehetett. Karácsonyi János a szintén 1329-ben lezajlott ferences tartománygyűlés Dons nevű donátora miatt Doncs zólyomi ispán szegedi várnagyságát látta igazolva¹²³, ezt azonban más forrás nem bizonyítja.¹²⁴ 1337. június 4-én Batur-i Bereck fia Miklós mester csongrádi ispán és szegedi várnagy testvérével, János mesterrel együtt megkapja a Szabolcs megyei Inezakala, avagy Inetheleke nevű birtokot.¹²⁵

1338-ban már maga a castrum is felbukkan; Károly király 25 ezer márka értékben lekötötte menyének, Margitnak a szegedi és becsei castrumokat. A jegyajándék a királyné 1349-es halála után Lajos királyra háramlott, ezen időszakból (1348) Sándor fia János gömöri és csongrádi ispán,

---

¹²⁰ VARGA 1877, 203–204.

¹²¹ PETROVICS 1982, 59–60.

¹²² PETROVICS 1979, 62.

¹²³ KARÁCSONYI 1923–1924,

¹²⁴ PETROVICS 1982, 60.

¹²⁵ DI 30011. ÉRSZEGI 1982, 13.

castellanus nevét ismerjük, akit az uralkodó Vásári Miklós nyitrai püspökkel együtt megbízott a Velencével folytatandó béketárgyalásra. Sándor fia János köztörténeti szempontból is fontos szereplő volt; az étekgógó mester helyetteseként 1330-ban ő akadályozta meg, hogy Zách Felicián meggyilkolja I. Károlyt és családját. 1358-ban Németnek mondott János szegedi castellanus jelen volt az utód nélkül elhunyt Jánoki Miklós egyik birtokával kapcsolatos határjáráson.¹²⁶ A következő évben Hédervári Miklós fia Miklós viselte a várnagyi tisztséget, aki királyi küldöttként vett részt Szöllős városa és az aradi nemesek közötti határvitában. 1360-ban alvárnagya Kemény fia Jakab volt.¹²⁷ 1371-ben Máté mester csongrádi ispán és szegedi várnagy egy peres ügyben ítélezett.¹²⁸

A 14. század közepéről maradtak adatok Alszezedre, illetve Asszonyfalvára vonatkozóan – utóbbi Felszezed korábbi neve volt. 1355-ben együtt keveredtek gyilkossági ügybe polgáraik, négy évvel később pedig az alszezediek birtokvásárlásáról értesülünk – ezek részleteivel a vonatkozó városrésznél foglalkozom. 1389-ben Zsigmond király eltiltotta a szeri nemeseket, a sáregyházi úton járó szegediek vámolásától, kilátásba helyezve a szeri vámnak a szegedi castrum bevételeihez való rendelését.¹²⁹ 1394/1395-ben Sóji Bertalan mester diák volt a várnagy.¹³⁰ 1403-ben az ország trónját rövid időre elfoglaló Nápolyi László a castrumot Szeri Pósa István fiainak, Istvánnak és Györgynek adományozta, az ellenkirály halálát követően Zsigmond előbb Ozorai Pipo tartományához rendelte, majd 1412-ben elzálogosította Guthi Országh Jánosnak és Káthay Lászlónak. Ezek familiárisai és szegedi castellanusai – Fedémesi Szobonya és Némai Kolos – hatalmaskodásaikkal rengeteg kárt okoztak a környező birtokosoknak. A Szeri Pósaák tömörkényi birtokáról négyszáz, Szerről pedig ötven marhát hajtottak el, és ezek egy részét meg is tartották.¹³¹ 1424 márciusában Mátyásháza és Szentgyörgy nevű birtokokról raboltak ökröket, az akciót itt jobbágyai élőerejével a cikádori apát is támogatta.¹³² Zsigmond többször intézkedett a város ügyeiben, 1408-ban Geges György szegedi bíró kérésére a macsói bánnak fizetendő vámokat szabályozta, 1409-ben pedig a szegedi kereskedőknek adott védlevelet.¹³³ 1411-ben személyes elnöklete alatt rögzítették a Szeged, illetve a Tisza túloldalán lévő Szőreg, valamint Gyála birtokosai közti határokat, a következő évben pedig az alszezedi bíróválasztás módjának elektori rendszerű átalakítására adott parancsot.¹³⁴ 1422-ben és 1430-ban a szegedi kereskedők vámmentességét garantálta, 1431-ben pedig Szeged Felső-Sziget nevű városrészében vásártartásra adott engedélyt.¹³⁵ Szeged szabadságát a királynénak is tiszteletben

---

¹²⁶ AO VII. 231.

¹²⁷ DI 91560

¹²⁸ DI 91784.

¹²⁹ REIZNER 1899–1900, IV, 4–5.

¹³⁰ ZS. O. I. 3334. sz.; II/2. 5916. sz.

¹³¹ DI 92445, ÉRSZEGI 1982, 16.

¹³² Zichy O. VIII. 173–174.

¹³³ VARGA 1877, 206–210.; REIZNER 1899–1900, IV, 16–19.

¹³⁴ VARGA 1877, 210–217.; REIZNER 1899–1900, IV, 19–25.

¹³⁵ VARGA 1877, 219–222.; REIZNER 1899–1900, IV, 31–32.

kellett tartania, 1415-ben Cillei Borbála legalábbis erre hívta fel kecskeméti vámszedői figyelmét.¹³⁶

1433-ban utazott át a városon a burgund herceg főlovászmestere, Bertrandon de la Brocquiére lovag, aki részletes leírásban utal a város egyes látnivalóira, illetve lakóinak életmódját. Szerinte a császár a várost egy püspöknek adta, akivel találkozott is szegedi tartózkodása alatt, és lelkiismeretes embernek vélte. Ennek az információnak azonban ellentmondani látszik, hogy a castrum 1437-ben – Zsigmond halálakor – még mindig Guti Ország János és Kátay László kezén van, ők „pro honore” birtokolják. Ugyanakkor Szeged titkos levéltárában őrizték azt a Zsigmond által 1429-ben kiadott védlevelet, miszerint a Pálóczi testvérek (György, Mátyás és Imre) jobbágysai csak saját uraik előtt foghatók perbe.¹³⁷ Bárkinék is fizette az adót Szeged városa, a polgárokkal szembeni peres eljárás a szegedi tanács előtt volt kezdeményezhető Zsigmond 1436. április 20-án a városban kibocsátott oklevele szerint.¹³⁸

1439-ben Habsburg Albert király a déli végekre vezetett törökellenes hadjáratot. Szeged mellett táborozva feleségének, Erzsébetnek adományozta a castrumot, illetve a várost, Csongráddal, Röszkével és egy elmosódott nevű (Bec.....h) helyiséggel együtt.¹³⁹ A következő évből a sókamara működésére van adatunk, Tallóci Matkó dalmát, horvát és szlavón bán utasítja a szegedi sókamarást, Delbene Jakabot 600 arany értékű só kiadására. A szegedi várnagyoknak 1443-ban a két erdélyi vajda, Hunyadi János és Újlaki Miklós parancsolja meg a garamszentbenedeki apát és népei pártfogásba vételét.¹⁴⁰ Ugyanebben az évből I. Ulászló király parancslevele is fennmaradt, melyben Zala vármegye ispánjainak fizettet sót a szegedi kamarából.¹⁴¹

1444-ben első felében jelentős európai összefogással egy nagyszabású hadjárat előkészületei történtek meg a török Balkánról való kiszorítására. Megkezdődött a hadsereg felállítása a Magyar Királyságban is, ennek részeként júniusban Hunyadi János Ambrus szegedi bírónak is küldött több mint háromezer forintot, hogy hadat fogadjon számára. A szegedi bíró vonakodott átvenni a pénzt, így helyette Székely János, a kunok ispánja vette azt át, 10 % kamatra rögtön tovább is adva a szebeni bírónak.¹⁴² A háborús készülődésről kémei útján értesült szultán tárgyalásokat kezdeményezett, Brankovics György szerb despotán keresztül pedig külön megkörményezte Hunyadit is, felajánlva neki az országába és trónjára visszahelyezett szerb despota Zsigmond királytól kapott magyarországi birtokait. A török követséget Szegedre hívták, ide érkeztek meg I. Ulászló és a főurak is, hogy a szultán békeajánlatát meghallgassák. A „visszautasíthatatlan” ajánlatot elfogadva augusztus 1-én I. Ulászló esküvel erősítette meg a feltételeket.¹⁴³ A békét másfél héttel később Váradon meg is kötötték,

¹³⁶ VARGA 1877, 217–219.; REIZNER 1899–1900, IV, 25–26.

¹³⁷ VARGA 1877, 220–221.; REIZNER 1899–1900, IV, 29.

¹³⁸ VARGA 1877, 227–228.; REIZNER 1899–1900, IV, 36–38.

¹³⁹ REIZNER 1899–1900, IV, 45–46 .

¹⁴⁰ DI 13715; ÉRSZEGI 1982, 19.

¹⁴¹ DI 92952; ÉRSZEGI 1982, 19.

¹⁴² DI 55276; ÉRSZEGI 1982, 19–20.

¹⁴³ ENGEL 1984, 90.

de a pápai legátus nyomására ezt a magyarok hamarosan megszegték – ismert, hogy a késve meginduló hadjárat a tragikus vereségbe fulladó várnai csatával, és a fiatal király halálával ért véget.

Az interregnum és Hunyadi kormányzósága időszakából főként a Szegedi Máté kamaraispánnak küldött utasítások maradtak fenn, többek közt az az 1449-es levél, melyben megparancsolja a sókamarásoknak, hogy az ő sószállítmányait vegyék előre.¹⁴⁴ 1450-ben Hunyadi János megerősíti a csanádi káptalan küldötte előtt korábban felvett tanúvallomásokat, melyek a szegediek által fizetendő titeli révpénzről szóltak.¹⁴⁵ A borkereskedelem révén gyarapodó város terjeszkedik is; 1453-ban a Csirkédi Mátyástól és Gergelytől 100 aranyért megvették a Százegyház nevű részbirtokukat.¹⁴⁶ A már Nándorfehérvár felé tartó Hunyadi a főbíró, Zaydai Fábián kérésére 1456. június 9-én utasítja a szegedi várnagyokat és az adószedőket, hogy a hétfői napokon tartani szokott hetivásárra érkezőktől semmiféle vámot ne szedjenek.¹⁴⁷ Az év decemberében „Athila” csanádi prépost kérésére a káptalan egyik Csanád megyei faluját, Keresztúrt mentette fel V. László király a hadi szolgálatok alól, az oklevelet pedig másfél évvel később Hunyadi Mátyással is megújították.¹⁴⁸

Hunyadi Mátyás apjához hasonlóan uralkodása elejétől kedvezni igyekezett a városnak, bár az első szegedi vonatkozású parancsa Ambrus szegedi sókamaráshoz szólt, és egy sóban történő kifizetésre vonatkozott.¹⁴⁹ 1458. augusztus 16-án viszont már megerősítette Szeged két plébániatemploma és két ispotálya fölött gyakorolt kegyúri jogát.¹⁵⁰ Az év vége felé Szegeden tartózkodva inti a becsei várnagyokat, illetve a Tisza mentén birtokos szerb despota adószedőit Szeged vámmentességének tiszteletben tartására. Még 1459. január 20-án is Szegeden időzött, ekkor engedélyezte a szerdai hetivásárt, illetve négy mészárszék építését a Szűz Mária kolostora előtt.¹⁵¹ Egy fél évvel később a szegedi várnagyoknak és alvárnagyoknak, valamint hadserege tisztjeinek megtiltotta, hogy hadiszolgálatokkal zaklassák az óbudai apácák Vastelek és Adorján nevű faluinak lakóit, mivel ő ezeknek felmentést adott.¹⁵² Ugyanakkor december 16-án kelt oklevelében Rozgonyi Jánost védte a szegediek követelésétől, akik ítélete szerint a tárnokmestertől lefoglalt öt tömény sóval kárpótolhatták magukat a Rozgonyi által elvett marhákért.¹⁵³ A város hűséges szolgálataiért 1462-ben az Asszonyszállása nevű pusztával jutalmazta Szegedet, és biztosította a polgároknak a kunokkal együtt gyakorolt szabad legeltetési jogát a Duna és a Tisza folyók közötti területen.¹⁵⁴ A legeltetési

---

¹⁴⁴ DI 55422; ÉRSZEGI 1982, 22.

¹⁴⁵ VARGA 1877, 238–240.

¹⁴⁶ VARGA 1877, 241.

¹⁴⁷ VARGA 1877, 242–243.; REIZNER 1899–1900, IV, 50–51.

¹⁴⁸ REIZNER 1899–1900, IV, 52–53.

¹⁴⁹ DI 31686, ÉRSZEGI 1982, 23.

¹⁵⁰ VARGA 1877, 243–244. ; REIZNER 1899–1900, IV, 54.

¹⁵¹ VARGA 1877, 245–246.; REIZNER 1899–1900, IV, 55–56.

¹⁵² Az oklevél egy 1469-es (DI 15381) és egy 1496-os (DI 19220) átiratban maradt fenn (ÉRSZEGI 1982, 24.; 28.; 32.).

¹⁵³ DI 15423.; ÉRSZEGI 1982, 24–25.

¹⁵⁴ VARGA 1877, 246.; REIZNER 1899–1900, IV, 57–58.

jogra vonatkozó megerősítést többször (1465¹⁵⁵, 1469¹⁵⁶, 1473¹⁵⁷) megújította, átírta Zsigmond¹⁵⁸ és IV. Béla¹⁵⁹ adományleveleit is. Mátyás többször utasította Ambrus szegedi sókamarást különböző értékű sójavadalom kiadására, többek közt a kőszegi és a szerdahelyi pálosoknak.¹⁶⁰ 1464 májusában a készülő törökellenes hadjáratban a Szepes vármegyei csapatoknak jelöli meg Szegedet gyülekezési helynek.¹⁶¹ A karácsonyt ő maga is itt tölti, és még vízkereszt vigiliáján is itt keltez oklevelet.¹⁶² 1468-ban már új sókamarása volt az Alvidéknek István diák személyében, aki neve napján Pest városa előtt minden ingó és ingatlan vagyonát felesége családjának, illetve gyermekeinek ajándékozta.¹⁶³ A következő évből Ernuszt János kincstartónak a nagyszombati polgárok sójának kiadására vonatkozó utasítása maradt fenn István diáknak címezve.¹⁶⁴ Ő talán azonos lehet azzal a Szegedi István diákkal, pesti polgárral, aki valamikor 1483 februárja előtt feleségével, Azonkával az óbudai apácák Kande nevű birtokán hatalmaskodott.¹⁶⁵ 1483-ban Bátori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi ispán, a déli országrész főkapitánya a szegedi ispánokat és várnagyokat eltiltották attól, hogy a keresztúri jobbágyoktól természetbeni javakat követeljenek, mivel ezeket már korábban felmentették a hadiszolgálat alól.¹⁶⁶ A szegedi polgároktól viszont az óbudai apácák követeltek Nagyadorján nevű birtokukon vámot, amit a szegediek sérelmeztek; 1485-ben kirobbant vitájukban a győri püspök mellett Kinizsi Pál temesi ispán közvetített.¹⁶⁷ Ugyanebben az évben Csongrád megye is vizsgálatot indít arra a panaszra reagálva, hogy a szegediek – Szilágyi László főbíróval az élen – Bánfalvát, Dorozsmát, Gyékénytót és Szentmihályt károsítják.¹⁶⁸ A hatalmaskodásokban kulcsszerepe lehetett Szilágyinak, a következő évben Mátyás meg is tiltotta a főbírói poszt hosszabb időn át való viselésének lehetőségét¹⁶⁹ – az sajnos nem derül ki, hogy a város vezetőjét letették-e hivatalából, vagy időközben elhunyt. A felsorolt négy Szeged környéki faluban egyébként zálogjogon haszonélvezetet szereztek a szegediek 1502-ig, amíg Benkovics Péter és János részbirtokaikat a polgároktól kölcsönkapott 150 forint lefizetésével vissza nem váltották.¹⁷⁰

Kinizsi Pál az uralkodó halála idején is a városban időzött, így nem is csoda, hogy 1494-ben is az ő kezén volt Szeged.¹⁷¹ A legendás temesi ispán halála után valószínűleg visszakerült a királyhoz,

---

¹⁵⁵ VARGA 1877, 249–250.; REIZNER 1899–1900, IV, 63.

¹⁵⁶ VARGA 1877, 251.; REIZNER 1899–1900, IV, 67–68.

¹⁵⁷ VARGA 1877, 254.; REIZNER 1899–1900, IV, 72.

¹⁵⁸ VARGA 1877, 247–249.; REIZNER 1899–1900, IV, 58–63.

¹⁵⁹ VARGA 1877, 249.; REIZNER 1899–1900, IV, 64–65.

¹⁶⁰ DI 15951; DI 15970; ÉRSZEGI 1982, 26.

¹⁶¹ DI 45095; ÉRSZEGI 1982, 26.

¹⁶² HORVÁTH 2011, 77.

¹⁶³ DI 61885; ÉRSZEGI 1982, 28.

¹⁶⁴ DI 107586; ÉRSZEGI 1982, 29.

¹⁶⁵ DI. 18758; ÉRSZEGI 1982, 29.

¹⁶⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 81–82 .

¹⁶⁷ DI 19038; ÉRSZEGI 1982, 29–30.

¹⁶⁸ DI 19044; ÉRSZEGI 1982, 30–31.

¹⁶⁹ VARGA 1877, 266–268.; REIZNER 1899–1900, IV, 86–87.

¹⁷⁰ VARGA 1877, 272–273.

¹⁷¹ FEJÉRPATAKI 1880, 168.

de nem túl hosszú időre; 1502 októberében Corvin János a várost („civitatem nostram Zege diensem”) kapja zálogul az uralkodónak nyújtott 9000 forintos kölcsöne fejében, vállalva, hogy következő év Szent Jakab napjáig rendkívüli adóval nem terheli a polgárokat.¹⁷² Szeged 1505-ben – a herceg és fia korai halála után – özvegyére, Frangepán Katalinra szállt, akitől az uralkodó peres úton szerezte vissza a Corvin-hagyaték legértékesebb birtokait, néhány más várral és várossal együtt Szegedet is.¹⁷³

A viszonylag rövid Jagelló-korból egyébként több, páratlanul értékes forrás maradt fenn Szegedre vonatkozóan. Ezek egyike II. Ulászló 1498-ban kiadott oklevele, mely megerősíti Szegednek „Béla és Endre” királyoktól kapott kiváltságait, ezáltal Buda és Fehérvár szabadságával ruházza fel a várost.¹⁷⁴ A következő évben Luca-napi országos, illetve hetivásár tartását engedélyezte a „Lathran” nevű piactéren.¹⁷⁵ 1500. november 21-én egy meghiusult törökellenes hadjáratról hazatérőben maga az uralkodó is a városban járt, testvérével, Zsigmond herceggel, utóbbi számadáskönyve gondos udvarmesterének köszönhetően megőrizte szegedi kiadásainak tételeit is, innen (és csak innen!) értesülünk például a középkori szegedi fürdő létezéséről.¹⁷⁶ 1504-ben Herendi Miklós és András diák voltak sókamarások, akiket Bornemissza János kincstartó utasított, hogy Kanizsai György nádorfehérvári bánnak adjon ki 500 sókockát.¹⁷⁷ 1507-ből való az első adat a szegedi céhekre; Ferenc diák főbíró („Franciscus litteratus iudex”) átírta a szabó és a varga céh szabályzatát, de sajnos a városi nagypecséttel megerősített diploma nem maradt fenn, létezéséről a Zenta mezőváros ugyanezen céheinek 1513-ban a tulajdonos budai káptalan által kiállított kiváltságlevélből értesülünk.¹⁷⁸ 1511-ben még mindig Herendi Miklós a sókamarás, akit figyelmeztet az uralkodó, hogy a Mátyás király által sójavadalomban részesült szerdahelyi pálos kolostor már évek óta nem kapta meg a járandóságát.¹⁷⁹

1514-ben a város környékét elkerülte a parasztháború. A történetíró Istvánffy Miklós azt írta Históriajában, hogy Szeged „igen tágas, bőves népű mezőváras, jóllehet semmi közfalkerítése nem lévén, mindazáltal árokkal s palánkkal szépen körülvetetvén magát megerősítette vala, és az dúló kóborlóknak menetelét fegyveres kézzel és bátor szívvel várja vala, nem mere hozzákezdeni, mivel benne az ott lakókon s polgárokon kívül, kik igen számosan voltak, háromezer halászok mondatnak vala lakni, kik magukat igen jól fognák oltalmazni.”¹⁸⁰ Istvánffy szerint a Temesvár alatt legyőzött, majd válogatott kínzásokkal megölt, illetve felnégyelt Dózsa testrészeit Buda, Pest, Fehérvár és Várad

---

¹⁷² DI 37745; DI 37746;

¹⁷³ DI 37787, DI 37789; Bár a Corvin János zálogbirtoklására vonatkozó oklevelek publikáltak (ÉRSZEGI 1982, 33, 35.; KULCSÁR 1983, 445–446.) több szerző is Reizner téves adatait hivatkozva (VERESS 1986, 21, 23.; HORVÁTH 2006, 7.; HORVÁTH-FOGAS 2011, 241.).

¹⁷⁴ VARGA 1877, 268.; REIZNER 1899–1900, IV, 87–88.

¹⁷⁵ VARGA 1877, 268–269.; REIZNER 1899–1900, IV, 89–90.

¹⁷⁶ ZOLNAY 1975, 6.

¹⁷⁷ DI 25431, DI 25430; ÉRSZEGI 1982, 33–34.

¹⁷⁸ DI 106083/341, DI 106083/341; ÉRSZEGI 1982, 33–34.; 39–41.

¹⁷⁹ DI 22215; ÉRSZEGI 1982, 37.

¹⁸⁰ ISTVÁNFY 2003, I/1, 133.

városokban tették közszemlére¹⁸¹, azonban a kortárs velencei követjelentéseket kivonatoló Mario Sanuto világkrónikájában, két másik, Budáról Bécsbe küldött tudósításhoz hasonlóan Dózsa levágott fejének Szegedre küldéséről olvashatunk.¹⁸² Ezek az adatok egybevágóan Szerémi György királyi káplán értesüléseivel, aki szerint ennek oka az volt, hogy „ezek csatlakoztak hozzá”.¹⁸³

1516. december 4-én íródott az az oklevél, melyben az uralkodó – immár II. Lajos – a Maroson, illetve a Tiszán fát úsztató szegediek vámolását megtiltja. A város magisztrátusa öntudatosan lép fel a sérelmet szenvedett szegediek – úgy is, mint a király jobbágysai – ügyében, ezt a Várdai Jánosnak 1518-ban írt levelük is bizonyítja (két szegeditől 47 forintot vettek el Várdai egyik birtokán).¹⁸⁴ Az uralkodóval való kapcsolattartás, illetve különböző ügyek intézésének szükségessége megkívánta, hogy Szegednek legyen egy „vendégháza” Budán, 1522-ben ez a Szent Miklós–kolostor előtt állt, és egy szomszédos épület adásvétele kapcsán értesülünk róla.¹⁸⁵ A városi communitas hamarosan Szegeden is kapott egy házat Lajos király jóvoltából, ennek birtokába a csanádi káptalan iktatta be a város képviselőit 1525. március 18-án.¹⁸⁶ Az épület korábban Szilágyi László főbíróé volt, ahogy az a kőház is, melyet 1520-ban Sárszegi István zálogosított el ezer aranyért Beke György pesti polgárnak. Szilágyinak valószínűleg jól fizetett az örökös főbíróság, mivel Alsóvároson is volt háza, ez a Szent Péter templommal szemben állt.

A korszak legjelentősebb írott forrása kétségtelenül a bács–kalocsai érsekség 1522. évi tizedjegyzéke, mely 29 egységben (többnyire utcában) több mint másfél ezer szegedi nevet tartalmaz, feltüntetve a juhsgazdákat és a szerémségi szőlőbirtokosokat is. A rendkívüli adatbázis társadalom-, ipar- és gazdaságtörténeti szempontból egyaránt vizsgálható, a kutatás nehézségét éppen az okozza, ami a dézsmajegyzék értékét adja; az, hogy alig maradt a középkorból hasonló részletességű összeírás.¹⁸⁷

A vesztes mohácsi csatát, a Dunántúl keleti felének feldúlását, illetve a lakosaitól elhagyott Buda elfoglalását követően a török sereg átkelt a Dunán, két oszlopban haladva a Duna–Tisza közén vonult vissza déli irányban. A szultáni fősereg a Duna balpartján, a ruméliai sereget pedig a szegedi úton haladt, utóbbi a megbízható forrásnak tekinthető szultáni hadinapló szerint szeptember 28-én érte el a várost, és még a következő napon is itt táboroztak. *„A város lakosai előre hírére vevén, hogy jön a török, családjaikkal és javaikkal valamennyien átköltöztek a Tisza túloldalára. Azonban a környéken levő falvak óvatlan lakóit váratlanul leptük meg s rendkívül sok zsákmányhoz jutottunk és sok foglyot ejtettünk.”* Harcról egyedül Kemalpasazade írt a „Mohács name” című írásában, az általa

¹⁸¹ ISTVÁNYFY 2003, I/1, 142.

¹⁸² LAKATOS 2015, 198–199.

¹⁸³ SZERÉMI 1961, 68.

¹⁸⁴ DI 82492; ÉRSZEGI 1982, 44.

¹⁸⁵ DI 23680; ÉRSZEGI 1982, 46.

¹⁸⁶ DI 90600; ÉRSZEGI 1982, 48–50.

¹⁸⁷ KULCSÁR 1984, 5.

leírt csata azonban bizonyosan a képzelet szüleménye, tekintettel arra, hogy ha lett is volna ellenállási hajlandóság a szegediek részéről, mezei ütközethez sem létszámuk, sem felszerelésük nem volt – Szapolyai János serege pedig, mely hetekig a város közelében táborozott, eddigre elvonult.

A török kivonulása, majd a kettős királyválasztás eseményei hatalmi vákumot eredményezett az Alföld déli részén, és a Magyarországra menekült rácok vezetője, Černi Jován ezt igyekezett kihasználni. A források ellentmondásosak a szerb felkelés és Szeged kapcsolatának kérdésében; Verancsics Antal visszaemlékezései szerint már 1526 őszén/telén feldúlták a várost. Jován cár itt rendezte be „udvarát”, és itt fogadta Szapolyai János, illetve I. Ferdinánd követeit, hogy végül gazdag ajándékai miatt az utóbbi oldalára álljon. A Czibak Imre vezette János–párti csapatoktól elszenvedett sződi vereség után viszont bizonyosan erre vonult vissza. „...meggyógyulván a megveretett és eloszlatott népének maradékát ismég egybegyűjtötte vala, és kétezred magával éjjel Szegedre, mely mely kerítés nélkül vala, bement volna, s ott Zákány István igen gazdag és pénzes kolmárember házát fel-dúlásra ostromlaná, az várasbeliektől az az latroknak serege elkergetteték, s őmagának is kisebbszerű puska golyóbissal az ágyéka meglőtteték, nyakokra vettetvén a magaféléktől Tornyosfaluban vitettett volt.”¹⁸⁸ A történet erősen kiszínezett változatát Szerémi György visszaemlékezéséből ismerjük, ebben egy Orbán nevű ember egyetlen, boglárnak látszó golyóval adja le a sorsdöntő lövést¹⁸⁹, míg Verancsics művében egy bizonyos Vid Sebestyén szerepel.¹⁹⁰ Egy újabban publikált követjelentés pedig azt állítja, hogy az üldöző Török Bálint – aki saját előadása szerint Tornyoson párviadalban győzte le a rácok vezérét – valójában már a halott és eltemetett vezért ásatta ki sírjából, hogy fejét vegye.¹⁹¹ A következő évben – 1528 áprilisában – török támadás érte a várost, augusztusban pedig török és rác naszádosok portyáztak Szegedig, sőt a várossal kötött egyezség miatt jóval azon túl is.¹⁹² Pedig ekkor már királyi kapitánya is volt Szegednek Majthényi Bertalan személyében; Török Bálint alsó-magyarországi főkapitány augusztus 20-án elrendelte a környékbeli nemesség és parasztság mozgósítását, ennek egyik kulcsfigurája Majthényi volt¹⁹³

A következő évi török hadjárat következtében Magyarország keleti része tartósan Szapolyai uralma alá került, és megindult a konszolidációs folyamat; 1536 áprilisában a Szegedre költöző jobbágyokat veszi védelmébe Szapolyai János, néhány hónappal később pedig Szilassy Ferenc kap engedélyt Szentmihály és Bánfalva benépesítésére.¹⁹⁴ A király török szövetsége azonban korántsem jelentett létbiztonságot. Egy 1536. április 22-én kelt levelében a kassai királybíró tájékoztatja Ferdinándot, hogy kéme útján értesült Mehmed nándorfehérvári bég hadmozdulatáról, aminek okáról és

---

¹⁸⁸ ISTVÁNFFY 2003, I/1, 242.

¹⁸⁹ SZERÉMI 1961, 134–136.

¹⁹⁰ VERANCICS 1981, 32.

¹⁹¹ GECSÉNYI 2007, 133.; 137.

¹⁹² REIZNER 1899–1900, IV, 132.

¹⁹³ SZAKÁLY 1995, 461.

¹⁹⁴ REIZNER 1899–1900, IV, 135–136.

várható következményeiről a megrémült szegediek János királytól vártak információt. A saját helyzetének bizonytalanságát sem leplező uralkodótól két ízben sem sikerült érdemi választ kapni, de a török „vajdák” korrekt bánásmódot ígértek a polgároknak (SZAKÁLY 1995, 462–463). A viszonylagos nyugalom ellenére Szeged kiszolgáltatottságával kapcsolatban nem lehetnek kételyeink Meg-erősíti ezt egy másik forrás is. János király ugyanis 1538 augusztusában nyílt levélben utasította a fallal kerített városokat a török elől menekülő szegediek befogadására.¹⁹⁵

A többé-kevésbé (a végére inkább kevésbé) megbízható vazallusnak számító Szapolyai János halála új helyzetet teremtett a Magyarországgal kapcsolatos török politikában. Buda megszállása egyértelművé tette ezt a fordulatot, melynek során Szulejmán saját ellenőrzése alá kívánta vonni a Duna völgyét, úgy is mint a Bécs elleni felvonulás útvonalát. Ferdinándnak nyilvánvalóan meg kellett próbálnia azt már a következő évben visszafoglalni. 1542 nyarán el is indult a hadjárat. Ezzel párhuzamosan a szegediek reményei is újjáéledtek. Augusztusban a budai pasa megbízásából hat janicsár szedte az adót (minden fő után három akcsét), miközben a szegediek 1000 puskást, valamint Kecskemét és Nagykőrös lakosságából egy 2000 fős segédcsapatot kértek a tárnokmestertől a sikeres ellenálláshoz. Hogy kérésüket nyomatékosítsák, felhívták a figyelmet a városban tárolt nagy mennyiségű sóra, amelyet a törökök bármikor elszállíthattak volna.¹⁹⁶ Közben a török hadmozdulatok is megkezdődtek. Ahmed pasa ruméliai beglerbég a szegedieknek megparancsolja, hogy szállítsanak élelmiszert pétervárad táboraiba.¹⁹⁷ Októberben már Bajánál van a török sereg, a szegediek összes vízi járművét Kanizsára rendelik, a moldvai csapatok átkelésének segítésére, Zákány más ügyből kifolyólag írt levelet Fráter Györgynek október 16-án, ennek utóiratban számol be arról, hogy Mihálbég harminckét lovassal Szegedre érkezett, hogy a ruméliai beglerbég Baja közeli táboraiba kísérje a város előljaróit.¹⁹⁸ A hűségeskü letétele után bántatlanul hazatérhettek.

A tiszántúli rendek sürgetésére 1542 októberében Ferdinánd nyolc naszádot, valamint 400 lovast és 600 gyalogost küld Szegedre Batthyány Orbán és Bornemissza Boldizsár parancsnoksága alatt. A két említett parancsnok a „szegedi részek kapitányának” lett kinevezve, kötelességükként Szeged városának és Bács várának („*civitatem Zegedinum ac arcem Bachiensem*”) védelmét szabta meg az uralkodó.¹⁹⁹ A parancsnokok közül csak Batthyány tartott a csapatokkal, Szegedre azonban nem jutott be. Mivel erdélyi csapatokról nincs tudomásunk, valószínű, hogy Zákány István fia — aki Fráter György követeként érkezett a városba — beszélte rá a lakosságot, hogy ne engedjék be a Ferdinánd-párti csapatokat.²⁰⁰

---

¹⁹⁵ REIZNER 1899–1900, IV, 138.

¹⁹⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 139–141.

¹⁹⁷ REIZNER 1899–1900, IV, 141–142.

¹⁹⁸ REIZNER 1899–1900, IV, 142–144.

¹⁹⁹ SZAKÁLY 1995, 467.

²⁰⁰ SZAKÁLY 1995, 467–468. A Buda visszavételére indított hadjárat ugyanis az elhúzódozó felvonulás és az elhibázott stratégia miatt csúfos kudarcot vallott. Egyetérthetünk Szakály Ferencsel abban, hogy Fráter György tisztában lehetett

Szeged megszállásának sem pontos idejéről, sem körülményeiről nincs információnk. Hegyi Klára lehetségesnek tartja, hogy 1542 októberben már martalócokból álló szultáni helyőrsége is van Szegednek.²⁰¹ Ugyanakkor a bajai táborban – ahol október 18–20. körül „vendégeskedtek” a szegedi előljárók – a beglerbég szavát adta, hogy legalább három hónapig nem szállják meg a várost. Ez a moratórium január második felében járt le. Miként Czimer Károly kritikájában rámutatott; Reizner rekonstrukciójában a megszállás kontaminálódik a szegedi veszedelem eseményeivel. Zákány István azonban valóban eltűnik a forrásokból, és a másik három tanácsstag nevét sem találjuk a néhány évvel később készült első török adóösszeírásban. Az ő kivégzésük tehát hiteles eleme lehet a történetnek, melyre török szempontból jogalapot adhatott a Ferdinánd–párti zsoldosok felvonulása – ez aligha történhetett a város vezetőinek tudta és beleegyezése nélkül, s ezt a beglerbég bizonyára árulásként élte meg. Mindenesetre további öldöklésre nem volt szükség – a várost majd két évtizede vezető, tekintélyes főbíró meggyilkolása pont elég sok lehetett Szegednek – úgyszintén semmi nem indokolta a kialakuló hódoltság egyik legkomolyabb adófizető városának feldúlását, felégetését sem. Hegyi Klára szerint a törökök Szeged megszállását csupán „technikai kérdésnek” tekintették, ezt bizonyítja, hogy 1542 februárjában a török forrásokban már szerepel egy Szulejmán nevű szegedi szandzsákbég.²⁰² A tényleges megszállásra majd egy év múlva kerülhetett sor, mivel a Pozsonyban Szeged szükségleteire tárolt 4 mázsa lőport 1543. február 7-én már Albert pécsi prépost igényli Somogyvár védelmére.²⁰³ A város elvesztése ekkor már általánosan ismert lehetett, ezért feltételezhetjük, hogy arra a három hónapos moratórium lejártá előtt – még 1542 végén – sor került.

A szegedi szandzsák kezdetben a Tisza menti keskeny sávra korlátozódott, később azonban területét megnövelték. Az első *de facto* szegedi szandzsákbég Dervis volt, életútját a rendelkezésre álló források alapján Dávid Géza rekonstruálta. A bégnek néhány hónap elég volt a szegedi török uralom konszolidálására, nyáron már a helyőrség egy részével a dunántúli hadjáratban vett részt. Két év szegedi szolgálat után – 1545 januárjában – a fehérvári szandzsákot kapta meg, majd Mohácsra, illetve Pécsre került, végül 1557 februárjában – immáron büntetésként – újra megkapta Szegedet, itteni működése 1560 ősziig adathozható.²⁰⁴ Dervis első szegedi működése után a következő szandzsákbéget Hizirnek hívták. Ekkortájt érkezett egy új kádi is Szegedre, aki betiltotta a harangozást, de a szegedi bírók ellenszegültek, majd amikor a tilalom egyik megszegőjét meg akarta botoztatni, „a szegedi bírók mintegy száz hitetlennel reá mentek és figyelmeztették: „a magyar nem tűri, hogy megverjék, ne avatkozz a dolgainkba!”. A szandzsákbég a szultáni dívántanácsai jegyzőkönyvek – az

---

ennek következményeivel, azt azonban nem látjuk igazolhatónak, hogy „a Barát” „*úgy döntött, inkább Szegedet hagyja veszni, mint Erdélyt*” (SZAKÁLY 1995, 468). Szándéka pont Szeged megóvása lehetett azzal, hogy meghagyja helyőrség nélküli „nyílt városnak”, amelynek megtámadására így nem lehet ürügye a törököknek.

²⁰¹ HEGYI 2006, 883.

²⁰² HEGYI 2007, 883, 1. jegyzet

²⁰³ REIZNER 1899–1900, I, 108, 1. jegyzet

²⁰⁴ DÁVID 1999, 6–16.

ún. mühimme defterek – alapján körültekintő intézkedésre kapott utasítást.²⁰⁵ A helyőrség létszáma ekkor közel volt az ötszázhoz, de csak papíron, a gyakorlatban sok volt a betöltetlen hely (az 1545 és 1546 közötti két évnegyedben 470, illetve 479 fő volt Szeged őrsége, de a zsoldot csak 400, illetve 395 katonára vette fel). A mühimme defterek többször említik a kikötőt gabonaszállítás kapcsán.

1548-ra datálta Vass Előd az első szegedi török adóösszeírást, azóta Hegyi Klára ezt a kelte-zést olyan adófizető személyek említése alapján, akikről más forrásból tudjuk, hogy ekkor már nem éltek, 1546-ra módosította. A város népessége ugyan csökkent 1522 óta, demográfiai törés azonban nem látható. A lista nem tartalmazza a török és rác lakosokat, pedig ekkor már folyamatban volt ezek beáramlása. A szegedi polgárokat azonban nem csak ez, hanem a vallási megosztottság is sújtotta; a protestánsok és a ferencesek éveken át küzdöttek egymás ellen az alsóvárosi templom birtoklásáért, egy ilyen hitvita emlékét őrizte meg egy 1562-es igazolás, amit a barátok a török hatóságoktól kap-tak.²⁰⁶

1552 januárjában Héder (Mihaloglu Khidar) volt a szandzsákbég Szegeden, ekkor levélben fenyegette a Szeged környéki települések lakóit tartozásaik beszolgáltatására. Makót viszont néhány nappal a neki küldött felszólítás után Kászon becskerekai pasa szólítja engedelmességre, jelezve, hogy nem a szegedi szandzsák területéhez tartoznak.²⁰⁷ A területi illetékességi vita további fejleményeiről nincs adat, már csak azért sem, mert a fenyegetődző bég hamarosan komoly bajba került; február 23-án éjjel Tóth Mihály, Szeged korábbi főbírója ösztönzésére az erdélyi császári csapatok nagyszámú magyar hajdúval kiegészülve támadást intéztek a város ellen. A sáncokon, illetve a városi polgárság segítségével kinyitott kapun keresztül beözönlő csapatok elfoglalták a Palánk területét, de az itt elszállásolt török helyőrségből vagy 300 ember a szandzsákbéggel együtt sikeresen bemenekült a várba. Ezt az állapotot örökítette meg a helyszínre érkezett csapatok parancsnokának, Bakics Péternek a Lippán állomásozó császári tábornesterhez, Bernardo de Aldanához írott levele.²⁰⁸ Megkezdődött az ostrom, mely kellő tüzérség híján – csupán két tábori ágyújuk volt – eleve kudarcra volt ítélve, annak ellenére, hogy a különböző parancsnokok, illetve Ferdinánd király egymást sürgetik ágyúk, lőpor és katonák küldése ügyében.²⁰⁹ A helyőrség által értesített budai pasa erőltetett menetben érkezett Szegedre, meglepve a másfél hét alatt nagyrészt már demoralizálódó keresztény csapatokat. A mezei ütközetet elvesztő reguláris csapatok visszavonultak a Tisza mögé, és sorsukra hagyták a gyalogos hajdúkat, akiket a budai pasa és a várból kitörő helyőrség nagyrészt lemészárolt. A várost is elérte a megtorlás; az alsóvárosi ferencesek közül négyet kivégeztek, és bizonyára a polgárság körében is volt retorzió, mert az 1553 és 1554 közötti évnegyed adóösszeírásában alig több mint ezer

---

²⁰⁵ DÁVID–FODOR

²⁰⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 157–158.

²⁰⁷ REIZNER 1899–1900, IV, 145–146.

²⁰⁸ REIZNER 1899–1900, IV, 147.

²⁰⁹ REIZNER 1899–1900, IV, 148–151.

(1007) magyar családfő szerepel. Úgy látszik, hogy Szeged magyar lakosságának fogyása ezután sem áll meg; 1560-ben már csak 689 családfő lett összeírva, és a következő két évtizedben nagyságrendileg ez a lélekszám állandósul, hogy azután a század végére ismét meredek csökkenés kezdődjön.²¹⁰

A „szegedi veszedelem” eseménysorát históriás énekben megörökítő Tinódi a bevezető részben ekként ír a szegedi várról: „*Buda vára hogy lőn Szolimán császáré / Sok szép kővárakat vétete az mellé / Gondola, hogy egy várat az Tisza mellé / Szépen rakattatna Buda oltalma mellé / Azt felrakattatá Szeged városában / Csuda bölcsen rakták minden állatjában...*”²¹¹ A későbbiekben egy elfogott janicsár ugyanezzel riogatta keresztény fogva tartóit, hogy a szultán „*Zsebéből, ládájából várat rakattatta / Ez nagy veszedelmet eddig meghallotta...*” A császári csapatok hispániai származású parancsnoka, Bernardo Villela de Aldana visszaemlékezésében ugyanezt olvashatjuk. „*Magyarországnak azon a táján Szeged az egyik legnagyobb török kézen lévő város, hiszen a külvárosokkal együtt tizenkétezer lakosa is lehet, s minthogy az említett negyedek szerfelett nyitottak és kiterjedtek, ugyancsak erős várat emelt oda a török, olyannyira, hogy jobbára onnan látja el a többi helyőrséget, tudniillik Szegedtől kapja a legnagyobb adót, úgy hírlik, hogy évente több mint ötvenezer dukátja folyik ott be.*”²¹² Nem közvetlenül kortárs híradás, de két évtized távlatából is hiteles forrás Forgách Ferenc Emlékirata, melyben ő is megemlékezik a szegedi vár építéséről. „*A Tisza melletti nagy és gazdag városban Szulejmán Buda elfoglalása után védőművekkel ugyancsak megerősített várat építtetett, mégpedig nem a parasztok ingyen munkájával, hanem a kincstár költségén, mintegy nevének örök emlékezetére. Építtetett hozzá kikötőt is, hogy a város falain belül fogadhassa be a hajókat vagy naszádokat és egyebeket: a fegyverraktárral, vámosokkal, a kereskedők összecsődítésével valóságos második Budát.*”²¹³ Ezek a források jelentős török építkezést valószínűsítenek, amely semmiképpen sem korlátozódhatott egy korábbi vár felújítására.

Szeged Szolnok (1552), majd később Gyula (1566) elfoglalásával a hódoltsági hátszágba került, ami persze nem jelentette azt, hogy a Pozsonyba költözött magyar állami intézmények lemondtak volna róla, és főként adójáról. 1558-ban I. Miksa Pelényi Bálint kezelésébe adja Szegedet, aki a városnak az egri vár fenntartására rendelt adójának harmadát megtarthatta.²¹⁴ 1564-ben már mágocsi Porkoláb Márton kapitány a kezelője, egy évtizeddel később pedig Ungnád Kristóf az, akit a szegediek oltalmával megbíz az uralkodó.²¹⁵ Eger eleste (1596) után patrónus nélkül maradtak a

---

²¹⁰ VASS 1979, 19, 6. táblázat

²¹¹ [Tinódi Sebestyén: \[II.\] SZEGEDI VESZEDELEM | Verstár - ötven költő összes verse | Kézikönyvtár \(arcanum.com\)](http://arcanum.com)

²¹² ALDANA 1986, 192.

²¹³ FORGÁCH 1982, 39.

²¹⁴ REIZNER 1899–1900, IV, 155–156.

²¹⁵ REIZNER 1899–1900, IV, 163–164.

szegediek, ezért 1609-ben II. Mátyás a váci kapitányt rendeli ki oltalmukra. Ekkor már többnyire Mezőszegednek (1609: Mezeő Zeghed 1614: Mezeő Zeged, 1617: Mező–nagy–Szöged) hívják a várost, melynek adójából a tizenötéves háború viszontagságai után már csak halat tud behajtani a kamara.²¹⁶

A 17. századi városra már nem a törökök, hanem a felvidéki magyar végvárok katonái jelentenek veszélyt. 1617-ben a Szegeddel szomszédos Martonost többször is feldúlták és kirabolták.²¹⁷ 1641-ben a Palánkkal szomszédos Fazékszer nevű településrészt akarta felgyújtani Gombkötő János füleki hadnagy, erről az akkori szegedi bíró, Tóth Lukács próbálta lebeszélni.²¹⁸ Esterházy Pál 1644-ben engedélyezi a szegedieknek, hogy a fosztogató katonákat – akiktől már nem csak a mezőkön, hanem házaikban sincsenek biztonságban – elfogják, és megbüntetés okáért a legközelebbi magyar végvár kapitányának átadják.²¹⁹ A következő nádor, Pálffy Pál már azt is engedélyezi, hogy az elfogatástól magukat erősen védelmező katonákat akár meg is ölhessék.²²⁰ A környező falvak még a városnál is védtelenebbek lehettek; a közeli Sövényháza földesurainak nevezett három személy is beköltözött 1650 körül Szegedre. Ebben az évben nem csupán a halakat, hanem az ajándék csizmákat is említik, néhány évvel később (1657) pedig a mennyiségeket is megtudjuk.²²¹ 1655-ben az erdélyi fejedelem Rákóczi György tiltotta meg a szegedieknek, hogy hű emberét, váradi Tóth Jánost százegyházi birtokában háborgassák.²²² A város a bizonytalan időkben is megújítja középkori kiváltságait, s igyekszik is maradéktalanul használni is azokat²²³, birtokait, illetve a kun pusztákra vonatkozó legeltetési jogot – utóbbiért a nádornak évenként két perzsa szőnyeget fizettek – szintén megerősített. Alkalmanként török oldalon is eljut panaszával a legfőbb fórumokig; IV Mohamed utasítja a szegedi kádít a tizedszedők elleni panaszok kivizsgálására, illetve város lakóinak beszállásolás alól való mentesítésére.²²⁴ A város az alsóvárosi ferences atyák érdemeiről is megemlékezik, és birtokot is juttat nekik.

1685 végétől – amikor Véber Dániel szolnoki hadibiztos hódolásra szólította a szegedieket – bő három évtizedre ismét frontvonalba került a város. Először a császári csapatok fosztották ki, majd

---

²¹⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 167–171.

²¹⁷ REIZNER 1899–1900, IV, 171–173.

²¹⁸ REIZNER 1899–1900, IV, 179–180.

²¹⁹ REIZNER 1899–1900, IV, 184.

²²⁰ REIZNER 1899–1900, IV, 186–187.

²²¹ REIZNER 1899–1900, IV, 189–190.; 193–194. 1657-ben az ötven derék pozsár és a 4 derék nagy hal helyett is harcsát hoztak, de megtoldották száz kisebb hallal „*az minemőt ez előtt sohasem szolgáltattanak volt*”. Ezen felül öt pár karmazsin csizmát adtak.

²²² REIZNER 1899–1900, IV, 193.

²²³ 1649-ben Borsod vármegye figyelmét hívják fel arra, hogy a várost “*kegyelmes fejedelmek és koronás királyok azon szabadságokkal méltóztattak kegyelmesen megajándékozni, melyekben Buda és Székesfehérvár gyönyörködtenek*” DI 12244, REIZNER 1899–1900, IV, 188–189.

²²⁴ REIZNER 1899–1900, IV, 195–196.

a törökök törtek rájuk, túszoikat szedve rabolták el a maradék értékeket, illetve élelmet.²²⁵ 1686. április 24-én éjjel a császári csapatok megtámadták és szétverték a Szeged mellett táborozó tatár–kuruc sereget. A Szegedre vonult egri pasa ellátásáról a városnak kellett gondoskodnia, ráadásul ezek elvonulása után a szandzsákbég „kiszámlázta” a vendéglátás költségeit a szegedieknek.²²⁶ A jogtalan harácsolásra azonban már nem sok idejük maradt a törököknek; október elején ugyanis a visszafoglalt Buda alól megérkeztek a császári csapatok, és megkezdték a körülsáncolás kiépítését miközben a gyalogság elfoglalta a Palánkot és csaknem a várba is bejutott. A várba visszaszorult törökök keményen viszonozták a tüzet a falakról, egy janicsár csapat pedig a Tiszán csónakokkal kijutva, lesből megtámadta és megölte De la Vergne tábornokot, illetve kíséretét. A parancsnokságot báró Wallis György vette át, és október 13-án megkezdődött a vár északi oldalának – az északkeleti saroktorony és az északi kaputorony közötti szakasznak – a lövetése. Bár csak négy ostromágyúja és 200 golyója volt az ostromlóknak, jelentős károkat okoztak a védművekben. A törökök azonban tartották magukat, mivel a túlsáncolt táborozó Ahmed pasa a hajóhídon keresztül folyamatosan utánpótlást juttatott a várba. Egy éjszakai támadással azonban elvonulásra bírták a pasát, néhány nappal később pedig a Zenta felől a Tisza jobbpartján közeledő felmentő sereget is szétverték. A szegedi török helyőrség reménytelen helyzetbe került, és október 22-én kapitulált. Másnap a védők családtagjaikkal és személyes holmijukkal a tiszai hajóhídon keresztül Temesvárra vonultak vissza. Az ostrom részleteit a Bádeni Lajos hercegnek küldött jelentésekből ismerjük.²²⁷

A visszafoglalt várban a császári csapatok rendezkedtek be, néhány hét alatt megtörtént a harmincadhivatal felállítása és újra indult a sószállítás is. A vár azonban erősen meg volt rongálódva; a keleti oldalát a Tisza mosta mind jobban, az ostrom során jelentősen sérült északkeleti tornyot pedig Nehem várparancsnok lebontatta.²²⁸ A vár állapota kétségessé tette védhetőségét, márpedig a törökök nem nyugodtak bele könnyen Szeged elvesztésébe. 1687 márciusában egy Temesvárról érkezett kisebb sereg néhány tucat katonája bejutott a Palánkba, de a magyar és német katonák – egy szökött rác katonának köszönhetően – már várták őket, és rövid úton levágták, illetve kiszorították a támadókat.²²⁹ Néhány hónappal később egy rác kapitány tízezer fegyveres toborzását ajánlotta fel a szegedi várparancsnoknak, aki az Udvari Haditanács beleegyezésével megkezdte a Tisza és a Maros alsó szakaszára kiterjedő határőrvidék kialakítását. Szegedre is százával költöztek gyalogos és lovas katonák, számuk néhány év alatt 500 főre emelkedett, a folyamat a családtagokat is figyelembe véve egy 2–3 ezres rác kolónia kialakulását eredményezte, nagyrészt a Palánkban, illetve Felsőváros területén. Köztük és a magyar lakosság között folyamatosak voltak a súrlódások, nem csupán a nyelvi

---

²²⁵ BOROVSZKY 1900b, 646–647.

²²⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 204–209.

²²⁷ REIZNER 1899–1900, IV, 210–213.

²²⁸ REIZNER 1899–1900, I, 225.

²²⁹ REIZNER 1899–1900, I, 186.

és vallási különbözőség okán, de azért is, mivel a rácok szintén kiváltságokat kaptak, de nem kívántak részt venni a közteherviselésben.²³⁰

Szeged 1690-ben újból vásártartási jogot kapott I. Lipót császártól, lakói peres ügyében ugyanakkor a katonai hatóságok ítéleztek, a hadsereg részére teljesített forspont, robot, porció és beszállásolás mellett pedig még adóznia is kellett – utóbbi alól többször is felmentést kért a város. Nem tisztelték a városi kiváltságokat és a középkor óta kontinuus magyar polgárság jogi helyzetét az egymást követő parancsnokok sem; Fingermann ezredes 1690-ben – hogy az elmaradt zsoldot kifizethesse – a vízi járműveket adóztatta, Huyn ezredes pedig az 1692-ben a Tiszába omlott keleti fal helyreállításához igényelt a várostól fogatokat és munkásokat – igaz, ezért cserébe végül két évi adókedvezményt kapott a polgárság.²³¹ 1695 májusában ismét ledőlt a keleti fal, melyet sietve igyekeztek újból helyreállítani, annál is inkább, mert ősszel a törökök már Lippát is visszavették. A vár állapota mellett a zsoldfizetés is komoly gondot jelentett, már csak azért is, mivel a török fenyegetés hatására megnövelt létszámú (kb. 3000 fős) magyar–német–rác helyőrség állomásozott Szegeden. Tetézte a bajt, hogy 1697. május 27-én egy hatalmas tűzvészben a Palánk összes épülete leégett, a tűz kis híján a vár területére is áterjedt. A kamara kénytelen volt három évre felmenteni mindenféle adózás alól Szegedet.²³² A pusztulás olyan mértékű volt, hogy a Palánk területét teljesen újra kellett telekkönyvezni; az 1717-ig vezetett dokumentumban 497 telket tartottak nyilván.²³³

A közvetlen török fenyegetés a karlócai béke megkötésével megszűnt, a szegedi vár azonban stratégiai jelentőséggel bírt az 1703-ban kitört Rákóczi–szabadságharcban is. A kuruc hadi sikerekkel párhuzamosan ide összpontosították a rác csapatokat, miközben a környék lakosságának igénybevételével folyt a vár erősítése, melynek parancsnoka ekkor Globitz őrnagy volt. Rákóczi megpróbálta megnyerni a rácokat a szabadságharc ügyének, ajánlani azonban csupán azokat a kiváltságokat tudta, melyeket azok Lipót császártól már amúgy is megkaptak. A magyar katonák azonban egymás után szöktek el a fejedelem táborába, annál is inkább, mivel a zsoldot a kuruc portyázók miatt már nem tudták eljuttatni Szegedre, így a helyőrség nagyrészt fizetetlen maradt. 1704 májusában kuruc lovasság pusztította el a Palánkot, augusztusban pedig személyesen a fejedelem vonult ostromára. A Palánkot megszállták, de mivel a késve érkező tüzérségben csak tábori ágyúk voltak, a vár elfoglalásában Rákóczi – naplója alapján – nem is nagyon bízott, így kapóra jött neki a kalocsai érsek által közvetített fegyverszüneti ajánlat, amelyre hivatkozva – ahogy napjainkban mondják; „arcesztés nélkül” – elvonulhatott seregével.²³⁴ A várható megtorlástól tartva vele tartott

---

²³⁰ REIZNER 1899–1900, I, 202–206..

²³¹ REIZNER 1899–1900, I, 199–202.

²³² REIZNER 1899–1900, IV, 216–226.

²³³ KENÉZ–SZAKÁLY 1984, 36.

²³⁴ RÁKÓCZI EMLÉKIRAT 336; 338–339.

a szegedi magyarok nagy része is, Globitz várparancsnok október 7-én keltezett védlevelével igyekezett visszacsalogatni őket Kecskemétről.²³⁵ 1706 februárjában egy kuruc csapat ismét megkísérelte a támadást, de kudarcot vallottak, portyázók ez év őszén is feltűnedeztek a vár körül, de ostromkísérletre már nem került sor. A kezdeményezést a császáriak vették át; a szegedi rác katonaság 1707-ben Kecskemétet dúlta fel és rabolta ki, a következő évben pedig Nagykőrösre támadtak rá. Az alsó- és felsővárosi magyarok végig megmaradtak a fejedelem hűségén, ez kereskedőiknek szabad mozgást biztosított a teljes ország területén, a lakosoknak és javaiknak pedig viszonylagos védelmet jelentett, ennek ellenére a városra törő kuruc csapatok – főként a kecskemétiak – gyakorta károsították őket is.²³⁶ Ami ellen viszont sem a kuruc, sem a császári parancsnokok védlevele nem segített, az a pestis volt. Az 1709-ben lezajlott járvány lefolyásának részletes leírását az aradi és a szegedi várban szolgáló Ausfeldt Kristóf János orvos jelentése tartalmazza.²³⁷ Az ő intézkedéseinek köszönhető, hogy a járvány viszonylag kevés halálos áldozatot követelt Szegeden – legalábbis a katonaság és családtagjaik körében. 1710 február 22-én azonban tűz ütött ki a várban, mely a Palánkra is átterjedt, megsemmisítve többek közt a katonaság élelmiszerkészletét.²³⁸ Nyáron ismét felütötte fejét a pestis, melynek terjedését Herberstein várparancsnok szigorú intézkedéssel igyekezett megelőzni. Bár a harcok Szeged környékén gyakorlatilag befejeződtek, a parancsnok kemény fenyegetésekkel igyekezett a maradék kurucokat fegyverletételre és hűségesküre szorítani. A szatmári béke megkötésének azonban nem sokáig örülhettek a szegediek; 1711 ősztől 1712 nyaráig többször megáradt a Tisza és a Maros, elöntve Alsó- és Felsőváros nagy részét (utóbbi lakói a tarjáni szőlőkebe menekültek), nem kímélve még a téglalapúteleket sem. A víz visszahúzódását sáskajárás és egy rettenetes vihar követte.²³⁹

A szabadságharc után megteremtődtek a feltételek Szeged régen tervbe vett erősítésére, melyet a Temesköz területén uralmát változatlanul fenntartó Török Birodalom szomszédsága kényszerített ki. A munkát 1714 és 1716 között végezték el; a Savoyai Jenő nevére Eugénusz-sáncnak, formájáról pedig Csillagsáncnak nevezett, szabályos hat fülesbástyával megépített földerődítmény (téglaborítását a költségek miatt elvetette a herceg) keleti oldalával csatlakozott a vár és a Palánk területéhez.²⁴⁰ Az építkezést 1715-ben ismét egy árvíz akasztotta meg, ennek ellenére éppen befejeződött az újabb török háború kitöréséig. Az új erődítmény védelmére nem került sor, mivel Savoyai Jenő Temesvár, majd Belgrád elfoglalásával a pozsareváci béke megkötésére kényszerítette a szultánt.

---

²³⁵ REIZNER 1899–1900, IV, 239–240.

²³⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 241–242.

²³⁷ REIZNER 1899–1900, IV, 242–254.

²³⁸ REIZNER 1899–1900, I, 196.

²³⁹ REIZNER 1899–1900, I, 232–234.

²⁴⁰ REIZNER 1899–1900, I, 235–236.

Az ősi királyi szabad város már a török kiűzése és a Rákóczi–szabadságharc alatt sokat áldozott és nélkülözött, ráadásul katonai igazgatás és joghatóság alatt állott, és a helyzet a szatmári béke után sem változott, sőt! Herberstein várparancsnok és Cometh kamarai felügyelő látványosan semmibe vette a város jogait, közönséges jobbágyokként kezelve annak lakóit, számos ponton megkárosítva őket. Cometh például az árvízi védekezéstől vonta el a lakosok fogatait a forspont teljesítéséhez, de tüzelőt is velük vágatott, Herberstein parancsnokkal együtt a kocsmá és mészárszék tartásának jogát is bitorolta. A város időről–időre panaszt tett a jogsértések miatt. Herberstein és emberei a közterhektől különösen szenvedő szegényeket kezdték bujtogatni, a városból való elköltözésre, illetve a kiváltságos rác határőrségbe állásra biztatva őket. Az 1715. évi országgyűlés azonban részletesen tárgyalta a város panaszait, és végül az 1715. évi 37, illetve 107. törvénycikkkel visszahelyezte Szegedet a szabad királyi (pontosabban: királyi szabad) városok sorába.²⁴¹ Két évvel később a pallosjogot is megkapta a város, mely sürgette egy összesítő kiváltságlevél kiadását. III. Károly 1719 május 21-én Laxenburgban adta ki azt a diplomát, melyben átírták a korábbi szabadalomleveleket, és hitelesítették a Tiszából kifogott pecsét címerképét is.²⁴²

3.2. Ábrázolások

Térképek, alaprajzok

A régi Szegedre vonatkozó első térképeket már Reizner János közzétette, a vár elérhető alaprajzait és felméréseit felhasználta Cs. Sebestyén Károly is. Horváth Ferenc, Kisari–Balla György, Kratochwill Mátyás, Nagy Zoltán, Szalontai Csaba és Veress D. Csaba munkáiban is találunk ábrázolásokat. A Hadtörténeti Intézet gyűjteménye, a digitalizált ország- és várostérképek segítségével teljességre törekvő gyűjteményét állíthatjuk össze a kutatás számára ismert, releváns ábrázolásoknak. Ennél természetesen több Szeged–ábrázolás van, de a sematikus, illetve variánsnak tekinthető rajzok ugyanúgy nem fértek bele munkámba, mint azon erődítési tervek, melyeknek valóságos elemeit egy vizsgált ábrázolás már tartalmazza.

1. F. C de Beaulaincourt: Aspect du chateau de Segedin du costée de l'attaque avec de la plan du mesme (1686) M: 56,8 x 42,3 cm Karlsruhe, Hfk. Bd. VI. Nr./21. (8. kép).²⁴³ A vár és a Palánk alaprajza az 1686-os ostrom árkaival, a kép tetején vedutával.
2. Marsigli–műhely: Térkép és veduta a vár ostromáról (1686). Università di Bologna, Marsigli

²⁴¹ REIZNER 1899–1900, I, 253–260.

²⁴² REIZNER 1899–1900, IV, 309–318.

²⁴³ KISARI–BALLA 2000, 61, 298. SZALONTAI 2019, 219, 277: 6. térkép.

Gyűjtemény (9. kép).²⁴⁴ A vár és a Palánk alaprajza az 1686-os ostrom árkaival, a kép tetején vedutával, lépték és felirat nélkül.

3. Marsigli–műhely: Térkép és veduta a vár ostromáról (1686). Haus- Hof- und Staatsarchiv, Bécs (AT-OeStA/HHStA SB Kartensammlung C, Ke 3-5/1-9) (10. kép).²⁴⁵ A vár, a Palánk és Felsőváros területének alaprajza az 1686-os ostrom objektumaival, és a csapatok elhelyezkedésével. Feliratozott, léptékelt rajz, a kép tetején vedutával.

4: L. Lambion: Segedin (1695) Kriegssarchiv G I h 3368–2. (11. kép).²⁴⁶ A vár és a Palánk alaprajza.

5. L. F. Marsigli: Térkép és veduta a vár és a Palánk együtteséről. (1698). BUB Ms. 1044–021. (12. kép).

6. Ismeretlen: Plan von Segedin (1698?) Staatsbibliothek, Berlin, Fürstenhoff–gyűjtemény Nr. 429. (13. kép).²⁴⁷

7. De la Croix Paitis: Situation de Segedin et les Environs (1713. szeptember 17.). Kriegssarchiv I. C. V. a) Segedin Nr. 4. 485/17; HL G I h 619/2. (14. kép).²⁴⁸

Szeged és környéke a vár, a Palánk, Alsó- és Felsőváros, valamint Tápé ábrázolásával.

8. Gosseau hadmérnök cím nélküli térképe (1720) G I h 3366. (15. kép)

9. Ismeretlen: Plan de Chatteau A de la ville de Segedin du 10 may 1724. G I h 3364. (16. kép).

10. de Oliva: Plan von Segedin. (1739–1740) G I h 659–12. (17. kép).

11. Kaltschmidt Ábrahám: Area liberae regiae civitatis Szegediensis (1747) Sk Td 321. (18. kép).²⁴⁹

12. Durchlasser: Haupt-Plan von der Alt und Neuen Vestung Segedin (1751) G I h 659. (19. kép)

13. Ismeretlen: Plan von der Alten und Neuen Vestung Szegedin (é. n.) G I h 0634–23. (20. kép).

14. Ismeretlen: Plan von der Vöstung Segedin (é. n.) MFM Tk 904. (21. kép)

15. Durchlasser: Haupt–Protects–Plan über di Festung Szegedin. (1761) G I h 3216. (22. kép).

16. Durchlasser: Plan der Vestung Szegedin (1763) G I h 3215. (23. kép)

17. Pintershofen felirat nélküli alaprajza a várról. Fénymásolat MFM Helytörténeti és Irodalmi Osztály Gyűjteménye, leltározatlan (24. kép)

18. Wettstein von Westersheim: Plan der Festung Szegedin anno 1774/5 G I h 659–10. (25. kép).

19. Balla Antal: Mappa Ichnographica Liberae Regiae Civitatis Szegediensis 1776–1777. MFM Helytörténeti és Irodalmi Osztály Gyűjteménye, leltározatlan (26. kép)

20: Első katonai felmérés térképe 1782–1785. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary> utolsó elérés: 2024. 07. 02. (27. kép)

---

²⁴⁴ KISARI–BALLA 2005, 172: 278. térkép; MÁTÉ 2018, 109: 5. ábra

²⁴⁵ BORBÉLY 1932. A kép Kriegssarchivban lévő másolata első közlőjéről Borbély–térképként is ismert a szegedi helytörténeti kutatás előtt MÁTÉ 2018, 108: 2–4. ábra.

²⁴⁶ Első kisebbített másolatban történő közlése Reizner Jánosnál található (REIZNER 1899–1900, I, 183–184), lásd még SZALONTAI 2019, 219–220.

²⁴⁷ HORVÁTH–FOGAS 2011, 246: 7. kép; KRATOCHWILL 2010, 55.

²⁴⁸ REIZNER 1899–1900, I, 183–184.; NAGY–PAPP 1960, 156: 77. kép; SZALONTAI 2019, 220, 279: 11. térkép

²⁴⁹ REIZNER 1899–1900, II, 320.; SZALONTAI 2019, 221, 281: 13. térkép.

21: Buday Mihály: Rajzolat melly Ns. Sabad (sic) Kir. Szeged várossának belsőbb részeiben található Motsáros víz állásoknak házhelyekre való felosztását mutattya. (1830) MFM Helytörténeti és Irodalmi Osztály Gyűjteménye, leltározatlan. (28. kép).²⁵⁰

22: Ismeretlen: Croquis der Situation obbenannter Festung und der darin vorhanden Gebäude, wie Solche zur volliern Aufnahme der zu stiftenden Anstalt von 600 italienischen Deportirten einzutheilen gen werden. 1832. G I h 659–11. MFM Helytörténeti és Irodalmi Osztály Gyűjteménye, leltározatlan (29. kép)

23: Giba Antal: Szeged kataszteri térképe, belterület 1841–1844. (30. kép).

24. Josef Bainville: Sz királyi Szeged városának helyzetterve/Situations–Plan der königlichen freistadt Szegedin. (1850) MNL CSML (31. kép)

25. A második katonai felmérés térképe 1819–1869.

<https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary> utolsó elérés: 2024. július 2. (32. kép)

26. Kováts István: A szegedi váracs 12100 □ öl (1878) A „Szegedi régiségek c. kéziratos napló melléklete (33. kép).²⁵¹ A vár és a várbelső épületeinek ábrázolása, az udvaron keresztülhúzó csatornákkal és a megtalált falak jelzésével.

Látképek:

27. Dzselaizade Musztafa: Szeged (1552), a krónika 1575. évi másolatának ábrázolása (34. kép).²⁵²

28. Peeters Jacob: Segedin (1686) (35. kép)²⁵³

29. C. Manone: Seghedino (1686) Carlo Manone: L' Ungheria Vendicata Milano, 1686. 398–399. (36. kép).²⁵⁴

30. F. C. de Beaulaincourt: A szegedi vár vedutája, részlet a 8. képről. (1686) (37. kép)

31. Marsigli–műhely: A szegedi vár vedutája, részlet a 9. képről. (1686) (38. kép)

32. Marsigli–műhely: A szegedi vár vedutája, részlet a 10. képről. (1686) (39. kép)

33. L. F. Marsigli: A szegedi vár vedutája, részlet a 12. képről. (1698) (40. kép)

34. L. F. Marsigli: Livre Troisieme Contenant Les Marches et Compemens de L' Armée en Imperiale Hongrie... Le Prince Eugène de Savoie en 1698. H III c 285. (41. kép)

35. Ismeretlen festő: Auxilium Christianorum, Máriacell. Részlet Szeged vedutájával (1709) (42.

---

²⁵⁰ OZSVÁTH 2003, 83–84., 89: 3. ábra.; SZALONTAI 2019, 225–226, 293: 34. térkép.

²⁵¹ HORVÁTH–ZOMBORI 1986, 176–177 között.

²⁵² REIZNER 1899–1900, I, 112–113 között; FEHÉR 1982, 100, 202: 66. kép; HORVÁTH–FOGAS 2011, 242: 2. kép; SZALONTAI 2019, 218, 276: 2. térkép

²⁵³ Az ábrázolás számos variánsa szerepel különböző német nyelvű röplapokon, illetve érmeiken, melyek Szeged visszafoglalásának hírért, illetve emlékért örökítették meg. Ezekből Veress D. Csaba válogatott könyvének oldal- és képszámozás nélküli mellékletében.

²⁵⁴ SZALAI 2006, I. 114.; SUDÁR 2014, 481: 173. kép.

kép).²⁵⁵

36. Ismeretlen rajzoló: Prospectus Ecclesia et Conventus Szegediensis Patrum Franciscanorum, de Anno 1713. OMvH Tervtár Ltsz.: 54501. Papír, színezett tusrajz, 340x780 mm (43. kép).²⁵⁶
37. Beaussom: Veuvs de en entran de la porte de Buda (1716) (44. kép)
38. Balla Antal: A szegedi vár vedutája, részlet a 26. képről. 1776–1777. (45. kép)
39. Vedres István: A vár északi, nyugati és déli oldalának fametszete.²⁵⁷ (46. kép)
40. Vedres István: „A szegedi várnak azon tekintete, ha az egy közönséges kereskedői tárházzá alakíttatnék.” MFM T12204. (47. kép)
41. Illyés Ágoston: A Szegedi Oskolák Épületének Tekintete. 1820.²⁵⁸ (48. kép)
42. Joó János Mátyás: „Nemes Szabad Királyi Szeged Várossának Bánát felől való Tekéntete” 1827.²⁵⁹ (49. kép)
43. Ismeretlen rajzoló: Szeged – 1857. Fotómásolat ismeretlen eredetiről a Bálint Sándor Gyűjteményben. (50. kép).
44. Csathó Frigyes: A Széchenyi tér látképe észak felől (1861) (51. kép)

Fotográfiaiák

A forrásértékű fotográfiaiák elsősorban a vár különböző részleteit ábrázolják, a panorámaképek és árvízi fotók csak véletlenül, a bontás idején készültek azonban már tudatosan. A képek összegyűjtését megkönnyítette, hogy néhány éve megjelent a szegedi fényképészet kezdeteit ismertető monográfia, melyben a vár fennállásának utolsó éveiben rögzített és fennmaradt képek mindegyikét megtaláljuk.²⁶⁰ Nem zárhatjuk ki természetesen annak lehetőségét, hogy lehetnek lappangó fotográfiaiák mind a várról, mind a későbbiekben elbontott, részben középkori épületekről.

45. Rohrbach Antal 1860 őszén, vagy a következő év tavaszán készítette a Főtér – a mai Széchenyi tér – panorámaképét, egy 15x24 cm-es és egy 15x22 cm-es fotográfiaiából, utóbbi jobb szélén látható a vár nyugati oldala a két saroktoronnyal (52. kép).²⁶¹

46–49. Értékes részleteket láthatunk azokon az akvarell technikájú, de fotográfia alapú képeken, melyek Bietler Ferenc nevéhez köthetők. A 4 részből álló, 1875-ben két nyelvű kartonon kiadott sorozat alapját jelentő fotográfiaiák közül kettő a városháza tornyából készült. A „Szeged, Belváros” feliratú kép szélén a vár délnyugati saroktornya látható (53. kép) a „Szeged, Felső város” feliratún az

²⁵⁵ BÁLINT 1958b, 193, 195.; HORVÁTH–FOGAS 2011, 244: 6. kép (részlet). ZOMBORI 2011, 119.

²⁵⁶ LUKÁCS 2000, 186, 31. jegyzet.

²⁵⁷ Vedres István: „A Tiszát a Dunával öszvekapcsoló új hajókázható csatorna...” című írása (Szeged, 1805) illusztrációi.

²⁵⁸ JUHÁSZ 1990, 12: 2. kép

²⁵⁹ JUHÁSZ 1990, 14–15: 3. kép

²⁶⁰ T. KNOTIK 2009.

²⁶¹ Az eredeti felvételek magántulajdonban vannak, a vonatkozó kép másolatának száma MFM T.17051. (T. KNOTIK 2009. 12–13, 15, 19).

északnyugati saroktorony van a kép jobb szélén (54. kép). A másik „Szeged, Belváros” cím alatt a Tisza túlsópartjáról ábrázolja a hajóhidat és a Palánkot (55. kép).²⁶²

50. Letzter Lázár és Lauscher Lipót fényképészek német nyelvű árvízképei egyike „*Oberstadt mit errichteteten*” a várat ábrázolja délnyugati irányból (56. kép)²⁶³

51. Plohn Illés hódmezővásárhelyi fényképész 16 darabos sorozatot készített és árusított, ezek egyike („*Tiszapart felsővárossal és várkastélylyal*”) a mai Juhász Gyula szobor táján állt hajózási hivatal padlásáról készült a vár keleti oldaláról (57. kép).²⁶⁴

52. Klösz György a fővárosból érkezett az elöntött városba, 47 felvételéből az egyik szintén a vár keleti oldalát ábrázolja csak északi irányból, a vár kiugró része, a „zwinger” tetején állva (58. kép).²⁶⁵

A vár bontása közben a városi tanács Kovács János indítványára megbízta Lauscher Lipótot az építmény megörökítésére. A 26x40 cm-es képeken különböző részletek láthatók, 4 kívülről 5 kép pedig belül ábrázolja a bontás alatt álló várat.²⁶⁶

53. Várbontás a Rudolf tér felől (59. kép)²⁶⁷

54. A vár a Kis Dávid-házról nézve (60. kép)²⁶⁸

55. A vár a városházáról nézve (61. kép)²⁶⁹

56. A vár rondellája a Tisza-parton (62. kép)²⁷⁰

57. A várbontás a Rudolf-tér felé (63. kép)²⁷¹

58. Várudvar a Széchenyi-tér felé (64. kép)²⁷²

59. Vár templom (65. kép)²⁷³

60. Várbontás, a Felsőváros felé (66. kép)²⁷⁴

61. Várbontás (67. kép)²⁷⁵

62. Letzter Lázár a színház tetejéről készített felvételeket egy panorámaképhez, hogy eldönthető legyen, alkalmas lehet-e az épület teteje tűzjelző állomás kialakítására. Ezek közül mindenekelőtt az első az érdekes, mely a Palánk északi részét ábrázolja (68. kép)²⁷⁶

A Szent Demeter-templom bontásának fotóit – mivel ezek Cs. Sebestyén kutatásához kapcsolódnak

---

²⁶² MFM 62.8.24. 31506; MFM 62.8.26. T.18120; MFM 62.8.25. T.17282 (JUHÁSZ 1990, 18: 4. kép, 37: 17. kép; T. KNOTIK 2009. 34–35, 44, 51–52.55–58. kép).

²⁶³ MFM 80.2.53; T.10011. (T. KNOTIK 2009. 87–88: 113. kép)

²⁶⁴ MFM 80.2.39. T.9924. (T. KNOTIK 2009. 317–318: 451. kép)

²⁶⁵ MFM 82.60.5. T.10058. (T. KNOTIK 2009. 319–320: 455. kép.)

²⁶⁶ T. KNOTIK 2009. 117.; 119.; 121–123.: 194–202. kép

²⁶⁷ MFM 84.15.1. T.10175.

²⁶⁸ MFM 84.15.2. T.10174.

²⁶⁹ MFM 84.15.3. T.10173.

²⁷⁰ MFM 84.15.4. T.10176.

²⁷¹ MFM 84.15.5. T.10185.

²⁷² MFM 84.15.6. T.10180.

²⁷³ MFM 84.15.7. T.10183.

²⁷⁴ MFM 84.15.8. T.10182.

²⁷⁵ MFM 84.15.9. T.10172.

²⁷⁶ MFM 80.2.41. T.10268. T. KNOTIK 2009. 319

– a vonatkozó fejezetben ismertetem.

3.3. Régészeti adatok

A szegedi Városi Múzeum szegedi régészeti anyagát sokáig a Kováts István által megmentett kőfaragványok, illetve idomtégglák alkották, valamint az a néhány kerámia-, fém- és csonttárgy, melyek a várudvaron ásott csatornák földjéből került elő.²⁷⁷ A város újjáépítésének éveken át tartó földmunkái csupán a középkori Szent György templom környékéről eredményeztek sírleleteket és egyéb fémtárgyakat (lásd a vonatkozó fejezetet). Cs. Sebestyén Károlynak a Szent Demeter–templom körül végzett ásatásaiból tárgyi leletanyag nem ismert, újabb kőfaragványok is csak az alsóvárosi kolostorban kerültek elő.²⁷⁸ A középkori és kora újkori Szeged leletanyaga a második világháború után is csak kisebb leletmentésekből, illetve szegedi lakosok által megmentett tárgyakból gyarapodott. Utóbbiak közül kiemelkedik a Felsővároson talált „Márk püspök sírköve”, melynek rövid ismertetését Trogmayer Ottó írta meg.²⁷⁹

A nyolcvanas évek végén megkezdődött Szeged legjelentősebb középkori épületegyüttese, az alsóvárosi templom külső helyreállítása előtt szükséges műemléki falkutatást Lukács Zsuzsa végezte, összegyűjtve a 18–20. századi ábrázolásokat is.²⁸⁰ A torony alsó, középkori falszövetében nagy mennyiségű román kori kőfaragványt találtak, melyek jó részét ki sem lehetett bontani a falmagból. A falkutatás mellett régészeti kutatás is zajlott Trogmayer Ottó, majd Csengel Péter vezetésével. A kolostor udvarában a kilencvenes évek elején kezdődő felújítások kapcsán Ormándy János végzett feltárásokat, megtalálva a kerengőt kettéosztó középfolyosó maradványait, a refektórium egyik kályhájának kályhaszemeit, melyeket egy rontott példány alapján helyben, valószínűleg a szerzetesek készítettek. A későbbi építmények alatt 10 késő középkori, illetve kora újkori temetkezést tártak fel, melyekben pártamaradványok, illetve elpusztult párta fémdíszektől elszíneződött koponyák voltak.²⁸¹ Az alsóvárosi kutatások várostörténeti hozadékáról Trogmayer Ottónak jelent meg ismeretterjesztő írása, melyben megállapítja, hogy a Szent Péter templomának sem alapfala, sem a temetője nem került elő, így az a mai kolostoregyüttes területén semmiképpen sem kereshető.²⁸²

1998-ban megkezdődött a vármaradvány emeleti szintjének beépítése, első lépésként a 18. század közepén felhordott bombafogó földréteget kellett eltávolítani, melynek munkálatait évfolyamtársammal, Szarka Józseffel ketten koordináltuk. A sajátos leletmentés eredményeképpen

---

²⁷⁷ Régiségtári Napló 93–148/1884.

²⁷⁸ CS. SEBESTYÉN 1943.

²⁷⁹ TROGMAYER 1992a.

²⁸⁰ LUKÁCS 1994; 2000.

²⁸¹ ORMÁNDY 1994.

²⁸² TROGMAYER 1992b.

több ezer kerámiatöredék, fém- csont- és üveglelet került elő.²⁸³ 1999 tavaszán a vármaradvány belső homlokzatának visszaépítését megelőző földmunkák során került elő az ábrázolásokról ismert „vártemplom” első falszakasza, melynek azonosítása Horváth Ferenc és Vályi Katalin érdeme. A következő évtizedben több ütemben zajlott a templom feltárása, melyet 2006-ban Fogas Ottó vett át. Feltárássra került a templomhajó nyugati része, a hozzáépített oldalsó helyiséggel, melynek lezuhant boltozata rekonstruálható darabokban került elő. A templomban és környékén 109 családi kriptá került elő, bennük több generáció temetkezéseivel. Az előkerült pilléralapozások háromhajós formát mutattak. A leletanyagból eddig a pipák közöltek,²⁸⁴ illetve a török kerámiáról jelent meg összefoglaló²⁸⁵, a közelmúltban pedig Horváth Ferenc a templom festett díszítéséről, illetve rekonstruált gótikus sírkövről írt tanulmányt.²⁸⁶ Dugonics András tudósításából kiindulva Horváth először nem zárja ki a Szent Erzsébet–templommal való azonosítást,²⁸⁷ később azonban a titulus nélküli „vártemplom” megnevezés állandósult.²⁸⁸ Veress D. Csaba álláspontjával szemben Horváth Ferenc igyekezett „megvédeni” Szeged középkori várát. Tinódi vonatkozó sorainak a későbbi történétírók által történt félreértelmezését feltételezi, amit azzal igyekszik alátámasztani, hogy több török történétíró szerint Szeged már „erősség” volt a hódítás idején. Mivel azonban Bertrandon de la Brocquière, a Szegeden 1433-ban átutazó burgundi lovag még nem említi a várat, annak korábbi alaprajzon történő véglegese kiépítése a 15. század második felében történhetett.²⁸⁹

2002–2003-ban lehetőségem nyílt egy 6 x 4 m-es területen feltárást végezni a szegedi Roosevelttéren, az egykori várudvar területén.²⁹⁰ A hitelesítő ásatás során a római–szarmata Partiscummal összefüggésbe hozható lelet ugyan csak csekély mennyiségben — néhány kerámiatöredék formájában — került elő, feltártunk viszont egy szórthamvas temetkezést, különböző edényekben sírba helyezett ételmelléklettel, vaskéssel, illetve egy nagyméretű vasfibulával, melyek a párhuzamok alapján a Kr. e. 2. századra keltezhetőek. A kelta sír szerény léptékben ugyan, de igazolni látszik Szádeczki–Kardoss Samu nyelvészeti alapokon nyugvó azon feltételezését, hogy a 2. századi Partiscum előzménye egy kelta — valószínűleg a szkordiszkusok népe által lakott — település lehetett.²⁹¹ A következő évben már két feltárás is folyt a belvárosban; a Somogyi utcában Lajkó Orsolya, a Horváth Mihály utcában pedig Nagy Dániel vezetésével.²⁹² Több olyan leletmentésnek

---

²⁸³ TÖRŐCSIK 2006a.

²⁸⁴ KONDOROSY 2008.

²⁸⁵ HANCZ 2006.

²⁸⁶ HORVÁTH 2021.

²⁸⁷ HORVÁTH 2000, 508–509.; 2006, 24.

²⁸⁸ „A vártemplomot korabeli történeti forrás nem említi.” HORVÁTH–FOGAS 2011, 245.

²⁸⁹ HORVÁTH 2006, 10–12.

²⁹⁰ A kutatást a NKÖM támogatta, az ásatás vezetője Vörös Gabriella, konzulensei Visy Zsolt és Trogmayer Ottó voltak. A feltárás beszámolója a Múzeumi Kutatások Csongrád megyében című felolvasóülésen hangzottak el, illetve jelentek meg azok kötetében (TÖRŐCSIK 2003.; TÖRŐCSIK 2004.).

²⁹¹ SZÁDECZKY–KARDOSS 1983, 111.

²⁹² LAJKÓ 2005. NAGY 2005.

voltam kezdeményezője, illetve részese, melynek során középkori és kora újkori leletanyagot sikerült begyűjteni. Főként kályhaszemek kerültek elő a Bajza utcából,²⁹³ kályhacsempék és kályhaszemek a klinikakertből,²⁹⁴ kőfaragványok a Tömörkény István Gimnázium bővítésénél,²⁹⁵ valamint középkori háztartási kerámia a Bécsi körút és a Szentháromság utca kereszteződésének nyugati oldalán lévő telken (Szentháromság utca 49–51.).²⁹⁶

2007-ben került sor a Vörösmarty u. 5. szám alatti épület pincéjének kutatására Fogas Ottó vezetésével, itt a várakozásoknak megfelelően a vár északnyugati saroktornya került elő, három lőréssel. 2010 és 2012 között a kutatások más falszakaszokra is kiterjedtek; az árvízvédelmi partfal rekonstrukciójához kapcsolódóan az északi, illetve a déli falak egy–egy rövid szakasza feltárására is sor került, egy villanyoszlop építésének megelőző feltárásakor pedig a déli várkapu falát lokalizálták. A Móra Ferenc Múzeum mellett az akkori KÖSZ is végzett régészeti feltárásokat Szegeden; 2009 decembere és 2010 áprilisa között Deák Andrea és munkatársai a Rektori Hivatal Dugonics téri épületének teljes pincéjét megkutatták,²⁹⁷ majd 2010 nyarán az építőkkal versenyt futva feltártak 300 objektumot a Londoni körút 5–7 szám alatti telken, az elbontott kenderfonógyár területén, ahol ma az Árkád Szeged épülete áll.²⁹⁸

A vár régészeti kutatása szempontjából szerencsés fejlemény volt, hogy a város pályázati támogatást nyert a Stefánia–sétány — benne a múzeum és a vármaradvány épülete — felújítására. Az építész tervezők az új burkolatban jelezni kívánták a vár falainak nyomvonalát. Ezt pontosítandó 2017-ben sor került a vár déli kapujának régészeti kutatására, ennek során előkerült a kaputorony vaskos, gerendavázis fala, a rajta átvezető út nyomaival. A kaputorony építésének korát Fogas Ottó és Molnár Csilla közös ismeretterjesztő írásában a 14–15. századra tette, a keltezés alapjait azonban a szerzők nem fejtették ki.²⁹⁹ A leletanyagból eddig egy hódoltság kori íjászgűrű ismert.³⁰⁰ Löffler Zsuzsanna és Molnár Csilla 2020-ban a várudvarban is végzett feltárásokat; megkutatták a vár délkeleti részén állt háromosztatú épület („három pince”) északi szélét,³⁰¹ megtalálták egy tímárműhely maradványait,³⁰² majd a következő évben a vár északi falvonalának hitelesítését végezték el.³⁰³ 2021-ben az Oroszlán utca 6. sz. telken, az egykori Palánk nyugati szélén középkori sáncárkot, sánc cölöpmaradványait, valamint hódoltság kori és újkori objektumokat tártak fel.³⁰⁴ Az előkerült

---

²⁹³ TÖRŐCSIK 2004b.

²⁹⁴ TÖRŐCSIK 2006b.

²⁹⁵ TÖRŐCSIK 2021, 88–89.

²⁹⁶ 600/0562/2008, lelőhelyazonosító: 59348.

²⁹⁷ DEÁK 2012b.

²⁹⁸ DEÁK 2012a.

²⁹⁹ MOLNÁR–FOGAS 2018, 53.

³⁰⁰ MOLNÁR–HERGOTT 2019.

³⁰¹ MOLNÁR–LÖFFLER 2021a.

³⁰² MOLNÁR–LÖFFLER 2021b.

³⁰³ MOLNÁR–LÖFFLER 2022.

³⁰⁴ [Helytörténet és régészet a szegedi Palánkban - Ujkor.hu 2021.08.23.](https://www.ujkor.hu/2021/08/23/helytortenet-es-regeszeti-a-szegedi-palankban/)

famaradványokból dendrokronológiai vizsgálatra alkalmas mintákat vettek, ezek értékelése folyamatban van.³⁰⁵ 2021–2022-ben a korábbi Sebészeti Klinika mellett, annak bővítéséhez kapcsolódva Pópity Dániel végzett megelőző feltárást, melynek eredményeképpen gazdag középkori, illetve hódoltságkori anyag került elő.

---

³⁰⁵ Molnár Csilla szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm!

4. Szeged természeti adottságai

Szeged az Alföldön, a Tisza folyó nyugati oldalán és a Maros–torkolat közelében helyezkedik el. A tájegység mai elnevezése a trianoni határ miatt alakult ki, történeti Dél–Alföldről nem beszélhetünk. Szeged környéke földrajzi értelemben az Alföld középső területéhez tartozik.³⁰⁶ A város birtokai a folyó mindkét partjára kiterjedtek, de a lakott terület a 19. századig a – legtöbb Tisza–menti településhez hasonlóan – a jobb partra korlátozódott. Két tájegység találkozik a város határában; a Dél–Tisza–völgy és a vele nyugatról határos Dorozsma–Majsai–homokhát.³⁰⁷ A településterület az előbbi területén található.

4.1 A feltöltés előtti domborzat

A mai felszínszerkezet kialakulása a felső pliocénben kezdődött. A Duna, a Maros, az Ős–Tisza és az Ős–Szamos kavicsos és homokos hordaléka árasztotta el az alföldi medencét, melyre a felső pleisztocénben por- és homokrétegek rakódtak. Ezzel egy időben a Duna–Tisza közti hátság megemelkedett és kialakult a Tisza vízrendszere, mely az óholocénben eróziós mélyedésekkel szabdalt. A tiszai üledék alulról felfelé finomodó szemcséjű homok, illetve iszaprétegekből áll. A folyó jobb partjának felszíni képződménye a lösz, mely a felső pleisztocénben képződött, a bal parton a jelenkori alluvium található. A folyó csaknem derékszögű kanyarulatának külső ívén húzódó alacsony löszhátat a Tisza és a Maros vizei fokozatosan kisebb darabokra szaggatták.³⁰⁸

A holocén felszín volt az alapadottság a különböző történeti korokban élt emberek számára, melyen maguk is folyamatosan végeztek a domborzatot érintő tevékenységet. Az előkerült kelta, római és szarmata jelenségek és leletek alapján joggal feltételezhető, hogy a „humán tényező” már az őskortól befolyásolta a felszín változásait. A 18. századtól felgyorsult az emberi tájtalakítás, de a különböző erődítési munkák közel sem voltak akkora hatással a városi felszínre, mint az 1879-es árvizet követő feltöltés. A Szegedet csaknem teljesen elpusztító katasztrófa után egy komplex árvízvédelmi stratégia keretében a várost védő körtöltés építése mellett a településterület talajszintje emelését határozták el. Bár hatalmas mennyiségű földet mozgattak meg, a tervet csak részben sikerült megvalósítani. Sok helyen csak a belső védőtöltéseknek szánt körutak, illetve sugárutak nyomvonalát sikerült kiemelni, a telkek hátsó fele már általában itt is alacsonyabban fekszik. A töltésekkel behálózott településterületen csapadékosabb időben pangó vizek alakultak ki, a pinceszintre eső lakások pedig tömegével áztak fel, komoly közegészségügyi problémát jelentve főként a két

---

³⁰⁶ KRISTÓ 2000, 9.

³⁰⁷ DÖVÉNYI 2010, 74–76; 190–194.

³⁰⁸ ANDÓ 1983, 21–25.

világháború között.

Szerencse, hogy a feltöltés előtti terepszinteket viszonylag jól ismerjük. Erre egyrészt az árvíz visszahúzódásának, és ezzel párhuzamosan az egyes városrészek, illetve utcák szárazra kerülésének jól dokumentált folyamata ad lehetőséget. Az első ilyen térkép 1879. június 11-i keltezésű, vagyis csaknem három hónappal a végzetes rókusai gátszakadás, és Szeged elöntése (március 12.) után készült (69. kép). Ezen a Palánk és a vár területe mellett a tőlük nyugatra fekvő Széchenyi, Klauzál és Dugonics terek környékén láthatók szárazulatok. Vízmentes a felsővárosi Tisza-part a mai Glattfelder tér környékével, a budai országút, illetve a Szentháromság utca déli része, s kezd kiszáradni Alsóváros néhány utcája is. Ezek tehát a legmagasabb területek, miként azt már Szalontai Csaba is megállapította.³⁰⁹ A július 24-én felvett adatok szerint Alsóváros nagyrészt, Rókus, Felsőváros és a mai Móraváros területe részben száraz, a városba vezető, magasabban fekvő utak ugyanakkor jelentékeny egybefüggő vízfelületeket zárnak közre (70. kép).

A feltöltés előtt 63 fúrás adatai alapján elkészítették a város magassági rétegtervét, a város különböző pontjain a térképezés megkönnyítésére 45 vasoszlopot helyeztek el.³¹⁰ Az adatok alapján Kratochwill Mátyás rekonstruálta a feltöltés előtti domborzat térképét a jelenlegi utcahálózat feltüntetésével (71. kép). A magassági adatok jól mutatják, hogy a történeti város egy kisebb medencének a Tisza közelében elterülő magasabb térségein alakult ki. A szintkülönbség nem nagy; a mélyebben fekvő területek 5–6, a legmagasabb területek 8–9 m magasságba estek a tiszai vízmérce nullpontjától. Ilyen magas terület csak a mai belvárosban, az elpusztított vár, illetve a korábbi Palánk városrész területén látható. 7 és 8 méter közé eső terepszintek már Alsó- és Felsőváros térségében is előfordulnak.

A korabeli leírások megerősítik, hogy a Palánk területe nagyrészt szárazon maradt.³¹¹ Ez tehát a történeti Szeged legmagasabb területe. Ezért is meglepő, hogy a szegedi városföldrajz kutatója, Andó Mihály pont itt, a Roosevelttér környékén számolt a legvastagabb feltöltéssel, amely a 6 méteres vastagságot is meghaladja (72. kép).³¹² 1998 őszén a Palánk területén végzett közműrekonstrukció során több árokszakaszzal vizsgálataival nyilvánvalóvá vált, hogy 19. századi feltöltés itt nem található; ennek köszönhetően számos ponton tudtam gyűjteni középkori leleteket. Ezek alapján a belvárosi feltöltésről szóló elképzelés revízióját javasoltam.³¹³ Az említett térkép

---

³⁰⁹ SZALONTAI 2019, 230–231.

³¹⁰ SZALONTAI 2019, 38–46.

³¹¹ „De ekkor már víz alatt volt a város minden része, minden utcája; csak felsővároson, a belvárosban és alsóvárosban maradt szárazon egy-egy sziget. Ez a sziget felsővárosban a zárda és a szent György utcák részeiből, a belvárosban a hídfőtől a miatyánk-, ötpacsirta-, bába-, kereszt-, iskola- és székfű-utcák által övezett területből, alsóvárosban pedig a róka-utcának végén egy igen kis területből állt.” REIZNER 1899–1900, II, 344. „... az épségben maradt házak egy része volt csak szárazon az alsó Tiszaparton és az Iskola utcának a régi gymnasiumig terjedő részén...” KULINYI 1901, 26.

³¹² ANDÓ 1983, 31, 3. grafikai melléklet

³¹³ TÖRŐCSIK 2000, 52.

azonban továbbra is forrásként szolgál a gyanútlan kutatók számára.³¹⁴

A köztudat úgy tartja, hogy az ősi Szeged három–négy szigeten települt meg, ezekből a településmagokból alakult ki a vár és a Palánk, valamint Alsó- és Felsőváros. Ha megnézzük a város feltöltés előtti szintvonalas térképét, akkor azt látjuk, hogy ennél kicsit összetettebb a helyzet. Felsőváros maga is több magaslati ponton létesült, északról pedig Tarján ármentes dombjai határolták. A vártól nyugatra fekvő térség hasonló magasságú volt, mint a feltöltés előtti várudvar. A mai belváros legmagasabb kiemelkedését nem a vár területén, hanem a Palánk északi részén, az Oskola utca két oldalán láthatjuk. A Palánktól nyugatra, a mai Somogyi utca, illetve Kálvária sugárút vonalában kinyúlik egy magasabban fekvő terület, és szintén egy széles magaslat visz délnyugati irányba, Alsóváros felé. Ennek központja, a mai Mátyás-tér a feltöltés előtt domborzati értelemben periféria volt; tőle keletre, délkeletre és délre egészen a Ballagi-tóig egy dombvonulat húzódott.

4.2 A régi Szeged vízrajza

A vízrajzi rekonstrukciót a szabályozás és városrendezés előtti állapotokat mutató térképek segítségével végezhetjük el. Az ostromképek a Tisza és a vár és Palánk vizesárkai ábrázolásain túl kevés értékelhető részletet tartalmaznak. De La Croix Paitis térképe (14. kép) az első, mely Szeged teljes településterületét ábrázolja, ezen kívül Tápét („Tappa”), valamint a Maros („la Maroche”) torkolatát. A Tisza túlsópartja török terület („Coste des Turques”), melyet egyébként a révnél lévő két kis épület kivételével mocsár („marais”) borít, és a tarjáni szőlőhegyek között egybefüggő mocsarat látunk a várostól északra is, egészen Tápéig. A Palánktól délre, Alsóváros mellett is mocsarat jelez, benne két szigetszerű kiemelkedéssel. A mocsár a Palánktól délre néhány száz méterre benyúlik a mezőként ábrázolt területre is.

Durclasser 1761-es térképe (22. kép) az előzőhöz hasonlóan 90-fokban nyugatra tájolt, Felsővárost, a várat, a Palánkot és az Eugéniusz-sáncot ábrázolja, a Tisza egy szakaszával, illetve a túlsópart részletével, melyen – a várral szemben – egy hídfősánc látható. A Tisza felsővárosi szakaszán egy sziget látszik, melynek Felsőváros felé eső északnyugati oldalán rózsaszín teletömböt jelölt a térkép készítője. A sziget melletti keskeny Tisza-ágba torkollik bele a Felsőváros északi oldalán lévő nagy lapály két ágra szakadó vize, de Felsőváros közepén is látható egy egyenes, vízzel telt meder, mely a két felsővárosi templom között áthaladva ér véget. Vélhető, hogy egykor a Tiszába torkollott ez is, de az utolsó 2–300 méteres szakaszát az újkorra feltöltötték. Az Eugéniusz-sánc északi oldala is meglehetősen vízállásos hely, a sáncon belül is látható egy nagyobb és egy kisebb vizenyős folt, a nyugati oldal földbástyái előtt is vannak.

---

³¹⁴ SZALONTAI 2019, 269, 8. kép

Balla Antal nagykőrösi születésű földmérő volt, aki nagyrészt 1776-ban készítette el a város térképét. Nem csupán utcákra és telektömbökre van lebontva, de a házak és háztulajdonosok nevei is szerepelnek. Az utcáknak azonban nincs megnevezésük, ezeket a Balla-térképet 1814-ben átmásoló Buday Mihály tünteti fel először. Sajnos a térkép mára erősen megbarnult és erősen szakadozott is (26. kép). A minden korábbinál részletesebb és nyilvánvalóan pontosabb térképen láthatjuk a korábban csak felsejülő részleteket, például a lakott tiszai szigetet, melyet egy „*Sándor Réve*” nevű keskeny folyóág választott el a felsővárosi partszakasztól (73. kép). Vagy a szintén felsővárosi vízállást – melyet a katonai térképen csak a rajta átvezető töltés jelez – és amely immár „*Víz állásos nagyfenék*” néven jelenik meg (74. kép). Látható a mai Ady tér környékén létezett „cseperke”, melyet – mocsárként – már az 1713-as térkép jelez, és amely ezen még összeköttetésben látszik lenni a Tiszával. A Tisza alsóvárosi szakasza egyébként is részletgazdagon van ábrázolva, van itt sziget (Kis Tisza szigete/Zátony), tőle nyugatra a „Kis-Tiszának” nevezett mellékágon túl a „*Közép Toó*”, Alsóváros legkeletibb házsora mellett közvetlenül van még egy „*Kis-Tisza*”, mely már csak csatorna szélességű (75. kép). Egyenes medre mesterséges kialakítást valószínűsít.

Az első katonai felmérés Magyarországra vonatkozó térképlapjait 1782 és 1785 között készítették el. Szeged derékban kettévágva két térképlapra került, melyek illeszkedése nem tökéletes (27. kép). A Felsővárost (Ober Város) és az Eugénusz-sáncot (Stadt Palanka) ábrázoló felső lap készítője a Felsővároson kívülre szorított Szillér balparti oldalának a térképen jelzett kiöntésével a Tisza főágán át összefüggésben lévő kék színű vízborítást kezdett rajzolni a bánáti oldalra is, egészen a lap alsó széléig, az alatta csatlakozó térképszelvény készítője viszont csak foltokban (pontosabban hullámos sávokban) ábrázolt ugyanitt vizet. A lapszélekre került vár teljesen elmaszatólódott, ugyanígy az Eugénusz-sánc és a Palánk csatlakozása is. Felsőváros északi részén láthatók a Szillér régi medrének maradványai, illetve a beépítetlen, mocsaras területen átvezető cölöphíd ábrázolása. Nyugatabbra, a nem nevesített, de ábrázolt Rókus városrészben is láthatók – részben ma is meglévő – vízállások. A Palánktól nyugatra hatalmas szőlőhegy található, mely a Kálvária barokk kápolnáját és stációit vette körbe. Alsóváros (Unter Varos) tömbjétől délre szőlők, majd nyílt vízfelület látható. Alsóváros déli része vonalában egy sziget látható a Tiszában, a felsővárosi szigetet azonban a rajzoló nem ábrázolta.

1819 és 1969 között zajlott a Habsburg Birodalmon belül Magyarország második feltérképezése. Az 1860-as évek állapotait tükröző felvétel már a Budapest–Temesvár vasútvonalat, illetve ennek tiszai hídját is ábrázolja (32. kép). Egy hosszúkás vízfolt mutatja a Kis-Tisza vonalát, nyomai látszanak a Nagy-Fenek vízállásának is és a Szillér medrének is (76. kép). Alsóváros Kis-Tiszája azonban már eltűnt, itt úgy tűnik feltöltötték és rendezték a területet, nem látható a Közép-tó sem. Még megvan az Ady tér helyén egykor elterülő Korcsolyázó-tó, és az alsóvárosi csöpörkék és láthatók a rókusai tavak is. Eltűnt a Ballagi-tó – itt pont a Rendező pályaudvar lett kialakítva – és

lényegében szárazra került a Boszorkány–sziget is.

A térképek vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a Tisza szegedi szakaszán két sziget is volt; egy Felsőváros keleti szélén, ahol a folyó mellékágának emlékét a Kis–Tisza utca neve ma is őrzi. A mellékág „Sándor Réve” néven szerepel a Balla–térképen, a sziget déli csúcsán híd látható „*Pons ad Sándor Réve*” felirattal. Az első katonai felmérésen a mellékág és a sziget létezésére csak a híd utal. A második katonai felmérés térképén is még látható, hogy a Szillér torkolatánál a főágból kiszakadó Kis–Tisza és Maros utcák vonalán húzódó vékony ágacska a mai Festő utca helyén — nagyjából a Pick üzem területén — fordult vissza a főágba. A kanyar szöge közel derékszögű, könnyen lehet, hogy ez már egy mesterséges torkolat, és a mellékág eredetileg csaknem a vár északi faláig tartott. A Kis–Tisza egy szakasza vagy pontja (talán a híd alatt) „Kéri Kata luka” néven is ismert volt.³¹⁵ A közös jellemző a sziget lakottsága; 15–20 ház, illetve még ennél is több telek látható-sejthető a két térkép összehasonlítása alapján.

Alsóváros vonalában is volt egy Kis–Tisza ág, ez a mai főpályaudvartól délre szakadt ki a főágból és nyugat felé kanyarodva csaknem derékszögben érte el Alsóváros szélét, majd azzal párhuzamosan haladva a Sebes–fokon keresztül a Ballagi–tóba futott. A főág és a Sebes–fok között ártér húzódott, mélyebb részén a Közép–tó többé-kevésbé állandó vize hullámzott, körülötte időszakosan elöntött terület, melyből egy újabb „Kis–Tisza” és a főág között hosszan elnyúlva emelkedett ki egy ármentes földnyelv, a „Kiss Tisza Szigetje”, melynek fával borított déli részével ellentétben északi, „zátony” nevű része kopár homokpadnak látszik. Ez lehetett a helyszíne az 1728-ban lezajlott szégyenletes boszorkányégetésnek, amiről később a Boszorkány–sziget elnevezést kapta — bár utóbb a mellékág elzárásával megszűnt szigetnek lenni. Alsóvárostól délre a főág kettészakad; a nyugati irányba forduló ága a dél felé folyó főággal újra egyesülve alkotja a Tompai–szigetet, mely — zsilipelt mellékággal (Gyalai–Holt–Tisza) ma is létezik.

A Tiszának egyetlen olyan mellékvizét ismerjük, mely a középkori város területén érte el a várost; ez pedig a Szillér. Napjainkban csatornázott medre északról kerüli meg a körtöltéssel határolt várost, ez azonban nem túl régi állapot. Medre eredetileg a mai József Attila sugárút vonalában húzódott, ezt ábrázolja kék színnel nyílt vízfelületet jelezve az 1713-as térkép. Szintén késsel jelzi az 1761. évi térkép is. A korábbi mederszakasz — talán emberi beavatkozás következtében — a 18. század második felében már állóvízzé vált, mindenesetre medre felett állt az a híd, amit az első katonai felmérés térképlapja a két felsővárosi templom között ábrázol (77. kép). A térképész ezt pirossal jelölte, míg az említett Kis–Tisza híd barna színnel van rajzolva, utóbbi így valószínűleg fából, míg előbbi kőből (téglából) volt építve. Felsővárosban a második katonai felmérésen hosszúka állóvizek láncát látható a mai Sajka utca és Szilléri sgt. vonalában, ami arra utal, hogy a Szillér

---

³¹⁵ INCZEFI 1960, 43.

egy alternatív medre húzódott itt, mely a Kis–Tiszába torkollott, nagyjából ott, ahol az a főágba fordul. A középkori Szeged körül a már említett Ady téri csöpörkén túl több valódi állóvíz is volt. Az alsóvárosi ferences kolostortól nyugatra is volt egy „csöpörke”, mely a vízből előkerült Mária–kegykép legendájában is megjelenik. A várost övező, az újkorban többnyire szőlővel beültetett dombok között is voltak lefolyástalan területek, melyekben „csöpörkék” és „tankák” képződtek, ezek mai városképre vetített elhelyezkedését a Szeged történetében megjelent grafikai melléklet ábrázolja.

4.3 Az árvízi elöntés mértéke

A város környezete a mai Magyarország legalacsonyabban fekvő tájegysége.³¹⁶ A mai ármentesített tájban kevéssé szembeűnő, hogy amíg a Tisza ártere Csongrádtól lefelé több tíz km szélességű, elsősorban a keleti oldalra elterülve, addig a mai belváros alatt húzódó löszplató és a szőregi löszhát között kb. 4 km szélességűre szűkül össze. A szegedi szűkület lehetőséget biztosított egy átkelőhely kialakításához, de mivel a Tiszába kevéssel feljebb torkollik bele a Dél–Erdély vizeinek nagy részét szállító Maros, veszélyeket is rejtett azokban a történeti korokban, melyekben a csapadék mennyisége megnőtt, illetve eloszlása szeszélyesebbé vált. 1712-ben úgy elmosta a folyó a várost, hogy felmerült helyének elköltöztetése is. 1879-ben több töltés átszakadása után a rókusi vasúti töltést megbontó hullámverés miatt jutott a városba a jeges ár, a város hatezer épületéből 265 maradt állva. A város szintjének megemlése és a köré épült töltés ellenére a város víz elleni küzdelme a 21. században is folytatódik, példa erre a 2006-os év rendkívüli vízállása, mely a folyóparti szakaszon jelentett komoly veszélyt, főként a buzgárok miatt.

Természetesnek tűnik tehát annak feltételezése, hogy a pusztító árvizek régen is hozzátartoztak a város életéhez, mint ahogy az is kézenfekvőnek látszik, hogy az ármentes területek szigetként emelkedtek ki a mocsarak tengeréből — legalábbis ezt látjuk a 18–19. századi térképeken. Ha azonban megnézzük ugyanezen időszak árvizeinek tetőzéseit, akkor azt látjuk, hogy a legnagyobb mért vízmagasság folyamatosan növekedett (78. kép). Ez a tendencia folytatódott a 20. században is, a 21. pedig ebben is új rekordot hozott; a víz 2006-ban a mérce szerinti 1009 cm magasságon tetőzött. Érdeemes tudni, hogy a várost romba döntő Nagyárvíz legnagyobb magassága 806 cm volt, vagyis több mint két méterrel alacsonyabb volt a majd két évtizeddel ezelőttinél. Az anomáliák ilyen ütemű növekedése hosszabb távon nem túl jó hír a városnak, még akkor sem, ha az utóbbi esztendőink inkább a rendkívüli aszályról, és nem az árvizekről szólnak.

Ha viszont a tendenciát időben visszafelé nézzük, akkor azt kell feltételezzük, hogy a középkor árvizei nem feltétlenül voltak olyan pusztító hatásúak, miként azt a szegedi helytörténeti

---

³¹⁶ Magyarország legmélyebb pontja Szegedtől délre, Gyálarét határában található.

kutatás feltételezte. A 10–14. századra tehető középkori klímaoptimum a Kárpát–medencében is érvényesült; a klíma általánosságban melegebbé és szárazabbá vált. A 16–17. századi „kis jégkorszak” viszont, az alacsonyabb hőmérsékletek miatti kisebb párolgás mellett növekvő csapadéktöbbletet eredményezett a korábbi időszakhoz képest. Az Alföld újkori vadregényes vízivilága egymásra ható klimatikus és humán hatások, illetve beavatkozások eredményeképpen alakult ki, ezt azonban a kutatás sokáig érintetlenül fennmaradt ősállapotnak vélte, a köztudat pedig a mai napig annak tartja. Az Árkád területének megelőző feltárása során 2010-ben talált telepnyomok bizonyítják, melyek a város feltöltése előtt a megtelepedésnek elvileg határt szabó 79 m Btf. magasság alatt kerültek elő. Bár épületek nyomaira nem bukkantak a feltárók, a feltárt árkok és gödrök (egy részük kút lehetett) közül 148 objektum volt 15–17. századi kerámiával datálható, ami jelzi, hogy a késő középkor, illetve a korai újkor időszakában intenzíven használt területről van szó, a településnyomokat pedig a területen általánosan tapasztalt újkori bolygatások elpusztíthatták.³¹⁷ Ezen a területen, illetve magasságon vélhetően nemcsak árvízzel, de komolyabb belvízzel sem számolhatunk a kései középkor időszakában.³¹⁸

---

³¹⁷ DEÁK 2012, 354.

³¹⁸ A középkor alacsonyabb árvízszintje a Duna mellett is megfigyelhető, például Visegrádon. „A Duna-parti területek nagyobb felületben történt feltárása során agyagos, vízjárta rétegeknek egyáltalán nem volt nyoma, ugyanakkor a Dunához közeli épületek padlószintje, járószintek és objektumok rendkívül mélyen helyezkedtek el. Mai alacsony vízállás esetén az itt húzódó középkori házak padlója csupán mintegy fél–egy méterrel emelkedne a vízszint fölé, de magasabb vízállás esetén víz alá is kerülnének.” MÉSZÁROS 2009, 20.

5. Települési előzmények

5.1. Őskori leletek

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a régi Szeged helyén mikor telepedett meg az ember először, nem vagyunk könnyű helyzetben. Míg a 6–7 km-re húzódó Maty–ér mentén, a Tisza túloldalán; Szőregen és Gyálaréten, ugyanúgy a várostól délre eső Röszkén, illetve északi irányban, Tápé és Algyő környékén sorakoznak az őskor különböző időszakából származó településnyomok, a mai Szeged területéről szinte csak szórványleleteket ismerünk. Ezt a jelenséget először Banner János ismerte fel³¹⁹, az M 5 autópálya építését megelőző ásatások anyagának ismeretében pedig megerősítve látja ezt az anomáliát Szalontai Csaba is. Ő úgy véli, a Tisza vízszíntingadozása hosszú évezredekig akadályozta az élő folyó mellett való megtelepedést, míg a Homokhátság csapadékvizét szállító Maty–ér egyenletes vízjárása kedvező körülményeket teremtett ahhoz. Mivel a szegedi rév az őskorban is fontos átkelőhely lehetett, Szalontai feltételezi, hogy ennek forgalmát a mai Szegedet övező vízrendszer stratégiai pontjain létesített települések — őrhelyek — ellenőrizték, és csak a királyi sószállítás megindulása vonzotta az árvízi elöntésektől sújtott folyópartra a lakosságot. Talán még ez sem lett volna telepítő tényező, de a 10–11. századi klímaoptimum miatt Szegeden „kisütött a nap” és lehetővé tette az egyébként kedvezőtlen adottságú folyóparti terület benépesítését.³²⁰ Érdekesség, hogy Szalontai legújabbán már azt is megkérdőjelezi, hogy a középkori Szegeden lett volna révátkelő, mivel De La Croix Paitis 1713-as térképe a Tisza túlsó partján utat nem, csupán mocsarat jelez.³²¹

A jelenleg érvényes közhiteles nyilvántartásban a középkori város feltételezett területén valóban csak négy lelőhely képviseli az őskor időszakát.³²² Ezen belül neolitikumból származó kerámiák csupán egyetlen helyen kerültek elő; a 18. századi vármaradvány, az ún. Mária Terézia–kapu tetején, a kazamatasor tetejére az építés idején felhordott bombafogó földrétegből.³²³ A korszakhoz tartozó darabnak vélem egy pelyvás soványítású, vörösesbarna színű, fekete törésfelületű edény aljtöredékét. Egy másik, külső oldalán világosbarna, felfényezett darab szintén őskori, valószínűleg neolit vagy rézkori lehet. Az alacsony darabszám és a másodlagos elhelyezkedés miatt Szalontai Csaba megkérdőjelezi ezek forrásértékét, feltételezve, hogy ezek a szórványok a 1879-es árvizet követő feltöltés földjével is bekerülhettek a város területére.³²⁴ Szintén bizonytalannak látja a 2004-ben a Tisza felsővárosi szakaszán a mederben talált őskori kerámiák eredetét. Ezek egy kisebb

---

³¹⁹ BANNER 1925, 18.

³²⁰ SZALONTAI 2019, 181.

³²¹ Szalontai Csaba előadása Csongrádon, a Csemegi Károly Könyvtárban 2023. november 16-án.

³²² SZALONTAI 2019, 17.

³²³ TÖRŐCSIK 2006.

³²⁴ SZALONTAI 2019, 10; 12. jegyzet.

hajó roncsai alól kerültek elő, melynek készítése idejét a dendrokronológiai vizsgálat 1848 körüli évekre tette. Szalontai feltételezi, hogy az árvíz idején már három évtizede vízen lévő hajó szintén a feltöltés munkálatai során süllyedt el.³²⁵ A bronzkor időszakából egy tokosvéső ismert, melyet a Hétvásztó szálló udvarán, a mai Feketesas utcában találtak.³²⁶ A lelet összefüggésben lehet az udvaron talált csontvázal, amelyről 1887 áprilisában számolt be a szegedi sajtó.³²⁷ A Sándor utcában is előkerült egy bronz sarló, melyről Reizner János tesz említést.³²⁸ A Csaba utca 45. sz telken őskori edényt találtak, és innen származhat az a bronzkori bögre is, amely 1983-ban szintén ebben az utcában került elő, közelebbi helymegjelölés nélkül.³²⁹ A Sándor utca északi végétől kb. háromszáz méterre található az a telek, ahol 2009-ben Fogas Ottó szarmata sírok között két bronzkorra keltezhető gödröt tárt fel.³³⁰ 2004-ben Lajkó Orsolya a Somogyi utca 14. számú telken, a lebontott „Fehérkereszt-ház” helyén végzett megelőző feltárás során talált késő bronzkori gödröket.³³¹ Legújabban 2020-ban Löffler Zsuzsanna és Molnár Csilla talált őskori – valószínűleg bronzkori – kerámiával keltezett gödröt a Móra Ferenc Múzeum ÉNY-i sarka közelében, a múzeum új parkolójához vezető bekötő út helyén.³³²

A vármaradvány tetején gyűjtött leletanyagban van egy kívül fekete, belül világosbarna oldaltöredék, amelynek szinte szabályos, kerek alakja arra utal, hogy szándékosan faragták ki egy nagyobb edény oldalából. Hasonló, edényoldalból, illetve edényfenékből kifaragott korongok — ún. „zsetonok” — a Gáva-, Kyjatice, illetve urnamezős kultúra leletanyagában, valamint a korai vaskorban fordulnak elő. Praktikus felhasználásuk nem ismert, talán malomjáték eszközei lehettek.³³³ Valószínű, hogy a szegedi töredék is a kései bronzkor időszakából származik; a Gáva-kultúra lelőhelyein terepbejárásom során magam is több hasonló darabot találtam. A 18. században felhordott bombafogó földrétegbe a 19. századi feltöltés anyagából származó föld még biztosan nem keveredhetett, ezért a „zseton”, illetve a neolitik kerámiák mindenképpen a vármaradvány környékéről származhatnak.

Szalontai Csaba feltételezi, hogy ha lett volna a vaskor előtt emberi megtelepedés a mai Szeged belvárosában, ennek nyomait a közelmúlt megszorodó építkezéseinek földmunkái bizonyosan napvilágra kellett volna hogy hozzák.³³⁴ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni; az utóbbi két évtizedben az egykori vár, illetve Palánk területén alig volt olyan feltárás, ahol a talajvíz

---

³²⁵ SZALONTAI 2019, 10; 13. jegyzet.

³²⁶ Azonosító: 57745.

³²⁷ FÁRI 1992, 217.

³²⁸ REIZNER 1899–1900, I, 6.

³²⁹ Azonosító: 630040.

³³⁰ Szeged, 15675/3 hrsz. Azonosító: 57799. FOGAS 2010.

³³¹ Azonosító: 48433. LAJKÓ 2005, 288.

³³² Az ásatás megtekintésének lehetőségét, és a szóbeli információt mindkettőjüknek ezúton is köszönöm!

³³³ A lelet párhuzamaival kapcsolatos információkat V. Szabó Gábornak köszönhetem.

³³⁴ SZALONTAI 2019, 20.

szintje lehetővé tette volna az altalajig történő régészeti kutatást. Három ilyen helyszínről van tudomásom; a Dóm előlépcsője alatti terület (2014), a Sebészeti Klinika nyugati oldalán végzett megelőző feltárás (2021), és az Oroszlán utca 6. számú épület átalakításához kapcsolódó kutatás (2021–2022). Ezek közül kettőnél is csak vízszintsüllyesztéssel, és csak bizonyos foltokban sikerült a felület teljes feltárása, illetve dokumentálása. Mindhárom területre jellemző volt azonban a szinte az altalajig jelentkező középkori, illetve újkori bolygatás. A többi helyszínen azonban még a régészeti korú rétegeket sem sikerült elérni a talajvíz jelentkezése előtt, ráadásul ennek szintjét a szivárgó közművezetékek, és a tetőkről, illetve a burkolt felületekről lefolyó csapadékvizek tovább emelik. Arról nem is beszélve, hogy a szegedi kutatás nem igazán számol a Szeged felett kialakult Tisza-kanyarulat jobb partot érintő eróziós tevékenységével, mely a későbbi vár, illetve Palánk területét pusztította, pedig ez létezett és működött (az erózió mértékével a castrum értelmezése kapcsán foglalkozni fogok). Ezért úgy vélem; a valóban szerény őskori szórványanyag csak a „jéghegy csúcsa” lehet, és főként a késő bronzkor, illetve a vaskor időszakában a jelenleg feltételezettnél intenzívebb megtelepedési nyomokkal számolhatunk.

5.2. Partiscum

Az egyetlen in situ őskori leletegyüttes 2003-ban a szegedi belváros szívében, a Roosevelttéren került elő. A déli szelvényfalnál az altalaj jelentkezési szintjén nagy darab kerámiákat találtunk, ezek alatt pedig a sárga altalajban humuszszemcséktől „piszkos”, szürke folt jelentkezett. A felszíntől számított 540 cm-es mélységben pedig kibontakozott a nagyjából 1 m oldalhosszúságú, négyzet alakú sírgödör foltja. A szórthamvas kelta temetkezés öt edénye bizonyára ételt és italt tartalmazott, túlvilági úttravalóul szolgálhatott az a szárnyas, illetve fiatal sertés is, amelyek csontjait a sír alján a kalcinált embercsontokkal együtt találtuk meg (79. kép). Ezen kívül egy vaskés és egy vasfibula került a sírba. A sírgödör alján (–582 cm) már elértük a talajvizet, ezért a sír mellett húzóódó ÉNy–DK-i árok alját — mely még ennél is mélyebbre nyúlt — már nem tudtuk kibontani. Az egykori vár területén nem ez az egyetlen kelta nyom, egy érmét is találtak a környéken.³³⁵ A vaskorra keltezhető kerámiák a középkori templom feltárásából szintén előkerültek, a templom északi oldalán egy „gyér leletanyaga alapján vaskorinak keltezhető” házat is sikerült megfigyelni³³⁶. A vár tetején is találtunk néhány olyan kerámiát, amely ebből az időszakból származhat. A vár közelében, a Horváth Mihály utcában folytatott próbafeltárás során szintén került elő keltának meghatározható kerámiatöredék, igaz, másodlagos helyzetből.³³⁷

³³⁵ TÖMÖRKÉNY–HARSÁNYI 1912, 12.

³³⁶ HORVÁTH–FOGAS 2011, 250.

³³⁷ A leletanyag megtekintésének lehetőségét Nagy Dánielnek (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba) ezúton is köszönöm!

A régészeti adatok megerősítik Szádeczky–Kardoss Samu azon nyelvészeti alapú véleményét, hogy kelták népe — legvalószínűbben a szkordiszkusok törzse — adhatta a településnek a Partiscum nevet.³³⁸ Partiscum nevét a 2. századi Ptolemaios térképén a Duna és Tisza között feltüntetett települések között olvashatjuk (80. kép). A vár területén a bontás, illetve az azt megelőző munkálatok során több olyan lelet, illetve leletcsoport is előkerült, melyek a római jelenlétet igazolják.

Ezek közül a legfontosabb egy márvány férfiportré. *„A 14-ik lapon egy mithológiai arczkép látható, mely fehér márvány kőből készült. Ez, valamint a 13-ik lapon látható tálcza 4 öl mélységben találtatott. Ugyanitt feküdtek a 14-ik lapon látható arczképnek, több tagjai is melyeket azonban a munkások semmire sem becsülve visszatemettek a föld alá.”*³³⁹ A fej hátoldala nincs kidolgozva, a fejtető bal oldalán, a csigás hajfürtök között egy a készítéssel vélhetően egyidejű, négyzet alakú nyílás csonkja látszik (81. kép). Ez a nyílás minden bizonnyal rögzítésre szolgálhatott, alighanem függőleges felületen, vagyis az eredeti alkotás dombormű lehetett.³⁴⁰ Előkerülésének helyét azonban a szegedi római leletcsoportot először elkülönítő Cs. Sebestyén tévesen adta meg. Ő az 1876-ban árvízvédelmi töltés építése miatt lebontott déli várfalszakaszból eredeztette azt, holott a következő év május–júniusában lezajlott csatornázáskor találták a földben.³⁴¹ A Kováts István által feljegyzett 4 öles mélységben azonban joggal kételkedett.³⁴² A 19. századi várudvar szintjét a Roosevelttéren átlagosan 2 m-es mélységben találtuk meg, 5 m-es mélység alatt pedig már elkezdett jönni a talajvíz, mely 6 méter alatt teljességgel ellehetetlenítette a munkavégzést. Ha viszont 4 öl helyett 4 láb mélységgel számolunk (ami bő 120 cm-nek felel meg), egy bolthajtásos téglacsatorna átlagos mélységét kapjuk, ilyen csatorna kisedési árkát dokumentáltuk a Roosevelttéren is.³⁴³

A várbontás során került elő az a négy oldalán simára csiszolt, egyiken pedig feliratos kő, melynek négy egymás alatti sorában felirat részletének egyes betűi maradtak meg: HICUL/RUM/MERCATO/VI (82. kép) Másodlagos felhasználásáról a rátapadt kemény vakolatréteg tanúskodik.³⁴⁴ Az első sor szótöredékéből egy „praefectus vehiculationis”-ra, vagyis a császári futárposta állomás előljárójára utalt a felirat, amely a Kr. u. 2. századnál nem lehet későbbi, és legvalószínűbben Antoninus Pius uralkodása idejéből való.

Két darab sárgásszürke színű, piskóta formájú padlótéglát, valamint egy sárgás és egy szürkés színű, nyolcszög formájú padlótéglát, és egy hozzájuk tartozó, hasáb alakú hézagkitöltő elemet őriz a régészeti gyűjtemény Van egy faltégla is, melynek közepén ferde elhelyezésben” IMP” bélyeg, alsó

³³⁸ SZÁDECZKY–KARDOSS 1983, 111.

³³⁹ Kováts István kéziratosa leírása: HORVÁTH–ZOMBORI 1986, 177.

³⁴⁰ CS. SEBESTYÉN 1926, 150.

³⁴¹ „A kő várfal fundamentumából került ki.” CS. SEBESTYÉN 1926, 150. A tévedést Lakatos Pál vette észre LAKATOS 1965, 91.

³⁴² „Ezek a mélység–méretek megdöbbentők s ha nem józan kőművesmester mérte és jegyezte volna fel őket szinte el sem hinnők.” CS. SEBESTYÉN 1928, 268–269.

³⁴³ TÖRÓCSIK 2004, 186–187.

³⁴⁴ CS. SEBESTYÉN 1926, 153.

részén pedig két ujjal húzott negyed körív látható.

Római épület tetőzetéhez tartozott egy jól iszapolt, vörösre égett antefixum töredéke csigavonal és palmetta ábrázolásával. Alsó részén égetéskor keletkezett repedés látható. A leltárkönyv tanúsága szerint két darab volt belőle, de a másik darab teljesen más rajzolatú. Nem véletlenül; ez egy középkori kályhacsempe előlapja.

A római leletek esetében némi bizonytalanságot jelent az 1723-ban a Tiszán elsüllyedt gálya, ami a schönbrunni kastélykert dekorálására Erdélyben gyűjtött római köemlékekkel volt megrakva. A hajótestet megpróbálták kiemelni, de kettétört, a rakomány további sorsa pedig nem ismert. Nem zárható ki, hogy egyes darabokat sikerült kiemelni, azok akár a szegedi várba is bekerülhettek. Ugyanakkor már Lakatos Pál sem tartotta valószínűnek, hogy az egyszerű falazó- illetve padlótéglákat begyűjtötték volna Erdélyben, még kevésbé azt, hogy ezek Tiszából való kimentésével vesződtek volna.³⁴⁵ A márványportré esetében már fennállhat a gyanú, persze kérdés, ha már kimentették a folyóból, miért nem küldték tovább Bécsbe? Hasonló rejtélyes lelet az az Alsóvároson 1924-ben házépítést megelőző földmunkák során talált alabástrom dombormű, mely Dianát vagy Atalantét ábrázolhatta.³⁴⁶ Ez akkor a Szépművészeti Múzeumba került vizsgálatra, de igencsak el is veszett, mert ennek gyűjteményében nincs ilyen tárgy, és annak sincs adata, hogy a szegedi múzeum gyűjteményébe visszakerült volna. Az elsüllyedt gálya lokalizálására az utóbbi évtizedekben történtek kísérletek, sikerült is néhány megmunkált követ találni, de maga a hajó a faragványokkal nem lett meg.

A szegedi leleteket azonban az a körülmény hitelesíti, ahogy a padlótéglák előkerültek. „...a várbontás alkalmával egy helyen a törmelékek alatt oly padozatra találtak, mely rómaiak készítésére valló, piskóta-alakú és 6 szegletű mozaik téglácskákkal volt kirakva.”³⁴⁷ Sajnos ezek nagy részét a megtalálás után széthordták. „A királyi biztosság műszaki osztálya hivatalnokai legtöbbször ilyenek szolgáltak akta lenyomókra, — jegyezte meg Reizner a leltárkönyvben. Tévedett ugyan az egyik típus formáját illetően (hiszen nem hat-, hanem nyolcszögletű darabokról van szó), de a készítés korát jól határozta meg. Az előkerülés helye a leltárkönyv egyik helyén „a régi söracsarnok, ahol az árpádkori várkastély állhatott”, máshol Reizner azt írja, hogy „a déli fal közelében az udvarban, mely rétegben voltak”. Nem lehetetlen persze, hogy a téglák két különböző helyen kerültek elő, és csak találgathatjuk, hogy egyazon épület két eltérő padlóburkolatú helyiségéről lehet-e szó, vagy két külön épületet sejtethetünk a vár déli fala környékén? Sajnos Kováts István az előkerült római padlókat nem említi önéletírásában, és nem találtam nyomát a rendkívüli felfedezésnek a korabeli sajtóban sem. Cs. Sebestyén római eredetű tárgytöredékként azonosított még két, várbontás idején talált

---

³⁴⁵ LAKATOS 1965, 97–98.

³⁴⁶ CS. SEBESTYÉN 1926, 151.

³⁴⁷ REIZNER 1899–1900, I, 9–10.

bronzleletet³⁴⁸ is, ezek azonban — miként már Lakatos Pál is gyanította³⁴⁹ — középkori gyertyatartók részei.

Partiscum lakosságának zömét azonban bizonyosan nem a rómaiak, hanem a szarmaták tették ki. 1926-ban a klinikai épületek alapozása során ismeretlen számú szarmata sírt semmisítettek meg a munkások, akik közül egy lelkiismeretes ember később egy Hadrianus denárt, egy kék üveggyöngyöt és egy kerek átmetszetű, két végén megvastagodó huzalkarperecet adott át Móra Ferencnek, melyet csak a földmunkák lezajlása után kapott vissza főnökeitől.³⁵⁰ A temető további kutatására azóta sem nyílt lehetőség, már csak azért sem, mert nem ismert, hogy a klinikai épületegyüttesek közül melyik alapozásánál kerültek elő a sírok. 1998-ban a Somogyi utca folyóparti végén, a klinikai együttes bejárata mellett ásott gödörben egy kavicsos soványítású, plasztikus bordával díszített oldaltöredéket találtam, amelyet akkor késő szarmata fazék töredékének határoztam meg, azóta azonban kiderült, hogy ez egy „bosnyák” kerámia a hódoltság korából.³⁵¹ Bálint Alajos azonban a Móricz Zsigmond–rakpart 3. számú háza előtt valódi szarmata edénytöredéket gyűjtött be, mely 5,4 m mélységből került elő.³⁵² Szürke és vörös korongolt kerámiatöredékek kerültek elő a Roosevelt–téri szelvényben, a kelta sír feletti humuszrétegben is. Szürke színű, korongolt, kelta vagy szarmata edények kisebb oldaltöredékeit a vármaradvány tetején folytatott 1998-as leletmentés anyagában is megtaláltam, a várudvaron állt templom feltárásán pedig szarmata kori objektumok is előkerültek.³⁵³ Kézzel formált fazék aljának töredékét gyűjtöttem be a Zárda utca 7. sz. alatti épület udvarán ásott aknából kitermelt földből.³⁵⁴ Alsóvároson a Szentháromság u. 49–51. számú épület alapozásakor előkerült későközépkori gödrök betöltésében szintén fordult elő másodlagos helyzetben kézzel formált kerámia.

1794-ben a „prófuntházon túl” egy régi kőfal alapjának kisedésekor régi pénzeket találtak. A 60 darab érme közül egy darab Szűcs István piarista paphoz került, aki a 3. századi római császár, Marcus Aurelius Antoninus nevét olvasta le róla.³⁵⁵ Ez tehát a ragadványnevről Caracalla néven ismert császár (211–217) nevére vert érme volt, a „prófuntház” (Proviant Magazin) pedig a mai Széchenyi tér északi sarkán, a Széchenyi tér 8. sz. épület és az Anna–fürdő helyén állt, a mai Kossuth Lajos sugárút — az akkori budai országút — északi oldalán. Egy akkori szegedi számára a „prófuntházon túl” a városból kifelé tartva, nem nagy távolságra (maximum 2–300 m-re) lehetett

³⁴⁸ CS. SEBESTYÉN 1926, 151–152.

³⁴⁹ LAKATOS 1965, 97.

³⁵⁰ MÓRA 1964, 540. A Templomtéri víziók című írásában Móra „Traján” császár bronzérmét említi, de leleteket Szeged–Tiszapart címszóval közlő Párducz Mihálynál már Hadrianus denár szerepel PÁRDUCZ 1931, 102.

³⁵¹ TÖRŐCSIK 2000, 52. Szalontai Csaba könyvében lelőhelyként a Bajza és a Tömörkény utcák szerepelnek (SZALONTAI 2019, 15).

³⁵² Szalontai Csaba az előkerülés helyét a „Belklinika” helyére teszi, (SZALONTAI 2019, 15) a Móricz Zsigmond–rakpart azonban a mai Korányi fasorral azonos, a 3. számú ház pedig közvetlenül a Tömörkény Gimnázium mellett, annak déli oldalán — a klinikai épületegyüttesen kívül — található.

³⁵³ HORVÁTH–FOGAS 2011, 253.

³⁵⁴ TÖRŐCSIK 2004a.

³⁵⁵ DUGONICS 1805, 219–221.

értendő. Az előkerülés helye így a mai Kossuth Lajos sugárút északi oldalán lehetett, a Tisza Lajos körút és a Vadász utcák között. Pont ebbe a kettő közé esik a Bocskai utca, ahol három alkalommal is kerültek elő római pénzek (1895, 1905, 1910), melyek előkerülési körülményeiről sajnos semmit sem tudunk.³⁵⁶ A Sándor utca 40. sz. telken (ahol bronzkori sarló is előkerült) Constantinus bronzérmét is megtalálták.³⁵⁷

Az utóbbi két évtized régészeti kutatásai két belterületi szarmata temetőrészletet is eredményeztek. A Makkosházi körúton 2009 elején Fogas Ottó tárt fel 18 sírt, melyek közül hármat négyzetes kerítőárok vett körül, a sírsoroktól nyugatra pedig szarmata telepjelenségek is előkerültek.³⁵⁸ 2018-ban a Huszár utca 1. sz. ingatlanon, az épülő Cédrusliget lakópark telkén 12 szarmata sírt tárt fel Benedek András, megfigyelése szerint a sírsorok a Mura és Huszár utcák felé folytatódnak.³⁵⁹ Szarmata temető volt az Alsóváros déli oldalán magasodó Kundombon is. Móra Ferenc körülbelül 70 sírt tárt itt fel, és száz körülire becsülte az alsótanyai vasút nyomvonalán elpusztított temetkezések számát, megjegyezve, hogy nagy kiterjedésű sírmező ezen felül még több száz egyén maradványait rejtheti.³⁶⁰ 2021-ben az átalakított Sebészeti Klinika épületének nyugati oldalán, Pópity Dániel ásátásán kerültek elő kézzel formált, illetve korongolt szarmata kerámiák, igaz másodlagos helyzetben, középkori, illetve hódoltság kori kerámiával keltezhető objektumok betöltésében.³⁶¹ Legújabbán az alsóvárosi Bem utcában – Löffler Zsuzsanna és Molnár Csilla feltárásán – kerültek elő szarmata kemencék és vermek.³⁶²

A felsorolt jelenségek és leletek alapján a mai Szeged helyén minimum átlagos sűrűségű szarmata településrendszer volt a 2–5. század folyamán. A szórványos adatok azonban nem segítenek eldönteni annak kérdését, hogy lehetett-e központ funkciója az újabb régészeti kutatások alapján körvonalazódó településterületnek? Bár a feltételezett római őrállomás Dácia feladása (270) után feltehetően okafogyottá vált, a szárazföldi és vízi utak találkozása miatt római utazók és kereskedők bizonyára időről-ídegre megfordultak a mai Szeged területén. Tárgyi hagyatékuk előkerülésére a jövőben is számíthatunk.

5.3. A népvándorlás kora

A korszak lelőhelyeire is igaz az eddig megfigyelt tendencia; Szeged körül nagy mennyiségben és különleges minőségben sorakoznak, ugyanakkor a város területén alig találhatók.

---

³⁵⁶ Azonosító: 57827.

³⁵⁷ Azonosító: 57795.

³⁵⁸ Szeged, 15675/3 hrsz. Azonosító: 57799. FOGAS 2010.

³⁵⁹ BENEDEK 2018.

³⁶⁰ MÓRA 1964, 292–293.

³⁶¹ A feltáráson való részvétel lehetőségét Pópity Daninak ezúton is köszönöm!

³⁶² MFM Régészeti Osztály facebook-posztja, 2024. június 18. (www.facebook.com/profile.php?id=100063589633161)

A kutatás feltételezi, hogy a későbbi vár területén álló római őrállomás a birodalom összeomlása után sem volt lakatlan. Priszkosz feljegyzései, melyben Attila városának, illetve palotájának leírása olvasható, generációk fantáziáját izgatták, de a lokalizációt megnehezíti, hogy az odavezető útról csupán annyi biztos, hogy a Temesközben vezetett egy darabig. A Maroson — melynek neve (Marisos) a Dunához és Tiszához hasonlóan már a rómaiak idején ismert volt — már valószínűleg nem keltek át. A szegedi lokalizációt gyengíti, hogy a bizánci követség nem kelt át a Tiszán sem, ugyanakkor az 1926-ban ismertté vált nagyszéksői kincslelet mégiscsak a Tisza nyugati partjára tereli a gyanút. Az újkori szegedi köztudatban Attila városa egyértelműen Szegeden volt, ezt a 19. század végén látszólag megerősítette a Széchenyi tér délnyugati részén álló Grün Orbán-ház építésekor talált öntöttvas Attila-portré is — kár hogy ez utóbbi csak egy 18. századi vaskályha maradványa.³⁶³

A korai avar korból sokáig mindössze egyetlen lelőhely volt ismert Szegeden; a móravárosi Kolozsvári téren 1907-ben Ördögh István gyümölcsfa ültetése közben egy temetkezést talált, melyből egy arany fülbevaló került a múzeumba.³⁶⁴ Az in situ csontváz kizárhatóvá teszi, hogy a lelet az árvíz utáni feltöltéssel került volna a megtalálás helyére. A 18. században a Kolozsvári tér környékén szőlő volt, a 19. század közepére beépítették, így nyilvánvaló, hogy magasabban fekvő területről beszélhetünk, ahol egy temető sem elképzelhetetlen. A tér keleti sarkán, a Faragó és a Kormányos utcák szögletében álló telken 2009 tavaszán én is láttam el régészeti felügyeletet, de a kb. 1 méter mély sávalapokból csupán 19–20. századi anyag került elő.

1982. december 6-án a Szegedi Nemzeti Színház felújítása során sírokat találtak a nézőtér alatti pincében, melyekről bejelentést tettek a Móra Ferenc Múzeumnak. A helyszínre érkező Horváth Ferenc és Vályi Katalin két feldúlt sír nyomait találta meg, melyeket a munkások kitermeltek, és a helyüket sóderrel betemették. A sírok alja 4,52 m-es mélységben volt, sárga agyagban, a talajvíz szintje környékén, tájolásuk a munkások elmondása szerint ÉNy–DK-i volt. Az egyik sírből egy poncolt háttérű, vésett díszítésű nagyszíjvég, egy három darabra tört vaskés (időközben elveszett) és egy sárga korsó került elő, utóbbi a munkások beszámolója szerint a koponya mellett volt. A sír kihányt földjében még két kéttagú övveretet sikerült találni (89. kép). A munkálatok előrehaladása miatt azonban további kutatásra nem volt lehetőség.³⁶⁵ A sír leleteit Vályi Katalin közölte, megállapítva, hogy a régészeti leletek időrendje és a radiokarbon minták alapján kapott időintervallum nem esik egybe. A kopott, tehát hosszan használt veretek a 9. század első évtizedeire kelteznek az 1. sírt, míg a C14 vizsgálat ennél korábbi értékeket eredményezett. A megfigyelt anomália azonban a későavar korban ismert jelenség, melyet egy korabeli napkitörés okozhatott.³⁶⁶

A Batthyány utca 2023-ban egy mélygarázs építésének régészeti felügyeletét ellátó Molnár

---

³⁶³ REIZNER 1899–1900, I, 12–15.

³⁶⁴ Azonosító: 57804.

³⁶⁵ Horváth Ferenc és Vályi Katalin jelentése MFM Rég Ad 878–82.

³⁶⁶ VÁLYI 2022, 67–69.

Csilla és Pópity Dániel az altalajba mélyedő árkokat talált, melyekből csekély számú, avarnak mondható kerámia került elő. Legújabbán a Bem utcai telken – Alsóváros keleti szélén – a már említett szarmata objektumok mellett egy avar házat is feltárt Löffler Zsuzsanna és Molnár Csilla, az előkerült leletanyagban egy vonaldíszes orsógomb is volt.³⁶⁷

Megállapíthatjuk tehát, hogy az avar kor leletei sem hiányoznak Szeged területéről, de jelenleg elsősorban Alsóváros környékére koncentrálnak. Gyanítható ugyanekkor, hogy ez csupán a véletlennek köszönhető, és előbb–utóbb Felsőváros területén is napvilágot látnak a korszak leletei

---

³⁶⁷ MFM Régészeti Osztály facebook–posztja, 2024. június 18. (www.facebook.com/profile.php?id=100063589633161)

6. A középkori Szeged kezdetei

6.1. A helynév eredete

A város nevének eredetére a történeti kutatások során több etimológiai magyarázat is született. A 18. században a tudós piarista Dugonics András Singidunum mintájára megalkotta a Segedunum helynevet, melynek utótagját a Tisza és a Maros egyedülése (du-unum) ihlette volna, mint ahogy Singidunumnál – a mai Belgrádnál – szintén két folyó; a Száva és a Duna egyesült. Az elsőre talán hihetően hangzó elmélet persze nem számol sem a Partiscon/Partiscum helynévvel, sem a Szeged/Szöged magyaros hangzásával, arról nem is beszélve, hogy a feltételezett helynevet egyetlen írott forrás sem említi, így ma már csupán kutatástörténeti érdekességként tarthatjuk számon. Már Varga Ferenc helyén kezelte ezt a gondolatmenetet, megállapítva, hogy a helynév több ősi magyar szóból is kialakulhatott, így például egy vélelmezett „szeged” igéből, vagy a védőtöltés jelentésű „szegvéd” főnévből, amire Szeged egyik okleveles írásmódja (Scequed) utal. Említ még komolyan nem vehető, német, illetve szláv nyelvből történő megfejtéseket is, ezekkel szemben Vargának meggyőződése volt, hogy a helynév „törzsökös” magyar, a találkozói folyók által képzett szeg szóból és az -ed főnévképzőből tevődött össze, sok más helynevünkhöz hasonlóan.³⁶⁸

A Varga után bő két évtizeddel városmonográfiát író Reizner János más következtetésre jutott. Véleménye szerint a helyi nyelvjárásban csak Szögednek vagy Szügednek mondott városnév „*nem mást, mint szigetet jelent*”; a királyi vár is szigeten létesült, és a középkori település telektömbjei is szigetként emelkedtek ki a mocsaras tiszai árterületből. Ezt látszik megerősíteni a Zsigmond 1431-es vásártartási engedélyében olvasható Felsősziget elnevezése is.³⁶⁹ Györffy György felvetette annak lehetőségét is, hogy az 1225-ben említett Szent Miklós-monostor „in Scyget” Szegeden lett volna.³⁷⁰ A feltételezést elfogadta Juhász Kálmán³⁷¹ és népszerűsítette Bálint Sándor is.³⁷² Petrovics István viszont rámutatott, hogy a kérdéses oklevél minden bizonnyal a Csepel-szigeten egykor fennállt, Szigetszentmiklósnak nevet adó monostorra vonatkozik, melyet csak az irat későközépkori rendezője azonosított a szegedi Szent Miklós-templommal.³⁷³

Mivel a Tiszának számtalan kanyarulata és szege van, de csak egy kapta a Szeged nevet, az elnevezés eredetét újra gondoló Szegfű Lászlóban felmerült, hogy a ’szeg’ nem valamiféle szegletet, hanem egy sajátos szint jelöl. Párhuzamként a Szekszárd nevet említi, melyet a szeg (barna) és a szár

---

³⁶⁸ VARGA 1877, 3–12.

³⁶⁹ REIZNER 1899–1900, I, 30–31. Zsigmond vonatkozó oklevele: REIZNER 1899–1900, I, 31–32.

³⁷⁰ GYÖRFFY 1963, 900.

³⁷¹ JUHÁSZ 1961.

³⁷² BÁLINT 1975, 22.

³⁷³ PETROVICS 1981. 41–42.

(kopasz) szavakból eredeztet. „*Végkövetkeztetésünk tehát az, hogy Szeged város neve 'sötétszökezt, sárgásbarnát, olajos árnyalatú sötétsárgát' jelent, olyan színárnyalatot, amilyent a Tisza nyer a Maros betorkollása alatt.*” Ezt a feltételezést látszik alátámasztani a tápéi („tápai”) partszakasz közismert „Sárga” elnevezése is.³⁷⁴

Az érdekes magyarázat ellenőrzésére a mára jó színminőségben rendelkezésre álló műholdképek adnak lehetőséget. Ehhez persze feltételeznünk kell, hogy a nyugalmi vízszintben lévő Tisza, illetve Maros vizének alapszíne napjainkban hasonló ahhoz, amilyen ezer évvel ezelőtt volt. A Google.Maps térképén megnézve azt láthatjuk, hogy a Maros hordaléka a Tiszához viszonyítva valóban világosabb színű (85. kép), ugyanakkor a keveredés következtében ez a látható különbség egy km-en belül — tehát még mielőtt a várost elérné — eltűnik, a Tisza vize ezután nagyjából olyan színű lesz, mint a Maros torkolat fölött. Ha van is a műholdképeken egy árnyalatnyi eltérés a Tisza Maros–torkolat feletti, illetve alatti szakaszainak színe között, azt legfeljebb mi látjuk, a folyó partján, illetve vizén közlekedő emberek aligha vették észre.

A „Felsősziget” Felszegeddel való azonosítása is problémás. Miként Petrovics István már megállapította, Szegedet soha máskor nem írták Szigetnek,³⁷⁵ és a rövidülés törvénye alapján inkább a 'felső-'ből lesz 'fel-', mint fordítva. Ennek ellenére a Szeged Atlasznak a középkorról írt fejezetében Blazovich László megállapítja, hogy a város „*nevében minden bizonynal a magyar sziget szó rejtőzik*”.³⁷⁶ A helynév lokalizációjának kérdésével Felszeged kapcsán foglalkozom.

Van azonban Csongrád megyében egy másik település, mely a szeg nevet hordja nevében, ez pedig Szegvár. Már Varga Ferenc is felsorolja a névadási párhuzamok között, de ő nevét a település melletti Kurca torkolatából, illetve a két folyó által bezárt szegletből eredezteti a „szeg”-et. A Kurca ősi, kacsaringós medre azonban a középkori Szegvártól légvonalban is legalább 5 km-re torkollik a Tiszába. A Dóczi család 16. századi udvarháza — s vélhetően körülötte a középkori falu — viszont a Kurca derékszögű kanyarulata külső ívén található. Vagyis hasonló elhelyezkedése van, mint Szeged városának (az újkorban ugyanúgy támfalakkal kellett védelmezni a folyó miatt erodálódó partot, mint Szegeden). Szegvár esetében egyértelműen a derékszögben kanyarodó folyóról nevezték el a települést, és valószínűsíthetjük, hogy nem volt ez másként Szeged esetében sem.

6.2. 10–11. századi temetők Szegeden

A honfoglaló magyarság megtelepedésével kapcsolatban hasonló helyzetről beszélhetünk, mint amit az őskor és a népvándorlaskor tekintetében már megállapíthattunk; leleteik leginkább a város körül

---

³⁷⁴ SZEGFŰ 1983, 244–246.

³⁷⁵ PETROVICS 1981. 40.

³⁷⁶ BLAZOVICH 2014, 6.

fordulnak elő. 10 km sugarú körben számos honfoglaló temető(részlet), illetve sír került elő, míg a középkori város feltételezett területén egyetlen honfoglaló lelet sem vált ismertté, még szórványként sem.³⁷⁷ A kutatás látókörébe került Tarján, mely a Kárpát–medence számos pontjáról ismert honfoglaló törzs nevét őrző helynévként. Forrásértékét jelentősen csökkenti, hogy 1753-ban szőlőhegyként jegyezték fel először, és a 18. század előtti időkből más említését nem ismerjük.³⁷⁸ Tehát középkori vagy kora újkori, személynévi eredetű is lehet.

A középkori Szegedhez legközelebb a makkoserdei és a Csongrádi úti lelőhely található. A makkoserdei temetőben 1930-ban Móra Ferenc, 1942-ben Csallány Dezső tárt fel szarmata, avar és 10–11. századi sírokat. A temető legkorábbi horizontját a részleges lovas, lószerszámos temetkezések reprezentálják.³⁷⁹ A lelőhely ma már belterületen, Baktó családi házas övezetében található, avar temetkezések a közelmúltban is kerültek elő. A Csongrádi úti lelőhelyen 1974 és 1987 között 13 sírt tárt fel Kürti Béla, melyek vélhetően egyetlen sírsorban helyezkedtek el. A három gyereksír egyikében volt csak melléklet (egy gyöngysor), a szerényebb mellékletű három női temetkezéssel szemben a hét férfisír szinte mindegyikében volt fegyver; szablya, illetve szablyamarkolatú kard, illetve íjászfelszerelés valamely része (íjmerevítő csont, nyilhegy vagy tegez). Néhány sírban érem is volt, VII. Konstantin bizánci, valamint Ugo, és II. Lothar paviai veretei, melyek a temetkezéseket a 10. század közepére, illetve második felére keltezik.³⁸⁰

1976-ban Szeged déli részén, az Alsóvárosról a Hattyas–telepre vezető út mellett 21 sírt tárt fel Horváth Ferenc és Vörös Gabriella. A mellékletek többsége s-végű hajkarika volt, ezek a 11. század közepéről származhatnak.³⁸¹

6.3. A sókamara városfejlődésben játszott szerepe

Szeged régmúltjának kutatói a kezdetektől tudnak az uralkodói sómonopólium érvényesítése nyomán itt kialakított sókamara, illetve sóraktár létezéséről. Szent Gellért nagyobbik legendája tesz említést arról, hogy Ajtony szuverenitása demonstrálásaként megvámolta a király sószállító hajóit. A sószállítás jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy a város első biztos említése is ennek kapcsán történik; a III. Béla által a nyitrai egyháznak adományozott három sószállító hajót tetszés szerint Aradon vagy Szegeden („in Ciggeddin”) tarthatták.³⁸² A szállítás és rakodás munkáiba,

³⁷⁷ Az Öthalom nevű dombcsoport elhordása közben két honfoglaló temetőt is találtak. Szeged és Algyő között a hetvenes évek közepén Kürti Béla tárt fel 82 sírt. Sándorfalva–Eperjesen egy teljes honfoglaló temetőt mentett meg Fodor István, Galántha Márta és Vörös Gabriella. Kiskundorozsma környékén több temetőrészlet is előkerült, ezekből legutóbb a hosszúhátú lovastemetkezést publikálták.

³⁷⁸ INCZEFI 1960, 91.

³⁷⁹ KÜRTI 1983, 250–251.

³⁸⁰ KÜRTI 1983, 251; KÜRTI 1994, 373.

³⁸¹ KÜRTI–SZEGFŰ–HORVÁTH 1983, 298.

³⁸² GYÖRFFY 1963, 902.

valamint a kiszolgálószemélyzet ellátásába való bekapcsolódás lehetősége mágnesként vonzotta az egyébként árvizek által sújtott folyópartra az embereket, a megélhetés biztonsága kompenzálta azt a bizonytalanságot, amit a folyó közelsége jelentett. A sókamara mint objektív telepítő tényező felülírta a kedvezőtlen természeti adottságokat – legalábbis ez körvonalazódott legutóbb, Szalontai Csabának a „Szeged születése” körülményeit vizsgáló elemzésében.³⁸³ A felsorolt kedvező hatások létezésében aligha kételkedhetünk, a kérdés csupán az; mekkora népességet tart el önmagában a só, köszönhető-e csupán ennek egy város kialakulása?

Az összehasonlító vizsgálatára az Aranybulla 25. cikkelyében a Szegeddel együtt szereplő, Szalacs ad lehetőséget. A település a bihari hegyek alföldi lábánál, az Érmelléken található. A Szilágyságban eredő, több ágra szakadva a Berettyóba tartó Ér vize aligha jelentett komoly veszélyt a településre. Szalacsot nemigen mosta el árvíz, míg Szeged esetében – legalábbis a feltételezések szerint – elég gyakran előfordult. A település környékén szőlőtermesztésre alkalmas dombok emelkednek, — újkori pincésora ma is látványos — néhány km-re délkeletre pedig már faanyagot és tüzelőt szolgáltató hegyek magasodnak. A szalacsi „nagy utat” már 1067 körül, a Szabolcs megyei Vécse határjárásában említik. A tatárjárás előtt német telepések lakták, a pusztulás után gyorsan újjáéled, és 1284-ben már királynéi város, 1291-ben a kamaraispán szalacsi tárnokát említik. Papja 1332 és 37 között évente 20 garas pápai tizedet fizetett³⁸⁴ — igaz, a két szegedi plébánia együtt ennek több mint tízszeresével tartozott.³⁸⁵ 1374-ben Szalacs királyi község lett, fejlődése mégis megrekedt. Az igaz, hogy Zsigmond 1407-ben a váradi székeskáptalannak adományozta,³⁸⁶ de a 15. század folyamán Szeged se mindig volt az aktuális uralkodó kezében. A különbség mégis látványos. Szeged — hozzászámítva az akkor még inkább Asszonyfalvaként ismert Felszegedet is — már Károly Róbert uralkodása idején két koldulórendi kolostor eltartására volt képes, a középkor végére pedig a Magyar Királyság második legnépesebb városa lesz. Szalacs kedvező természeti adottságai ellenére megmarad falunak, lélekszáma az újkorban sem éri el a háromezer főt — Szeged ezt a lakosságszámot már valószínűleg Nagy Lajos idejében meghaladja. Kubinyi András megalkotta centralitási pontrendszerben Szalacsnak 10, míg Szegednek 42 pontja lett. Nem véletlen, hogy Szalacs kapcsán Kubinyi András³⁸⁷ és Blazovich László³⁸⁸ is utalt arra; a sókamara működése önmagában közel sem volt meghatározó jelentőségű településfejlesztő tényező.

6.4. A szegedi főesperesség

---

³⁸³ SZALONTAI 2019, 183.

³⁸⁴ GYÖRFFY 1963, 663–664.

³⁸⁵ GYÖRFFY 1963, 902.

³⁸⁶ CSÁNKI 1890, I, 598.

³⁸⁷ KUBINYI 2000, 169–171.

³⁸⁸ BLAZOVICH 2005, 27–28.

Szeged tatárjárás előtti településéről nem sokat tudunk, azonban a szegedi főesperesség létezése önmagában bizonyítja, hogy a településnek már ekkor központ funkciója volt. Csongrád vármegye a váci püspökség részét képezte, Szeged azonban a bács–kalocsai egyházmegyéhez tartozott. Ebből arra következtethetünk, hogy Szeged utóbb került a vármegyébe. Első templomának helyét nem ismerjük, de vélhetően itt állhatott az a Szűz Mária tiszteletére szentelt egyház, melynek említését a III. Béla által a jeruzsálemi Szent Theodosziosz lavrának adományozott szávaszentdemeteri apátság birtokösszeírása tartalmazza. A III. Honorius pápa által 1218-ban megerősített adományozásra 1193 körül, az uralkodó édesanyjának jeruzsálemi temetése után kerülhetett sor. Helymegjelölés ugyan nem szerepel a Szűz Mária–templom kapcsán, az előtte és utána felsorolt birtokok azonban Szegedtől északra, illetve délre helyezkednek el a Tisza mentén, így az egyház lokalizációja leszűkül a mai város területére. Szegfű László feltételezte, hogy I. Géza adományaként az 1070-es években került az említett templom a szávaszentdemeteri apátság birtokába, melynek hatása a Szegeden újonnan – a birtokától megfosztott bács–kalocsai érsekség kártalanítására – felépült főesperesi templom titulусában is felbukkan.³⁸⁹

Az első szegedi főesperesre a 12. század végéről van adatunk. A főesperesek ekkor többnyire már a székeskáptalan székhelyén – jelen esetben Bácsón – élnek, plébániájukon csak a vizitációk, illetve a templombúcsúk idején tartózkodnak, a főesperesség irányítását pedig megbízottakon keresztül végzik. 1199-ben „I. mester”, szegedi főesperes, R. kalocsai préposttal együtt feljelentett egy bizonyos L. mestert, aki római tartózkodása idején III. Sándor pápa iktatókönyvéből kivágott és ellopott egy lapot. A felháborodott pápa a példátlan bűnyűnek minősített cselekményt elkövető L. mester — nyilvánvalóan egyházi személy — cinkosainak felderítése érdekében még Imre királyt is bevonta az ügybe. A nyomozás lefolytatásával a győri püspököt és a bakonyi apátot bízták meg, ezért felmerülhet a feljelentők érintettsége is,³⁹⁰ de az is lehet, hogy az elfogulatlan vizsgálat érdekében választottak erre a célra a bács–kalocsai egyházmegyén kívüli személyeket. Az egyházi személyeket jelölő betűkkel sajnos nem igazán tudunk mit kezdeni, hiszen nem csak személynevet, hanem valamiféle ragadványnevet is rövidíthettek ilyen módon.³⁹¹ Az első névvel illethető főesperest Miklósnak hívták, neve a Tamás bán fiainak birtokmegosztását 1237-ben hitelesítő bácsi káptalan tagjai között bukkan fel.³⁹² A tatárjárás előtti főesperesi templomot a kutatás a várban feltételezi.³⁹³

³⁸⁹ SZEGFŰ 1983, 323–324.

³⁹⁰ SZEGFŰ 1983, 327.

³⁹¹ Újabbban a Gesta Hungarorum közmegegyezésként csak Anonymusnak hívott szerzőjével kapcsolatban Horváth Gábor egyháztörténész publikált egy új elmélet, miszerint a „P. dictus magister” megnevezés nem egy Paulus, Petrus vagy más p-vel kezdődő nevű személyre utal, hanem a valódi szerző, az itt birtokos nemzetségből származó pécsi Kalán püspökkel kapcsolatba hozható p betűs jelzők (pater, preditus vagy palleatus) valamelyikére. HORVÁTH 2020c, 97–109.

³⁹² Hazai Okmánytár VII. 23–25.

³⁹³ KUBINYI 2000, 171.; KRISTÓ 2003, 147.

7. Asszonyfalva, Felszeged, Felsőváros

7.1 A településrész rekonstrukciója

A középkori Felszeged a vártól északra elterülő városrész neve volt, mely mind a Tisza folyásirányát tekintve, mind Budához, illetve tágabban a „Medium Regni”-hez való viszonya szerint felfelé esett a castrumtól. Korábbi elnevezése Asszonyfalva volt, erre utal hogy Zsigmond király 1405. június 14-én kiadott oklevelében „Azzonfolua alio nomine Felzeged” megnevezés olvasható.³⁹⁴ A felszegedi polgárok, hospesek és lakók vámmentességét biztosító diploma megnevezése alapján egykor királynéi birtok lehetett, hasonlóan az Asszonylaka, Asszonyszállása, Asszonyteleke, Asszonypataka elnevezésekhez. 1355-ben az asszonyfalvi polgárok (cives de Azunfolva) alszegedi polgártársakkal együtt megölték a peres ügyben megidézésükre küldött káptalani személyt, illetve annak kísérőjét. Reizner a kiskunsági Asszonyszállásával igyekszik azonosítani az oklevélben szereplő Azunfolvát³⁹⁵, azonban – miként arra Petrovics István rámutatott – a polgárok említése miatt csakis a később Felszegeddé váló Asszonyfalváról lehet szó.³⁹⁶ Ugyancsak ő feltételezi azt is, hogy Asszonyfalva a 12. században egy nagyobb királynéi birtoktest része volt. Eufrozina királyné, III. Béla király édesanyja ugyanis a fehérvári johannita konventnek adományozta a Scequed nevű helyet a kikötővel (cum eodem portu), adományát – más birtokokkal együtt – 1193-ban erősíti meg az uralkodó a lovagok számára. Bár ez az egyedüli forrás, melyben a város nevét q betűvel írják, az ugyanebben az oklevélben szintén q betűvel leírt Segesd megengedi, a kikötő említése pedig egyenesen feltételezhetővé teszi a Szegeddel való azonosítást, kikötője ugyanis a Tolna megyei Székednek — amellyel még azonosítható lenne — nem volt.³⁹⁷ 1516-ban viszont a premontrei apácák nem a Felszegedet használják saját kolostoruk helyének megnevezésére, hanem a „felsew waras” kifejezést, vagyis eddigre nem csupán a jogi egységesülés fejeződött be — ennek bizonyítéka lehet az 1469-ben készített („sasos”) pecsét — de a településmagok fizikai összeérése is egyetlen „várost” eredményezett.

A 16. századi Felsőváros utcanevek szerinti rekonstrukcióját Vass Előd végezte el az 1522-es tizedjegyzék, illetve az 1548–1590 között keletkezett török defterek adatainak összevetésével. Elképzelésében a Varga, a Budai, a Közép, a Madaras, a Szent Miklós, a Halász, a Szent György, a Sziogyártó, a Tóth és a Sóhordó utca tartozott Felsővároshoz.³⁹⁸ Az utcaneveknek variánsait is

---

³⁹⁴ DI. 90 553. Az oklevél regesztája: ZSO II/1. 484.

³⁹⁵ REIZNER 1899–1900 I. 65.

³⁹⁶ PETROVICS 1980, 72.

³⁹⁷ PETROVICS 1980, 71.

³⁹⁸ VASS 1979, 21–24.

ismerjük; a Varga utca például 1560-ban, illetve 1570-ben csak Fölső Város néven szerepel, a Madaras utca 1553-ban Alsó–Madaras utca, míg a Szent Miklós utca 1553-ban, 1578-ban, 1580-ban és 1582-ben Nagy Szent Miklós utca. A duális oppozíciónak megfelelően az utóbb felsorolt években megjelenik a Kis Szent Miklós utcanév is. A Szentlélek utca az összeírások egy részében (1548, 1553, 1560, 1570) Halász utca. A török defterek Közép utcáját még Kerek utcának, a későbbi Sziogyártó utcát pedig Míves utcának írták az 1522-es tizedjegyzékben. A Míves utca — nevének megfelelően — kézműves mestereknek adott otthont; a nyergesek, sziogyártók és csiszárok mellett kovács, szűcs, illetve aranyműves is élt itt, és a 19 adófizető személy közül csupán a Kalomar családnév viselőjével kapcsolatban feltételezhető, hogy nem volt iparos.³⁹⁹ A tizedjegyzékben utána következő Szent György utcában is több kézműves lakhatott, erre utalnak a Szabó, a Szűcs, az Ötvös nevek, melyek még az 1548-ra (újabbán 1546-ra) keltezett első török összeírásban is olvashatók. A Míves utca helyett felbukkanó Sziogyártó–mahalléban viszont pont sziogyártó nem szerepel, Kovács, Szabó, Szűcs és Varga viszont bőven akad, és új mesterségként megjelenik a gombkészítő (Gombjártó Mihál) is.⁴⁰⁰ Néhány évvel később (1553/54) azonban 1570-ben az iparosok közül már csak egy Józsa nevű kovács azonosítható.⁴⁰¹ A tiszai halászok 1586/87. évi jegyzékében a Bánfalu utca mellett a Szentgyörgy utca mahalléból írtak össze halászokat.⁴⁰² A korábbi iparos lakosság tehát a 16. század végére főként halászokra, illetve földművesekre cserélődött.

A rekonstrukciót Máté Zsolt pontosította.⁴⁰³ Térképén az 1713-as Paitis–térkép utcái láthatók, ezeket igyekezett azonosítani a forrásokból ismert utcanevekkel. Szembetűnő, hogy csupán a Nagy–Fenéken keresztülfolyó Szillér–ágat ismeri, a másikat – a mai József Attila sugárút helyén húzódót – nem, a vízzel teli meder helyére pedig a Budai, illetve Közép utcákat rekonstruálja. Ezek itt bizonyosan nem lehettek. A Sóhordó/Halász utcákat a Tisza felsővárosi szigetére teszi, kérdés persze hogy miért hordanának sőt bármerre is egy szigeten keresztül, s hogy fért el 33 adófizető háztartás azon a szigeten ahol még a 18. században is csak maximum 20 házat látunk. A török defterek Halász utcája ráadásul Vass Előd szerint nem a Sóhordó, hanem a Szent Lélek utca alternatív megnevezése.⁴⁰⁴ A szigetet Felsőváros felől kerítő Kis–Tisza túloldalán húzódott a rekonstrukció szerint a Hajnal utca, ez azonban 1522-es említése után szerepel. Aligha feltételezhetjük, hogy pont ez a terület néptelenedett volna el, miközben Felsőváros többi utcája lakott maradt. Ugyanez a helyzet a szintén csak a tizedjegyzékben szereplő Bondy utcával. Hová lesznek ezek a török megszállás után?

Kénytelenek vagyunk azt gondolni, hogy a Szeged Atlaszban is megjelent rekonstrukcióból

---

³⁹⁹ REIZNER 1899–1900 IV. 122.

⁴⁰⁰ VASS 1979, 41–42.

⁴⁰¹ KÁLDY–NAGY 2008, 13–15.

⁴⁰² KÁLDY–NAGY 2002, 99–100.

⁴⁰³ MÁTÉ 1989, 56: 8.sz. térkép; MÁTÉ 2014, 13: 1. ábra.

⁴⁰⁴ VASS 1979, 23.

csak a Szent György utca azonosítása mondható biztosnak; ez megközelítőleg a mai Dugonics utca vonalában húzódott, minden bizonnyal erre nézett az utcának nevet adó középkori plébániatemplom homlokzata. A Szent Miklós utcával viszont már alighanem bajban vagyunk; melyik lehetett a „kicsi”, illetve melyik a „nagy” szakasza, annyi biztos csak, hogy ez a Szent Miklós tiszteletére szentelt domonkos kolostor körül volt valahol. Máté Zsolt a Varga utcát Felsővárosnak a Nagy–fenéktől északkeletre eső része szabálytalan telektömbjei közé helyezte el. A Varga utca mahallében 1546-ban két fiával összeírt Varga Miklós valószínűleg megegyezik a Nicolaus Warga nevű személlyel, akivel az 1522-es tizedjegyzék Varga utcája kezdődik. Az, hogy mindkét összeírásban a Varga utca első adófizetőjeként szerepel, nem lehet véletlen; valóban az utca elején lakhatott. A középkori utcában 49, a török mahallében 48 személyt írtak össze, ezek tehát portaszámban gyakorlatilag megfelelnek egymásnak, ennél fogva területileg is egybeeshettek. Az utcában összeírt A(a)lch és Zwlich nevű személyek ácsok és szűcsök lehettek, rajtuk kívül mészáros, szabó, esztergályos és kőfaragó is lakott az utcában. Az egymás közelében feljegyzett Valentinus és Thomas Oraas pedig minden bizonnyal órákkal foglalkozott – ezek azonban aligha mechanikus szerkezetek, inkább hordozható – immár több magyarországi lelőhelyen előkerült – napórák lehettek. Csak találgathatjuk viszont, hogy Georgius Chyerepes, edénykészítő fazekas volt-e, vagy kimondottan tetőcserepeket előállító specialista? 1553-ban már 67 családfőt írtak össze a mahallében, 1560-ban viszont csak 10-et.⁴⁰⁵ Ekkora ingadozás azonban nehezen elképzelhető. Annál is inkább, mivel 1522-ben még „teltház” lehetett az utcában, de családok száma ekkor sem haladta meg az ötven főt, aligha vélhetjük, hogy pont 1552 után számolhatunk ilyen hatalmas beáramlással. Ha pedig mégis feltételezünk egy betelepítést, hova tűnnek el ezek az emberek néhány év múlva? Az utca lokalizációját a bőrcserzéshez szükséges víz miatt mindenképpen az egyik Szillér-ág mellett képzelhetjük el, alkalmasint a Nagy–Fenek nyugati oldalán végighúzódva, Máté Zsolt ide a Szent Miklós utcát rekonstruálta, de mivel 1850-ben a Tímár utca és a Vargák utcája helyezkedett el itt, könnyen lehet, hogy a mesterség képviselői a középkorban is itt csoportosultak.

A Sóhordó utcában 1522-ben 33 családfő lett összeírva, az első és második török defterben azonban nem szerepel. 1560-ban aztán 15 adófizető családfő és 14 legény nevével tűnik fel ismét, de az 1570-es defter újfent hallgat róla. Végül 1578-ban 10 családfő és 2 legény fiú felsorolásával adathozható utoljára.⁴⁰⁶ A névanyagban itt is előfordul az Alch, a Kowach, a Zabo és a Zwlich, valamint van két „Thaligas” és egy „Hazkethe” is. Utóbbi név viselője, Simon, a középkorban az Alföldön szokványos karóvázás falerősítés vesszővel történő összefonásával kereshette kenyerét. A Sóhordó utca nyilvánvalóan a rajta keresztül történő sószállításról kapta nevét, lokalizációjával a későbbiekben a korai sóraktár kérdése kapcsán foglalkozom.

---

⁴⁰⁵ VASS 1979, 21.

⁴⁰⁶ VASS 1979, 24.

A tizedjegyzékben következő Bondy utca nevének eredete nem egyértelmű. Szondy családnév az érsekség adófizetőinek listáján is előfordul. Ezért nem lenne csoda, ha a Bácska déli részén, a Duna mellett fekvő Szond mezőváros irányába vezető országútban folytatódó utcának lett volna ez a neve. Csakhogy a szó elején B betű olvasható – elírás lenne? Ha pedig az, miért Felsővároson van az utca? Szond felé ugyanis déli–délnyugati irányban kell elindulni. Tulajdonképpen nincs is jelentősége a dolognak, hiszen a török defterekben sem Bondy, sem Szondi utca nem szerepel, Vass Előd ezért nem is lokalizálta. Máté Zsolt viszont kénytelen volt, ő a mai Maros utcának a Festő utcától nyugatra eső szakaszával azonosította.⁴⁰⁷

A 16. század végére, illetve a 17. század első évtizedeire az utcanevek drasztikus csökkenése jellemző; 1590-ben egész Felsőváros lakosságát a Tót és a Budai utcák neve alatt írják össze, 1620 körül pedig a Halász, Szent Miklós és Szent György utcák reprezentálják a teljes északi városrészt. A 16. század utolsó összeírása még 265, a három évtizeddel később íródott viszont már csak 186 családfő nevét jegyezte fel.⁴⁰⁸ A 17. századból már alig van adatunk Felsővárosra, mindössze a török uralom végéről, az 1670-es évekből ismerünk egy tizedjegyzéket, mely Tápé, Győ (Algyő) és Szeged, utóbbin belül pedig Fazékszer, Felső- és Alsóváros lakosainak összeírását tartalmazza.⁴⁰⁹ Felsővároson 146 név szerepel, zsellér és gazda vegyesen, akik közül többen megszöktek, vagy egyéb okok miatt kihúzták őket a jegyzékből. Palatinus Balázs neve mellett megjegyzik, hogy a „pap szolgája”, maga a pap azonban — valószínűleg adómentessége miatt — nem szerepel a jegyzékben. Szerepel viszont a bíró, Kis Istók gazda, aki 1 ezüstöt és szőlő után 35 pint bort adózott, és ennek alapján nem lehetett valami vagyonos ember. Az összeírt személyek búzát, árpát, zabot, kölest, lent, lencsét, borsót és szőlőt termeltek, illetve ez után adóztak. Az állattartásra a báránytized, illetve a sokak által beszolgáltatott vaj utal. Mesteremberekre nemigen van adat, egyedül Ács Gyurka neve mellett olvasható a „dülger”, vagyis a mesterség török megnevezése, mely annak gyakorlását igazolja. Az összeírt gazdák és zsellérek jobbára családos emberek voltak, de özvegyek, illetve (agg) legények is szerepelnek, ezek alapján a városrész lakossága 3–500 fő lehetett.

Érdekes jelenség hogy az első török defterekben nem, vagy más néven szereplő utcák (újra) felbukkannak a 16. század utolsó harmadában. Hogy ennek mi lehet az oka, csak találgathatjuk, ugyanez figyelhető meg a Középváros esetében is. Valós változást, egyfajta „visszakeresztelési” hullámot aligha jelenthet. Miért neveznék vissza sok évtizeddel a premontrei apácák eltűnése után Szentlélekre az addig máshogy hívott utcát? Ugyanakkor ha nem él a név, honnan veszi a török defterdár a nevet, ha az egyik korábbi adóösszeírásban sem szerepel? Erre a kérdésre sajnos nem tudunk válaszolni.

---

⁴⁰⁷ MÁTÉ 1989, 43.

⁴⁰⁸ VASS 1979, 24.

⁴⁰⁹ KÁLDY–NAGY 2002. 177–185.

7.2. Ábrázolások

A középkori Felszeged településére vonatkozó következtetéseket a Szeged visszafoglalását megörökítő hadmérnöki rajzok alapján próbálhatunk levonni. E tekintetben szerencsés körülménynek mondható, hogy a visszafoglalt Buda alól érkező keresztény csapatok a vártól északra táboroztak le, a tüzérség innen lőtte a várat, és innen indultak a ostromármok is a vár fala alá. A nagyszámú, kevésbé kiteles ostromkép mellett akad három olyan alkotás, amely még 1686 őszén, rögtön a török kapituláció után készült. Mindhárom hadmérnöki munka, a vár és a Palánk, valamint az ostromló csapatok elhelyezkedésének keleti irányú ábrázolásával. A térképek felső szélének közepén veduta látható a vár északi oldalának távlati képével.

Az első variáns a karsruhei nagyhercegi gyűjteményben maradt fenn, ennek magyar vonatkozású térképeit – köztük a szegedit is – Kisari Balla György publikálta (8. kép).⁴¹⁰ Ez a térkép francia nyelvű, ezt az alaprajz jelölései és a vedután lévő cím is jelzi, rajzolója F. C. Beaulaincourt hadmérnök volt. A legfontosabb egységeket; a várat és a Palánkot jeleníti meg (utóbbit már vizesárkánál elmeteszve), valamint a Felsőváros helyén keresztülhúzó ostromármokat, itt is csak a legszükségesebb területet ábrázolva, így a bal alsó sarokban épp csak befért a plébániatemplom alaprajza. Egy másik, a bolognai Marsigli-gyűjteményben fennmaradt variáns felirat és jelzetek nélkül ábrázolja Felsőváros, a vár, illetve a Palánk területét (9. kép). A harmadik a legteljesebb, számozással és jelkulccsal ellátott ostromtérkép, mely a felvonult keresztény csapatokat is feltünteti, és emiatt északi irányban egészen a Maros-torkolatig ábrázolja a tájat (10. kép).⁴¹¹ A vár mellett északi irányba vezető országút négy ágra válva fordul ÉNy felé, házakat azonban nem látunk, az alaprajzban ábrázolt templom kivül szinte semmi jele nincs városrésznek. Felsőváros elnéptelenedését jelzi, hogy a templomtól a vár irányában egy trapéz alakban kerített facsoport látható, mely minden bizonnyal gyümölcsös lehet – a középkori településterület közepén.

A Marsigli-gyűjtemény térképén is ott a bekerített gyümölcsös, mellette elég határozott kontúrral kiemelkedő dombokat ábrázolt a rajzoló, melyek közül legészakibb dombon ott látható a templom piros színnel jelzett alaprajza. A folyó kanyarulatánál látható a körülsáncolt lovassági állás, melyben ugyancsak piros színnel mintha kőfalak maradványait jelezte volna a rajzoló. A folyó mellett felfelé haladva ezen a képen is fák, és romos, tető nélküli épületek láthatók. A veduta bizonyára befejezetlen maradt, mivel több olyan részlet hiányzik róla, mely az előző, illetve következő rajzon

⁴¹⁰ KISARI BALLA 2000, 61: 298. térkép

⁴¹¹ A szegedi kutatásban mindmáig Borbély Andor publikációjából, fekete-fehér másolatban ismert alkotás („Borbély-térkép”) eredetije Bécsben van, de nem a Kriegsarchiv, hanem a Haus- Hof- und Staatsarchiv gyűjteményében. A térképet Dr. Oross András a MNL bécsi levéltári delegált kutatója volt szíves megtalálni, és másolatát részemre elküldeni.

látható. Felsővárosból ezen csupán a templom van ábrázolva, már a Tisza melletti sávban az előző térképen látható romok sem szerepelnek. A nagy felbontású színes kópián a 14. számmal jelölt templom belsejébe egyértelműen bele lehet látni, mintha nem lenne teteje, a bejárat előtt pedig egy szürke kupac (omladék?) látható (85. kép). A templom romos voltát megerősíti a veduta rajza is, mely a templom szentélyének három ablakát, illetve három támpillérét ábrázolja (86. kép). A fal tetején jókora növényzet látható, és bokrok/fák nőnek a támpillérekben is, melyek közül a balról/keletről az utolsó alja ki is van romolva. A vedután látottak megerősítik, ami a térképen is érzékelhető; a Szent György-templom romos állapotban volt 1686 őszén. Ez az állapot pedig nem az ostrom – illetve az azt megelőző „felperzselt föld”-taktika – eredménye. Ez a templom akkor már évtizedek óta elhagyottan, üresen állt.

A 15. számmal jelzi a bécsi térkép a sánccal körülvevett „Batterie au le g(ene)ral la Vergne fut tue” objektumát, mely a karlsruhei verzió még a „Reserva de Cavallerio” nevet viseli. Mindkét változatban az objektum vár felőli oldalán két lőrés látható, melyek egy fedett ágyúállást jeleznek. Az objektum a templom és a vár között csaknem középen volt, de kissé a Tisza felé, annak partjához közel — a folyó közelségének a lovak itatásában lehetett kulcsszerepe. Volt egy másik, következetesen ábrázolt objektum is a lovassági állástól északra, szintén a folyó közelében. A karlsruhei térkép bal felső sarkában egy nagyobb épület látható, melyet a folyóval ellentétes oldalán egy bekerített terület vesz körbe (87. kép). A Marsigli-gyűjteményben fennmaradt rajzról már nagyrészt le is csúszott, de a kép bal szélén az ostromló csapatok sátrai között egy íves karósr húzódik. A végleges Beaulaincourt-térképen már csak a kissé szabálytalan alakban körülsáncolt terület látható, építmények nem, csupán fák és katonai sátrak veszik körbe. A karlsruhei vázlaton ábrázolt épület az alatta ábrázolt 8 tető nélküli házhoz képest többszörös nagyságú. A már nem ábrázolt épülethez tartozó kerített/erődített udvar vagy kert pedig a véglegesített rajzon eléri a várudvar méretének negyedét, így akár egy hektár területű is lehetett. Az épület nem rom; láthatóan tetővel fedett. Funkcióját sajnos csak találgathatjuk. A legkézenfekvőbbnek az látszik, hogy egy vendégfogadó volt, ez magyarázná a nagy területű kerített udvart, és a jókora nyeregtetős épületet, kérdés persze, hogy a mai Felső-Tiszapart nyomvonalán, a Tápéra vezető — vagyis lokális jelentőségű — út mentén állhatott-e ilyen létesítmény?

1697-ben készült Marsigli műhelyében a várat, a Palánkot és a Tisza túlsó partján a hídfő védelmére épített sokszög formájú sánccal ábrázoló térkép (12. kép). A bal alsó sarokban elhelyezett veduta sajnos Felsővárost nagyrészt kitakarja, csak a Tisza melletti sáv egy része látható. Itt az első, a folyóval párhuzamosan álló sópajtán túl az utcák mentén láthatók a telkek, de épületek nem, így kérdéses, hogy a városrész lakott lehetett-e avagy itt még mindig romokat láttak? Felsőváros mellett a Tiszában ott található a vízrajzi részben már említett sziget, épület, vagy annak romja nem látható rajta.

De la croix Paitis 1713-as térképe „la haute Ville” néven ábrázolja a már újratelepült, zömmel német és rác lakosok által benépesített Felsővárost, mely a vízzel telt (korábbi) Szillér–meder mentén, valamint a Tisza kanyarulatától északra, nagyrészt téglalap, illetve trapéz forma településtömbökben helyezkedett el (14. kép). A vár északnyugati saroktornyától egy ívesen és egy egyenesen induló út vezet keresztül a nyugati oldal településtömbjén, a két út a rajzon nem ábrázolt plébániatemplomnál hegyesszögben találkozott. Paitis a Szillér nyugati oldalán 5 nagyobb és 4 kisebb telektömböt tüntetett fel, a keleti oldalon hat kisebb–nagyobb telektömbből álló egység van, ettől északra egy különálló téglalap alakú településterület látható. Felszegedhez tartozott még a Tisza közelében három kisebb és két nagyobb telektömb, utóbbiak egy szőlővel beültetett terület — a tarjáni homokdombok — déli részén helyezkednek el.

Ha összevetjük ezt a feltöltés előtti szintvonalas térkép adataival, azt találjuk, hogy az 1713-ban ábrázolt telektömbök valóban a magasabb területeken helyezkednek el, így abszolút elképzelhető lenne, hogy a középkori Felszeged településképe őrződött meg a mocsarakból kiemelkedő szigeteken épült házcsoportokkal. A térkép adatainak értékelésekor azonban feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az ábrázolás 1713 szeptemberében készült, két rendkívül csapadékos év után. Az előző évben hatalmas árvíz pusztította el Szegedet, a szóban forgó évből is van adatunk árvízre, melynek pangó vizei a mélyebb fekvésű területeken talán még kora ősszel is megtalálhatóak voltak. A „mocsár” (marais) azonban még így is csak Felszeged keleti felét határolta, a nyugati oldalon egészen Alszegedig ettől eltérő színnel és füvet ábrázoló rovátkákkal teli tájat — mezőt — láthatunk, számottevő vízborítás nélkül.

A szabálytalan háromszöget formázó központi platót délről a mai Tisza Lajos krt. határolja, nyugati irányból a Pusztaszeri utca, majd a nagyjából az Osztovszky utca vonalában beszűkül és egy északi irányban a Dugonics utca vonalában a Brüsszeli körútig kinyúló csúcsban végződik. A plébániatemplom létesült — a mai Teleki és Dugonics utcák között helyezkedett el. Valamivel kisebb kiemelkedés ettől keletre, a József Attila sugárút és a Zárda utca között volt. További dombhátak húzódtak északi irányban, a Brüsszeli körúton túl, a Csuka és Rózsa utcák, valamint a József Attila sugárút között. A négy hosszúkás dombhátat egy észak–déli irányú meder választja ketté, mely a Sándor utca és a József Attila sugárút nagykörúton belüli szakasza vonalában húzódik, ez a régi Szillér–meder, melyet a 18. századi térképeken láttunk. A Tisza mentén, a Felső–Tiszapart, valamint a Maros és Kis–Tisza utcák között szintén volt egy keskeny, de hosszan elnyúló partosabb terület, melyben valaha az utóbbinak nevet adó mellékág húzódott.

Zsigmond király 1408-ban adta új adományul a Garaiaknak Dorozsma, Gyékénytő, Bánfalva és Szentmihály birtokokat. Czimer Károly hívta fel rá a figyelmet, hogy az említett Gyékénytő nem a Maty–ér egy gyékényes szakasza, hanem a Martonos és Kanizsa közti Gyékény–tó nevű vízállás

lehetett, Bánfalva pedig Zentától délre volt.⁴¹² Ezek szerint az utcának a város déli oldalán kellene lennie, ahol a Bánfalvára vezető útnak. Ennek azonban ellentmond, hogy a török defterekben is felsővárosi utcákkal szerepel együtt, ezért vitathatatlanul az északi városrész környékén volt valahol. Péter László Dorozsma és Szeged közé lokalizálta.⁴¹³ A Szent Miklós és Szent György utcáktól (illetve mahalléktól) való távolsága miatt mindenképpen Felsőváros periferián kereshetjük. Meglehetően azonos azzal a Tisza parton ábrázolt két telektömbbel, mely a szűkebb értelemben vett Felsővárostól északra, a mai Bertalan híd és az Etelka-sor között lehetett — itt állhatott a korábban már tárgyalt nagyobb, bekerített épület is.

7.3. Szent György-templom

A pápai tizedjegyzékben a Szent Demeter templom mellett Szeged másik templomaként szerepel, plébánosa 1333 és 1335 között 2 marka körüli összeget, 1336–37-ben 3,5 márkát és 3 fertót fizetett. 1458. augusztus 16-án Hunyadi Mátyás megerősítette Szeged város régtől fogva gyakorolt kegyúri jogát négy plébániatemplomra, köztük másodikként említve Szent György mártír templomát.⁴¹⁴ Több közvetlen adat a középkori templomra vonatkozóan nem ismert.

A róla elnevezett utca (*plathea sancti georgi*) viszont szerepel a bács–kalocsai érsekség által 1522-ben felvett tizedfizetői jegyzékben, az utcában 69 adófizetőt írtak össze név szerint, köztük négy özvegyet és 19 szőlőtulajdonost.⁴¹⁵ Az 1546-ban készült első török adóösszeírásban 79 családfő nevét olvashatjuk a „mahalle-i Szentgyörgy ucsa” városrészben, a lista elején szereplő János, István és Gál papok nyilvánvalóan a plébániatemplom papjai, hozzájuk tartozhatott a velük összeírt Kálmán és Balázs legény is.⁴¹⁶ 1553-ban viszont már csak 57, 1560 után 45–41 lakossal szerepel az „utca” az adófizetői nyilvántartásokban.⁴¹⁷ A családnevek még 1570-ben is túlnyomórészt magyar hangzásúak. A Szentgyörgy utcában harmadik személyként szereplő Pap János, vagy a testvéreivel összeírt Pap István aligha lehetett a plébániatemplom papja, valószínű, hogy világi pap ekkor már nem volt Szegeden.⁴¹⁸

Az 1719. évi *canonica visitatio* szerint a templom „téglából készült, de sárral épült”. Az 1740 után a tanács a városban letelepedni szándékozó minoritáknak adta azzal a feltétellel, hogy tartoznak azt saját erejükből újjáépíteni. Valamiféle munka el is kezdődött, 1754-ben a „sekrestye boltozva van, de sanctuariuma nincs”, párhuzamosan azonban a minoriták megkezdték a régi domonkos kolostor

---

⁴¹² CZIMER 1901, 26–27.

⁴¹³ PÉTER 1974, 120.

⁴¹⁴ REIZNER 1899–1900 IV. 54.

⁴¹⁵ REIZNER 1899–1900 IV. 122–124.

⁴¹⁶ VASS 1979, 41.

⁴¹⁷ VASS 1979, 23.

⁴¹⁸ KÁLDY–NAGY 2008, 14.

újjáépítését is. 1776–77-ban a Balla-féle térképen már egy négyzetes alaprajzhoz csatlakozó hajó, illetve annak északi oldalán egy sekrestye látható, befejezett benyomást keltve. Néhány évtizeddel később azonban újból csak a nyugati rész négyzetes egysége látható „Pusztá templom” megnevezéssel. Kérdés azonban, hogy a korábban már restauráltak tűnő Szent György-templom épületegyüttesének hozzávetőlegesen a fele hová tűnhetett újból el? Avagy a Balla-féle látképet és az 1761-es alaprajzot nem tarthatjuk hitelesnek?

A pusztatemplom négyzet alaprajzú épületéhez 1859-ben egy hasonló helyiséget toldva létrehozták a tornyos iskola épületét (89. kép). Az emeletes épületnek sajátos templom-jelleget kölcsönzött a homlokzati torony, amely a fiúiskola épületrészének lépcsőházaként funkcionált. *„Végül 1905-ben lebontották az egész épületet, a roskadozó falakat, de még az egészen jó állapotban lévő tornyot is. A város hatósága ugyan tudott a torony régiségéről s foglalkozott is a további fentartásával, s e tekintetben szakvéleményt is kért a múzeum igazgatójától, sajnos ez a „szakvélemény” úgy szólt, hogy a tornyon nincsen semmi megmentésre érdemes régiség, tehát nyugodtan lebontható. Lehet, ha megvizsgáltatták volna hozzáértő szakemberrel, ki lehetett volna hámozni újabb köntöséből, s maradhatott volna a helyén, mert az új iskolának nem lett volna útjában, véletlenül éppen az udvar közepén állott volna. A torony alapfala, mint mondják, most is ott van a föld mélyében.”*⁴¹⁹ Cs. Sebestyén nem nevesíti a felelős igazgatót, a kortársak azonban ugyanúgy tudták, mint a kései utódok, hogy 1905-ben csakis az elsősorban íróként ismert Tömörkény Istvánról lehet szó, akit 1904. november 28-án neveztek ki az év elején elhunyt Reizner János helyére.⁴²⁰ Az elsősorban íróként ismert Tömörkényt a „tornyos” iskoláról a közelmúltban dolgozatot író Máté Zsolt azzal próbálja menteni, hogy 1903-ban beiratkozott ugyan régészeti tanfolyamra, de „akkor még sajnálatos módon semmilyen archeológiai tapasztalata nem volt”.⁴²¹ Kérdés, hogy milyen fokú archeológiai tapasztalat képes felismerni a középkori tornyot falkutatás nélkül akkor, ha az – miként arra Máté Zsolt is felhívja a figyelmet – teljességgel barokk külső alatt rejtezik. A fennmaradt fotográfiákon ugyanis egyetlen középkori jellegzetesség sem látható a tornyon. Annak „középkoriséga” tehát semmiképpen sem lehetett evidencia a kortársak szemében.

Cs. Sebestyén Károly azonban úgy vélte, hogy a Marsigli-térképen látható alaprajz (88. kép) alapján pontosan rekonstruálható a középkori Felszeged temploma, mely eredetileg egy háromhajós, félköríves szentélyekkel a 13. században épült bencés templom volt, melynek jobb oldali mellékhajóját lebontották, a két hajót elválasztó oszlopsor vonalában elfalazták és támpillérekkel látták el.⁴²² A főhajó déli oldalán a homlokzattal egy síkban épült négyzetes torony szerinte azonos az iskolaépület tornyával. Keltezését elfogadva Entz Géza a Szent György-templomot is gyanúba

⁴¹⁹ CS. SEBESTYÉN 1938, 79.

⁴²⁰ FÁRI-NAGY 2008, 13.

⁴²¹ MÁTÉ 2018, 100.

⁴²² CS. SEBESTYÉN 1938, 74–75.

fogja a múzeumi kőtár azon faragványcsoportját illetően, amely egy román torony emeleti részét képező félköríves ikerablakok töredékeit tartalmazta.⁴²³ A későbbi szegedi kutatás már nem látta ezt bizonyítottnak, és amellet foglalt állást, hogy a szóban forgó faragványok bármelyik szegedi vagy Szeged környéki templomból származhatnak.⁴²⁴

A korabeli szegedi sajtó vizsgálata alapján meggyőződhetünk arról, hogy Cs. Sebestyén információi alapvetően tévesek. A tornyot tervszerűen hagyták meg, és nem véletlenül került a mai iskolaépület udvarára. Másrészt a városi tanács bevonta a Műemlékek Országos Bizottságát, melynek részéről Sztéhló Ottó 1906. január 16-án járt Szegeden, megvizsgálta a tornyot, és másolatot kapott a tornyos iskolának a Somogyi Könyvtárba archivált fotográfiájáról. Az építményt a helyszíni szemle alapján a 18. századra datálta, a műemléki értékéről azonban csak későbbre ígért választ.⁴²⁵ A Bizottságnak szóló, január 18-ára dátumozott jelentésében leírja, hogy „*az egyszerű barokk stílusban vakolt téglából szilárdul épült torony*” – mely az udvar közepén „*szabadon és ferdén áll*” – a 18. században épült és „*korábbi korszakba helyezett építése minden látható alapot nélkülöz*”. A csekély műbecs ellenére az építmény és vele egybeépült „tartozékok” megtartását javasolja „*stíluszerű bádoggal*” fedve.⁴²⁶ A MOB február 16-án más ügyek mellett megvitatta a jelentést és azt a határozatot hozta, hogy nincs kifogása az ellen, ha a város mégis a bontás mellett dönt⁴²⁷. A műemlékké nyilvánítás ügyében a kultusztárca döntését a városi tanács április 18-án sürgette meg. A válaszra nem is kellett sokat várni, május 3-án közli a Szegedi Napló a miniszter válaszáat, melyben végérvényesen elutasítja a torony felvételét a műemléki nyilvántartásba. Tömörkény egy szenvedélyes tárcában próbál rávilágítani, hogy a csekély építészeti érték ellenére a torony történeti emlék⁴²⁸, és mint ilyen „*késő unokáknak megtartandó lenne*”. A városi mérnökség azonban a restauráláshoz, illetve a hosszú távú fenntartáshoz nem látja elég szilárdnak az épület alapjait, Végül közegészségügyi okokból bontották le – patkányok fészkeltek be magukat az épületbe, s félt volt, hogy az új iskolában is megjelennek.⁴²⁹ A 1907 áprilisában zajló bontást Tömörkény felügyelte⁴³⁰, kőfaragvány vagy más lelet előkerüléséről nincs adatunk, vélhetően azért, mert az újkori toronyban nem is találtak ilyet.

A városi mérnökség már 1903 tavaszán vizsgálni kezdte a bontandó iskolaépület alapozását. A véletlenül felfedezett kriptáról szóló tudósítás kissé zavaros, hiszen a hat méter aligha nevezhető

---

⁴²³ ENTZ é.n. 11.

⁴²⁴ HORVÁTH 2000, 540.

⁴²⁵ Szegedi Napló 1906. január 17., 6. Ujdonságok (A Szentgyörgyi iskola tornya)

⁴²⁶ MÉM MDK Tudományos Irattár: 1906/19. A jelentés mellékletként egy fényképet és egy felvételi rajzot csatolt, előbbi a Szegedről beszerzett fotográfia, utóbbit sajnos nem ismerjük, ugyanis a MÉM MDK Tervtárában csak egy szegedi vonatkozású rajz található, ez pedig az alsóvárosi templom alaprajza.

⁴²⁷ MÉM MDK Tudományos Irattár: 1906/63.

⁴²⁸ A toronyban a 18–19. században tűzörség működött, a torony tövében voltak a felsővárosi bíróság ülései, a toronyban őrizték a fenyítőeszközöket is.

⁴²⁹ Szeged és Vidéke 1907. március 28. 3. Közigazgatás (A Szentgyörgy–torony patkányai)

⁴³⁰ Szegedi Napló 1907. április 13. 2. Városi ügyek (Bontják a Szent György–tornyot)

„alig” földbe ásásnak, ha innen a lépcső még lefelé vezetett, annak okvetlenül a talajvíz szintje alá kellett mennie. Talán a két hossz mérték–rendszer egységei keveredtek össze, és hat méter helyett hat láb mélységben lehetett a kripta lépcsője/bejárata. Hogy ez a középkori, vagy a 18. századi templomhoz tartozhatott-e azt nem tudjuk. „*A mérnökség azt hiszi, hogy a templom körül valamikor temető volt és az új iskola alapozási munkálatainál esetleg valami értékes régiségekre is akadnak.*” És valóban, az új iskolaépület sávalapjainak 1905 nyarán történő kiásása során rengeteg sír került elő. Tömörkénynek az 1906. évi Archaeológiai Értesítőben megjelent jelentése szerint „*május 29–30. napjain a kőtörési újabb leletek kerültek be, míg júniusban a Szent–György templomi temetőé*”⁴³¹ A leletek között voltak pénzérmék „*az újabb, illetve a vegyesházi királyok korából*”, keresztek, gombok, valamint kegyérmek és/vagy zarándokjelvények, melyeket az új iskola alapárkának kiásásán dolgozó munkásoktól Kovács István iskolaigazgató gyűjtött össze. A Régiségtári Naplóba június 30-án lettek bejegyezve a leletek, azonosítójuk 24/1905/a–m. Sajnos úgy tűnik ezek már nincsenek meg.⁴³² A csontokat egy közös sírban temették el az egyik felsővárosi temetőben, erről július 30-án számolt be a Szegedi Napló.⁴³³ A három érem a múzeumi éremtárba került, az egyik egy 1561-es veretű Ferdinánd–dénár, a másik kettő viszont annyira kopott, hogy keltezésük sajnos nem lehetséges.⁴³⁴

Az iskola megépítését és a torony lebontását követően évtizedekig nem került sor régészeti kutatásra, holott a közművekkel bizonyára érintettek falakat, illetve sírokat. 1981 májusában a Dózsa György Általános Iskola felújítását végző Csomiép munkásai jelentették, hogy az iskola pincéjében, a József Attila sgt. felőli oldalon termésköböl rakott falat találtak. Május 14. és 23. között Horváth Ferenc és Simon Katalin ásatást végzett a pincében, illetve az iskola udvarán. A pincében több réti mészkőtömbökből rakott falalapot találtak, az egyik ilyen, megközelítőleg É–D-i irányú fal nyugati oldalán pedig a fallal párhuzamos temetkezésre bukkantak. A sírból a jelentés szerint egy hordó alakú és két csonkakúpos formájú csontgyöngy került elő, valamint egy medál, melynek egyik oldalán GNADEN...DES KÖNIG LUDVIGS, a másikon pedig a MARIACEL felirat volt olvasható. Egy másik, téglakeretes sírban már csak feldúlt csontokat találtak a feltárók, valamint egy 60x42 cm-es, simára faragott követ. Előkerült még egy félköríves alapozás (apszis?) indítása, több téglafal és egy égett agyagpadló is, mely a 18. századi sekrestyéhez tartozhatott. Az iskolaudvaron előkerült egy fal, melyet a feltárók bizonytalanul a torony nyugati falával azonosítottak.⁴³⁵ Decemberben Vályi Katalin a József Attila sgt. 30 sz. épületnél kerítésoszlop ásása közben 60 cm mélységben talált csontváz helyszíni szemléljét végezte el.⁴³⁶ A sír tájolása a találók elmondása szerint É–D-i irányú volt,

---

⁴³¹ TÖMÖRKÉNY 1906, 186.

⁴³² Szegedi Éva, a gyűjtemény kezelője szíves információja, melyet ezúton is köszönök neki!

⁴³³ Szegedi Napló 1905. július 30. 6–7 A szentgyörgyi temető

⁴³⁴ Nagy Ádám doktori dolgozata megtekintésének lehetőségét Újszászi Róbertnek köszönhetem.

⁴³⁵ MFM RégAd. 775–81. A május 19-i naplóbejegyzésben olvasható: „Az udvaron előkerült a torony (?) Ny-i irányú alapfala.” Az ásatás hátralévő három napján a toronyról nem esik szó.

⁴³⁶ MFM RégAd 830–81.

ez a középkori, illetve újkori templom tengelyével nem igazán egyezik, távolabb is esett azok épületeitől, ezért inkább a 18. századi temetővel hozható összefüggésbe. Részben a 18. század első évtizedeiből származhatnak azok a sírok is, melyeket az új iskola alapja kiásásakor találtak, és alapos okunk van feltételezni, hogy a Horváth–Simon páros által talált máriacelli zarándokjelvény is ebből az időből való. Középkori sírokra nincs adatunk.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az 1686-os ábrázolásokon két különböző templom ábrázolását láthatjuk. A Cs. Sebestyén Károly által rekonstruált háromhajós román bazilikát – melynek déli mellékhajóját feltételezése szerint a hódoltság alatt elbontották – véleményem szerint elfelejthetjük. A mellékhajó elbontása – miként arra Máté Zsolt is felhívta a figyelmet – statikai okok miatt az egész templom pusztulásával járt volna.⁴³⁷ Ezért ez az alaprajz nem igazán tekinthető hitelesnek, már csak azért sem, mert a vonatkozó térképen a Szent Demeter–templom is keskeny, félköríves szentéllyel van ábrázolva. A plébániatemplom a látszólag félköríves zárású ablakok ellenére gótikus külsőt mutat. Ezek a falak azonban – vélhetően tervszerű bontás eredményeképpen – rövid idő alatt eltűntek. A 18. századi templom minden bizonnyal teljesen új építmény volt.

7.4. Szent Miklós–kolostor

„Egy régi meséről kell itt még megemlékeznünk, amely egy másik felsővárosi templomról szól. A mikor a minoriták sok huzavona után megkapták az engedélyt a letelepedésre, és kolostor, meg templom építésre, a város tanácsa kijelölte a mai Szent György–tér keleti oldalán elterülő nagy területet e célra. Azért ott, mert a hagyomány szerint azon a helyen valamikor Szent Miklós tiszteletére szentelt templom lett volna. Ennek a hagyománynak azonban nincsen semmiféle alapja.” – zárja Cs. Sebestyén Károly a Szent György–templom ismertetését a középkori szegedi templomokról írott könyvében. Majd — önmagának is részben ellentmondva — még kifejti; ha volt is másik templom, semmiképpen sem ott állt, ahová a minorita templom épült, mivel az az időszakos vízborítású Nagyfenék része volt, ahová a középkorban bizonyosan nem építkeztek.⁴³⁸ A jeles kutató tehát városi legendának tartotta a kolostor létezését, annak ellenére, hogy a szegedi domonkos rendházra vonatkozó adatok egy részét már kortársa, (a szegedi egyetemen is tanító) Iványi Béla feltárta. Az is ismert, hogy a domonkos rend 1318-as lyoni nagykáptalanán döntöttek a szegedi megtelepedés mellett.⁴³⁹ Védőszentjüket nyilvánvalóan ők maguk választották, így Szent Miklós kultuszának felsővárosi megjelenése nem annak köszönhető, hogy a hajós és kereskedő népelemek patrónusa volt. A domonkosok első szegedi évszázadáról sajnos semmilyen forrásunk nem maradt. 1438. május 12-

---

⁴³⁷ MÁTÉ 2018, 100.

⁴³⁸ CS. SEBESTYÉN 1938, 79–81.

⁴³⁹ „Concedimus...item provinciae Hungariae unum conventum condendum in Seghedino.

én Miklós, a domonkosok szegedi házának perjele nem szándékos emberölés bűne miatt kér feloldozást IV. Jenő pápától. Az előljáró Mátyás szegedi konventuális védelmében összeverekedett a tartományfőnök familiárisával, aki felgyógyult ugyan sebesüléseiből, de kevéssel később mégiscsak meghalt. Miklós a bűnbocsánat mellett kérte azt is, hogy továbbra is Szegeden maradjon – a pápa kérését teljesítette. 1474-ben a domonkos perjel és szerzetestársai kérik a pápát, hogy segítsen végrehajtani a kalocsai érsek helynöke javukra hozott ítéletét. Egy bizonyos Meó (Mő?) András szegedi polgár szőlőt hagyott a szerzetesekre, de azt Telegdi László nemes és felesége lefoglalta.⁴⁴⁰ Valószínűleg a szegedi rendházból származott az a Szegedi Péter, aki 1475-ben nándorfehérvári püspök lett. 1478-ban Váci Pált (Paulus de Wacia) a bécsi rendházból Magyarországra helyezték, választhatott a pesti, illetve a szegedi rendház között.⁴⁴¹ 1493-ban a rend tartományfőnöke felmenti a perjelt, Szegedi Miklóst, mert még gyermek és tanulatlan (puer et indoctus).⁴⁴² Ugyanebben az évben kap engedélyt Balázs alperjel római zarándoklat céljából, Rómába igyekszik a következő évben egy Mihály nevű conversus fráter is. Az utazások nem voltak veszélytelenek; egy Fülöp nevű szegedi domonkos szerzetest egy Dráva menti faluban megverték és kiraboltak. A szegedi rendház utolsó tagja Barnabas de Ungaria generális hitszónok, aki 1529-ben engedélyt kap az elköltözésre, mivel a szegedi konvent a háború miatt tönkrement (destructa conventu suo Zegediensi propter bella).

1959 februárjában a templom előtt húzódó Munkácsy utcában gázvezeték–karbantartás közben csontvázakat találtak. A kiásott árok a templom sarka és a Zárda utcával szemközi Kálvária szoborcsoport között húzódott, az úttest templom felőli harmadában. A csontvázak két méter mélységben, fejjel a templom irányában feküdtek. Trogmayer Ottó három koponyát szállított az egyetem embertani intézetébe, régészeti leletről a jelentésben nem esik szó, és sajnos helyszínrajz sem készült.⁴⁴³ Nem kétséges, hogy a Szent Miklós–templom középkori temetőjéhez tartoztak a sírok, hisz a 18. században már térképeken jelölt út húzódott a templom homlokzata előtt, annak nyomvonalába ekkor már aligha temettek.

A kutatás a mai templom nyúlánk, a nyolcszög három oldalával záródó szentélye, illetve a mellé épített torony miatt feltételezi, hogy a 18. századi templom és kolostor épületét a középkori alapokra építették. A templom falszövege a lepergő vakolat miatt több négyzetméteres foltokban látható mind a nyugati, mind a keleti oldalon. Ezek azt mutatják, hogy tisztán téglából épült, másodlagosan felhasznált faragott kő még a profilált párkány kialakításánál sem látható.

2012-ben a tervezett templomfelújításhoz kapcsolódva került sor az épület minden részének felmérésére és kutatására. Ennek keretében többek közt műemlékes, építész és régész szakértők bevonásával megtörtént a kripta vizsgálata is, erről bőségesen illusztrált beszámolót töltött fel

---

⁴⁴⁰ CZAICZ 1899 7.

⁴⁴¹ IVÁNYI 1929, 26.

⁴⁴² IVÁNYI 1929, 19–20.

⁴⁴³ MFM RégAd 185–76.

blogjára Darvas Imre építészmérnök.⁴⁴⁴ A barokk kriptában még egyes sírfeliratok is olvashatók, a koporsók befogadására kialakított fülkék azonban üresek voltak. Az egész templom statikája szempontjából problémás az időről időre megjelenő talajvíz. Középkori részleteket sajnos ez a kutatás sem eredményezett.

7.5. Szentlélek–kolostor

Alszeged Szent Péter–templomával kapcsolatban (lásd ott) a johannita alapítás mellett egy átmeneti premontrei birtoklást képzelt el Bálint Sándor, mely megmagyarázná a felszegedi női kolostor eredetét is.⁴⁴⁵ Utóbbi kanonisszáiról az irodalomtörténészek által feltárt, a szegedi, illetve a Szegedről telepített somlóvásárhelyi apáca kolostorban készült kódexek segítségével ad átfogó képet.⁴⁴⁶ A somlóvásárhelyi bencés apácákat ugyanis Bakócz Tamás botrányos életük miatt száműzte, helyükre pedig Szegedről premontrei apácákat telepített. Az új kolostor urbáriuma megőrizte a szegedi „szent Leleok” egyházából Katalin „első szűz” vezetésével érkezett 20 apáca névsorát. A családnevek többsége szerepel a tizedjegyzékben, úgy tűnik, az apácák javarészt módosabb szegedi polgárcsaládok lányai voltak. A minden bizonnyal szegedi származású Palásthy Katalin az utolsó abbatissa Somlóvásárhelyen, akit ott temetnek el a kolostorban 1590/91 fordulóján. Győr török kézre kerülése miatt az apácák Pozsonyba menekülnek, ingóságai is Pozsonyba, illetve Bécsbe kerültek. Ekként őrződött meg az Apor– és Lányi–, illetve a már Somlóvásárhelyen írt Pozsonyi–kódex, valamint a Szegedi–kódex névvel illetett hangjegyes Canticale. Utóbbi egyik bejegyzésében az egyik író (másoló) is megőrkítette nevét: „*soror marta yrta*”. A Lányi–kódex patrónusokra való utalásai; a „*zent lampert nalatok*” és a „*Nalatok zent leleeknek napian nem kell végezni*” megjegyzések alapján úgy tűnik, hogy a szegedi kolostorban a somlóvásárhelyi rendház részére másolták az apácarendtartást. Megerősíti ezt az is, hogy a kódex következetesen „szentvért nap” néven („*tartatik zent weer napyg*”) nevezi Úrnapja ünnepét. Ennek oka a szegedi vérző ostya kultusza lehetett, amelyről Laskai Osvát tesz említést „*Et nunc temporibus nostris in plerisque ecclesiis ostenditur hostia cum stillis sanguinis: sicut in abbatia Bathe et civitate Cassoviensi similiter in civitate Zeghediansi*”. Nem tudjuk, az ereklye melyik szegedi egyház birtokában lehetett, de körmenettel látványossá tett ünnepe nyilvánvalóan az egész város katolikus népe által számon tartott esemény lehetett, melynek népi neve a 16. századra már rögzült. A napi ima és liturgia, a kódexírói/másolói tevékenység és a kolostor körüli egyéb munkák bizonyára jól kitöltötték az apácák mindennapjait, nem valószínű, hogy abba belefért volna a Szent Erzsébet– ispotály betegeinek és

⁴⁴⁴ <https://templomfelujitas.blogspot.com> Utolsó elérés: 2024. július 2.

⁴⁴⁵ BÁLINT 1975, 43.

⁴⁴⁶ BÁLINT 1975, 42–63.

elesettjeinek gondozása – ahogy a kutatás azt korábban feltételezte.⁴⁴⁷ A premontrei apácák ilyen irányú tevékenységére nincs forrás.

A premontrei apácakolostorra vonatkozóan két topográfiai támpontunk van. Az egyik a Szegedi-kódex bejegyzése, mely egy más forrásból nem ismert tűzvészről számol be. „*Ezer ewthzaz Tyzenhath eztendöben yrtak w thernuszth, a korth megh egye, zent leleknek monostora, ees zent myklwysy, ees felsew warasnak zegednek nagyob rezye első hydnepenek zent agostonnak esthyn, feria quarta.*” 1516. augusztus 27-én tehát mindkét kolostor kárt szenvedett, nem kétséges tehát, hogy egymás közelében voltak. Az újjáépítéshez szükséges faanyagot a Tiszán és a Maroson is úsztatták, legalábbis erre következtethetünk abból, hogy Lajos király december 4-én kibocsátott oklevelében tilalmazza a két folyón házuk javítására („*pro reformacione domus eorum*”) szálfát úsztató szegediek vámolását.⁴⁴⁸ A kolostor elhelyezkedésére utaló másik forrás az 1522-es tizedjegyzék, ahol a Szent György, Szent Miklós és Angyal utcák után következik a Szentlélek („*plathea S. Spiritus*”), mely egyértelműen a kolostor dedikációjára utal. A 23 fővel szereplő, tehát nem túl hosszú utca az apácákkal együtt a hódoltság évtizedeire el is tűnik Szegedről, és már az 1546-os első összeírásban sem szerepel.

1887. július 27-én egy érdekes felfedezésről ad hírt a szegedi sajtó. A Zárda utca 24. szám alatti épület, Heiter Ferenc egykori pék háza nem sokkal korábban került Fehérvári Antal tulajdonába. „*Fehérvári a házat különféleképp átalakította, s midőn e munka közben mintegy 7 lábnyira aláástak egy igen szép tágas bolthajtásos kriptát találtak befalazással; a kriptában sok csont, emberi koponya találatott, a koporsók azonban már szétmállottak.*”⁴⁴⁹ A kriptát nagyrészt elárasztotta a víz, de Szluha Ágoston városi rendőrkapitány elrendelte a munkák leállítását és a víz kiszivattyúzását. Másnap átkutatták a csontokat, de leletet nem találtak. „*A sírűreg szakértők nézete szerint része azon temetőnek, mely a most iskolának használt régi minorita templom körül feküdt, a kriptá valószínűleg családi sírűreg volt, mely a temetőben épült.*” A Szluha Ágoston városi rendőrkapitánnyal a helyszínre érkező Reizner „*a téglázatból és a kriptá mellett lelt késből arra következtetett, hogy a kriptá újabbkori*” és nyilvánvalóan Reizner az, aki a Szent György-templom temetőjével hozza összefüggésbe a kriptát.⁴⁵⁰ A kutatások során 16 koponyát gyűjtöttek össze, leletet azonban nem találtak.⁴⁵¹ 1887. július 29-én már a Fővárosi Lapok is közlik, hogy „*a felsővárosi Heiter-ház átalakításánál nagy sírboltot és sok emberi csontot találtak*”. Úgy látszik, a lelet hosszabban

---

⁴⁴⁷ „*Azt hisszük, nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy az ispotálybeli betegellátást jelentős részben a felsővárosi Szentlélek kolostor premontrei apácái végezték, tehát monostoruk igen közeli kapcsolatban állhatott az (egyébként középkori várások szívébe sohasem telepített) ispotálllyal, s annak Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templomával*”. SZEKFŰ–NAGY–HORVÁTH 1983, 284.

⁴⁴⁸ REIZNER 1899–1900 IV, 95–96.

⁴⁴⁹ Szegedi Napló 1887. július 27. 3. Fölfedezett kriptá felsővároson.

⁴⁵⁰ Szegedi Híradó 1887. július 27. 2.

⁴⁵¹ Szegedi Híradó 1887. július 28. 2.

foglalkoztatja a szegedi közvéleményt, mivel egy hónappal később ismét írnak róla, megemlítve, hogy a török időkben lerombolt első felsővárosi templom állt a Heiter–ház helyén.⁴⁵² Ez a vélemény azonban ellentmond Reizner megállapításának.

A helyszín azonosítását megnehezíti, hogy a Zárda utca ma a 22. számú házzal véget ér. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy az utca két telkét a 20. században összevonták, így a mai 22. házszám az egykori 24-est rejti, vagyis az utolsó – a Zárda utca és a Munkácsy u nyugati sarkára eső – telek területén találták a kriptát. A mai templom sarka a Zárda utca 22. számú épület sarkától kb. 30 m, ha tehát a barokk templom a középkori alapfalakra épült, a kripta nem lehet a domonkosoké, de még kevésbé lehet a még távolabb (közel 100 méterre) állt plébániatemplom kriptája sem. Legvalószínűbben a premontrei apácák kolostorához köthetjük tehát. A Szentlélek kolostor tehát a mai Zárda utca északi végének nyugati oldalán lehetett. Kérdés természetesen, ha ilyen közel voltak egymáshoz, vajon miként lehetett kerülhetett az Angyal utca a Szent Miklós és a Szentlélek utca közé? Ezt sajnos nem tudjuk. Az azonban figyelemreméltó, hogy a 19. században 24-ig, ma pedig 22-ig házszámozott Zárda utca a tizedjegyzék utcái közül leginkább a 23 családfővel összeírt Szentlélek utcának feleltethető meg.

7.6. A korai sóraktár lokalizációjának kérdése

Bálint Sándor, illetve a Nagy–Papp szerzőpáros Szeged kialakulását bemutató térképei még a Szent György templomtól északra eső telektömböt teszik meg Felszeged 13–15. századi magjának. Györffy György monumentális művének első kötetében a Szeged 14. század eleji állapotát bemutató grafikán a vár és Felsőváros közötti Tisza–part a SÓRAKODÓ nevet viseli. A Szeged–monográfia első kötetének 41. grafikai mellékletén a 'Sókikötő' már a tőle délre lévő 'Királyi központtal' azonos terjedelmű topográfiai egység. Nem ábrázolhatja másként a Blazovich László által elképzelt topográfiai rekonstrukció sem a korai várost, mely a vártól északra a „sókikötő, sóraktárak”, illetve „Asszonyfalva, Felszeged(?) kettős településével számol. Szalontai Csaba a korai települést a Maros utca és a Felső–Tiszapart között vélte megtalálni. „*Később innen terjeszkedhetett a városrész a minoriták megtelepedésével a Szent György–tér irányába, illetve az északra vezető főutca, a későbbi Dugonics utca mentén*”.⁴⁵³

A feltevés alapja a sótároló infrastruktúra romkontinuitása, vagyis az újkori sópajtákat nagyjából ugyanoda építették, ahol a 13. században álltak. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy Felsővárosnak egyik utcája a Sóhordó utca nevet viseli, az 1522-es tizedjegyzék „plathea sohordo”

---

⁴⁵² Szegedi Híradó 1887. augusztus 28. 15.

⁴⁵³ SZALONTAI 2019, 183.

egységét pedig felsővárosi utcákkal sorolják fel. A Sóhordó utca a mai Glattfelder tér nyugati szélétől indul és ívesen északnyugati irányba tartva a Szent István téren kanyarodik bele a Csongrádi sugárútba. Mi sem egyszerűbb, mint annak feltételezése, hogy a vártól északra levő sóraktárakból ezen az úton szállították Csongrád, (és valószínűleg Buda, illetve az ország belseje) felé a sót. A név kontinuitása azonban nem igazolható, hiszen a 19. században Sóház utca volt a neve (90. kép), melyet később Kossuth utcának kereszteltek, majd a vélt azonosság miatt Cs. Sebestyén, majd Banner János javaslatára 1943-ban kapta a Sóhordó nevet.⁴⁵⁴ Nem igazolható a sótarolás helyének kontinuitása sem. Az 1876-os gáterősítő munkák során megtalálták a „múlt századi” sópajták boltíves téglalapú épületeit, ennél korábbi épületről, vagy más leletekről azonban nem szól a korabeli híradás.⁴⁵⁵ Nem is szólhatnak, hiszen a török kiűzését követő években a sókamarát egyébként is a Palánkban rendezték be; az 1697-es tűzvészben megsemmisült a „salzcammer” is újjáépítését a többi kamarai épülettel együtt említik a dokumentumok.⁴⁵⁶

7.7. A „Felsősziget” értelmezése

Az 1431-ben említett Felsősziget Felszegeddel történő azonosítása meglehetősen problematikus, mivel Szegedet soha nem írták Szigetnek. A 15. század elején az oklevelek tanúsága alapján már kialakult a város(rész) írásmódja, ami aligha változott ilyen rövid időn belül. Főként azt nehéz elképzelni, hogy a név egy plusz szótaggal bővült volna. Ugyanakkor az említett Felsősziget mégiscsak Szegeden volt valahol. Valamiért a kutatás eddig nem kívánta feltételezni, hogy a nevezett városrész nem Felszeged (egyik) szigetszerű településtömbje, hanem egy valódi tiszai sziget, amelyet „felső”-ként különböztetnek meg egy másik szigettől, amely pedig az alsó. Ez nemigen lehet más, mint a későbbi Boszorkány-sziget, melyről feltételezzük, hogy a középkorban már megvolt. Erre jogalapot adhat, hogy a 18. század második felében déli része már be van erdősülve. A felső sziget pedig nem más, mint a vízrajz kapcsán már vizsgált Kis-Tisza/Sándorréve szigete. Hogy miért pont itt volt a 15. században vásár? Talán a vásárvám miatt, amelyet mégiscsak könnyebb úgy szedni, hogy a „beléptetés” egy vagy két hídon keresztül történik, az esetleges tolvajok és rendbontók is könnyebben horogra akadhatnak így. A középkori vásárok idején a szigetnek még lakatlannak kellett lennie, a már említett térképek azonban már beépített állapotában ábrázolják.

---

⁴⁵⁴ PÉTER 1974, 243–244.

⁴⁵⁵ „Szeged régi sóháza. Ki hitte volna, hogy ismét meglátjuk a múlt században fönnállott sóházakat. Jelen vízveszedelmünk alkalmával – amint tudjuk – igen sok földre volt szükség a töltések erősítésére, s azt a mostani sóházak belső oldala felől is kellett ásni; így jöttek napvilágra ismét a már rég eltemetett régi sópajták falai s boltozatai, ép egészséges téglákkal mintegy harmadfél öl mélységből. Egyik munkás megvizsgált egy írásos téglát, amelyről az 1774-ki évszámot olvasta le. Szomorú régészeti tanulmány ez!” SZH 1876. április 9.

⁴⁵⁶ KENÉZ-SZAKÁLY 1984, 35.

7.8. A felsővárosi „török temető”

Néhány éve jelent meg Máté Zsolt tanulmánya, melyben a szegedi török temetőt igyekezett felderíteni.⁴⁵⁷ Kiindulópontját a Bél Mátyás Notitiájában megörökített szegedi hagyomány adta. A polihisztor lelkész a város történetéről szólva a török megszállásnál jegyzi le, hogy a Losonci István által küldött, de későn érkező temesvári segédcsapat egyik vitéze, „Kis-Kámpó” (más helyen Kiskampó) párbajra hívta és annak során megölte a törökök neves Hubiár agáját. *„Ezt a pogányok később a törökség egyetemes vértanujaként díszes szertartással temették el Felsővároson. Sírköve fölé türbét emeltek, jóshelyként zarándokoltak a sírhoz, és az oltárra helyezett, felajánlott pénzekkel nap mint nap teljesítették fogadalmaikat.”*⁴⁵⁸ Bél maga is járhatott Szegeden, de Csongrád és Csanád vármegye esetében egy helyi tudósító lehetősége is felmerül – utóbbi talán a szarvasi evangélikus lelkész, Markovitz Mátyás lehetett.⁴⁵⁹ Akárki volt szegedi forrása, nem csupán a város titkos levéltárába volt bejáratos, de a helyi hagyományokat is ismerte. A párbaj kerettörténete azonban nélkülözi a történeti hitelességet, hiszen Szeged legkésőbb 1543 tavaszán török kézre került, miközben Losonci István csak 1551-ben lett Temesvár kapitánya, ráadásul a várost harc nélkül szállták meg a törökök, így annak fölégetése sem volt indokolt – ne feledjük; egy ház–város adófizetőiről van szó. A városi hagyományban tehát a török okkupáció az 1552-es visszafoglalási kísérlet eseményeivel kontaminálódott – nem véletlen tehát, hogy mindkettő farsang idejére, egész pontosan „farsang napjára” esik.

A párbaj egyik szereplője, Kis Kampó, minden bizonnyal létező személy; Bernardo de Aldana tábornester (magister de campo) helyettese Alonzo Perez kapitány sejthető mögötte. A legyőzött Hubiár agáról azonban semmit sem tudunk. A Hubjár viszonylag gyakori a hódoltsági török névanyagban. Ugyanakkor aga rangú személy nemigen kapott türbét⁴⁶⁰ – hacsak vértanúvá vált hitharcosként nem. A leírt párbajra más forrás nem ismert. Evlia Cselebi sem említi sem a történetet, sem a türbét, ami azért is érdekes, mert a magyarországi muszlim zarándokhelyeket – Gül baba, illetve Idrisz baba türbéjét, vagy Turbékot – éppen az ő tudósításából ismerjük talán a legjobban. Azonban éppen akkor, amikor Evlia Szegeden tartózkodott, egy portyázó végváriak érkeztek Szeged környékére, és *„a halmok mögött a muzulmán népet lesték. Reggel az iszlám katonaság kiment és hevenyészett ütközet történt, amelyben Szedsánzáde (más átíratban Szübhanzáde) beslü aga (könnyűlovassági kapitány), továbbá a martalóc aga és tizenegy vitéz vértanúvá lett és az ütközet helyén maradt.”* Az ütközetet ennek ellenére minden bizonnyal a törökök nyerték, hiszen harminc

---

⁴⁵⁷ MÁTÉ 2018.

⁴⁵⁸ BÉL 1984, 30.

⁴⁵⁹ ZOMBORI 1984, 151.

⁴⁶⁰ Sudár Balázs szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm!

foglyot ejtettek, akiket társaik sorsukra hagytak. Maga Evlia is két foglyot kapott az ütközetben való részvételéért, ezen kívül két ló és két „magyar puska” lett a jutalma (utóbbiak eredetileg talán a foglyok tulajdonát képezték). A zsákmány sem lehetett jelentéktelen, hiszen a várparancsnok is „gazdag lett és víg volt”. Lehetséges, hogy ennek a „vértanú” agának emeltek türbét, mely aztán zarándokhellyé vált a hódoltság utolsó két évtizedére? Lehetséges, hogy a 18. században még látható türbe kapcsolódott össze a város 16. századi megszállásának mondájával. Sajnos ez már aligha derül ki.

Máté Zsolt a török temetőt a József Attila sugárút, valamint a Retek, Tarján széle és Bite Pál utcák közé eső területre lokalizálta.⁴⁶¹ Bizonyításának alapja Tápay–Szabó László visszaemlékezése, aki az árvírről írva megemlíti, hogy a víz által felvetett koporsók nem a Gyevi–temetőből származtak, hanem az ő házuk mögött lévő Buday–telek földjéből, ahol régen egy török temető volt. *„A koporsók négyszögű ládák voltak és tényleg voltak még benne embercsontok; Szeged vidékén pedig a koporsók mindig öt- vagy hatszögűek voltak. Az árvízkor a talajból kiemelkedett koporsók, ha jól emlékszem, valami idegen fából voltak, s az anyagukat szemszámkészítésre használta fel az uccánk végén lakó öreg faragó, Mása Gyurka.”* A magam részéről viszont valószínűtlennek tartom, hogy 1879-ben egy akkor már közel két évszázada felhagyott temető koporsói olyan állapotban lettek volna, hogy egészben előkerülhessenek, az pedig végképp hihetetlennek tűnik, hogy ez a faanyag még arra is alkalmas lett volna, hogy szerszám(nyel) készüljön belőlük.

Már csak azért sem lehetséges a dolog, mert Felsővároson úszó koporsókról – függetlenül attól, hogy a Gyevi temetőből, vagy a régi török temetőből származtak volna azok – a korabeli sajtó semmit sem tud. Pedig a katasztrófa idején tudósítókból és tudósításokból nem volt hiány. A Vasárnapi Újságban tárcát író Törs Kálmánnak 1879. április 7-én mutatták meg az akkor már három hete elöntött Szegedet, csónakkal elvitték annak minden vízzel borított részére. *„Következett a gyevi temető. Onnan hatoltunk be a gyevi kapun, az összeomlott vámház sorompója fölött. Tömkelegébe jutottunk a formájokból kifordult utcáknak. Azt mondják, e helyen is igen sok emberélet veszett. Az utcák szűkek úgy hogy az evező érinté a házakat ha ugyan még háznak nevezhető abból az omladék halmazból valami, mely innen a minoritákig terül. Félre fordult deszkaszínek, ép háztető, melyet négy oszlop tart, a falat elmosta a víz a benne levő holmival együtt.”* Valahol itt kellett volna találkozniuk a vízen lebegő koporsókkal, s ha akkor véletlenül nem is láttak volna ilyet, a csónakosok aligha hagyták volna ki e szenzáció elbeszélését. Ezzel azonban itt nem találkozunk. A történet azonban nem teljesen légből kapott. A Szegedi Híradó 1879. június 27-én közli Jókainak a Hon c. újságban korábban megjelent „három érdekes szegedi rajzát”. A szegedi legenda címet viselő rövid karcolatban Jókai megemlékezik a szegediektől hallott régi jóslatról, mely szerint Szeged akkor lesz nagy város,

---

⁴⁶¹ MÁTÉ 2018, 166.

ha a halottak visszajönnek a városba. Az író szerint a proféciát – mely egy 18. század végén pusztított tűzvész után keletkezett – a szegediek az árvíz folyamán látták beteljesedni, amikor „*a duló vihar fölszaggatta az alsóvárosi temetőben a sirhalmokat s egyszer csak azt látta a töltésekre menekült népség, hogy a halottak jönnek vissza koporsóikban az elhagyott utcákra.*” A legendás színezetű történet úszó koporsóinak története közismert lehetett. Ez azért valószínű, mivel a szerkesztő Jókainak a másik, „Otthon – ház nélkül” c. írásában nem restelli kijavítani a „koszorús írot”, aki Szegeden járva fecskét nem látott. „Van pedig sok, ha nem is annyi, mint azelőtt szokott lenni” – teszi hozzá lábjegyzetben a „szegedi legendához” azonban nem fűzött megjegyzést. Az alsóvárosi temető koporsói tehát úszhattak az árvízben, de ezek is inkább kriptákból szabadulhattak ki, mintsem a földből.⁴⁶² Nem zárhatjuk ki, hogy hasonló történhetett a gyevi temetőben is, de hogy egy több száz éve felhagyott temető koporsói tartalmaztak volna annyi levegőt, hogy a több mázsa súlyú földtömeg alól kiszabaduljanak, azt nyugodtan kizárhatjuk. Valószínűleg az alsóvárosi történet felsővárosi adaptációjával állunk szemben, mely a török temető legendájának beemelésével sajátos helyi színezetet nyert Tápay–Szabó László elbeszélésében. Az utcában lakó öreg faragómester szerepeltetése a hitelesítés általánosan elterjedt eszköze – képzelhetjük, mit kapott volna az öreg faragómester a kegyeletre kényes kortársaktól az úszó koporsók sajátos „újrahasznosítása” miatt.

Annyit azonban okkal feltételezhetjük, hogy volt valamilyen épület Felsővároson, melyhez a párbajban elesett aga története kapcsolódott. Ennek romjai a 18. század második felében el is tűnhettek, hiszen a 19. századi hagyományban már nyaralóvá változott a türbe, és borisza, élveteg basává a bajvívó aga, kinek nevét „Hóbajárt”-ra magyarította a szegedi nép.⁴⁶³

7.9. Leletanyag

7.9.1. Márk „püspök” sírköve

1985 nyarán házat építettek a Dugonics utca 9/A számú telkén. Tereprendezés közben egy feliratos kőre bukkantak a munkások, melyet Kalmár Márton szobrászművész és Rantal János, az épület tervezője a Móra Ferenc Múzeumba szállított. Az előkerülés helyét vizsgáló Trogmayer Ottó szerint 90-120 cm mélyen, újkori törmelékrétegen feküdt a kő, mely az árvizet követő planírozás során került másodlagos helyzetbe, fölötte már recens humuszréteg helyezkedett el. A 31x26,5 cm-es fehér mészkő lap 7 cm vastag, rajta léckeretes mezőben latin felirat olvasható. HIC REQVIE/SCIT E?S MAR/CUS BONE ME/MORIE MILLO/C.C.LXII (91. kép). A felirat második sorának E?S szavánál a kő sérült, a középső betű Trogmayer Ottó szerint a P lehetett, a három betű együtt az „episcopus”-t

⁴⁶² Egy halottal úszó koporsót a hely megjelölése nélkül Reizner is említ (REIZNER 1899–1900, II. 336.).

⁴⁶³ TÖMÖRKÉNY 1960, 116.

rövidíthette. „Jó emlékezetű” Márk püspöknek ugyan a forrásokban nem találta nyomát, de „*lehetséges, sőt bizonyos, hogy a Vatikán archívumában felderíthető kilétének titka*” – vélekedett. A sírkő valamelyik közeli templomból származhat, feltételezhető régisége okán elsősorban a közeli Szent György–templomból.⁴⁶⁴ Függetlenül attól, hogy az előkerülés helyszíne a középkorban is lakott lehetett, a sírkő nyilván másodlagos helyen került elő, 19. századi környezetben. A Szent György–templomból eredeztetni a sírkövet a földrajzi közelség okán indokoltnak tűnhet, ellene szól ugyanakkor, hogy egy városi plébániatemplomba temetkező püspök elég szokatlan jelenség a középkorban. Még rejtélyesebb azonban, hogy a sírkövön olvasható 1262. évet megelőző évekből, illetve évtizedekből a Magyar Királyság területén Márk nevű püspök a forrásokból nem ismert.⁴⁶⁵

A faragvány párhuzama a Kárpát–medencéből nem ismert. Lővei Pál hasonlóan kis méretű, pár soros latin felirattal ellátott sírköveket Franciaország területén talált. Vitalis szerzetes (†1097) sírköve Poitiersben a szöveg BONE MEMORIE jelzője miatt is jó párhuzama lehet a szegedi darabnak. Vilmos toulouse-i prépost (†1230) sírköve pedig már csak egy generációval előzi meg a „jó emlékezetű” Marcusét.⁴⁶⁶ Kis méretű sírtáblák a dubrovniki ferences kolostor kerengőjében is láthatók. A forrásokból nem ismert püspök, a lelet hazai társtalansága, a püspöki központoktól távoli felbukkanás együtt azt teszi feltételezhetővé, hogy a sírkő nem egy szegedi templomból származik, inkább 19–20. századi műgyűjtés eredményeképpen kerülhetett a városba.

7.9.2. Leletek a Horváth Mihály utcából

2004. március 18. és május 7. között próbafeltárás zajlott Nagy Dániel, a MFM régésze vezetésével a Horváth Mihály utca 8. számú telken, mintegy 150 m² területen. -2,7 és -3,1 m között kerültek elő az 1879-es árvíz előtti járószintek, 3,3 m alatt pedig kizárólag középkori leletek fordultak elő. Öt középkori gödör is előkerült, a kerámia és állatcsont mellett kőfaragványok, fém- és csonttárgyak, valamint üvegtöredékek kerültek elő.⁴⁶⁷

A kerámiaanyag vizsgálata azt mutatja, hogy a területen késő középkori tüzelőberendezések, konyhai, illetve asztali edénykészletek maradványai kerültek elő a 14–15. századból. Az in situ középkori leletanyag azt bizonyítja, hogy a terület a kései középkorban lakott volt, annak ellenére, hogy a mai telek délkeleti sarkától 60 m-re már a vár északnyugati saroktornyának falát találjuk. A leletek alapján feltételezett lakóház tehát a vár lőtávolában kellett volna legyen, szinte a vizesárok túlsó partján. Ilyen közel a feltételezett erődítményhez a védelem szempontjai már nem szokták engedni a beépítést, ezt bizonyítja, hogy a vár lebontásáig a mai Horváth Mihály utcának csak az

⁴⁶⁴ TROGMAYER 1992b.

⁴⁶⁵ Thoroczky Gábor szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm!

⁴⁶⁶ LŐVEI 2009, 414.

⁴⁶⁷ NAGY 2005.

északi oldala volt beépítve, pont a közeli saroktorony védelme miatt. Máté Zsolt még az északi oldal lakottságával sem számol, rekonstrukciójában a közeli településtömbök vár felőli szélei a Takaréktár és az Arany János utcák vonalában húzódtak.

8.A szegedi vár

8.1. A védművek leírása

8.1.1. Az északi kaputorony és az északi fal

Első ábrázolásai az 1686 őszén készült rajzok vedutáin láthatók. Beaulaincourt vedutáján a kötőgátak közül kiemelkedő kaputorony, ennek homlokzatán pedig egy nagyobb és egy kisebb kapunyílás látható. Ezek fölött egy vízszintes téglalapot ábrázolt a rajzoló, a torony emeleti szintjén szimmetrikusan elhelyezett, íves tetejű foltok látszanak – ezek nyilvánvalóan lőréses voltak. A másik két variáció vedutáján a kaputorony részletei kevésbé kivehetők, részben egy hosszú, magas fa (jegénye?) miatt, mely pont a védmű előtt nőtt. A fa az alaprajzi térképeken is megjelenik.

A kaputorony alaprajzát Pintershofen 1765-ös várrajzáról ismerjük (92. kép), szerkezetét Cs. Sebestyén Breuning elveszett felmérése alapján rekonstruálta. A kaputorony aszimmetrikus alaprajzú volt, a kapunyílás a négyzet alaprajzú torony nyugati felébe esett. A keleti oldalon egy kisebb helyiséget alakítottak ki, ide nyílt a Beaulaincourt–rajzon látható gyalogkapu, de a helyiségnek a torony belső terébe is volt ajtaja. A Pintershofen–féle ábrázoláson a kaputorony keleti felének belső homlokzati fala egy kb. 3 m-es szakaszon keskenyebbnek látszik, ennek okát csak találgathatjuk, de nem lehetetlen, hogy itt egy ülőfülke lehetett. A kaputorony belső homlokzatához a 18. század elején egy kápolnát, illetve sekrestyét építettek, ennek alaprajza az oltár és a szószék alapozásával együtt látható – előbbi pont a befalazott kapunyílás vonalába esett. Az alaprajzon két lőrés van jelölve; az egyik a homlokzati két lőrés közül a keleti, a másik nyugatra nézett és az ÉNy-i saroktorony felé tartó falszakasz előtt oldalazó tűz leadására volt alkalmas. A Breuning–féle keresztmetszeten Cs. Sebestyén az ejtőrács vájatát vélte azonosítani. Vedres István két metszetén is ott látjuk az aszimmetrikus kapunyílást, mely azonban aránytalanul nagy, a gyalogkapunak helye sem maradt. Az íves lezárású kapunyílás vállmagasságában profilációt, csúcsán faragott zárókövet ábrázol.

Az 1857-es rajzon már nem látható sem a szekér-, sem a gyalogkapu; a kaputorony homlokzatán is végigfut az az ablaksor, melyet minden bizonnyal a kazamaták miatt vágtek utólag a falba. A torony északi falán két függőleges vonal látható. Ezekről úgy vélem, falvarratok és a homlokzati fal részleges lebontására, illetve visszaépítésére utalnak. Horváth Ferenc úgy véli, itt két kandelábel ábrázolása látható, magam ezt kétségbe vonom, mivel a feltételezett gázlámpa a kötőgátak teteje magasságában látható, ez pedig legalább 5 méter lett volna (alaposan feladva a leckét a korabeli lámpagyújtogatónak).

A várbontás első évéből egy rövid leírással rendelkezünk a védműre vonatkozóan Kovács

János tollából. *„Az észak–keletre tekintő oldal, az egykor főbejáratul szolgáló láncos kapuk tengelyeinek tisztán megmaradt hengerágyaival és a kapu oldalfalát díszítő faragott homokkövekkel, továbbá a kapu tetőfalán látható őrtorony töredékes, cifr a falaival, a vár legszebb részletét képezik, melyekből a vár hajdani szépségére könnyen következtetést vonhatunk.”*⁴⁶⁸ Mindezek fényében csak sajnálhatjuk, hogy a várbontás idején pont erről az oldalról nem készült fotográfia. A kaputoronynak csak egy kicsiny részletét (nyugati falát) láthatjuk a barokk vártemplomot ábrázoló felvételen, ebből azonban sajnos további következtetéseket levonni nem lehet. A torony a mai Dózsa György út alatt lehet, régészeti kutatására a közeljövőben így nincs esély.

A várfalak régészeti kutatására a 2007-es kezdetek után 2010-ben nyílt lehetőség; ekkor mind az északi és déli falvonalak szondázása megtörtént. Az északi fal megtalált szakasza a várbontáskor mélyen ki lett szedve, így a mai felszíntől három méteres mélységben került elő. A fal a feltárt szakaszon 185 cm széles, kifelé rézsűsen szélesedik, a fal szélein futó, bizonyos közönként kötésben rakott téglák között téglá törmelékekkel töltötték ki. A visszabontott fal tetején négy keresztirányú, keskeny, kifelé lejtő és szűkülő nyílás került elő, ezek a feltáró Fogas Ottó szerint *„nyílászra alkalmas”* lőrésesek voltak.⁴⁶⁹ A déli fal 2,4 m széles volt, kifelé nem rézsűs, hanem függőleges alapfallal rendelkezett, melynek mindkét oldalán a korabeli felszín magasságában lábazat húzódott. A falszéleken itt is futó téglasor volt, de más méretű téglákból, és kevésbé szabályosan rakva, mint az északi fal esetében. Az alapozás stabilitását a fal építése előtt levert 4–6 cm-es átmérőjű karók sűrű sorai biztosították.⁴⁷⁰

2011-ben a tiszai mellvéd felújításához kapcsolódva újabb pontokon kutatták meg az északi és a déli falat. Az északi fal a mellvéd melletti korzó alatt meglepően magasan megmaradt; a jelenlegi felszín alatt alig fél méterrel kezdődött az első téglasor, a megmaradt felmenő falrészlet pedig több mint két méter volt.

Legutóbb 2021 szeptemberében került sor a vár északi falának régészeti kutatására. A Stefánia és Dózsa György utca találkozásánál Löffler Zsuzsanna és Molnár Csilla által végzett feltárás az északi kaputól keletre eső falszakaszt érintette. A fal egyes részei már a mai felszíntől számított 1,5 méteres mélységben előkerültek, szélessége a legmagasabb ponton 1,78 m, a legmélyebben 1,94 m volt. A feltárt falszakasz teljes hosszában előkerültek az északi fal 2010-ben szondázott szakaszából már ismert, keresztirányú, keskeny falazott nyílások, melyek átlagosan 1,2 m-es távolságban, de némileg (20–30 cm) eltérő magasságban helyezkedtek el. Ezek a fal alapozási árka bontásakor kerültek elő, vagyis eleve a föld alá voltak szánva, talán a talajvizet vezették a vizesárokba. Az alapfal három külön rétegben készült, külső oldalán rézsűsen szélesedik. Az alapozási árok vágta a fal mögött,

---

⁴⁶⁸ KOVÁCS 1881, 43

⁴⁶⁹ HORVÁTH–FOGAS 2011, 259–260

⁴⁷⁰ HORVÁTH–FOGAS 2011, 260–261

azzal párhuzamosan húzódó nagy árkot, melynek betöltésében Luxemburgi Zsigmond parvusa került elő. A feltárók úgy gondolják, hogy a pénz forgalmi idejének lezárulta után nem sokkal megkezdődött a fal építése, azt így azt ők a 15. század közepére, második felére teszik.⁴⁷¹ A falszakaszhoz tartozó építési szint, illetve az azt követő hódoltságkori járósíntek sajnos utólag megsemmisültek, így a vár építésének korát az eddigi kutatások által kijelölt intervallumon belül nem sikerült pontosítani.

Bár a feltárók szerint az északi fal esetében hódoltság–kori szintsüllyesztésről van szó, a beavatkozás azonban pont a 19. században meghagyott fal teteje magasságáig tart – vagyis a várbontás műveletétől aligha lehet független. A szintsüllyesztés időpontját ezért én 1882-re teszem, amikor megkezdődött a várterület nivójának kialakítása. Úgy látszik, az északi fal hosszában jelentős szintkülönbségek voltak ekkor a várudvaron. A 2021-es, illetve 2010-es szelvényeket kb. 50 m választja el, a mai felszín közel vízszintes, az esetleges szintkülönbség a fél métert aligha haladja meg. A Stefánia parkjában azonban 3 méter mélyen volt a fal, míg Dankó Pista szobra előtt már másfél méteren meglett. Utóbbi azonban még így is alapfal volt, míg a 3 méter mélyen fekvő falrészlet esetében kb. 1 m magas felmenő falról számolt be a feltáró Fogas Ottó. Ugyanígy az északnyugati saroktorony esetében is elmondható, hogy több mint méter magas, felmenő falrészleteket találtunk a Vörösmarty utca 5. számú épület pinceszintje alatt – bő két méterre a mai felszíntől. A 2021-es szelvény területén ezért az északi falvonal másik két részletéhez képest 1,5–2 méterrel is magasabban lehetett a középkori járósínt.

8.1.2. Az északnyugati saroktorony

Ábrázolását láthatjuk az északi fal 1686-ban készült vedutáin. A várfaltól magasabb kerek torony, melynek két szintjén íves tetejű lőréseket jeleznek. Vedres István rajzán a perem alatt valamiféle csipkészet látható, ugyanő két íves tetejű nyílást – értelemszerűen lőrést – is megjelenít csaknem egymás felett. Ezek a diagonális ágyúállások voltak, amelyek azért voltak egymáshoz képest kissé elcsúsztatva, hogy szélesebb terület belövését tegyék lehetővé.

Csathó Ferenc 1861-es akvarelljén az alsó lőrés rácsos ablakká lett szélesítve, a felső azonban megmaradt eredeti állapotában; a kerek torkolattal és az alsó rézsűs falsíknak a jobb oldali éle együtt egy fekvő P betűhöz hasonló formaként jelentkezik. A jelenség értelmezését a Rohrbach–fotográfia segíti, mely a születőben lévő Széchenyi–teret ábrázolja déli irányból, jobb oldalán a vár nyugati falával. A távolabb lévő északnyugati saroktoronyon ugyanúgy a berácsozott ablak fölött látható egy lőrés, mely hasonlóan mutatkozik a falszövetben. Ezek szerint az emeleti lőréseket itt nem falazták be és át sem alakították őket, hanem eredeti állapotukban voltak láthatók.

A torony peremének díszítésére Molnár Pál is felfigyelt. 1863-ban a Szegedi régiségek című

---

⁴⁷¹ MOLNÁR–LÖFFLER 2022, 66–67

írásában megemlíti a „*félkörívű szegélyek*” részleteit, melynek közül többnek „*ékítvényes része*” a falba volt fordítva.⁴⁷² A leírás alapján valószínűsíthetjük, hogy másodlagosan felhasznált kőfaragványokról lehet szó. Bizonyára ez lehetett-e az „*északi bástya felső ékítvénye*”, amit 1870-ben le is rajzolt.⁴⁷³ Reizner Jánosnak – úgy is, mint a várbontás szemtanújának – bizton hitelt adhatunk, amikor nem csupán a kérdéses faragványok német nevét adja meg (Rundbogenfries), de azt is egyértelműsíti, hogy a „*félköríves párkányzatok*” darabjai egy templomból származnak.⁴⁷⁴ A kérdésre a leírással összefüggésbe hozható kövek kapcsán még visszatérek.

A várfal a torony körül volt a legerősebb, 1882 márciusában lezajlott bontása során folyamatosan dinamittal kellett robbantásokat végezni. Az egyik ilyen robbantásnál, „*mely a bástyafal kellő közepébe ütött rést*”, a törmelék eltakarítása után a munkások egy üveget találtak, benne egy csomó likacsos dohánylevéllel. Az „*ódon dohány*” bizonyosan a saroktorony építésekor kerülhetett a falmagba.⁴⁷⁵ A szokatlan építőáldozat azonban számos kérdést felvet; bizonyosan dohányról volt-e szó, milyen volt az üveg, amelyben előkerült, egyáltalán; hiteles leletről lehet-e szó, vagy a munkások tréfálták-e meg az előkerülő régiségek iránt folyamatosan érdeklődő urakat? Talán az a legkevésbé kérdéses, hogy valóban dohányleveleket találtak, joggal feltételezhetjük, hogy a növényt az 1880-as évek emberei akkor is megismerték, ha éppen nem dohányoztak. Az üveg megléte már kétségesebb, lévén, hogy a várbontás leletanyagában üveg egyáltalán nem szerepel – talán elírásról lehet szó, és egy üregben volt a dohány? Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy az érdekes felfedezést sem Reizner János, sem Kováts István nem említi.

Az északnyugati saroktoronyt nagyrészt sikerült feltárni 2007-ben a Vörösmarty utca 5. szám alatti épület – a volt Juhász Gyula Művelődési Ház, a jelenlegi Szegedi Fellebbviteli Főügyészség székháza – pincéjében, illetve udvarán (93. kép). Előbbi helyiségeiben közvetlenül a padló alatt jelentkezett a visszabontott felmenő fal, melynek teteje az udvarra eső rövid szakaszon jóval magasabban maradt meg. A védmű tulajdonképpen egy ágyútorony volt, alsó szintjén három lőréssel, és az ábrázolások alapján ugyanilyen lehetett az emeleti szintje is. A feltárás régésztechnikusaként meggyőződhettem arról, hogy a szegedi várnak ez a szakasza nem épülhetett meg a tűzfegyverek elterjedése előtti korban, ezzel számomra Cs. Sebestyén Károly elmélete egyértelmű cáfolatot nyert. Az ásatást vezető Fogas Ottó azonban elképzelhetőnek tartotta, hogy a torony lőréseivel utólag törték át a falat, letéglázott padlója alatt további járósíntek voltak, az abban talált famaradványok pedig a torony beboltozása előtt az emeletre vivő feljáró elemei lehettek.⁴⁷⁶

---

⁴⁷² MOLNÁR 1863.

⁴⁷³ MOLNÁR 1870, 111.

⁴⁷⁴ REIZNER 1899–1900 III. 412.

⁴⁷⁵ SzN 1882. március 14.

⁴⁷⁶ „A torony padlószintjéhez képest a lőrések 0,8–1,0 méter magasságból indultak, így nem zárhatjuk ki, hogy ez a padló csupán megújítás. Alatta esetleg további, korábbi járósínt is húzódhatott, hiszen a lőréseket így csak térdelő

8.1.3. A nyugati kapu

A nyugati kaputornyot is ott láthatjuk mindhárom 1686-os ábrázoláson, bár sajnos csak hegyesszögben, mégis jól kivehetők a két szinten elhelyezkedő, oldalazó tűz leadására alkalmas lőrések a kiugró szakasz északra néző oldalfalán, sőt, egy–egy lőrés a homlokzati falon is látható. Az objektum megközelítőleg négyzetes alaprajzú volt, és kb. egynegyed arányba ugrott ki a nyugati várfal síkja elé.

Az 1698-as Marsigli–vedután tűnik fel először a nyugati kapu fölé épített óratorony. Ennek keresztmetszetét a lappangó Breuning–rajz tartalmazza. Itt az látható, hogy a torony a kapuépítménynek csak a külső fele fölött áll, ugyanis a belső – várudvar felé eső – kb. ötven százalék a kazamatákkal egykorú (1740 körüli) toldás (94. kép). A kibővített kaputorony így téglalap alakúvá vált. Breuning keresztmetszetén és Pintershofen alaprajzán már nem is látszik a régi kaputorony belső homlokzatának vonala. A külső is szinte belesimul a nyugati falsíkba, a kiugrás nincs meg fél méter sem; oldalazó lőréseknek itt már nincs nyomuk. A többszintes óratornyot a 19. század elején lebontották, az 1827-es Joó Mátyás–féle rajzon már nincs nyoma.

A várbontás idején készült fotográfiákon távolról, a Széchenyi tér fiatal fáitól részben takarva látható, de a Pintershofen–rajzhoz hasonlóan itt is csak minimális kiugrás érzékelhető (a kapunyílás felső íve valószínűleg az árvíz idején lett meszelve, hogy az éjszaka is mozgó mentőcsónakok evezősei jól láthassák). A kapu belső homlokzata a Mária Terézia–kapu tetejéről készített fotográfián jól látható, de mint említettem, ez a nyugati fal mögötti kazamatasorral egyidős 18. századi bővítés, amint azt barokk falpillérei, illetve párkánya is elárulják. A középkori kaputoronyból tehát a várbontás idején kívülről már semmi sem volt látható. A Tisza Hotel és a Szegedi Járási Ügyészség épülete között, a Wesselényi utcában van a föld alatt, nem kutatható.

8.1.4. A délnyugati saroktorony

A délnyugati saroktorony látványra hasonló volt az északnyugatihoz, de felső részén egy második szintet is jeleztek az 1686-os hadmérnöki rajzok. Ez a második szint a bő tíz évvel későbbi Marsigli–rajzokon már nem látható. Hihetnénk, hogy falát lebontották, azonban a máriacelli kép vedutáján 1709-ben úgy látszik, mintha a kúpos tető egy keskenyebb toronyszintet borítana és hasonló benyomásunk támadhat Beaussom rajzának részlete láttán is, ahol szintén nem ér túl a tető a torony mellvédsorán – mintha azt már nem lenne hivatott védeni. A várbontás idején, mikor már fotográfiáról

---

helyzetből lehetett használni.” HORVÁTH–FOGAS 2011, 258 „...a toronybelsőben pedig a falhoz csatlakozó feljáró (fálépcső) egyértelmű nyomait rögzítettük.” HORVÁTH–FOGAS 2011, 259

is ismerjük bizonyosan tető és emeleti fal nélkül állt, és úgy nézett ki, mintha eredendően is párja lenne az északnyugati saroktoronynak. Alaprajza legalábbis ugyanazt a formát mutatja, a védmű falának és a csatlakozó kötőgátak szélességre nagyjából azonos lehetett. Az objektumba a két csatlakozó fal közötti ívszakaszba épített bejáraton keresztül lehetett bemenni, A torony alsó szintjéből három homokóra alakú lőrés nyílt, a fotón is látható lőrés diagonálisan helyezkedik el, ám a két másik lőrés tengelye közel sem párhuzamos az oldalazó tűzzel védendő falakkal, hanem egymáshoz képest 90 fokot zár be. Nem tudjuk, hogy a rajzoló hibázott, vagy ezek a lőrések valóban így álltak – ha utóbbi igaz, meglehetősen „unortodox” ágyútoronyról beszélhetünk.

A délnyugati tornyon volt egyedül övpárkány, mely nem téglából, hanem kőből lett készítve. Sajnos nem tudjuk, hogy a Molnár Pál által említett „övpárkány faragvány” alatt pontosan hogy is nézett ki, mivel az Archaeológiai Értesítőbe küldött illusztrációit nem közölték, a rajzok máig lappanganak.⁴⁷⁷ De talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy az esztergomi Budai kapu rondella övpárkányához hasonlóan⁴⁷⁸ ez is másodlagosan felhasznált kőfaragványokból volt kialakítva. Mint ahogy Lauscher fotográfián látható falszövet is tele van különböző méretű és formájú kövekkel, melyek egy része bizonyosan kőfaragvány lehetett. A felső részen például, a már mellvédsor nélküli falperem alatt 1–1,5 méterrel szabályos sorban elhelyezett kváderek láthatók, melyek a jóval kisebb téglák közül első szemre kitűnnek. Nemkülönben azok a hatalmas kövek is, melyek a torony alsó szintjének ablakká nemesedett lőrése alatt láthatunk. Ezek közül némelyik a méteres szélességet is elérte és határozott, néhol szögletes, illetve sarkos formákat mutat. Ezek alapján nagy bizonyossággal egy nagyobb, faragványokkal teli épület anyagának másodlagos felhasználásával számolhatunk, ez pedig alighanem egy (vagy több) középkori templom volt.

8.1.5. A déli falba foglalt épület

A DNy-i saroktoronytól keleti irányban a déli kaputorony felé tartó déli falszakasz egyenes vonala kb. 50 m után enyhén megtört északi irányban. Ezen a részen egy szélesebb „bástya” volt a falban, melynek az északi fal felett látható lőréses teteje látszik Beaulaincourt rajzán. Marsigli keleti nézőpontú vedutáján az is látható, hogy a védmű a déli falsík(ok) elé kiugrott néhány méterre. A vár alaprajzain azt is láthatjuk, hogy a téglalap alaprajzú védmű a várudvar felé is kiszögellést képez. A máriacelli vedután már fedett, nyeregtetős épületként ábrázolják, nyugati ormozatán két kis ablakkal/szellőzővel. A Breuning–rajzon keresztmetszetét láthatjuk; három bolthajtásos helyiséget ábrázol, melyek közül a kiugró várfalra támaszkodó a legszélesebb. A középső bolthajtás felett emeleti szint látható, fedése olyan nyeregtetőnek tűnik, mint amelyet a máriacelli kép ábrázol. A

---

⁴⁷⁷ MOLNÁR 1870, 111.

⁴⁷⁸ HOTVÁTH 2002, 76.

legbelső – a várudvar felé eső – bolthajtásos helyiség a középső rész emeletének falához támaszkodó féltető.

A Pintershofen–féle felmérésen látható alaprajz szerint a kiugró falszakaszok lényegesen vastagabbak, mint a középső és a belső traktus falai, a fal elé kiugró rész pedig szélesebb és hosszabb is, mint a másik kettő – a különbségek két építési periódust sejtetnek, mely a várbontás során vált bizonyossá. Kováts István leírja, hogy a bontáskor kiderült; az eredetileg különálló, téglalap alaprajzú épület külső felülete vakolt és festett volt, ehhez építették hozzá két oldalról a déli várfalat, illetve annak téglalap alaprajzú kiszögellését. Ugyanerről számol be Reizner János is, aki szerint a korábbi épület falai vékony, Árpád–kori meghatározott téglákból álltak. Kováts István pedig azt jegyezte fel, hogy *„belsejében 20 apró boltozatok voltak, mintha sírboltok lettek volna.”* Az újkori padozat felszedése után háromszög formájú középkori padlólapok kerültek elő, ezek alatt pedig piskóta formájú, illetve négy- és nyolcszögletű római padló téglákból rakott in situ padló volt – erről korábban már szó volt.

Cs. Sebestyén feltételezte, hogy a déli falba másodlagosan beépített épület (95. kép) a vár „palotás háza” volt, amely – királyi tulajdonú várról lévén szó – az uralkodó mindenkori szegedi rezidenciáját képezte városi tartózkodása idejére. A palota régisége és a római épület kimondatlanul is feltételezett romkontinuitása mellett Cs. Sebestyén innen eredeztette a várbontáskor kikerült konzolköveket, mely számára újabb érv volt a középkori épület reprezentatív jellege mellett. A földszinti 4 nagyobb és egy kisebb helyiség fölött lovagtermet feltételezett, holott zárt emeleti szintje a Breuning–rajzon csupán a középső traktusnak van, és méreteit tekintve ez is inkább csak egy szélesebb folyosó, mintsem hogy terem lenne. Ráadásul egyik oldalon a padlástérbe, másik oldalon pedig a falsíkból kiugró kvázi–bástya tetejére lehetett belőle jutni, és bár utóbbin lehetett némi panoráma, uralkodói reprezentációt aligha tudunk belelátni ebbe az építménybe. Cs. Sebestyén is érezhette, hogy ez az épület önmagában kevés palotának, ezért feltételezte, hogy az épület a várudvar irányában tovább folytatódott. E hipotézisekre azonban nincs bizonyíték, az a tény pedig, hogy a területen egy római épület is létezett a 2. században önmagában aligha determinálta az uralkodói rezidencia helyét a 13–15. század folyamán. A másodlagosan befoglalt épület tehát inkább egy tehetősebb szegedi polgár háza volt, mint uralkodói rezidencia – pláne palota!

8.1.6. A déli kapu

A vár egyik legjellegzetesebb védműve a déli kapu. Gúla alakú tetővel fedett, felül még egy kis huszártoronnyal is ellátott építményét a vár szinte összes ábrázolásán láthatjuk. A délnyugati és az alább tárgyalandó délkeleti saroktoronyhoz hasonlóan ez is emeletes; egy szélesebb alsó és egy keskenyebb felső részből áll. A máriacelli kegykép vedutáján a homlokzata látható. Ezek az

ábrázolások megegyeznek abban, hogy a kétszintes kaputorony gúla formájú tetőzetén még egy kis huszártornyot ábrázolnak, melyben talán harang is volt a veszedelmek hírül adására. Néhány évvel később, Beaussom rajzán már fedél nélkül látható a kaputorony, és mivel ugyanez az állapot látható Breuning rajzán is, feltételezhető, hogy a tető végleg elpusztult az 1710-es évek első felében. 1704 után ostroma már nem volt a várnak, de lokális tűzvészsel is számolhatunk – valamilyen okból mindenesetre lebontották, eltüntették a dunántúli haranglábakra emlékeztető fakonstrukciót

A kaputorony legrészletesebb alaprajzát Pintershofen felméréséről ismerjük. A megközelítőleg négyzetes alaprajzú objektum szabályosnak és szimmetrikusnak tűnik; a kötőgátak is nagyjából középen csatlakoznak hozzá és a kapunyílása is középen helyezkedik el. A külső homlokzaton, a kapu két oldalán homokóra formájú lőrés látható, miközben az oldalfalakon is van egy–egy, a déli fal oldalazó tűzzel való védelmére szolgáló lőrés (ezeket Cs. Sebestyén lefelejtette a rekonstrukcióról). A rajzon a kaputorony falának vastagsága körülbelül megegyezik a kötőgátak falvastagságával. 1765-ben tehát a kaputorony még épségben megvan, alaprajzi ábrázolását láthatjuk Wettstein von Westersheim 1775-ös térképén is. Vedres Istvánnak a vár déli oldaláról készült metszete az utolsó, melyen látható. A Duna–Tisza csatornáról írt könyve, mely a várról készült metszeteket tartalmazza 1805-ben jelent meg, ugyanabban az évben, mikor Dugonics Etelkájának harmadik kiadása. Ebben azonban Dugonics úgy fogalmaz: „ha egynehány évvel ezelőtt le nem dőlt volna”. Az ominózus omlás tehát az 1805 előtti években történhetett. A 19. században már csak a kaputorony U alakú belső fala volt meg, ebben a „beugróban” egy tetővel fedett keskeny homlokzati falban volt a nagy kétszárnyú fakapu, ahogy az a várbontás idején készült Lauscher–fotográfiákon látható.

A 2002–2003-as feltárás csak közvetett adatokkal szolgált a védmű pontos hollétéről, 2012-ben viszont egy kandelábel elhelyezésekor az MFM régészei rábukkantak a torony falának kis részletére. Még ekkor sem tűnt esélyesnek, hogy belátható időn belül sor kerülhet a kaputorony feltárására, azonban a városi önkormányzat által megnyert TOP pályázat új helyzetet teremtett. Felmerült az igény a vár falainak felszíni jelzésére, és hogy ez a déli kapu esetében pontos legyen, 2017-ben megtörtént a kaputorony bő kétharmadának feltárása (96. kép).

A torony falának szélessége 2,7 m volt, a fal szerkezetének erősítését itt is bizonyos közönként beépített gerendákkal igyekeztek megoldani. Ezek végződéseit szabályosan rakott téglákból álló köpenyezéssel igyekeztek elrejteni, a gerendák közeinek kitöltésére itt is darab téglákat használtak fel. A kapun átvezető szekérút nyomai is előkerültek a belső, udvar felőli oldalon, itt meglett az egyik kerékvető kő, illetve különböző, hódoltságkori járósínek. A torony alapozása a kapu alatti területre is kiterjedt, itt is megfigyelhető volt a gerendaváz. Ezek közül az egyiket kiszélesítve egy keresztirányú árkot hoztak létre az átjáró teljes szélességében még a török megszállás első időszakában elején, melynek funkciója csupán találgatható. Az árkot később feltöltötték. A torony

belső oldalán hódoltság kori utak járósíntjei, illetve egy épület kisebb részlete került elő.⁴⁷⁹

8.1.7. A délkeleti saroktorony

A déli fal keleti végpontján állt a szegedi vár legmonumentálisabb védműve, a helytörténetírásban – terminológiai szempontból tévesen – „vizibástyának” is nevezett délkeleti saroktorony. A kettős henger formájú tornyot a vár szinte valamennyi ábrázolása megjeleníti. Tetőt sem az ostromképeken, sem a máriacelli kép vedutáján, sem Beaussom felmérésén nem látni rajta.

Breuning metszete ezt a védművet is ábrázolta (97. kép). A védmű a Tisza partján, közvetlenül a meredeken (közel 45 fokban) lefelé lejtő meder peremén épült. A vastag falban alul lőrések, a fal felső részén a fal belsejében körbefutó folyosó látható. A toronyban boltozás nem látható, a keskenyebb átmérőjű falgyűrűvel kialakított fölső szint mellvédsorának viszont csak akkor volt értelme, ha a védők itt is pozíciót tudtak foglalni, vagyis itt egy síkfödémet kell valószínűsíteni.

Szerencsés módon megmaradt egy másik felmérés is a következő évből, melyet egy Bourgeois nevű mérnök készített (98. kép). Az alap- illetve metszetrajz a saroktorony legrészletesebb dokumentációja, a léptéke pedig a méretek rekonstrukcióját is lehetővé teszi. A torony falvastagsága kb. 2 öl, vagyis hozzávetőlegesen 4 m, a felső falgyűrű esetében is 3 láb körül van, ami közel méteres vastagságot jelent. A torony magassága a vár talajszintjéhez képest 14 m körül volt, de a folyó oldalán elérhette a 20 métert. A rajz a Tisza 1763-as legalacsonyabb, illetve legmagasabb vízszintjét is feltünteti. A kettő között közel 3 öl (legalább 5 méter) a különbség, vagyis a még szabályozatlan folyó is jelentős színtingadozásokat mutatott. A délkeleti saroktoronyban hamarosan kutatókat, illetve szivattyút létesítettek, innen látták el vízzel nemcsak a várat, de az annak nyugati oldalán formálódó új városközpontot is. A 19. században egyes rajzok, illetve festmények a saroktornyot – a délnyugati toronyhoz hasonlóan – kúpos formájúnak mutatják, az árvíz, illetve a várbontás idején készült fotók azonban megerősítik a korábbi hadmérnöki felméréseket; falai ennek a védműnek is függőlegesek voltak.

1876-ban a hozzá csatlakozó déli fal egy kb. 80 m-es szakaszát elbontották, ezután a torony magában állt még néhány évet. Lauscher Lipót a déli oldalát örökítette meg. A fal alsó része vakolatlan, itt jól látszik a falszövet, mely téglalap formájú kváderkövekből álló sorokból, illetve ezek között 3–5 sor téglából állt. Látható egy befalazott ágyúlőrés is, mely a folyóra nézett. A védmű tetejét zsindelytető fedte, és úgy tűnik, a keskenyebb henger formájú fal felső részét is zsindelysorok takarták. A kváderkövek itt is – miként a délnyugati saroktorony esetében – másodlagosan beépített

---

⁴⁷⁹ MOLNÁR–FOGAS 2018, 52–53.

középkori darabok voltak.

8.1.8. A keleti kapu és fal

Bár az 1686 és 1716 közötti három évtized ábrázolásai a részletek tekintetében eltérnek, az azonban közös jellemzőjük, hogy a keleti oldalt nagyrészt palánkfalal ábrázolták. Marsigli 1697-es vedutáján a délkeleti saroktoronytól az északi falig függőleges vonalkázás jelzi a sűrűn leállított cölöpöket, apró fekete pontsorként ábrázolja ugyanezt a vár alaprajzán. A pöttyöket örökíti meg Lambion is, ezekből áll a DK-i saroktorony közelében ábrázolt négyzet is, melynek a rajz szerint öt lőrése is volt. A kaputoronyként értelmezhető objektum Marsigli és de Beaulaincourt alaprajzain is feltűnik, minden esetben innen vezet a túlpartra a híd, mely a vázlatokon hajóhíd, de a jelmagyarazattal ellátott végleges verzió cölöpökön álló épített állandó hídnak látszik, ezt azonban nem tarthatjuk hitelesnek. Kőfalnak (ami a szegedi vár esetében nagyrészt téglá) a keleti oldalon csak az az L-alakú nyaktag látszik, amivel a folyó szélére épített DK-i saroktoronyt a kissé beljebb álló paliszádfalhoz kapcsolták, ennek legpontosabb ábrázolását szintén Lambion rajzán láthatjuk. Marsigli rajzán ugyan a paliszádsor mögött piros pontokból álló sáv látható, ez jelzés, még ha faltörmeléket jelez is, sokkal inkább a paliszád megtámasztására hordott sít lehet, mint in situ fal omladéka. A Lambion–rajz a paliszádok pontsorával párhuzamosan egy halványabb pontsor is látszik; a korábbi fal maradványa, mely az elpusztult ÉK-i saroktorony kerek sziluettjét is tartalmazza. Ez lehetett az 1692-ben a Tiszába omlott paliszádfal, és csak találgathatjuk, hogy az aktuális fal cölöpeit jelző teli, illetve üres pöttyöknek volt-e gyakorlati jelentőségük – könnyen lehet, hogy már az új palánkfal is pusztulásnak indult a rajz készítése idején. A 18. század első évtizedeiben aztán ezt a védvonalat feladják és az új keleti fal kialakítása jóval beljebb, a vár korábbi udvarán kezdődött meg – ennek részleteit az ábrázolásoknál már ismertettem.

8.2. A várudvar régi épületei

8.2.1. A „vártemplom”

1999 márciusában Zsemberi Lajos, a Móra Ferenc Múzeum gondnoka szóban jelezte Horváth Ferencnek, hogy a vármaradvány melletti földmunkák során lépcsőket találtak. A korábbi és jelenlegi Vármúzeum nyugati oldalán ekkor kezdődött meg a Mária Terézia–kapu belső homlokzatának a Pintershofen–féle ábrázolást alapul vevő rekonstrukciója, ennek során kerültek elő mind a lebontott 18. századi homlokzat pilléralapozásai, mind a várbontást követően a sétány díszítésére meghagyott rom épületében működő „kioszk” kiszolgáló létesítményei. Utóbbiak közé tartozott a szenespince

objektuma is, melyre a kezdeti figyelem irányult, és amelynek alján előkerült a templom falának vízszintesre faragott – a pince járószintjét képező – felülete. Az épület előkerülése nem volt teljesen váratlan, hiszen helye Dugonics András leírása⁴⁸⁰ és több ábrázolás alapján megközelítőleg ismert volt, azonban a közművekkel szétfűrt–szétfaragott törttéglás fal templomfalként történő azonosítása Horváth Ferenc és Vályi Katalin érdeme. A leletmentés megszervezését, majd a tervátadás 2010-ig történő lebonyolítását Fogas Ottó végezte.

A 2010-ig tartó feltárás során előkerült a templom északi és déli falának részlete, és a nyugati sarok híján a teljes nyugati falszakasz (99. kép). A templom hajójának hossza 38 m, a külső szélesség 14 m, a belső 11 m körül volt. A legépebben a déli hajófal maradt meg; a 2.1–2,2 m széles alapfalak két oldalán kb. 30 cm széles lábazat jelezte az építéskori terepszintet, ehhez képest az alapozás csupán 60 cm mélységű volt. A fal külső oldalán 1,2 m széles, 2,1 méterre kiugró támpillérek helyezkedtek el, ezek az ábrázolások tanúsága szerint az északi hajófalat is erősítették, de ez a falszakasz a 18. századi csatornázások során annyira sérült, hogy a támpilléreknek még nyomai sem kerültek elő.

A feltárók három építési periódust azonosítottak. Az elsőt a templom hajójának támpilléres, 1,8–1,9 m széles felmenő falai jelzik. Ezeket később visszabontották, és valamivel keskenyebb – 1,6 m széles – falakkal építették fel az új templomot, melynek DNy-i sarkán diagonális támpillér jelezte az új építészeti koncepciót. A mintegy 3 m széles bejárat mindkét épületnél a nyugati homlokzat közepén lehetett. A harmadik periódushoz kapcsolható a déli oldal bővítménye, melynek kialakítása során a főfal támpilléreit az új helyiség padlószintjéig lefaragták. A feltárók által „oldalkápolnának” nevezett helyiség beszakadt boltozata nagyrészt in situ hevert a habarcskeverő gödrökkel tarkított hódoltságkori padlón. A Bodó Balázs és Buzás Gergely régészek, valamint Deák Zoltán építész által rekonstruált csillagháló–boltozat rekonstrukcióját a bordacsomópontok és a gyűrűs zárókő–darabok tették lehetővé. A templom hajójában két sor pilléralapozás került elő, ez alapján háromhajós csarnoktemplom lehetett – bár in situ oszlopalapozás csak néhány esetben volt megfigyelhető. Az északi főfal belső oldalán derékszögben jelentkező 1,8x1,9 m-es alapozás–részletet a feltárók a diadalív maradványaként interpretálták. Ezek szerint a templom szentélye a Mária Terézia–kapu alatt található. A templom feltárt alapfalai megközelítőleg megfelelnek a berlini Fürstenhoff–gyűjtemény térképén látható alaprajznak.

A Kratochwill Mátyás által rekonstruált alaprajz segítségével nem csupán a feltárt részek értelmezhetők, de az is valószínű, hogy a templom szentélyfalának bizonyos részleteit befoglalták a Mária Terézia–kapu keleti oldalába. Ezeket a középkori részleteket az eltérő színű falszövet jelzi, mely élénkvoros, sok esetben porló téglákból áll. Az elválás a belső falszöveten is megfigyelhető (100. kép). A befoglalt középkori falrészletek adhatnak magyarázatot a vármaradvány ÉK-i sarkának

---

⁴⁸⁰ DUGONICS 1794, 144–145.

faragott kövekből készült csigalépcsőjére is. Ez a lépcső a 18. század közepétől a „kapu” épületének tetejére vezetett, de a faragott lépcsőfokok, egy korábbi kijárat nyoma, valamint a barokk kazamatafaltól elütő, a téglá mellett réti mészkő tömböket is tartalmazó külső falszöveve miatt alapos a gyanú, hogy eredetileg egy középkori építmény lehetett.⁴⁸¹

A templom belsejében, illetve kívül a főfalak mellett összesen 1030 temetkezést sikerült feltárni, ezek között 109 kriptá, illetve családi temetkezés volt. A kripták minden bizonnyal sírkövekkel voltak fedve, de ez konkrét töredékekkel csupán egyetlen esetben igazolható. Egyes kripták kialakításához másodlagosan a korábbi építési periódus köveit is felhasználták. Román stílusú faragvány azonban másodlagosan sem került elő. A feltárt sírok között sem volt bizonyosan Árpád-kori; a legkorábbi halotti obulus I. Károly denárja volt. Kérdéses persze a templom déli főfala által vágott temetkezés ideje, ez a sír egy előző templom temetkezése is lehetett. A régészeti leletek alapján a templom a 14. század első felében épült. Ez a keltezés nem áll messze a Dugonics által hivatkozott 1350-es évszámtól, még akkor sem, ha az építető nem lehetett a száz évvel később élt V. László király. A templom átépítése azonban már az ő életében történhetett, így Dugonics – illetve az általa forrásul használt Csete István – adatait nem kezelném légből kapottnak, bár az kétségtelenül igaz, hogy V. László nem a Várnánál elesett I. (Jagelló) Ulászlónak, hanem az 1439-ben elhunyt Habsburg Albertnek volt „meghagyatott magzattya”.

8.2.2. A „hármás pince”

Az ábrázolások alapján a gótikus templom mellett még egy középkori építményt azonosított Cs. Sebestyén az egykori vár udvarán. A keleti várfal pótlására a 18. század derekán épített kazamatasor déli végén egy korábbi épületet foglaltak be a barokk erődítésbe. „*Ferdén illeszkedett bele a sorban, azonkívül mélyebben is feküdt a többi helyiségnél, úgy hogy pincszerűen kellett bele lépcsőkön lejárni.*” A hármás osztású pincszerű épület – melyet a 19. században löporraktárnak is használtak – funkcióját Cs. Sebestyén nem találhatta.⁴⁸² A későbbi kutatás viszont a várudvar több ábrázoláson is látható kápolnaszerű épületével (lásd Szent Erzsébet–kápolna) hozta összefüggésbe.

A befoglalás körüli állapotot Durchlasser ábrázolása tükrözi. A négyzetes alaprajzú építmény a keleti oldal kiszögellő része lesz. A 18–19. századi alaprajzok általában három egyenlő hosszúságú helyiséggel mutatják – ezek a 98–100. kazamaták, de némelyik rajzon a keleti helyiség rövidebb a másik kettőnél. Az elveszett Breuning–felmérés metszetrajza szerint ezek dongaboltozatos kialakítású terek voltak, hozzávetőlegesen 4 méteres szélességgel, illetve magassággal. Ami a külső megjelenését illeti, a „hármás pince” két 1879-es fotográfián szerepel „véletlenül” (mivel ezek a

⁴⁸¹ Kratochwill Mátyásnak ezúton is köszönöm, hogy kutatási eredményeit rendelkezésemre bocsátotta!

⁴⁸² CS. SEBESTYÉN 1928, 289.

képek az árvizet akarták ábrázolni).

Az egyik Plohn Illés már említett felvétele, amit a vár melletti Tisza–partról készített, vélhetően még április elején, legvalószínűbben a hajózási hivatal padlásáról. A kép bal szélén látható a „hármás pince” épületének keleti és déli oldala, a kettő közötti sarokhoz töltés vezet a tiszai védgáttól. A töltésen, a sarok közelében egy ember áll, mellette jobbról egy ajtónyílás látszik az építmény keleti falán. Az északkeleti sarok közelében határozottan úgy látszik, hogy a fal fél–egy métert kiugrik. Ezt a kiszögellést azonban egyik 18–19. századi alaprajzon sem láthatjuk. A déli oldalon két, felülről lekerekített folt látható; a felázott fal két egykori boltíves lejárata nyomát rajzolta ki, melyeket utólag falaztak el. A Pintershofen–rajzon láthatjuk is ezeket.

A másik fotográfia Klösz György munkája. Itt a kiugró falszakaszon látható a középkori építmény egységes téglafalazata. A fal sarkát az árvíz idején sötétben vagy szürkületben közlekedő csónakok miatt fehérre meszelték. A felázás nyomai fölött íves rajzolat látható, mely ránagyítva két sor téglából kialakított áthidalónak látszik, mely egy széles bejárat, egy kapu nyomát mutatja (101. kép).

Az építmény egy részének feltárására 2020 őszén a Stefánia és a Roosevelttér megújítását eredményező „Zöld város”-projekt részeként, TOP támogatásból került sor. Molnár Csilla és Löffler Zsuzsanna az építmény északi falának kb. kétharmadát tárt fel, az északnyugati sarokkal és egy osztófal indításával. A falak szélessége 130 cm volt. Az építmény feltárt falszakaszai több különböző falrakási technikát, falszövetet mutatnak, az északnyugati sarkon a felmenő falrészeket érintő, a 17–18. század fordulójára keltezhető javítás is feltételezhető. Ettől a saroktól egyebként egy kétszintes csatorna kanyarodott keleti irányba, valószínűleg a 18. századi sáncárokba vezetve a csapadékvizet. Az osztófal építőanyaga ki volt bányászva, egykori létezésére csupán a kiszedési árok törmeléke utalt. A helyiségekben két barokk járószint részleteit sikerült megfogni, a korábbinál deszkapadló, az újabbnál téglapadló nyomaival. Középkori és hódoltságkori kerámia csak az újkori jelenségekben másodlagosan jelentkezett, kivéve egy gödörkomplexumot, aminek kerámiaanyagát a feltárók a 14. századra keltezték. Mivel ezt a gödörkomplexumot a „hármás pince” fala vágta, utóbbi építésének lehetséges legkorábbi időszaka a 14. század lehet. A feltárók úgy látják, hogy az építmény nem tartozhat a castrum legkorábbi épületállományához.⁴⁸³ Technikai okok miatt a feltárás sajnos nem terjedt ki az építmény északkeleti részére, ahol a feltételezett kapunyílás foltja volt látható, így ennek rejtélye továbbra sem oldódott meg.

A „hármás pince” építményét kezdetben a középkori castrummal azonosítottam, de Feld István felhívta a figyelmem arra, hogy az építmény önmagában nem lehet a középkori vár egyetlen épülete. A későbbiekben már a sőtárolás építményét kezdtem benne látni, tekintettel arra, hogy a

---

⁴⁸³ MOLNÁR–LÖFFLER 2021, 131–132.

három, egyenként a tíz métert meghaladó hosszúságú, ablaktalan helyiség praktikusán csak deponálás céljaira volt használható. A kérdés az, hogy mit raktározhattak benne? Egy korábbi tanulmányomban arra a gondolatra jutottam, hogy a „hármás pince” a középkori sóraktár épülete volt. Ezt bizonyítani természetesen rendkívül nehéz, és azt sem tudjuk biztosan, hogy milyen jellegű építményekben tárolták a sót a középkorban. Azt ugyanakkor tudjuk, hogy a török megszállás évében, 1542-ben még volt sótárolás Szegeden, augusztusban Thurzó nádor Ferdinándhoz küldött információja szerint a só és a város („sales et civitatem”) védelmére kérnek segítséget a szegediek.⁴⁸⁴ Ha a magyar kamara által szervezett sószállítás meg is szűnt a török megszállással, bizonyosak lehetünk benne, hogy a korábbi raktárépületre szükségük lehetett a hódítóknak is, valamennyire gondozzák is azokat; 1560-ból van adat arra, hogy a vár romosodó raktárépületének tetőzetét kijavítják.⁴⁸⁵ Nem tudjuk, hogy erről az épületről van-e szó, mindenesetre ez esik legközelebb a Tisza partjához, ami a sószállítás szempontjából kulcsfontosságú körülmény.

8.2.3. A kápolna

A déli és a keleti várfal közelében Marsigli 1686-os vedutája, majd az ugyanezen nézetből felvett 1698-as látkép egy kisméretű, tornyos épületet ábrázol. A különbség az, hogy a korábbi ábrázoláson a délkeleti saroktorony jobb oldalán láthatjuk a kápolnaszerű épületet, míg a későbbi rajzon a védmű bal oldalára került át. Az épület helye nyilvánvalóan nem változott, az eltérő ábrázolásnak technikai oka volt, mégpedig az, hogy a második rajzon a nyugati kapu fölé magasodó óratornyot is szerepeltetni kellett, márpedig ebbe belelógott volna a kis templom tornya. A máriacelli kegykép vedutáján csupán a torony és a hozzá kapcsolódó nyeregtetős épület teteje látható.

*„A kis templomot, amely pontos keletelése miatt is valószínűleg a hódoltság idején bevándorló szerbeké volt, nyilván török épületből alakították ki – vélte Bálint Sándor.”*⁴⁸⁶ Vele ellentétben Horváth Ferenc középkori épületnek tartja.⁴⁸⁷ Az épület pontos helyét sajnos nem ismerjük. Véleményem szerint valahol a múzeum középső része, vagy a nyugati szárnya helyén lehetett. Beausson 1716-os ábrázolásán a kápolnát már nem látjuk, feltűnik viszont a déli fallal párhuzamos, hosszú emeletes kaszárnyaépület, melynek kis részletét 2003-ban a Roosevelt téren megtaláltuk. Az egyidejű eltűnés/feltűnés eleve feltételezhetővé teszi, hogy a kápolna épületanyagát másodlagosan felhasználták, az alapozásból előkerült gótikus bordát formázó idomtégla pedig megerősíteni látszik ezt. Ennek korát a 14–15. századra tehetjük.

Kérdés, hogy milyen kápolna lehetett itt a vár déli fala közelségében? Szerencsére mindössze

---

⁴⁸⁴ REIZNER 1899–1900, IV, 139.

⁴⁸⁵ DÁVID–FODOR 2007.

⁴⁸⁶ BÁLINT 1960, 194–196.

⁴⁸⁷ HORVÁTH 2006, 21.

egyetlen középkori kápolna helyét keresi a szegedi helytörténetírás. 1449-ben Fekete János szabómester Mizser Jánossal újjáépíttette az elhagyatott Szent Erzsébet kápolnát és házat „*a szegények számára*”. Nem kétséges, hogy szociális célú épületegyüttesről van szó, hasonlóan a közeli Szent Erzsébet–templomhoz, talán ez magyarázza a titulus azonosságát.

8.2.4. A várparancsnok háza és a tüzérségi szertár épülete

A várudvar nyugati felében, a középkori templommal csaknem szemben állt a várparancsnok háza. U alakú emeletes épület volt, szintén U alakban elhelyezett melléképületei együtt egy téglalap alakú együttest mutattak. A főépület és a melléképületek között kerítés zárta be a teret. Franz von Querlonde császári hadmérnök 1786-as jelentése szerint „*az épület nagyon nagy, de oly rosszul van beosztva, hogy nagyon kényelmetlen benne lakni, minthogy a parancsnok még egy inast sem tarthat maga mellett és télen nem lehet meleg lakása*”.⁴⁸⁸ Az épület földszinti és emeleti alaprajza, valamint homlokzati képe, két fotón is ott láthatjuk. A kényelmetlenség oka minden bizonnyal a nagyméretű szobákban és a nagy belmagasságban rejlett. A háromszárnyú épülethez hasonlóan U alakban épült melléképületek tartoztak, ezek együtt egy közel téglalap alakú zárt udvart hoztak létre. A parancsnok háza középkori épület lehetett. A vár utolsó évtizedeiben „hadapród kaszárnya” volt, Kováts István rajzán is így szerepel.

A fegyvertár/arsenál a déli fal közelében, tengelyével arra merőlegesen helyezkedett el. A keleti szélét az egykori országút jelölte ki. Emeletes épülete a parancsnoki épülettel közel azonos magasságú. Querlonde jelentése szerint szilárdan alapozott épület, melyen a bástya – helyesen a déli kapu – felőli oldalon látszott csak néhány repedés. A stabilitás a komoly falvastag eredménye, ez Cs. Sebestyén számítása szerint 1,1 m volt. „Semmi kétség nem férhet ennek a ténynek alapján ahhoz, hogy a tüzérségi szertár épülete a középkorban is fennállott.”⁴⁸⁹ Kováts István idejében „tüzér kaszárnya” a neve, véleménye szerint a térparancsnoki épülettel együtt a törökök építették, mivel alapozásában sok régi kőanyagot használtak fel másodlagosan.⁴⁹⁰

Kratochwill Mátyásnál térkapitány háza, Kováts Istvánnál térparancsnok háza az a nyugati fal, illetve kapu közelében álló földszintes épület, melyet 1878 őszén bontottak el – az itt előkerült, másodlagosan felhasznált kőfaragványokról már volt szó. A térezredes házát – mely korábban tisztikaszárnya volt, és amely a várparancsnok házának északi oldalán állt – még 1878 előtt elbonthatták, mert Kováts István rajzán már nem szerepel csak az épületegyüttes északi végén álló „műhely” rajza. Elhelyezkedése alapján talán ez is középkori épület lehetett. Még ennyit sem tudunk a porkoláb déli

---

⁴⁸⁸ NAGY 1986, 150.

⁴⁸⁹ NAGY 1986, 157.

⁴⁹⁰ HORVÁTH–ZOMBORI 1986, 178.

kapu mellett a várfalhoz épített házáról, és a fő ágyúmeister kissé arrébb, szintén a déli fal mögött lakásáról.

8.3. Leletek a várból

8.3.1. A „Kőbárány”

A szegedi vár falából kikerült kőfaragványok legismertebb, „önálló karriert befutott” darabja egy Isten Báránya-témájú ábrázolással díszített mészkő dombormű (102. kép). Pontos elhelyezkedéséről Czimer Károly tudósít: *„az pedig tudva van, hogy a bárány nem bástyából, hanem kevéssel az északi bástya mellett a falból került elő”*. A Kőbárány messziről látszott, ezért inkább a fal felső részén lehetett. A félköríves faragvány egy Árpád-kori templom kapujának záradéka volt. A Jelenések könyvének egyik látomását szimbolizáló, lépő testtartásban ábrázolt bárányalak bal oldala a félköríves keretelésű timpanon közepén látható, hátratekintő fejét keresztes glória övezi. Aláhajlított jobb lábával egy lándzsát tart. Az ívmező keretelésének bal oldali sarka letörött, és a bárány teste is sérült.

Az ábrázolástípusnak egy jól körül határolható csoportját a Délnyugat–Dunántúlon találjuk. Ennek legkorábbi példánya a zalaszentmihályfai templom timpanonja. Talán innen kapott ihletett a Szent György tiszteletére szentelt jáki apátsági templom déli kapuja timpanonjának kőfaragója is. A szerzetesek számára készült kapu fölött háromkaréjos keretben áll a bárány, melyet az ívmező karéjokon kívüli részén növényi ornamentika vesz körbe, benne egy–egy szimmetrikusan elhelyezett szárnyas sarkányalakkal. Az ábrázolást először a település plébániatemplomaként épült Szent Jakab-kápolna bejárata fölé másolják át – meglehetősen provinciális kivitelben – majd a környék álló, illetve elpusztult templomain (Csempezkopács, Hegyhátszentmárton, Óriszentpéter, Pinkaszentkereszt és Sitke) tűnik fel. E körön kívül csak a somlószlósi templom timpanonján találunk hasonló ábrázolást. A Dunától keletre pedig egyedül a szegedi Kőbárányt ismerjük.⁴⁹¹ Legalábbis timpanon ábrázolva, mivel a gyulafehérvári székesegyházban felbukkan a boltozat egyik zárókövén.

Szeged városa és a Dorozsma pusztát jászkunsági lakosokkal újra telepítő Német Lovagrend között, mivel előbbi polgárai régtől fogva használták és éltek a területet, és *de facto* birtoklásukról nem kívántak lemondani. A perben mindkét fél meghallgatott tanúkat. A települési autonómia legfőbb ismervéne a plébániatemplom létezését tartották, a meghallgatást végző biztosok így arra kérdeztek rá, hogy a tanúskodó személy hallott-e a dorozsmai dombon egykor állt templomról. A lovagrendi tanúk állították, hogy a dorozsmai templom létezését bizonyítja az a szegedi vár falában lévő kő,

---

⁴⁹¹ VALTER 2005, 107–108.

melyre egy bárány képe van kifaragva. A szegediek tanúi nem nagyon akartak tudni a templomról, de egyiküknek valami apró kövecskék rémlettek. A szegediek ezután új meghallgatást kezdeményeztek. Tanúik ezúttal emlékeztek a dorozsmai templomra, és arról is hallottak, hogy a kőbe faragott bárányt onnan hozták a vár falába. A templom léte azonban nem jelentett önálló települést, mivel a bárány Szeged tulajdonjegyeként került az ominózus köre, mivel Dorozsma tulajdonképpen Szeged része, része a hatalmas középkori város egy utcája volt.

A szegediek ezzel a csavarral felhívták a figyelmet a város címerére, melyben szintén egy bárány alakja látható. A címer alapját egy rác halász által a Tiszából „véletlenül” kifogott törött pecsétnyomó képezte, melyen a sérülés ellenére megmaradt a körirat lényege, és az 1200-as évszám. A címerkép alapján már Varga Ferenc és Reizner János számára is egyértelmű volt, hogy a tárgy durva hamisítvány. Azonban a kortárs hatóságok, s végső soron maga az uralkodó elfogadta hitelesnek a ferdén vágott, illetve sast ábrázoló címerpajzsból, egy barokk sallangos sisakdíszből, illetve egy bárányból konstruált szegedi címert, aligha kérdőjelezhetette azt meg Orczy István jászkun kapitány sem. Pedig a címer báránya nem a Kőbárány ábrázolása, az állat testtartása ugyanis eltér, feje előre néz, és a lándzsát sem ábrázolták vele; címer báránya egy profán, „földi” bárány. A per végül a Kőbárány értelmezésétől függetlenül végül megegyezéssel zárult, a faragvány pedig – még másfél évszázadig – maradt a várfalban. Utóéletéről, a származását övező vitákról a kutatástörténeti fejezetben már volt szó.

8.3.2. Egy rejtélyes építési felirat

Az építési feliratot Reizner János leírásaiból ismerjük. A török veszedelem elmúltával és a vár erődítmény jellegének megszüntetésével Szeged városa elérkezettnek látta az időt, hogy kezdeményezze a vár tulajdonjogára vonatkozó igénye érvényesítését. Az 1783. január 24-én kelt első felterjesztésben hivatkoztak egy kőtáblára, mely III. Károly (1711–1740) uralkodása idején a vár északi kapujának bontása során került elő. A kőtábla felirata: SOLI DEO GLORIA / REGNANTE SERENISSIMO LUDOVICO/REGE STEPHANUS SACCAN / CILITATE REGIAM HANC EX MUNIFICENTIA / DOMINI ARCHI EPISCOPI STRIGONIENSIS / MURO CINGERE CEPIT ANNO 1524. A felirat tartalma szerint 1524-ben a várost Zákány István főbíró kezdte fallal övezni, az esztergomi érsek bőkezűségéből (103–104).⁴⁹²

Reizner 18. századi hamisítványnak tartotta a kőtáblát, melynek darabjait – 1871-ben vagy 1872-ben – Szluha Ágoston, a régiségek iránt fogékony városi rendőrkapitány a piaristák

---

⁴⁹² REIZNER 1899–1900, I, 52;

konyhájának padlójában megtalálta.⁴⁹³ Úgy vélte, a felirat betűtípusa nem túl korhű, és a város kiváltságainak bizonyítására a Tiszából kihalászott hamis pecséttel együtt készülhetett. Szerencsére – preconcepciója ellenére – rajzon és fotón is megörökíttette.⁴⁹⁴ Utóbbin, mely a kötet megjelenése előtt a 19. század végén készülhetett, egy falfelületbe vannak beépítve a töredékek. Ezek később elkallódtak, egy kis részlete (Zákány István latinul írt keresztnévének ST betűit) maradt fenn, a szeri monostor sírkőtöredékeként számon tartva (105. kép), ezt az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark munkatársaként 2011 őszén a „Szermonostora és kora” kiállításban azonosítottam.

---

⁴⁹³ REIZNER 1887, 17–18; REIZNER 1899–1900, I, 228, 2. jegyzet.

⁴⁹⁴ REIZNER 1887, 44; REIZNER 1899–1900, I, 51.

9. A szegedi vár építéstörténeti revíziója

9.1. A „vársziget” cáfolata

A kezdetektől tartja magát az az elképzelés, hogy a szegedi vár szokatlan, szabálytalan formájának kialakulásában döntő szerepet játszott a sziget alakja, amin a középkori várat felépítették. Reizner szerint ennek létezését a feltöltést megelőző talajfúrások is megerősítették. *„Az első vár tehát ezen a szigeten, a természettől alkotott menhelyen létesült s így terjedelme, alakja is akkora és olyan lehetett, mint a későbbi váré, melyet a törökök tulajdonképpen csak kijavítottak és erősebbé tettek.”*⁴⁹⁵ Cs. Sebestyén Károly megállapította, hogy a rendhagyó alaprajz vagy a már meglévő épületállományhoz, vagy a korábbi védvonalhoz való igazodás eredménye, az *„ősi erődítésvonal alakját pedig megszabta az a sziget, amelyen létesült.”*⁴⁹⁶ A feltételezést megerősíteni látszik a máriacelli kegykép vedutája, ahol a vár a Palánkhoz képest egy látszólag magasabban fekvő területen helyezkedik el. A felsejlő tereplépcső akár két–három méter is lehetett – legalábbis az ábrázolás szerint.

A 19. századi fúrások adatai alapján a kiváló grafikus, Kratochwill Mátyás által készített szintvonalas rekonstrukció azonban másról tanúskodik. A szegedi vár területének csak keleti és déli szélén találunk a tiszai vízmérce nullpontjától számított 8 m magasságú felszínt, a várudvar nagyobb része a 7 méteres tartományba esik, ahogy a mai Széchenyi tér déli fele is. Ez utóbbi terület a vár védelme érdekében legkésőbb a 16. század közepétől beépítetlen volt, planírozás okozta szintemelkedéssel itt aligha számolhatunk a 16–19. században. A vár udvara azonban jórészt azonos magasságú a külső vásártérrel, sőt, a vár északkeleti része, a középkori templomtól az északi falig terjedő területen kimondottan alacsony fekvésűnek látszik.

Utóbbival hozható összefüggésbe az északi fal feltárt szakaszain megfigyelt keskeny, kifelé lejtő csatornák sora. Ezek először a 2010-es feltáráson kerültek elő a Stefánia sétányon végzett szondázó feltárás során. A fal visszabontása során csak a csatornák alja maradt meg, magasságukat így nem lehetett megállapítani, csupán azt, hogy azokat az építés idején szándékosan alakították ki. 2021-ben azonban az északi kapu közelében feltárt falszakaszon már épségben dokumentálhatók voltak az átlagosan 120 cm-es közökkel elhelyezkedő, kb. 15x20-es átmetszetű csatornák, melyek az alapozási árokban kerültek elő, tehát már az építés idején is a korabeli felszín alatt helyezkedtek el. Funkciójuk a feltárók szerint kérdéses, ugyanakkor megkockáztatták, hogy *„talán a talajvíz vizesárokba való kivezetésére szolgáltak.”*⁴⁹⁷ A sajátos középkori „drénezés” – akár talajvíz, akár a fal tövében összegyűlt csapadékvíz elvezetésére szolgált – a terület alacsony fekvését bizonyítja,

⁴⁹⁵ REIZNER 1899–1900, I, 48.

⁴⁹⁶ CS. SEBESTYÉN 1928, 264.

⁴⁹⁷ LÖFFLER–MOLNÁR 2022, 66–67.

hasonló csatornák ugyanis a feltárt déli falszakaszokon nem kerültek elő.

A külön vársziget létezése tehát nem igazolható – legalábbis a 19. századi terepszint alapján. Ez azonban elvben nem zárna ki létezését a kései Árpád–korban. Azt azonban nem tartjuk reálisnak, hogy a vártól nyugatra eső terület — mely ma Széchenyi–térként ismert — annyira feltöltődött volna, hogy gyakorlatilag azonos magasságúvá vált a „várszigettel”. Magasabb fekvésű területet a Palánk északi részén láthatunk, nagyjából a Roosevelttér DNy-i sarka, illetve a Victor Hugo–, Deák Ferenc–, Oroszlán–, Tömörkény–, és Béla utcák által közrefogott, szabálytalan négyzet alakú területen. Ez a kb. másfél hektáros terület egy méterrel emelkedett ki a Palánk átlagos térszínéből, vele azonos magasságú terület csak a Roosevelttér és a vár Tisza–parti keskeny (néhány tíz méteres) sávjában látható. Ebben a vonalban a folyó közelsége indokolta újkori partvédelem miatt természetes a szintemelkedés. A Palánk egy részének méteres kiemelkedését azonban ezzel aligha magyarázhatjuk.

9.2. A castrum tartozékai; a váruradalom kérdése

„A középkori vár és uradalma — együtt, egymástól elválaszthatatlanul — intézmény volt, mégpedig politikai intézmény, sőt alkalmasint a középkori Magyarország egyik legfontosabb intézménye.” E tételt Engel Pál fogalmazta meg, mikor felhívta a kutatás figyelmét arra, hogy a középkori vár fogalma jelentősen eltér attól, amit a kései utókor — mely elsősorban a hadászati célú létesítményt látja ezekben — a 'vár' szó alatt érteni szokott.⁴⁹⁸ „Uradalom nélküli vár mindenképpen csak kivételes jelenség, és ahogyan Németországban is kizárólag fejedelmi székhelyként fordul elő (mint a bécsi Hofburg vagy a bajor hercegek müncheni vára), ugyanúgy nyilván nem véletlen, hogy nálunk a 15. század elején Buda az egyetlen vár, aminek nincs uradalma.” Bár Engel nem zárta ki, hogy a 15. században létesített végvárak körében lehettek uradalom nélküli kivételek, a megfogalmazott szabály a 14. század első felében már létező szegedi castrumra – mely végvár ekkor még bizonyosan nem lehetett – mindenképpen érvényes kellett hogy legyen.

„Hogy a szegedi vár csakugyan a tatároktól 1242. évben elpusztított csongrádi várispánság örökébe lépett, kitűnik abból is, hogy IV. Béla 1247-ben a szegedi hospeseknek, mint ugyancsak várnépnek adományozta a kipusztult Tápét, mely előbb a csongrádi várispánság jószágá volt.” Reizner szerint a szegedi vár javait képezték Röske, Gyékénytő és Csongrád települések is, bár nem tudni, mikor és hogyan kerültek annak birtokába.⁴⁹⁹ Reizner megjegyzés nélkül hagyja, hogy Habsburg Albert 1439. június 11-én Szegeden kiadott, a castrumot és az opidumot, valamint Röszkét és Csongrádot feleségének, Erzsébetnek adományozó oklevele nem említi Tápét, mely ekkor már nem csupán lakott volt, de templomának igényes gótikus freskói alapján módosabb település lehetett.

---

⁴⁹⁸ ENGEL 2003, 161–162.

⁴⁹⁹ REIZNER 1899–1900 I. 47.

Nem említi az oklevél Keresztúrt sem, amelynek lakóit Athila csanádi prépost kérésére mentette fel a várszolgálat alól V. László, majd Hunyadi Mátyás,⁵⁰⁰ ennek ellenére még 1483-ban is tiltani kellett a szegedi castrum előjáróit bizonyos természetbeni járulékok behajtásától.⁵⁰¹ Keresztúron kívül Reizner a szegedi vár tartozékának vélte Vastelek és Adorján falut is⁵⁰², holott ezek az óbudai apácák birtokai voltak, és lakóit általánosságban a hadiszolgálat alól mentette fel az uralkodó, a szegedi vár említése nélkül.⁵⁰³ Mindezek fényében már csak apróságnak tűnik, hogy az 1439-es királyi adománylevelével a szintén várbirtoknak tartott Gyékénytó nevét sem tartalmazza. Rösze és Csongrád között egy olvashatatlan nevű települést sorol fel, melynek Teleki József által olvasott betűi (Bec.....h) kizárják a Gyékénytóval való azonosítást.⁵⁰⁴

Csongrádot is kénytelenek vagyunk törölni a szegedi vár tartozékai sorából. A csupán birtokként megnevezett (*possessionem nostram Chongrad apellatam*), de lélekszámban és jelentőségben mezővárosias települést ugyanis még május 9-i dátummal elzálogosította Erzsébet királyné, Kecskemét városával (*opidum nostrum Kechkemeth vocatum*) együtt a Kátai család tagjainak, amiért azok 2500 forint kölcsönt biztosítottak neki a török által fenyegetett al-dunai végvárak fenntartására.⁵⁰⁵ Az oklevél egy szóval sem utal arra, hogy Csongrád a szegedi vár tartozéka lenne, és mivel a királyné adja zálogba, nagyon úgy tűnik, hogy ő a település tényleges birtokosa. Hunyadi János kormányzóvá választása után — talán még 1446-ban — kiváltotta, de 1451-ben — a huszita háborúk megindulása után — kénytelen volt ezer aranyért Földeáki Ambrus deák szegedi sókamarásnak eladni. Érdekes módon a Kátaiak csak 1452. január 20-án ismerték el a budai káptalan előtt, hogy Kecskemét és Csongrád visszaváltása címén 2000 forintot felvettek Hunyaditól.⁵⁰⁶ Az oklevél szóhasználata szerint (*cum omnibus ipsarum censibus et collectis*) inkább Csongrádnak lehettek tartozékai, de hogy a település maga a szegedi vár birtoka lett volna, arról ez a dokumentum sem tesz említést.

A szegedi vár feltételezett uradalmából maradt tehát Rösze, és az olvashatatlan nevű település, az a bizonyos „Bec.....h”. Mivel azonban bő egy hónappal korábban Csongrádot Kecskeméttel együtt zálogosítja el a királyné, elképzelhetőnek tartom, hogy az ismeretlen település Kecskemét lehetett. Ennek korabeli írásmódja Kechkemeth, ennek megmaradt betűi egy híján megegyeznek, és mindkét név ugyanúgy 10 betűből állhatott. Hogy a szókezdő K mennyire olvasható B-nek, az persze kérdéses, az azonban bizonyos, hogy Rösze is rövidesen magánkézbe kerül. Persze, ha uralkodói tulajdonban maradt volna, sem feltétlenül hihetjük, hogy mindössze két település

---

⁵⁰⁰ REIZNER 1899–1900 IV. 51–53.

⁵⁰¹ REIZNER 1899–1900 IV. 81–82.

⁵⁰² REIZNER 1899–1900 I. 48.

⁵⁰³ CZIMER 1901, 18–19.; PETROVICS 1982, 64–65.

⁵⁰⁴ TELEKI 1853, 54.

⁵⁰⁵ DI. 30171

⁵⁰⁶ DI. 88259

fenntarhatta volna a szegedi várat. Összehasonlításképpen érdemes felidézni, hogy Albert király szegedi táborozása napjaiban nem csupán a királynénak juttat birtokokat, de augusztus 1-i dátummal Brankovics Györgynek adományozza a világosi várat és annak tartozékait.⁵⁰⁷ Az uradalom településeit hosszan sorolja az oklevél és nem csupán falvak vannak közöttük, de város is akad (Körösbánya). Világosvár példája jól reprezentálja a váruradalom intézményét. A szegedi castrum esetében a valóság az, hogy egyetlen valódi tartozékról sem tudunk.

Tény ugyanakkor, hogy a castrumnak volt valahol szénája, melynek behordására valamikor 1327 és 1330 között egy ízben széplaki jobbágyokat köteleztek, akiket a szegedi vásáron fogatott el István szegedi alvárnagy a parancs megtagadása miatt,⁵⁰⁸ ezen követelés azonban egyértelműen jogtalan volt.⁵⁰⁹ Még rejtélyesebb az az 1443-ban kibocsátott oklevél, melyben Hunyadi János és vajdatársa, Újlaki Miklós szólította föl a szegedi várnagyokat és alvárnagyokat, hogy a garamszentbenedeki apátot, az apátság tiszttartóját, valamint népeit és jobbágyait, akik Saag, Chan és Alpar birtokokon tartózkodnak, minden jogtalan támadástól védjék meg, de ne követeljenek tőlük élelemadót, csak ha védelmükre felkérjük őket.⁵¹⁰ A szegedi várnagy, mint patrónus jóval korábban is feltűnik már; Pál mester óbudai és szegedi várnagynak Kondam ispán, Béb és Halászmortua birtokosának új telepeseit kellett pártfogolnia I. Károly rendelete alapján.⁵¹¹ A szegedi castrumnak tehát volt valamiféle fegyveres személyzete, és mivel szénát is használtak, ezek jó része lovas katona lehetett. Kérdés persze, hogy hol történhettek a „jogtalan támadások” és mekkora lehetett a várnagy „hatótávolsága”. Ez utóbbit tekintve aligha hihetjük, hogy a Közép–Tisza vidéki Alpár jobbágyainak védelme Alpár térségében történt, inkább az apátság embereinek szegedi tartózkodása során elszenvedhető sérelmek elleni védelemről lehetett szó. A forrás szóhasználata szerint azonban a várnagyoktól az általános jogorvoslaton túl valódi fizikális védelmet (kvázi testőri szolgáltatást) lehetett igénybe venni, melynek során a személyes kíséret ellátásáról viszont gondoskodni kellett.

A castrumnak volt tehát fegyveres őrsége, de ezek ellátását – úgy tűnik – nem uradalomba szervezett települések jobbágysága biztosította, hanem piac- és vásárvámok, valamint személy- és vagyonvédelmi szolgáltatások. Ezek hiányában (vagy ezek mellett) pedig különböző jogtalan követeléssel, de facto hatalmaskodással egészítették ki jövedelmüket a várnagyok, illetve alvárnagyok. A 15. század második felében viszont – egy kivétellel – már ezekről sincs tudomásunk. Nem tudjuk, hogy ekkor miből él a castrum, amelynek tisztségviselőiről 1483-ban hallunk utoljára. Ez annak fényében nehezen érthető, ha tudjuk, hogy az 1338-ban Károly Róbert által leendő menyé

---

⁵⁰⁷ DI. 24822

⁵⁰⁸ PETROVICS 1979, 62.

⁵⁰⁹ PETROVICS 1982, 64.

⁵¹⁰ ÉRSZEGI 1982, 19.

⁵¹¹ ÉRSZEGI 1982, 13.

részére elzálogosított szegedi és a becsei castrumok együttes értéke 25 ezer aranyforint volt,⁵¹² és talán nem alaptalanul vélhetjük, hogy a jelentős érték legalább felét az előbbi tette ki.

9.3. Méretbeli és szerkezeti anomália

A szegedi vár szokatlan méretét az építménynek helyet adó vársziget méretével magyarázta a kutatás – mint láttuk, alaptalanul. Nem nyert bizonyítást az elmúlt közel két évtized kutatásai során a szintén csak feltételezett „favár” sem. Nincs rá tehát magyarázat, hogy a szegedi vár miért nagyobb minden ismert Árpád–kori ispáni várnál, méretét csak a nagyobb városok haladják meg.

Ugyanígy magyarázatra szorul a vár szerkezeti felépítése. A legerősebb – „emeletes” – védművek a vár déli oldalán találhatóak, míg az északi és nyugati oldal jóval gyengébben védett. Szintén a déli oldal az, ahol a falba foglalt épület (a „palota”) elé egy a falsíkból kiugró védművet emeltek. Úgy tűnik, mintha a vár saját városa ellen védekezne elsősorban, ami meglehetősen szokatlan eljárás.

9.4. Szeged csonka városfala

A városfalra vonatkozó építési felirat részletének megtalálása megerősítette, hogy a Reizner által publikált lelet nem hamisítvány. A töredéket alapos vizsgálatnak alávető Horváth Ferenc szerint viszont a Szent Demeter–templom egy vagy több középkori sírköve felhasználásával Szeged főjegyzője, történetírója és egyben első múzeumigazgatója, Reizner János „kreálta”, a kőtábla maradványait „megtaláló” főkapitány pedig a cinkosa volt.⁵¹³

A Reizner által készített kőtábla–rekonstrukció szövege az egyes sorok hosszának aránytalanságai miatt valóban problémás. Abban feltétlenül igaza van Horváth Ferencnek, hogy az a szöveg, olyan soronkénti bontásban, ahogy Reizner megrajzolta, nem szerepelhetett a kőtáblán.⁵¹⁴ Ugyanakkor léteznie kellett egy városi erődítésről szóló leírásnak, melynek szövegét az 1804-ben a szegediek által a szőregi uradalom bérletének meghosszabbítása iránt írott kérelem tartalmazta. A folyamodvány felsorolja a város sok évszázados érdemeit és áldozatait, melyeket a haza védelmének érdekében szereztek, illetve hoztak.⁵¹⁵ A Horváth Ferenc által „szőregi emlékiratnak” nevezett dokumentum tartalmát az 1847-ben született Reizner János még nyilvánvalóan nem befolyásolhatta, ennek ellenére Zákány István itt is az esztergomi érsek bőkezűségéből erődíti a várost, akit ez a szöveg meg is nevez: „Ladislaus Zálkán”, vagyis Szalkai László.⁵¹⁶ Az esemény dátumául szereplő

---

⁵¹² COD Dipl. MOR VII. 135–137.

⁵¹³ HORVÁTH 2020b, 76–77.

⁵¹⁴ HORVÁTH 2020b, 57–59.

⁵¹⁵ REIZNER 1899–1900, IV. 545–552.

⁵¹⁶ REIZNER 1899–1900, IV. 547.

1527-es évszám viszont egyértelműen téves, hiszen Szalkai az előző évben holtan maradt a mohácsi csatamezőn, és téves a török megszállás 1551-es évszáma is. Tény viszont hogy a valójában 1543 elején (talán 1542 végén) történt okkupáció közel húsz évvel a felirat állítólagos készítési ideje után következett be, vagyis igaz lehet az, hogy 20 éven át védték magukat („...semet 20. annis defentes...”). A szöveg tartalmának teljes elutasításával tehát nem érthetünk egyet. Már csak azért sem, mert Zákány István — akit a lejegyzett hagyomány szerint a budai pasa végeztetett ki a város megszállása előtt — 1542 után valóban eltűnik a forrásokból.

Horváth Ferenc szakértők bevonásával cáfolja, hogy a megmaradt töredék anyaga az ismert grecsei vörösmárvány lenne, közben feltételezi, hogy a fragmentum valódi anyagát alkotó „másodosztályú” édesvízi mészkőből is készítettek reprezentatív, feliratos sírkövet.⁵¹⁷ Olyan sírkövet, amelynek felirata egy király uralkodási idejére, illetve személyére egyaránt utal; a „REGNANTE” és „REGE” szavakat ugyanis a fotón is megörökített nagyobbik töredék tartalmazza, ezek a szavak tehát akkor is a szöveg részei voltak, ha a feliratos kőtábla eredetileg sírkőként funkcionált. A rendhagyó — az uralkodóra és nem az elhunyra utaló — sírfelirat ráadásul szokatlan formai megoldással készült, hiszen az antik nagybetűket azok szárainak végpontjain, illetve felezőpontjain alkalmazott furatok segítségével „rajzolták meg”. Ezeket a betűk többsége esetében össze sem kötötték, ahol igen, ott is csak sekély vésetekkel. A látszólag amatőr megoldás azonban teljesen más színben tűnik fel, ha tudjuk, hogy a furatok színesfémből öntött betűk illesztőcsapjainak befoglalására is szolgálhattak. Egy l betűt formázó sárgaréz maiuscula a budai palota ásatásán is előkerült, és bár szórványletről van szó a tárgyat a közelmúltban publikáló P. Horváth Viktória szerint az előkerülés feljegyzett helye („ajtó mellett”) alapján az „épületrész valamelyik helyiségének bejárata felett helyezkedhetett el”, a közelében Gerevich László dokumentációja szerint Hunyadi Mátyás denára került elő.⁵¹⁸

Az antikva betűs szegedi kőtábla a reneszánszban elterjedő betűtípusa alapján sírkőként sem keltezhető a 16. századnál korábbra. Szegedről egyetlen 16. századi sírkövet ismerünk, ez az 1561 februárjában elhunyt Mihály István (Stefanus Michaelis) sírköve, mely szintén padlólapként lappangott az alsóvárosi ferences templomban és nyilvánvalóan annak temetőjéhez kapcsolható.⁵¹⁹ Az antikvabetűs felirat ezen hagyományos vésett technológiával készült, furatok nem láthatók a betűk vonalán, az elválasztó pontok is vésővel készültek, s ennek megfelelően ék alakúak. Bár több korabeli emléket nem ismerünk Szegedről, valószínű, hogy ez a lehetett az általános kivitelezési mód, és a furatokkal kialakított felirat lehetett a rendhagyó eljárás. Bár elveben nem tarthatjuk kizártnak, hogy sírfelirat is készüljön ilyen technikával, az uralkodó személyére való kétszeri utalás és a kőlap szokatlan vékonysága — melyre a tanulmány lektora, Buzás Gergely is felhívta a szerző figyelmét

---

⁵¹⁷ HORVÁTH 2020b, 55–56.

⁵¹⁸ HORVÁTH 2016, 159.

⁵¹⁹ BÁLINT 1984, 68.

— inkább arra utal, hogy a fennmaradt töredék egy emléktábla része lehetett. Ennek lehetőségét egyébként – lábjegyzetben – maga Horváth Ferenc is elismeri.⁵²⁰

Az 1686 őszen, a török kapituláció után készített rajzok két kópiáján is látható egy fekvő téglalap a vár északi kaputornyán, mely alapján számomra kézenfekvővé vált, hogy amennyiben az északi kaputornyon egy építési felirat volt, akkor ez lehet az. Horváth Ferenc elutasította ezt az azonosítási lehetőséget, túl nagyra vélt az ábrázolt feliratot a Reizner által rekonstruálthoz képest. bár Buzás Gergely ezzel kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy a vésett szövegen kívül egyéb kiegészítői is voltak/lehettek az építési feliratoknak. A hadmérnöki rajz kő táblája már csak azért sem lehet pontosan méretarányos, mert a gyalog- illetve szekérkapu helye sem tükrözi pontosan a valóságot, utóbbi – mint láttuk – nem a torony közepén volt. Horváth Ferenc egy erkélyt feltételez a rajzoló által jelölt fekvő téglalap helyén, a Reizner által látott konzolkövekre utalva, ezek azonban a torony „tetőfalán” látszottak, és a gyilokjárót tartották. A szöveggel kapcsolatos formai és tartalmi kifogásokat egy korábbi tanulmányomban igyekeztem cáfolni.⁵²¹

Horváth Ferenc „második perújrafelvételnek” nevezett revíziójában a kőbárány–hagyomány középkori eredetét feltételezte, ennek ellenére lehetségesnek tartotta annak 1686 utáni beépítését is.⁵²² Nem túl életszerű azonban, hogy egy negyven éven belül történt dologra ne emlékezett volna az 1721-ben meghallgatott tanúk legalább egy része. A már Reizner által feltételezett, az északnyugati sarkot érintő „osztrák újjáépítésre” egyébként sincs forrás, az ostrom után készült rajzok itt sérülést nem mutatnak, a falszövet pedig még a 19. századi várbontáskor is olyan erős, hogy folyamatosan robbantásokat kellett alkalmazni.⁵²³ A Kőbárány befoglalása tehát csak a fal építésével egyidejűleg történhetett, de a szakrális épületből származó ábrázolás megkímélésével és a külső falszövetbe jól látható módon történő beépítésével aligha vádolhatjuk a törököket, és nem feltételezem ennek vakmerőségét török megrendelésre dolgozó keresztény kőművesek esetében sem. A szegedi vártól 7–8 km-re lévő dorozsmai domb egyébként is távoli anyagnyerőhelynek tűnik a török megszállást követő időszakban, mikor a városból elmenekült szerzetesrendek templomai és kolostorai, a menekülő civilek házaival és műhelyeivel együtt mind a hódítók rendelkezésére álltak. A vár északnyugati részének azonban — benne a Kőbáránnyal — ekkor már állnia kellett.

1477-ben viszont még a helyén volt a dorozsmai templom, mely egy birtokmegosztási ügylet kapcsán került említésre, és a fele ekkor Garai Jób földjén állt. A templom két „pinnaculával” rendelkezett, vagyis vélhetően kéttornyú volt.⁵²⁴ Az épület eredetileg annak a nemzetségi

---

⁵²⁰ HORVÁTH 2020b, 56, 8. jegyzet

⁵²¹ TÖRŐCSIK 2022a,

⁵²² HORVÁTH 1986, 37.

⁵²³ Szegedi Napló, 1882. március 9; 14.

⁵²⁴ DI 18145; CSÁNKI 1890, I, 680.

monostornak lehetett a temploma, melynek apátját már 1237-ben említették.⁵²⁵ Minden bizonnyal az apátságához tartozott az a román kori oszlopfő, melyet az 1960-as években a mai templom közelében, házalapozás közben találtak.⁵²⁶ A nemzetségi monostor épületegyüttesének alapfalai a mai templom alatt, illetve környékén lehetnek, régészeti kutatásra azonban eddig nem került sor a helyszínen. Bizonyára a nemzetségi monostor templomából valók azok az ívpárkány–faragványok is, melyek az északnyugati saroktorony peremén voltak másodlagosan elhelyezve.⁵²⁷ A templom és a kolostor elbontására legkorábban így az 1470-es évek végén kerülhetett sor, és legkorábban ekkor épülhetett meg a faragványokkal post quem datált északi és nyugati falszakasz is.

A kőtábla felirata által jelzett állítólagos dátum — 1524 — nem csupán beleesik a dorozsmai templom elbontásának feltételezett időintervallumába, de köztörténeti események miatt is alapos gyanúba fogható. 1521-ben a törökök elfoglalják Nándorfehérvárt, a déli végvárrendszer legfontosabb erősítését, majd a következő években újabb várak elfoglalásával tovább mélyítették a védelmi vonalon ütött rést. Szeged helyzete ezzel alapvetően megváltozott, a város a török portyák hatósugarába került. Nehezen hihető, hogy egy olyan város, amelynek anyagi ereje, és humán erőforrása is van az önvédelemhez, ne kezdene erősítésbe ezekben az években. Egy városfal építésének igénye, és részleges kivitelezése nagyon is elképzelhető.

9.5. A déli fal török építésének bizonyítékai

A Szegedre érkező Aldana tábornester részletesen tudósította Castaldo tábornokot a szegedi állapotokról, aki továbbította az információkat Ferdinándnak. Jelentése szerint Aldana a várnak azt az oldalát jelölte ki ostromra, ahol nem volt árok⁵²⁸. A kijelölt oldal a vár déli oldala volt, hiszen a hajdúcsapatok a város sáncain, illetve kapuján jutottak be először. A város ebben az esetben a Palánkot jelentette, amely felől – a forrás szerint – vizesárok nem védte a falat. Ismét felmerül a kérdés; hihetünk-e Aldanának? A válasz ismét: igen. Musztafa szegedi szandzsákbég 1552. májusában a divántanácsához küldött jelentésében azt jelentette, hogy „...igen fontos volna a váron a következő munkákat elvégezni: a hitetlenek ostroma idején a párkány körül lerombolt sánc kijavítása, a vár előtti árok kiásatása, hogy a várat amúgy is három oldalról körülölelő Tisza vizét bevezessék, függőhid ácsolása a várkapunál, belül azokon a helyeken, ahol hiányzik, földből tömésfal

⁵²⁵ PETROVICS 1995, 95. „...abbates humiles de monasteriis, scilicet de Martinus de Durusma” GYÁRFÁS 1883, III, 861.

⁵²⁶ HORVÁTH 1986, 38; 42–43.

⁵²⁷ REIZNER 1899–1900, III, 412; MOLNÁR 1863.

⁵²⁸ „Magister de campo...designavit ipsam arcem ab ea parte expugnare ubi nulla est fossa...” REIZNER 1899–1900, IV, 151.

építése... ”⁵²⁹ Az, hogy a várat ekkor még csak három oldalról védi a Tisza, a felvonóhíd pedig teljességgel hiányzik, azt jelzi, hogy a déli fal esetében egy alapjaiban újonnan épített falszakaszról van szó.

Molnár József vette észre először a hasonlóságot a vár délkeleti saroktornya és a Yedikule Janicsár-tornya között. A Yedikule vagyis Héttorony Konstantinápoly szárazföldi fala mentén, három ókori torony oszmán-kori bővítéseként jött létre. A tornyok a többszöri földrengések miatt megrongálódtak, napjainkra csak az egykori börtön, a Vértorony maradt épen, a többi rekonstruálták. Ezek a kerek tornyok pont olyan kétszintes megoldást mutatnak, mint a szegedi torony.

A Rumeli Hisar (106. kép) védműveit Konstantinápoly ostroma alatt, 1452-ben emelték a szultán kegyeiért egymással versengő pasák; az erődítmény a bizánci hajók közlekedését volt hivatott meggátolni. Az erődítménynek négy saroktornya és négy kaputornya van. A saroktornyok közül kettő sokszögletű, kettő viszont kerek alaprajzú. A Saruca pasa tornya átmérője 23.30 m, magassága eléri a 28 métert. A Zaganos pasa tornya 21 m átmérőjű, magassága 26, 7 m, falvastagsága 5 és 7 m között változik. Formai párhuzam még a szaloniki Fehér torony is, ez azonban nem rendszerben alkalmazott védmű volt, miként az előbbieket, vagy a szegedi saroktorony.

9.6. Bizonyítékok az 1522-es tizedjegyzékben

Az eddigi következtetések ellenőrzését a bács–kalocsai érsekség ötszáz évvel ezelőtt felvett tizedjegyzéke segítségével végezhetjük el. Ha ugyanis a későbbi vár területe 1522-ben még a város szerves része, akkor lakosai ott kell legyenek a listán, annál is inkább, mivel a vár tizedfizetőit sehol sem találjuk. Utóbbi rejtélyét Kulcsár Péter azzal magyarázta, hogy mivel az üresedésben lévő bács–kalocsai érseki szék bevételeit úgyszólván a végváraakra fordították, a szegedi várban már eleve be sem szedték az adót.⁵³⁰ Ezt azonban aligha hihetjük. Egyrészt a bevételeket a Duna menti várak esetében adatolhatóan zsoldfizetésre (az elmaradt járandóságok rendezésére) fordították.⁵³¹ Helyőrségnek ekkor a szegedi várban ekkor semmi nyoma. Másrészt a tizedfizetés alól felmentett személyeket — köztük a (fő)bírókat — is név szerint említik, a felmentés okát indokolva, nehezen hihető, hogy a vár polgári személyzetével oly mértékű kivételt tettek volna, hogy létezésükre még csak utalás sem történik a jegyzékben.

Igazat kell tehát adnunk Bálint Sándornak; a (későbbi) vár területének lakosai az 1522-es tizedjegyzék első, utcabontás nélküli egységében szerepelnek, melynek fejlécén mindössze a

---

⁵²⁹ DÁVID–FODOR 2005, 485.

⁵³⁰ KULCSÁR 1984, 11.

⁵³¹ SZABÓ 1953, 3, 3. jegyzet

„segediensis” szó szerepel⁵³². A hat lapra terjedő egységen belül 137 nevet írtak össze.⁵³³ Ez lehetett az akkor még csak árokkal és sánccal védett középső településmag északi negyede, mely fizikailag is elkülönült a délebbre eső hospesvárostól a későbbi Palánktól. A kettő között a Latrán vásártere és a Kislatrán területe helyezkedett el, és bár utóbbi platea, vagyis utca néven szerepel az összeírásban, „nagy” testvéréhez hasonlóan ez is inkább tér lehetett. Annál is inkább, mivel II. Ulászló 1499-es vásártartási engedélyére ezt írta a korabeli levéltáros: „Latteryan wzzayan sokadalmat nyttak volt lenni”.⁵³⁴ A korabeli szóhasználatban tehát a terek is utcaként jelennek meg.

A későbbi vár területe korántsem volt üres, mivel itt éltek azok az emberek, akiket később a Szent Erzsébet templom kriptáiba és sírjaiba eltemettek. A várudvar keleti része eredetileg tele kellett legyen lakóépületekkel és részben ezekhez tartozhatott az a 15 különböző méretű és irányú fal, melyet Kováts István a vár udvarában folyó csatornázások alkalmával megfigyelt.⁵³⁵ Ugyanígy a nyugati oldalon sem feltétlenül csak azok az épületek állhattak a középkorban, amelyet a 17–19. századi ábrázolásokon látunk. Természetesen a városrész területén is lehettek utcák, ezeket azonban az összeírás készítői nem nevesítették — ez megmagyarázza, hogy az újlaki jegyzőkönyvben 1461-ben lejegyzett Szent Erzsébet utca⁵³⁶ miért nem bukkan fel a tizedjegyzékben. A kutatás napjainkig adós volt annak a magyarázatával is, hogy miért „szegedinek” hívják a későbbi szabadkai, illetve péterváradit utat a szegediek, és miért itt — egy kvázi külvárosban — kezdik el a lakosok összeírását?⁵³⁷ Az sem kevésbé rejtélyes, hogy miért itt — a folyótól elvileg távolabb eső városrészben — élt a cellérnek nevezett⁵³⁸ sóhajósok (.) többsége? Közülük ugyanis négyen (Ambrosius Chyeelleer, Baltheser Celler, Gregorius Chyeelleer, Michael Chyeelleer) itt kerültek összeírásra és csak egyetlen társuk (Johannes Chelleer) élt Felszegeden, a Madarász utcában.⁵³⁹ A szállítás eszköze az ácsolt hajó mellett a tutaj lehetett, amelynek faanyagát a megérkezés után értékesítették. Ennek fényében az is érthető, hogy három szekercés (Blasius Zekerchyees, Andreas Zekerchyes, Ladislaus Zekerchyees) élt a „...segediensis” városrészben, rajtuk kívül azonban Szegeden csak a Szentháromság (Michael Zekerchyes), illetve a Félser (Georgius Zekernyees) utcákban volt ilyen nevű — illetve vélhetően foglalkozású — személy. A három „szekercésen” kívül még talán Petrus Zuwos és Lucas Bardos is fafeldolgozással foglalkozhatott. A „...segediensis” nevű városrészben tehát felülreprezentált a sóhajósok és a faművesek aránya. Kőfaragó is van „Petrus Lapidica” személyében⁵⁴⁰, akit a későbbi vár területén a Szent Erzsébet templomhoz kapcsolódó

---

⁵³² BÁLINT 1963, 8.

⁵³³ REIZNER 1899–1900 IV. 97–99.

⁵³⁴ REIZNER 1899–1900 IV. 90.

⁵³⁵ HORVÁTH–ZOMBORI 1986, 178.

⁵³⁶ BÁLINT 1975, 111.

⁵³⁷ VASS 1979, 24.

⁵³⁸ DRASKÓCZY 2018, 166–167.

⁵³⁹ REIZNER 1899–1900 IV. 121.

⁵⁴⁰ REIZNER 1899–1900 IV. 98.

munkákkal hozhatunk összefüggésbe, míg a 18–19. századi pétervárad, illetve szabadkai út mentén középkori templomot és vele egykorú temetőt aligha találunk, és nincs adatunk itt álló kőházakra sem.

9.7. Török terjeszkedés a Tisza–völgyben a 16. század derekán

A szegedi erődítés egyáltalán nem volt példa nélküli; a drinápolyi béke adta lehetőségeket mindkét fél igyekezett kihasználni, egyúttal hevesen tiltakozva az ellenoldal hasonló törekvései miatt. Hogy más példát ne említsünk, az újból kirobbanó háború egyetlen sikerrel védett királyi vára, Eger is ezekben az években épül ki sikerrel védhető végvárrá, A békeszegések kivizsgálására vegyesbizottság alakult, melynek török részről a budai és a belgrádi kádi mellett a szegedi szandzsákbég volt tagja, aki egyben a szegedi erődítés kivitelezésért is felelt.⁵⁴¹

A török terjeszkedés szempontjából kulcsfontosságú volt a Tisza birtoklása, Szeged utánpótlását az alsószakasz várai közül elsősorban Becse veszélyeztette. Bár elvileg a szövetséges Izabella és János Zsigmond ország részéhez tartozott, 1545-től kezdve a törökök mégis követelték átadását. Fráter György minden diplomáciai tudására szükség lehetett, hogy az erősödő török nyomás ellenére a várat megtartsák, de ez is csak 1551-ig volt lehetséges. A török helyőrség első összeírásában x fő szerepel

A városlódi perjel 1550 nyarán Nádasdy Tamáshoz írt levelében számol be arról, hogy a török a rombadőlt kéttornyú monostorból várat szándékozik építeni.⁵⁴² A várostól 3 magyar mérföldre, vagyis egy napi járóföldre lévő Szer a szegedi vár északi elővára lehetett, ha elkészült. Az erődítés befejezése azért kétséges, mivel a zsoldjegyzékekben katonasága egyszer sem bukkan fel. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki, hogy a monostor épületének volt állandó helyőrsége. Az 1553/54-es adójegyzékben Szer falut a Szegedhez tartozó Bekjártorony janicsárjainak timárbirtokaként („*timar-i müstahfizan-i kula-i Bekjár tabi-i Szegedin*”) jegyzi fel.⁵⁴³ A nevezett Bekjártorony más forrásban nem szerepel, mindenesetre Szeged közelében lehetett. A 'bekjár' a törökben hajadont jelent, így alapos a gyanú, hogy egy szerzetesi templom tornyáról van szó, illet pedig a törökök magában Szer faluban is találtak. Ez a forrás azt is megmagyarázza, hogy miért nem szerepel a zsoldlistákban a szeri palánk; helyőrsége ezek szerint a faluból, mint timárbirtokból élt. Persze bizonyára nem nagy lábon, hiszen az említett időszakban 46 adófizető nevét jegyezték fel, és ezek több mint fele megszökött, meghalt, vagy szegénynek minősült.⁵⁴⁴ Az 1570-es defterben már Hüsrev szegedi miralaj ziámet–

⁵⁴¹ PAPP 1996, 145.

⁵⁴² A hírt egy bizonyos Egyed Miklós hozta, aki minden bizonnyal Szeren lakott. A későbbi defterekben szerepel egy Egyed Mihály, aki rokona – talán testvére lehetett – ő még 1578-ban is Szeren élt.

⁵⁴³ VASS 1982, 89.

⁵⁴⁴ A falu népességvesztése nem a janicsár-birtoklás eredménye; a környező települések is jórészt elnéptelenedtek az 1552-es események hatására.

birtokához tartozott Szer, melynek ekkor 53 adófizetőjét írták össze.⁵⁴⁵ Nem lehetetlen, hogy a budai országút felügyeletére még ekkor is tartottak valamilyen rendszeres őrseget a monostorban, ennek tagjai azonban a közeli tömörkényi palánk katonaságához tartozhattak.⁵⁴⁶ A monostor feltárásán került is elő oszmán–török leletanyag, ennek sorsa azonban ismeretlen; a Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményében csak a templom körüli temető leletanyaga található. Természetesen „török” leletanyagot – pipákat és talpastálakat – átutazó kereskedők is produkálhattak, helyőrség itt állomásozását önmagukban még ezek a tárgyak sem bizonyítják.

A török hatalom nem csupán Szeged környékének birtoklását akarta stabilizálni, de távolabbra is tekintett és szilárd bázishoz szeretett volna jutni a Közép–Tisza–vidéken is. Erre a célra Szolnok mezővárosa mellett, a Zagyva túloldalán elterülő egykori ispáni vár területét nézték ki, és Szegeden hatalmas mennyiségű tölgyfát halmoztak fel. A szándékról Heves vármegye 1549. március 11-én értesíti Várady Pál esztergomi érseket és kéri, hogy előzze meg annak kivitelezését.⁵⁴⁷ A védekező magatartás tarthatatlanságát belátva a magyarországi császári hadvezetés megelőző műveletet dolgozott ki, és 1550 szeptemberében megszállták Szolnokot, majd katonai védelem alatt fizetett mesterembekkel és a környékbeli jobbágyok munkájával azonnal megkezdték vár kiépítését.⁵⁴⁸ A források ismeretében az oszmán–török hatalom teljességgel tudatos expanziót folytatott a Tisza–völgyében, a folyó mentén egyre északabbra tolva bázisait.

---

⁵⁴⁵ KÁLDY–NAGY 2008, 28.

⁵⁴⁶ A középkori Tömörkény a Tisza mellett, a mai Baks községtől északra, a Dong–ér torkolatánál volt, a templom körül azonban nincs nyoma sem török erődítésnek, sem török leletanyagnak. A török palánk tehát nem itt, hanem a falutól délre lévő magasparton, a mai Baks község szélén, a Szőlő–halom környékén lehetett. Építésének oka az itteni tiszai gázló volt, itt keltek át a folyón a portyázó gyulai végváriak is .

⁵⁴⁷ ILLÉSY 1893, 639.

⁵⁴⁸ KERTÉSZ–KORPÁS 2013, 388–389.

10. A castrum rekonstrukciója

10.1. „A szegedi vár lakói”

Vass Előd 1979-ben publikálta a város első török összeírását. A jegyzéket 1548-ra keltezte, ezt azóta az újabb kutatás 1546-ra pontosította.⁵⁴⁹ A lista „a szegedi vár lakói” összeírásával kezdődik, akik a Szent Demeter, Boldogasszony, Nagy, Kis és Kis Csapó utcákban laktak.⁵⁵⁰ Eszerint a törökök „a” vár alatt a Palánk területét értették, hiszen a Szent Demeter mahalle minden bizonnyal magában foglalta a Szent Demeter templomot is

A kutatás számára természetesnek tűnt, hogy a külső vár adófizető népességét „a” szegedi vár lakói”-ként vették jegyzékbe, és az sem lehetett kétséges, hogy a valódi szegedi várban ekkor már nem éltek adófizetésre kötelezett keresztények, ezért nincsenek a rajta a listán. Mivel a várost a szegedi helytörténetírás szerint ostrommal foglalták el, komoly embervesztéssel számoltak. A várra vonatkozó források alapján azonban korábban bizonyítottam, hogy a török megszállás harci cselekményeinek leírása a tíz évvel később lezajlott visszafoglalási kísérlet eseményeit tükrözi, és a törökök minden bizonnyal harc nélkül foglalták el Szegedet. Abban a szegedi várban, amely a feltételezések szerint nem végvár, hanem inkább gazdasági–igazgatási központ volt a török megszállásig, nagyszámú polgári laposságnak kellett lennie, amely ráadásul aligha ijedt meg az árnyékától, hiszen 1545-ben egy harangozót (papot?) megbüntető kádit megfenyegettek a szegedi lakosok. Erre a magyarországi hódoltság történetében példa nélküli akcióra⁵⁵¹ aligha került volna sor, ha a szegedi vár ekkor már létezik, és talán pont ez az esemény ébresztette rá a hódítókat, hogy több száz magyarral egy városban élve mennyire kiszolgáltatottak.

Az oszmán–török adminisztráció vár–fogalma 1546-ban nagyrészt a Palánk területét jelentette. Az 1546 előtti években azonban semmilyen török erődítési munkáról sincs információnk, holott a vonatkozó két év mühimme defterei több utalást is tartalmaznak a városra, illetve a kikötőre. Úgy tűnik, a Palánk névadó erődítése nem a törökök munkája. Mindenképpen hitelt adhatunk hát Istvánfy Miklósnak az 1514-es események leírásánál „*noha semmi kőfal-kerítése nem lévén, árokkal és sánccal magát szépen körülvetetvén a dülő kóborlók jövetelét bátor szívvel várja*”. Az árok és sánc bizonyosan nem ekkor készült, legfeljebb kitakarították és megerősítették. De talán még erre sem volt idő, hisz a felkelők gyorsan uraémuk alá vették a Maros völgyének kisebb–nagyobb erősségeit.

10.2. A város árka

---

⁵⁴⁹ KÁLDY–NAGY 2008, II.

⁵⁵⁰ VASS 1979, 36–38.

⁵⁵¹ DÁVID–FODOR 2002.

Sárszegi István szegedi sókamarás 1520-ban ezer forintért elzálogosította szegedi házát — melyet korábban Szilágyi László szegedi főbíró építtetett — Beke Ferenc pesti polgárnak. A dokumentum a szomszédok neveit is tartalmazza, innen tudjuk, hogy nyugatról a város árka (fossatum dicte civitatis Zegediensis) határolta a telket.⁵⁵²

A középső településmag árkával hozhatjuk összefüggésbe az 1522-es tizedjegyzék Árokhát utcáját is, mely a lista első névtelen egysége után a platea Kyslatran (Kislatrán) és a Gwmbwch (Gömböcs?) utcákat követően a harmadik utcanévként bukkan fel. A 'platea Árokhat' Máté Zsolt helyrajzában Alszegegre került, ő hozzávetőlegesen a Szabadsajtó utcával azonosítja.⁵⁵³ Ezzel azonban aligha érthetünk egyet. Bár a 18. században Alszegeget is sánc, illetve árok övezte (a vonatkozó adatokat az Alszegeddel foglalkozó fejezetben ismertetem), ezek létezése a középkorból nem adatható. A Palánknak az erődítés mentén futó utcáinak viszont a 18–19. században is 'Sáncpart utca', illetve 'Az Árkon' a megnevezése, korántsem valóságtól elrugaszkodott gondolat tehát, hogy a középkorban is hasonló nevet viselhetek. Ezt a verziót látszik támogatni, hogy az Árokhát utcában lakott „Ambrosius Weres revezs”.⁵⁵⁴ A „revezs”, vagyis a révész megnevezés egyértelműen a foglalkozás gyakorlására utal, a Szeged–kutatásban pedig konszenzus van abban, hogy a középkori rév ott lehetett, ahol az újkori átkelők is elhelyezkedtek; a mai Roosevelt tér, a középkori Latrán területén. Praktikus szempontok miatt nem igazán gondolhatjuk, hogy a révész más városrészben lakott volna, mint ahol a „munkahelye” volt. Az Árokhát utcáról így azt kell feltételeznünk, hogy a későbbi Palánk területén, az akkori árok mentén húzódott, annál is inkább, mivel csak a rövidnek mondható Gwmbwch utca választotta el a Kislatrántól, ezeket pedig Máté Zsolt a Palánk nyugati szomszédságába, a Kölcsey utca és a Klauzál tér környékére lokalizálja. A több kilométeres térbeli ugrás nehezen elképzelhető anélkül, hogy a kettő közé ne kerültek volna lakott területek. Az Árokhát utca a népesebbek közé tartozott; 78 nevet írtak itt össze. Ez különösen azért figyelemre méltó, mert házak és telkek csak az utca belső oldalán lehettek, mivel a külsőn a névadó árok húzódott. Itt a periférián már a középkorban számolhatunk a telekaprozódással, illetve sűrűbb beépítéssel.

Árok és sánc régészeti nyomát a közelmúltig nemigen ismertük Szegeden. Egyetlen ponton, a Széchenyi tér déli oldalán látható Új Zsótér–ház (Széchenyi tér 17.) építésénél akadtak rá az erődítés egy részletére úgy, hogy annak híre a korabeli sajtóba is eljutott. „*A masszív facölözetek még most is oly szilárdan állják helyeiket, hogy elmozdításuk roppant munkát vett volna igénybe, s így az új épület egy része ezeken fog fölemelkedni*” – tudósított a Szegedi Híradó 1873. április 6-án. A jó állapot miatt vélhetően az erődítés legkésőbbi periódusából a késő középkorból vagy a török hódoltság

---

⁵⁵² ÉRSZEGI 1982, 45.

⁵⁵³ MÁTÉ 1989, 42.

⁵⁵⁴ REIZNER 1899–1900 IV. 101.

korából származtak a felhasznált fák.

Szintén jó megtartású, de meglehetősen ritkásan elhelyezkedő famaradványok kerültek elő 2021 nyarán az Oroszlán utca 6. szám alatti épület udvarán, mely korábban a KÖH regionális irodájának is helyet adott.⁵⁵⁵ A nyugati oldalon egymással párhuzamos, 1–3 méteres közökkel elhelyezett facölöpök csonkjait sikerült dokumentálni (107. kép). A minták dendrokronológiai vizsgálata folyamatban van. Ez a helyszín maximum 100 méterre lehet az új Zsótér–háztól, ott viszont sűrűbb lehetett a paliszádfal, hiszen elbontását meg sem próbálták. A két erősítésrészlet aligha lehet egyidejű, reméljük, előbb–utóbb legalább az Oroszlán utcai részletről kiderül valami.

10.3. A középkori várostervezés nyomai

Ha a vár és a Palánk együttes alaprajzát alaposabban megvizsgáljuk, meglepő szabályosságokat tapasztalhatunk (108. kép). A vár északi fala és a Palánk déli vonala párhuzamos egymással, mindkét szakasz nyugati végén volt egy–egy kapu. A vár nyugati fala a Palánk nyugati sáncában folytatódik, utóbbi földbástyái, illetve kapui ugyanolyan távolságra vannak egymástól, mint a nyugati fal sarok- és kaputornyai. A vár északi és a Palánk déli kapuja között húzódott a Budáról Péterváradra vezető országút egy szakasza; nyomvonalát az újkori Oskola utca házai, illetve a várudvar nyugati oldalán húzódó épületek keleti szélének vonala jelöli ki, és ez – mint láttuk – elkerüli a déli várkaput. A Nagy utcát merőlegesen keresztezte a mai Somogyi Béla utca, mely újkori nevét (Kereszt utca) éppen az előbbihez viszonyított tengelyéről kapta. A derékszögben elhelyezkedő utcákat az íves Szent Demeter utca kötötte össze, melyet éppen középen metszett a Kereszt utca. A szabályos hármaskonstelláció bizonyosan nem véletlen, csakis tudatos emberi tervezés eredménye lehet, mely egy megközelítőleg észak–déli irányú (fél) orsó formájú magot hozott létre a későbbi Palánk szívében, ezt vágta ketté Kereszt utca, mely eredetileg minden bizonnyal a névadó Palánknak a két ismert kapuja között lévő harmadik kapuhoz vezetett. Az újkorban ez az út a Palánkból a Belvárosi temetőhöz és rajta túl a Kálváriához, illetve a szőlőhegyekhez vitt ki, és csupán helyi jelentősége volt, azonban érdemes figyelembe venni, hogy a nyomvonalat követő mai Kálvária sugárút a bajai országútban folytatódik (a kérdésre a Középváros lokalizációja kapcsán még visszatérek).

A Palánk északi szélének vonala a 17–18. században ugyanazt az ÉNy–DK-i irányt mutatja, mint a vár északi fala, illetve a Palánk déli sánca/árka. Ez aligha lehet véletlen, még akkor sem, ha feltételezzük, hogy a 16. századi erősítés során bontottak el épületeket a vár és a Palánk közötti területen. Ugyanígy ÉNy–DK-i irányú egyenes húzható a vár nyugati, illetve egyetlen ábrázolásról ismert – a folyó által lerombolt – keleti kapuja között. Az sem lehet véletlen, hogy a Kereszt utcából

---

⁵⁵⁵ Löffler Zsuzsannának és Molnár Csillának ezúton is köszönöm a feltárás megtekintésének lehetőségét.

déli irányba nyíló egykori – a klinikai tömb kialakítása miatt megsemmisített – Szív utca tengelye egybeesett a Palánk ÉK-i sarkában lévő királyi kamarai prefektúra hatalmas telkének folyóparti szélével. Egy középkori utca vonala szerkeszthető ki ezek összekötésével, mely utca párhuzamos volt a Palánk főutcájával, az egykori országút belterületi szakaszával.

Felmerülhetne persze annak lehetősége, hogy az 1697-es nagy tűzvészt követő újjáépítés a Palánk utca- és telekszerkezetét is megváltoztatta, így az a 18. században már nem tükrözte a középkori állapotokat, ezt azonban komolyan nem hihetjük. Az 1686 őszen felvett alaprajzok és veduták ugyanis apró részletektől eltekintve ugyanazt ábrázolják, mint a későbbiek, s a Palánk 1697-es telekkönyve is egy sokféle telekméretű, meglehetősen kaotikus képet mutat, mely elsődlegesen a török hódoltság hatását mutatja. Alapos okunk van azonban azt feltételezni, hogy ha már dzsámiként használt keresztény templomok megőrizték középkori külsejüket, a középkori településszerkezet – a várépítéssel érintett területet kivéve – annál kevésbé változhatott.

10.4. A Tisza partromboló hatása

A kutatás számára a kezdetektől ismert, hogy a Tisza a vár és a Palánk keleti oldalát mossa, a vár keleti oldala pusztulásának folyamatát a vonatkozó fejezetben ismertettem. A mederváltozás mértékére jó analógia a másik nagy folyó, a Duna szintén alföldi szakaszának hasonló adottságú települése, Mohács. A város csaknem azon a földrajzi szélességen fekszik mint Szeged, és a Duna ugyanúgy derékszögben kanyarodik itt, mint a Tisza Szegednél. Mindkét város a folyó külső vonalán helyezkedik el. A törökök által 1560 után épített mohácsi palánkvár keleti oldalát már 1608 előtt újra kellett építeni, mert a korábbi megromlalta a folyó. 1687-ben egy ábrázolás szerint már ismét hiányzott a keleti fal. A 20. századra az ábrázolások alapján rekonstruált vár területének hozzávetőlegesen felét elmosta a Duna.⁵⁵⁶

A 17–19. századi ábrázolásokat tekintve valóban úgy tűnhet, hogy a szegedi vár területe mindössze néhány tíz métert vesztett, hiszen az északkeleti saroktorony maradványai a parttól nem messze vannak jelezve. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a vár ezen saroktornya nem egészen két évszázaddal a megépítése után került a mederbe, akkor könnyen elképzelhetjük, micsoda erővel rombolt itt a Tisza, mely a közel két méter vastagságú falakat is lebontotta. Tekintettel arra, hogy a folyószabályozások előtt is voltak árvizek, melyek mai vízmércé szerinti magassága meghaladta a 600 centimétert, a part elmosódása már a középkorban (és azt megelőzően is) is zajlott, de a 16–17. századi klímaváltozás hatására a folyamat felgyorsulásával számolhatunk. Ez együtt azt jelenti, hogy az Árpád-korban a későbbi vár északi falánál még legalább 40–50 méterrel (de talán 80–100 méterrel

---

⁵⁵⁶ PÁNYA–KÖNIG 2020.

is) keletebbre lehetett a folyó széle.

10.5. Lehetett-e a castrum az erődített város?

Ha a szegedi castrumot rekonstruálni próbáljuk, egy szabályos formájú erődített város képét kapjuk, amelyet hosszában átszelt a budai országút. Utóbbi mellett a bekerített területen a 15. században két templomot találunk; a déli kapui közelében a Szent Demetert az északi kaputól nem messze pedig a Szent Erzsébetet. A két templom két korai településmagra utal, melyek hozzávetőleg kétharmad–egyharmad arányban osztoztak a bekerített területen. A nagyobb területű hospesvárost egy széles térség választotta el attól a településtömbtől, amely eredendően egy eltérő jogállású népesség, a sóhivatal és a megye szolgálatában álló népesség lakhatott. Nem véletlen, hogy a középkori piac- és vásártér a két településmag között alakult ki. Ennek a területnek parti szakaszán lehetett a rév is.

A török kiűzése utáni néhány évtizedben készült ábrázolások szerint a Palánk vizesárka az Örmesterkaputól délre a Kolostor– avagy Kis–kapuig, majd innen tovább nyugatra, egészen a Tiszáig két párhuzamos ágból állt. A folyóba csak a külső árok volt bekötve, ez mind Lambion felmérésén, mind a berlini Fürstenhoff–gyűjteményben megőrződött térképen világosan látszik. A Tiszával összeköttetésben lévő külső árok a folyó mindenkori szintjének megfelelő magasságig volt vízzel, ám a folyótól elzárt belső ároknak más értelme aligha lehetett, mint hogy árvizek idején feltöltsék, s a gyorsan apadó folyóval szinkronban csökkenő vizű külső árok mögött valamivel magasabb vizet tartsanak. A kettős árok az Örmesterkaputól északra is meg lehetett építve, de a 16. századi erődítési munkák során a köztük lévő gát elbontásával egybenyitották a két árkot. A gát pedig tulajdonképpen cölöpök közé rakott földből állt – vagyis egy sánc volt – amint az a Fürstenhoff–gyűjtemény térképén jól látható. Mindkét kaput külön védmű fedezte; az Örmesterkapu előtt, ott ahol a kettős árok véget ér egy rombusz alakú ravellint láthatunk. A déli irányba nyíló Kolostor– vagy Kiskapu előtt a vizesárkokat elválasztó sánc kiszélesedik, és több lépcsővel magasítva egy megközelítőleg kör alaprajzú védművé válik. Keleti oldalán egy pirossal jelzett félkör alaprajzú építmény volt, ez alighanem rakott falat jelez. Egy sajátos „hibrid” barbakánja lehetett ennek a kapunak, félig fából és földből, félig kőből (téglából) építve, sajnos ábrázolva csak ezen az egy rajzon van.

Az árkok – és ezen belül a vizesárkok – a falakkal azonos jelentőségű tartozékai voltak egy várnak.⁵⁵⁷ Vadas András a középkori vizesárkok használatát vizsgálva 337 városatlaszt használt, ezekből 207 esetben talált részben ásott árkot, amelyben 136 esetben legalább időszakosan víz is volt.⁵⁵⁸ Ott ahol a terep és a természeti adottságok lehetővé tették, tehát alkalmazták a vizesárkot. A kettős vizesárkok – közte egy sánccal – alkalmas módszere lehetett az új város védelmének.

---

⁵⁵⁷ HORVÁTH 2012.

⁵⁵⁸ VADAS 2015. 329.

11. A hospesváros, a későbbi Palánk

11.1. A hospesek eredete

A szegedi helytörténetírás a kezdetek óta ismeri azt az oklevelet, mely Hunyadi Mátyás 1465. évi átíratában maradt fenn Szeged város titkos levéltárában, és amelyben IV. Béla király szegedi hospeseinek adományozza a velük szomszédos Tápé nevű földet és a Vártó nevű halastavat. Az eredeti oklevelet 1247-ben adta ki az uralkodó. A ma is létező Tápé ekkor lakatlan volt, és talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük, hogy korábbi részbirtokosával, a csongrádi ispánsági várral együtt a tatárjárás során pusztult el, miként a vele együtt a szegedieknek adományozott Vártó korábbi tulajdonosai, a Csupor-nemzetség tagjai is ekkor veszték oda. Neve alapján feltételezhető, hogy eredetileg a Vártó is a csongrádi várhoz tartozott, lokalizációját az teszi problémássá, hogy Szegedtől északra a Tisza mindkét oldalán volt ilyen nevű víznév. A szegedi hospesekre sajnos más adatunk nincsen, csupán II. Ulászló király 1498-as, városi kiváltságokat megerősítő oklevelének utalása, mely szerint Szeged polgárai „Béla és András királyok” jóvoltából Buda és Fehérvár városi jogát és szabadságait élvezték.⁵⁵⁹

A szegedi hospeskiváltság keletkezési idejét a kutatás 1242 és 1247 közé teszi. Az intervallum első évszáma a tatárok Magyarországról való kivonulása, míg a második az említett birtokadományozás. A tatárjárás után letelepített lakosság magyar eredetéhez nemigen fér kétség, hiszen idegen etnikum tömeges szegedi jelenlétére vonatkozóan nem ismert forrás. „*Sajnos nem tudjuk, hogy amennyiben valóban belföldiek voltak, a Kárpát-medence mely tájairól jöhettek*” – fogalmazott vonatkozó tanulmányában Kristó Gyula.⁵⁶⁰ A szegedi hospesek származási helyére utaló oklevél hiányában az objektív szemléletre törekvő történész ennek megállapításán túl mást nem is igen tehetett, s a kutatás azóta sem nyúlt a témához.

Mivel azonban Szeged esetében a tatárjárás és a mohácsi vész között komoly demográfiai következményekkel járó csapásra nincs forrásunk, a szegedi hospesek leszármazottai az oszmán hódításig bizonyosan jelentős számban éltek a városban, és társadalmának egyik alaprétégét képezték. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy az 1242 utáni években Szegedre települt „alapító atyák” utódai ott találhatóak az 1522-es tizedjegyzékben.

Az ötszáz évvel ezelőtt rögzített összeírást a Magyar Országos Levéltár őrzi.⁵⁶¹ A szegedi

---

⁵⁵⁹ VARGA 1877, 202.; REIZNER 1899–1900, IV, 3.; VARGA 1877, 268.; REIZNER 1899–1900, IV, 87–88.

⁵⁶⁰ KRISTÓ 1998, 30.

⁵⁶¹ DI 37162

névanyagot már Reizner János közzétette.⁵⁶² Reizner olvasatát Borovszky Samu, majd Bálint Sándor számos esetben helyesbítette. A tizedjegyzékben szereplő utcák és más településrészek a város középkori topográfiája szempontjából érdekesek, de az összeírt névanyagot is többen vizsgálták, agrár-, ipar-, illetve társadalomtörténeti szempontból. Bálint Sándor a családneveket a Mikecs László által kidolgozott és Benkő Loránd által alátámasztott rendszer szerint osztályozta, eme felosztás egyik kategóriája a származási helyre vagy nemzetiségre utaló névadási gyakorlat. „*A földrajzi eredetre, ősi szülőhelyre utaló i végződésű szegedi vezetéknevek elsősorban a környező, közvetlen szomszédságban elterülő vármegyék helységeinek nevét viselik*” – állapította meg Bálint Sándor. Ez az eredmény azonban nem független az általa alkalmazott módszertől, melyet ekként fogalmaz meg: „*Olyan helységnévi vezetéknevek viselőinél tehát, amely földrajzi neveknél több is van az országban, nyilván a Szegedhez legközelebb esőt kell legvalószínűbb származási helynek tekintenünk.*”⁵⁶³

Eme módszertani alapvetés azt eredményezi, hogy a Somogyi családnév esetében Bálint Sándornál mind a dunántúli megye, mind a szerémségi Somogy falu számításba jöhetett. A kérdés azonban ez esetben korántsem mellékes, hiszen a Somogyi az 1522-es tizedjegyzék leggyakoribb családneve; 24 személyt írtak össze ezen a néven. A Szerémséggel fennálló intenzív gazdasági kapcsolatok ellenére sem feltételezhetjük, hogy az aprócska falu szignifikánsan jelentősebb névanyaggal képviselné magát, mint a térség jelentősebb települései, Kamanc, Karom és a Szegedről kivezető útnak nevet adó Pétervárad. Ezek azonban vezetéknevként nem jelennek meg Szegeden. A Kamanci név a 15. században ugyan felbukkan, de az összeírás idején nem élnek viselői a városban. Nem található Újlaki családnév sem, annak ellenére, hogy a szegediek akkor már fél évszázada nagy számban zarándokoltak Kapisztrán János itteni sírjához, újlakiak feltűnése tehát Szegeden – akár családi, akár gazdasági kapcsolatok révén – nem volna éppen különös. Ezek a helynevek személynevekben nem tűnnek fel, annak ellenére sem, hogy a szerémségi lakosság északi irányú tömeges menekülése legkésőbb az 1521-es nándorfehérvári ostrom idején okkal feltételezhető.

A 24 Somogyi családnév tehát valami más minőségű kapcsolatot jelez a dél-dunántúli megyével, mint ami a Szerémség és a szerémségi szőlőhegyeken birtokos Szeged között a jegyzék készítésekor fennállt. Márpedig ennek az 15–16. században aligha látjuk az okát. Ezért is feltételezhetjük, hogy a Szegedet ért migrációs hatást nem a kései középkorban, hanem ennél korábban kell keresni. Annál is inkább, mivel a Somogyi családnév viselői a 16. századra már egész Szegedet „megfertőzték”. Az idegenből jövők esetében ugyanis az egy helyre telepedés törekvését várnánk, mely sok esetben a következő generációk esetében is fennáll, főként, hogy ez egymás napi szintű segíthetősége mellett az adóterhek megosztását is lehetővé teszi. Ehhez képest Emericus

---

⁵⁶² REIZNER 1899–1900, IV, 97–128.

⁵⁶³ BÁLINT 1963a, 9–12.

Somogy a legelső, név nélküli egységben, Johannes, Mattheus, Lucas, Paulus, másik Johannes, Petrus és Blasius Somogy a Kislatrán, Stephanus Somogy a Gwmbwch, Johannes Somogy az Árokhát, Blasius Somogy a Szentháromság, Benedictus és Michael Somogy a Kőégető, Nicolaus, kettő Petrus és egy Gregorius Somogy a Feeylzer, Matthius és Laurentius Somogy a Szent Miklós, Johannes Somogy a Szentlélek utcában került összeírásra, vagyis a Palánk mellett Alsó- és Felsővároson is írtak össze adófizető személyeket ezen a néven, akik ősei több generációs szerencsés reprodukció esetén is legalább egy évszázaddal korábban kerültek be a városba.

A Somogyi családnév példája arra enged következtetni, hogy Szeged a középkor folyamán egy dél-dunántúli migráció célállomása lehetett. A Somoggal szomszédos Baranya vármegye esetében ezt korábban is feltételezte a kutatás, ez azonban a viszonylagos közelség, illetve a Duna-Tisza közén kelet-nyugati irányban áthaladó út miatt nem igényel különösebb magyarázatot a Baranyai név felbukkanása (Urbanus Baronyay a Varga utcában). Kérdés, hogy ide sorolhatjuk-e a Boronyi családnévet (Benedictus, Mathheus, Lazarus és Johannes Borony az Árokhát, Demetrius Borony a Szántó utcában), vagy pedig Borony faluból származó személyt – pontosabban annak leszármazottait – értsük alatta? Látható azonban, hogy ezen nevek együttes gyakorisága közelében sincs a Somogyi családnévnek. Még kisebb a száma a Szegedhez szintén közelebb eső Tolna vármegye képviselőinek, annak ellenére, hogy a névadás a vármegyére és a mezővárosra egyaránt utalhat, ennek ellenére mindössze két képviselője (Andreas Tholnay a Félszer, Johannes Tholnay a Szent Demeter utcában) élt az 1522-es Szegeden. Igaz, a vármegye más települései az eddig vélnél nagyobb számban bukkanhatnak fel a szegedi névanyagban. Ilyen a Hwges/ce, amit Bálint Sándor Högyesi-ek olvasott. Franciscus Hwgyce a Balog utcában azonban inkább Högyészinek mondhatta magát. Nicolaus Zakal a Félszer, Dionysius Zakal a Lysa, Gregorius Zakal a Lysa, Paulus Zakal a Hajnal, Petrus Zakal az Angyal utcában nem szakálluk, hanem a Högyészhez közeli Szakály település után kapták nevüket.

Bálint Sándor ugyan Inczeffi Gézára nyomán a mai Zákányszék helyén említett Zákány falut tartotta a Zákányi család névadójának.⁵⁶⁴ Kérdés, hogy a 'villa Sakani' néven a dömösi prépostság alapítólevelében leírt, a tatárjáráskor valószínűleg elpusztult település mennyivel nagyobb eséllyel lehetett névadó, mint a jóval távolabb eső, de a 14. században már mezővárossá fejlődő Somogy megyei Zákány. Szintén kérdéses, hogy a Csomai név a Doroszló melletti Csomafalváról, vagy a szintén Somogy megyei Csomáról származó személy(eke)t jelölt-e a középkorban. A „Labady” családnév azonban már leszűkíti a kört, hiszen Szeged tágabb körzetében nemigen találunk olyan helyiséget, amellyel azonosíthatjuk, míg a Somogy megyei Lábod már a tatárjárás előtt uradalmi központnak helyet adó település. Kérdés, hogy ez, vagy egy a mai hangzásnak megfelelő Labád nevű

---

⁵⁶⁴ BÁLINT 1963a, 16.

település volt a névadó ebben az esetben? Az összeírók egy Sarady nevű özvegnél laktak, hasonló hangzású a Sárádi-patak neve, mely Dombóvárnál folyik a Kaposba. Bálint Sándorral ellentétben nem személynévi, hanem helynévi eredetűnek tarthatjuk a Miklósit (Micloscy), mely szintén Somogy megyében található és talán ide sorolható a Tamási név is (Matthias Thamasy a Nagy, Andreas Thamasy a Kerek, Benedictus és Michael Thamasy a Madarász utcákban), bár a Tolna megyei Tamásin kívül más Tamási nevű települések (pl. Bakonytamási) is ismertek.

Szeged közismerten magyar város volt a középkorban, ugyanakkor nem haszontalan megvizsgálni, milyen etnikumokra utaló nevek bukkannak fel a tizedjegyzék névanyagában. Hangsúlyozandó, hogy ezek a nevek nem jelentenek feltétlenül eredeti nyelvét beszélő, „migráns” személyt, sőt inkább valószínű, hogy többségük felmenői már asszimilálódtak, és az összeírt személyek magyar nyelvet beszéltek.

Horvát: Johannes Horwat a Szentháromság, egy másik Johannes Horwat a Madarász utcában fordul elő.

Kun: Jacobus Kwn a ...segediensis, Valentinus Kwn az Árokhát, Johannes, Jacobus, Benedictus és Paulus Kwn a Balog, Benedictus Kwn a Kőégető, Benedictus és Ladislaus Kwm a Félszer, Gorgius és Stephanus Kwn a Lisza, Paulus Kwn özvegye a Nagy, Nicolaus Kwn a Sóhordó, Gregorius, Barnabas és Laurentius Kwn a Budai, Valentinus Kwn a Kerek, Johannes Kwn a Hajnal, Paulus és Blasius Kwn a Bánfalva utcában

Német: Johnnes Nemwth a Balog, Michael Nemet a Hajnal, Blasius Nemet a Bánfalva utcában

Rác: Thomas Rach a ...segediensis, Bartholomeus Raach a Félszer, Blasius Raach a Tóth utcában élt.

Tatár: Gregorius és Thomas Thathar a ...segediensis, Johannes Thathar a Gömböc, Lucas és Petrus Thathar a Szent György, Blasius Thathar a Szentlélek utcában került összeírásra.

Török: Andreas Therek a Kislatrán, Petrus Therek a Szentháromság, Oswaldus Therek a Lisza, Blasius és Petrus Therek a Kerek, Michael Therek a Madarász

Tót: Martinus, Mattheus, Johannes, Georgius, Jacobus, Franciscus, Johannes és Georgius Thot(h) a ...segediensis, Augustinus, Andreas Thot a Kislatrán, Jacobus, Emericus, Nicolaus, Clemens, Lucas, Dionysius Thot(h) a Balogh, Nicolaus Thot a Kun, Johannes és Valentinus Thot a Szentháromság, Georgius, Laurentius, Blasius, Demetrius és Franciscus a Kőégető, Nicolaus, Michael, Benedictus, Jacobus és Matthias Thot a Félszer, Georgius és Georgius a Kis, Barnabas, Fabianus, Vincentius, Egidius, Dionysius, Philippus és Georgius Thot a Tóth, Georgius, Blasius, Benedictus és Gaspar a Lisza, Valentinus a Varga, Petrus a Szántó, Paulus, Michael és Franciscus a Szent Demeter, Michael és Ladislaus Thot a Sóhordó, Mathias, Laurentius, Johannes és Urbanus Thot a Bondi, Mattheus és Stephanus a Budai, Nicolaus a Kerek, Michael és Philippus a Madarász, Stephanus, Bartolomeus, Lucas és Stephanus a Hajnal, Martinus, Bartolomeus és Martinus a Szent Miklós, Anthonius Thot a Bánfalva utcában.

Az eredmények rendkívül érdekesek. A középkori Szeged legnépesebb etnikumjelző családneve a T(h)oth; a város 29 utcájából, illetve városrészéből 21-ben fordul elő, összesen 66 képviselővel. Ehhez képest a 20 Kun nevű egyén 12 utcában lakott, Rác nevű egyén pedig mindösszesen 3 van és ugyanennyi a Német nevűek száma is. Tőlük még a Tatár, illetve Török nevet viselő polgárok is többen vannak. Alig van tehát nyoma délszláv eredetű bevándorlóknak, illetve a szabad királyi városok lakosságának többségét adó német ajkú etnikumnak. A kunok jelenléte a közeli kiskunsági területekről beszivárgó és polgárrá váló kun arisztokrácia miatt úgyszólván természetesnek mondható. A Kwn nevű személyeken túl idetartozik a Miser név, melyet Bálint Sándor latinra fordított magyar személynévként „Szegény”-nek titulált, azonban inkább a kun Mizsérnek feleltethető meg és kun felmenőkkel rendelkezettek a Chyarthan/Chyorthan nevű családfők is. Bizonytalan a Thertheel megnevezés, hiszen ez az akkor már létező Törtel faluból (Pest vármegye) származó személyre is utalhat. Az 1522-es tizedjegyzékben ugyan nem bukkan fel, de ide sorolható a 15. századból adatolt Therpech név is.⁵⁶⁵

Korántsem ennyire evidens viszont a Tóth családnév középkori felbukkanása az Alföld közepén. A középkorban Tótország alatt még nem a Felvidék északi felét, hanem Szlavóniát értették, Zágráb központtal. Kézenfekvő, hogy a tótok a szlavóniai emberek voltak, akik képviselői természetes migráció útján bármikor eljuthattak a Tisza-parti városba, és néhány generáció alatt be is olvadhattak annak lakosságába, csupán nevüket hagyva utódaikra. A névanyag azonban jól mutatja, hogy ez a természetes migráció rendkívül szerény, egyszámjegyű családfő-számot eredményez — legalábbis a tizedfizetésre kötelezhető társadalmi osztályok körében. Éppen ezért szembetűnő, hogy míg Horvátból csak 2 van, Tóthból 66. Hogyan lehet két, Szegedtől csaknem egyforma távolságra lévő terület migrációs mutatója ennyire különböző? Vagy a már asszimilálódott Tóth családnévű egyének költöztek volna be jelentősebb számban Szegedre? Figyelembe veendő azonban, hogy a családnév el is tud kopni, áttelepülők esetében elnyomhatja a korábbi származási hely, mellyel az új környezete különbözteti meg, mesterembereknél pedig a gyakorolt mesterség megnevezése is kiszoríthatja. És természetesen szerencsés fiági reprodukció szükségeltetik hozzá, mely a középkor gyermekhalandósága miatt békés évtizedekben sem feltétlenül volt evidencia.

A Somogyi és a Tóth családnév tömeges előfordulása a szegedi tizedjegyzékben olyan anomáliát jelez, melyet aligha magyarázhatunk természetes migrációs folyamattal, főleg, ha a névanyagban más dél-dunántúli és szlavóniai helynevek is megjelennek. Utóbbira példa lehet a Körös családnév, mely esetében a kelet-magyarországi folyó, a Duna-Tisza-közén fekvő Nagy-, illetve Kiskörös, valamint a szlavóniai Körös vármegye névadó városa egyazon eséllyel lehet névadó. Ha azonban azt látjuk, hogy Szegeden felülreprezentált a dél-dunántúli, illetve szlavónai származást

---

⁵⁶⁵ REIZNER 1899–1900, IV, 30.

sejtető nevek aránya, akkor már nagyobb eséllyel voksolhatunk az utóbbi mellett.

A Dél-Dunántúl és a Dráva-Száva-köze mellett egy olyan családnévi csoport is elkülöníthető, melynek nevei a Dunántúl északi felébe mutatnak. Ide tartozik a Pordány családnév, melyet Bálint Sándor a Porgány víznévvel hoz összefüggésben, nem tulajdonítva jelentőséget a g és d hangok közti különbségnek.⁵⁶⁶ Ha a Porgány helyett Pordányt keresünk, akkor hármat is találunk a történeti Sopron vármegye területén, melyből kettő, Lajtapordány és Vulkapordány ma Ausztriában található, s csak Rábapordány van Magyarországon. A Bezi és Mocsai nevek eredetét Bálint Sándor nem tudta tisztázni, ezek ugyanúgy a Kisalföldön vannak, mint a Pordány nevű települések. Itt található még Szil, Sárkány, Béb, a csoporttól kicsit távolabb Vid és Csütörtök, előbbi Veszprém megyei, utóbbi csallóközi helyiség volt már a középkorban is. Esetleg ide sorolható még a Bő és Alcs családnév is, ezek szintén lehetnek a középkori Kisalföld helynevei.

Milyen történeti konstrukció építhető arra a tényre, hogy a középkori Szegeden ennyi dunántúli, illetve szlavóniai embernek – pontosabban ezek leszármazottainak – van nyoma? Mi lehetett az a különleges, ősi kapcsolat, ami a somogyiakat, illetve a középkori „tótokat” Szegedhez köti? Talán nem tévedünk nagyot, ha az említett nevek tömeges felbukkanását az egyetlen ismert tömeges népmozgással, a hospesek szegedi megtelepítésével hozzuk összefüggésbe. A kutatás – miként láthattuk – feltételezte ugyan a hospesek belföldi eredetét, illetve magyar etnikumát, ám annak megtippelésére sem vállalkozott, hogy honnan is érkezhettek ezek a tatárjárás utáni években Szegedre telepített emberek. Pedig a lehetőségek elég behatároltak. A Dunától keletre a tatárok pusztítása jelentős emberveszteséget okozott; ismerjük a forrásokból az Alföld, illetve Erdély pusztulását, a szisztematikus népirtás nyomai pedig egyre több helyről válnak ismertté. Ezekről a területekről eleve nehéz lehetett egy város újraalapítására elegendő túlélőt összeszedni. Persze a Dunántúlról is ismertek 13. századi kincsleletek, de a január végén a befagyott Dunán átkelő tatár csapatok pusztítása elsősorban az egyházi és világi központok környékéről adatolható, a falvak pusztulása korántsem lehetett általános, és a tatárok számára sem állt rendelkezésre elég idő a módszeres embervadászathoz, a rejtőzésre egyébként is kedvezőbb terepadottságokat kínáló pannon tájakon.

Megerősíti ezt a teóriát a szegediek nyelve is. A környéken élő és a városba is betelepülő kunok alacsony számarányuk miatt nem lehetnek okai az ö-zés kialakulásának. Hogy ez utóbbi mikortól állandósult a „szögedi” dialektusban, azt nem tudhatjuk, mindenesetre Zsigmond királynak a szegediek adóztatását tiltó oklevelét 1389-ben megfogalmazó írnok már Zuggednek írja, amelyet leginkább Szögednek olvashatunk, és ez aligha lehet véletlen. A helynév hivatalos magyar megnevezése ugyanakkor a középkor végéig a Szeged volt, ebből alakult ki a török 'Segedin', de a Dózsa György fejének Szegedre küldését megörökítő olasz szerző is „Segedino”-nak írja. A

---

⁵⁶⁶ BÁLINT 1963a, 16.

Verancsics Antal visszaemlékezésében szereplő „Nagy–Szöged” viszont szintén nem lehet az egyébként nem ö-ző szerző szüleménye. A hivatalos Szeged mellett a szegediek legalább egy része Szögednek nevezhette városát. Az ö-hang kiejtése azonban, mind a külföldiek, mint a királyi udvar latin nyelvű adminisztrációja számára problémás lehetett. A város azonban a 14. században már minden bizonnyal ö-zött, ennek eredete a 13. században beköltöző hospesekhez köthető.

11.2. A város utcái

A szegedi vár 16. századi megépítésével egyidejűleg született meg a Palánk, a fallal kettéválasztott középkori város nagyobb – 20–25 hektáros – darabjából lett külső vár, nem véletlen tehát, hogy az elnevezéssel középkori forrásokban nem találkozunk. Első említése 1641-ből származik, Tóth Lukács „mező nagy szegedi” főbíró Gombkötő János füleki hadnagyhoz írt levelében maradt fenn. „...mindönféle portékájukat az Palángba tartják és maguk is többire a Palángba hálni járnak” – írta a bíró a Fazékször lakóiról.⁵⁶⁷ Ekkor tehát már általánosan használt a Palánk elnevezés, így nevezik a későbbi hadmérnöki térképek is. Névadója egyértelműen a cölöpökből álló sánc volt.

A Palánk tengelye a középkori főutca, a „platea Magna” vásártértől délre eső szakasza, a Nagy (Iskola/Oskola) utca volt. A Szent Demeter–templom előtti térből észak felé nyílván a Tisza irányába ívelt a Szent Demeter utca, majd visszakanyarodott a főutkába. Északi részének megmaradt szakaszai ma a Révai és Tömörkény utca nevet viselik. A Nagy és Szent Demeter utcákat derékszögben metsző mai Somogyi utcát korábban Kereszt utcának nevezték, nevét bizonnyal az említett két utcát keresztező tulajdonságáról kaphatta. A három hosszabb utca mellett azonban több kisebb utca is volt még a Palánkban. A Szent Demeter utcából még legalább két utca nyílt a Tisza felé, ezek az újkorban az Árpád, Ipar és a Szegfű utca nevet kapták, ezeket pedig a rájuk merőleges Szív utca kötötte össze, melynek egyik házában Juhász Gyula született. A három utca által befogott telektömbök házai – köztük a tímárházzal – a Dóm tér kialakításának és a klinikai építkezéseknek estek áldozatul. A 18. századi ábrázolásokon egy kisebb tér is látható ezen a területen, középkori eredete azonban kétséges. Máté Zsolt rekonstrukciójában hiányzik az Árpád, Ipar, és Szegfű, illetve Szív utcák megnevezése. Máté mindössze egy rövid szakaszt azonosít a Kis utcával (109. kép). Hiába keressük annak az utcának a megnevezését is, amely rekonstrukciós rajzán a Nagy utcától nyugatra, azzal párhuzamosan húzódott, és amelynek egy szakasza a Bajza utca vonalában maradt fenn. Ezt ő csaknem olyan hosszúnak ábrázolja, mint amilyen a 44 nevesített adófizetővel összeírt Nagy utca, azonosításának hiánya korántsem mellékes tehát. Kérdés persze, hogy létezett-e egyáltalán, hiszen a mai Somogyi utcától délre a 18. században nincs utca jelölve, igaz innen északra kettő is. Azt viszont igen

---

⁵⁶⁷ REIZNER 1899–1900, IV, 179–180. A Fazékszer lokalizációjával a következő fejezetben foglalkozom.

valószínűnek tartjuk, hogy a palánk belső oldalán is futott egy utca – igaz, ennek csak egyik oldala volt beépítve. Ha az 1775-ös térképet nézzük, csak a későbbi Árpád utcában 14 ház áll, pedig az utcának csak északi része volt beépítve, és a Tisza felőli negyedét elfoglalta a sörház telke, illetve L-alakú épülete. Együttvéve több száz méternyi utcafront, telkek és házak tucatjaival képez fehér foltot. A lakosok közel fele olyan utcákban lakott, melyek nem lettek megfeleltetve az 1522-es – a város teljes területét felölelő – tizedjegyzék egyetlen utcájának sem.

A topográfia revíziója során megállapítást nyert, hogy az 1522-es tizedjegyzékben a „...segediensis” címmel összeírt első települési egység a későbbi vár területét jelentette, mely fizikailag elkülönült a hospesvárostól. Az összeírásban következő Kislatrán viszont már az utóbbihoz sorolhatjuk, annál is inkább, mivel itt lakott Gergely a tanácsi hirdető is – nyilván a városháza közvetlen közelében. Talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy a Latrán a Nagy utca, a Buda–Pétervárad országút belterületi szakasza választotta ketté. A keleti oldal nagy tere a Latrán a mai Roosevelttér helyén terült el, a nyugati oldalon szintén valamiféle tér lehetett, melynek területe maximum fele volt a Latrának. Kérdés, hogy a 18. században itt ábrázolt két telektömb része lehetett-e a Kislatrának? Annak viszonylagos népessége (44 családfő) lehetővé teszi azt a feltételezést, hogy a 18. századi térképeken látott zezugos telektömb egésze volt a Kislatrán.

Az utána következő a Gwmbwch utca, melyben 23 családfő és 3 özvegyasszony került összeírásra.⁵⁶⁸ Mivel az 1546 körül rögzített török defterben van egy Gombocs nevű utca, melyben 26 családfő neve olvasható, a forrást közlő Vass Előd ezzel azonosította. A defterben a Gombocs utcát a „középvárosi város”-ban írták össze.⁵⁶⁹ A porták száma gyakorlatilag azonosnak látszik, ez alapján úgy tűnik, ebből az utcából nem menekült el senki a török megszállást követő néhány évben. A kép azonban rendkívül csalóka, hiszen nem csak az 1522-ben itt talált egyének nevei tűnnek el, hanem a családnevek is. Az utca 19 családnevéből csak a Tatár és a Nagy marad bizonyosan, a Keresztös (1522-ben Crucis) és a Boroki (1522-ben Borothy) pedig nagy valószínűséggel. Nem találjuk ugyanakkor a Szitás, Csonka, Mészáros, Somogyi, Szabó, Búza, Házkötő, Szuvas, Régy, Bes(e)neyi, Kalmár, Gazdag (?), Doma, Kozma, Bíró neveket – pedig utóbbinak két képviselője is lakott korábban az utcában. Ezek helyett teljesen új családnevek jelennek meg. Úgy tűnik, egy negyedszázad alatt az utca lakosságának minimum 80 %-a kicserélődött. A régi családok kihaltak, vagy elvándoroltak Szegedről, helyettük pedig új jövevények költöztek a városba. Ezt azonban aligha hihetjük. Annál is inkább, mivel a Gwmbwch alakban rögzített utcanévet Reizner János és Bálint Sándor és Péter László is Gömböcnek olvasta.⁵⁷⁰ Olvasatukat már csak azért is érdemes elfogadni, mivel az o és ó hangot a középkori összeíró is minden esetben o betűvel írta le, példa rá Solyom (solom) és „Bornemissza”

⁵⁶⁸ REIZNER 1899–1900, IV, 100–101.

⁵⁶⁹ VASS 1979, 25; 45–46.

⁵⁷⁰ REIZNER 1899–1900, III, 139.; BÁLINT 1957b, ; PÉTER 1974, 185.

családnevek, vagy az Árokhát („arokhath”) utcanév. Hogy a Gömböc utca miről kaphatta nevét, azt csak találgathatjuk, Bálint Sándor szerint nem csupán a disznógyomor, de a kis kövér ember ragadványneve is ihlethette az utcanévet. Vagy egy kerekded/ovális telektömb, ilyet ugyanis találunk Wettstein von der Westersheim 1775-ös térképén, a mai Bajza és Nádor utcák helyén. Ha ez a telektömb középkori eredetű, valóban ez volt a formája (Durchlasser 1751-ben szögletesnek mutatja) talán lehetett névadó. Az utcát mindenesetre a castrum/Palánk nyugati részén kereshetjük.

Az Árokhát utcát Alsóvárosra helyezi és a mai Szabadsajtó utca egy szakaszával azonosítja Máté Zsolt.⁵⁷¹ A mai belvárostól mintegy 2 km a Szabadsajtó utca. Ha ekkora fizikai ugrást tettek az összeírás készítői a köztes utcák kihagyásával, akkor a jegyzék topográfiai értéke felettlébb megkérdőjelezhető. Annál is inkább, mivel az alsóvárosi sánc először az első katonai felmérésen látható, ároknak azonban itt sincs nyoma. A Palánk árka viszont – ahogy láttuk – már a középkorban létezett, s megérte az újkor évszázadait is. A mai Aradi vértanúk terétől a Tiszáig terjedő szakasz 1814-ben „Az Árkon”, 1830-ban „az Ároknál” nevet viselte, a század második felében pedig Árok utcának hívták egészen 1880-ig. A város újjáépítése és a védművek utolsó maradványainak felszámolása során kapta a korábbihoz hasonló hangzású, de a kortársak által méltóbbnak vélt Árpád utca nevet.⁵⁷² A felsorolt adatok ismeretében Cs. Sebestyén is úgy vélte, hogy „*az Árokháton (sic!) a Palánk utcája volt*”.⁵⁷³ A mai Aradi Vértanúk terétől északra eső Zrínyi és Kelemen utcák elődjét viszont Sáncpart utcának nevezték.⁵⁷⁴ Ez utóbbi „-part” utótagja ugyanarra utalhat, amire a középkori Árokhát „háta”; domború, kiemelkedő vonulatra, melyet talán a korábbi sánc(ok) planírozott maradványai alkothattak. Az Árokhát utca tehát bizonyosan a Palánk utcája, igaz tulajdonképpen csak „fél” utcáról lehet szó, melynek csak belső oldala lakott, a külsőn az árok, illetve a sánc húzódott.

Az Árokhát utca bejárása után valami oknál fogva a tizedszedők kimentek a castrum/Palánk területéről Alsóváros felé, és csak később tértek ide vissza. A nagy kérdés, hogy mennyire később, vagyis melyik utcától kezdve vannak újra az erődített középső településmagban? Nagy szerencse, hogy a 7. egységként összeírt Szentháromság utca nagyjából ugyanott húzódik, ahol fél évezrede, ez tehát még nem lehet a castrum/Palánk része, ahogy az utána következő (8.) Kőégető utca sem volt az. A Szent Demeter (16.) és a Nagy utca (17.) viszont vitathatatlanul a castrum/Palánk területén húzódott. A két csoport között a következő utcák helyezkedtek el: 9. Predicator, 10. Feeylzeer, 11. Chws, 12. Toth, 13. Lysa, 14. Warga, 15. Zantho. Ebből a csoportból azonban csak a Szántó és a Kis (Csósz?) utcát fogadta el Máté Zsolt palánki utcának, a többi a Középváros területére lokalizálta, és úgy vélte, ezek bejárása után érkeztek vissza a tizedszedők a Palánkba, hogy a Szent Demeter és Nagy utcák összeírása után tovább is menjenek Felszegedre. Úgy vélem azonban, hogy a rekonstrukcióban nem

---

⁵⁷¹ MÁTÉ 1989, 42.

⁵⁷² PÉTER 1974, 112.

⁵⁷³ CS. SEBESTYÉN 1928b, 6–7.

⁵⁷⁴ PÉTER 1974,

nevesített 4 utca, illetve a hiányzó Tisza-parti házsor ezekkel a „középvárosi” utcákkal azonosítható.

„A 9. utca, a *Prédikátor (Predicator)* egy problémásor elején áll. Neve arra látszik utalni, hogy a prédikátor (domonkos) barátok Szent Miklósról elnevezett kolostorának közelében volt. A következő *Félszer (Feeylzeer)* azonban ismét visszavezet a külső palánkba, ahol a törökkorban is található.” Bár a Félszer utca aligha lehet azonos a kutatás által historizáló módon Külső–Palánknak elnevezett Középváros Felső utcájával (lásd lentebb), a Kulcsár Péter által észrevett topográfiai zavar nagyon is valós. A Prédikátor utca annyira távol esik a biztosan felsővárosi utcák csoportjától (Szent György, Szent Miklós, Szentlélek) hogy oda biztosan nem lehet sorolni, már csak azért sem, mert Felsővárosnak az első török defterben éppen elég utcája van ahhoz, hogy ne „szoruljon rá” a Prédikátorra – bár Kulcsár végül jobb híján mégiscsak ehhez sorolta.⁵⁷⁵ Ugyanakkor mégiscsak csábító gondolat a domonkosokkal összefüggésbe hozni, hiszen a rend latin elnevezése 'ordo predicatorum' komoly érv lehetne amellet, hogy az utcát Felsővárosban keressük. A gordiuszi csomót Máté Zsolt igyekezett átvágni azzal, hogy az utcát végül Középvárosban helyezte el, a mai Mikszáth Kálmán és Károlyi utcák vonalával azonosítva.⁵⁷⁶ A Prédikátor utca azonban az első török összeírásban – ahol a Középváros először felbukkan – nem is szerepel, nem csoda hát, hogy Blazovich László szerint lokalizációja – a Középváros többi utcájához hasonlóan – „erősen vitatott”.⁵⁷⁷ Az elsődleges probléma az, hogy a Középváros esetében nem hogy prédikátorokra, de még plébániatemplomra sincs adatunk. Természetesen a palánki lokalizáció kapcsán sem kerülhetjük meg a név magyarázatát. Kiindulópontunk az lehet, hogy az utcanév nem prédikátorokra, csupán egyetlen prédikátorra utal. Mivel 1522-ben még kizárhatjuk, hogy protestáns prédikátorról lenne szó, alapos a gyanú, hogy a név a csaknem nyolcvan évvel korábban Szegeden is megfordult Kapisztrán Szent Jánosra utal. Erre halvány bizonyítékot jelenthet, hogy az 1461-ben Újlakon felvett szenttéavatási jegyzőkönyv szerint „*Benedictus Figedi de Zegedino in cuius domo illuc veniens vice prima pater ipse Capistraneus hospitatus fuerat ad foresque porte eius predicaversi...*”⁵⁷⁸ Ez a prédikáció véleményem szerint nem csupán a korabeli házigazda számára lehetett emlékezetes, de az utcának is új nevet adhatott. Tudjuk; a nándorfehérvári diadal után a vallásos rajongás olyan mértékig fokozódott a már akkor szent hírében álló Kapisztrán iránt, hogy halála után ravatalához őrséget kellett állítani, hogy a testet el ne lopják. Eltemetni sem merték, csak titokban a kolostor kertjében, mert komoly veszélye volt annak, hogy testét darabokra tépik az ereklyeszerzés lázában égő újlaki polgárok.⁵⁷⁹ Ennek fényében talán nem járunk messze a valóságtól, ha úgy véljük, hogy szegedi látogatásának emlékezete több generáción keresztül megőrződött, és hét évtized után még mindig helynévképző

---

⁵⁷⁵ KULCSÁR 1984, 13.

⁵⁷⁶ MÁTÉ 1989, 42.; MÁTÉ 2014,

⁵⁷⁷ BLAZOVICH 2014, 7.

⁵⁷⁸ BÁLINT 1975, 124.

⁵⁷⁹ KULCSÁR 1987, 210–212.

erővel bírt azon a környéken, ahol a szerzetes egykor prédikációját elmondta. Egyébként Fügedi nevű személy 1522-ben már nem lakott a 27 adófizetővel összeírt Prédikátor utcában, de a közeli Nagy utcában ott találjuk Gregorius Fygedy nevét, aki az újlaki tanúságtevő Benedek leszármazottja – unokája vagy dédunokája – lehetett.

A Félszer utca – miként már említettem – nem lehet azonos az első török defter Felső utcájával, egy ilyen névváltozást akkor tarthatnánk elképzelhetőnek, ha az összeírás a középkori Szeren történt volna. A 'szer' a régi magyar nyelvben többjelentéssel is bírt, jelen esetben egy települési egységet, valamiféle településterületet jelenthetett, mely 'fél', vagyis nem egész. Ez a csonkaság, vagy töredékesség – ha az utcát a castrum/Palánk területére lokalizáljuk – mindenekelőtt a Tisza-parton állhatott fenn, ahol a folyó kanyarulata miatt eróziós hatással, partmosással már a középkorban számolhatunk. Azt azonban aligha gondolhatjuk, hogy az utcában lakó 91 adózó mind egy Tisza-parti sávon lakott, csupán annyi látszik biztosnak, hogy őket is a középső városrész lakói között kereshetjük. Alkalmasint több utcában is, hiszen – nagy átlagban azonos telekmérettel számolva – a Félszer utca lakosainak száma közel annyi lehetett, mint a Nagy utca és a Szent Demeter utca népessége együttvéve.

A Chws utcának viszont nem csupán elhelyezésével, de korabeli hangzásának rekonstrukciójával is gond van. Lehetne a feloldása Kis utca is, de írásmódja az s betűt leszámítva alapvetően eltér a Kis családnevű személyek nevének írásmódjától (Kys), hasonlóan írják a Kislatrán nevét is. Ezért sokkal valószínűbb, hogy Csősz az utca neve. A kérdés azonban, hogy hova tűnik a Csősz utca az első defterben, illetve hol van a tizedjegyzékben az első török összeírás Kis utca mahalléja?⁵⁸⁰ Utóbbi tényleg megfelel a nevének; 7 család és 2 özvegyasszony lakta.⁵⁸¹ Már csak ezért sem tarthatjuk azonosnak a „Chws” utcával, melyet 1522-ben 45 család lakott⁵⁸²; a török megszállás ellenére elképzelhetetlen, hogy az utca lakossága kevesebb mint negyedére csökkent volna.

A Tóth utca szintén családnévi eredetű. Szegeden a középkorban erősen felülreprezentált volt a Tót(h) családnév, a tizedjegyzékben 66 ilyen nevű egyént írtak össze, ami azt jelenti, hogy a felnőtt lakosok több mint 4 %-a ezt a nevet viselte. Az elnevezés eredetileg etnikumot is jelölt, de nem északi szlávot (szlovákot), hanem délit (szlavónt) értettek alatta. A Tóth utca méltán kaphatta nevét; a családnév 7 esetben fordul elő, azaz a 39 adófizetővel szereplő utca nagyjából minden ötödik lakosa Tóth nevű volt.⁵⁸³

A Lysa utca esetében felmerült, hogy az Elisabet(h) becézéséről lenne szó, és illetéknéppen a név a Szent Erzsébet–templomra utalna, aligha hihető azonban, hogy egy klerikus összeíró becézve

---

⁵⁸⁰ KULCSÁR 1984, 13.

⁵⁸¹ VASS 1979, 38.

⁵⁸² REIZNER 1899–1900, IV, 109–110.

⁵⁸³ REIZNER 1899–1900, IV, 110–111.

írta volna le a szent nevét. Sokkal valószínűbb, hogy ebben az esetben is családnévi eredetre gyanakodhatunk, hiszen az utcában ott lakott Stephanus Lysa, aki minden bizonnyal tehetős polgár volt, hiszen a szerémségi Karom (Karlóca/Sremski Karlovci) határában birtokolt szőlőt. Rajta kívül csak egy szőlőbirtokos volt az egyébként bizonyára hosszú – 65 adófizetővel szereplő – utcában.⁵⁸⁴

A Varga utca esetében ismét csak családnévre gondolhatunk, mivel az utcában három Warga is volt. Nem zárhatjuk ki azonban, hogy ezek némelyike még űzte a névadó foglalkozást is, hiszen ez sokszor apáról fiúra szállt. Annál is inkább, mivel 49 adófizető személye között feltűnően sok mesterségnevet (szabó, szűcs, ács, kőfaragó, szíjgyártó) viselő egyént találunk, ami talán nem véletlen, és egy kézművesek lakta utcára utalhat. Persze ugyanennyi eséllyel eshet latba a mesterségből származó családnév; Demetrius Kovach-ról például kevésbé gondolhatjuk, hogy ütötte volna a vasat úgy, hogy közben neki is szőleje volt Karomon.⁵⁸⁵

A Szántó utcában 55 felnőtt férfit és egy özvegyet találtak az összeírók, előbbieket egyike, Martinus nobilis, azaz nemesember volt. Volt köztük 5 szőlőbirtokos is.⁵⁸⁶ Szántó nevű ugyanakkor egy sincs az utcába Kalmár és Warga viszont annál több. Az első török összeírást közlő Vass Előd Kis Szántó utca néven tartotta számon, vagyis a korábbi Szántó utca egy részével azonosította a Palánk egyik utcáját.⁵⁸⁷ Valójában azonban Kis Csapó volt az utca neve (Mahalle-i Kis Csapó uca).⁵⁸⁸ Azon túl, hogy az utcanév eltérő, a családnevek sem egyeznek meg az utca, illetve a mahalle között, kivéve a Kalmárt. Utóbbi azonban általánosan elterjedt Szegeden, kontinuitás bizonyítására ezért aligha alkalmas. Ennek ellenére minden valószínűség szerint a Szántó is a castrum/Palánk utcája volt.

Szent Demeter utcáját (plathea Sancti Demetri) 1522-ben 56 családfővel írták össze, és még itt a legnagyobb a szerémségi szőlőbirtokosok aránya, és itt van a legtöbb aranyműves (aurifaber) is, de van asztalgyártó, hímvarró és kötélverő is.⁵⁸⁹ 1546-ban is még 51 háza lakott.⁵⁹⁰ A probléma persze itt is az, hogy nem tudjuk, a török mahalle mennyiben felel meg a korábbi keresztény utcának. Az utca családneveinek kb. fele eltűnik, főként a tehetősebb szőlőbirtokosok (Horwat, Palazthy, Thaar, Katha, Baratyn, Tholnay, Kys), de marad a Kalmár, a Mészáros, László, Somlai neveknek egy vagy több képviselője, és egy konkrét személy; Babarcsi István, aki a tizedjegyzékben Stephanus Babarchy néven került feljegyzésre. Az aurifaberekből marad egy Ötvös László, és Kötélverő Jánosról is nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy az 1522-ben az utcában lakó Gregorius Kethelwere fia lehet, aki a műhelyt örökölte.⁵⁹¹ Az újonnan beköltözők családnevei a tizedjegyzékből nagyrészt ismertek

---

⁵⁸⁴ REIZNER 1899–1900, IV, 111–112.

⁵⁸⁵ REIZNER 1899–1900, IV, 113.

⁵⁸⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 113–114.

⁵⁸⁷ VASS 1979, 37.

⁵⁸⁸ VASS 1979, 20.

⁵⁸⁹ REIZNER 1899–1900, IV, 114–115.

⁵⁹⁰ VASS 1979, 20.

⁵⁹¹ VASS 1979, 37–38.

(Komlós, Tomori, Szondi, Csütörtök), az elköltözők házait tehát városi polgárok leszármazottai szerezték meg, „vidéki” beköltözőt két név („Szentmiháli György” és „Mincsend Petre”) esetében gyaníthatunk. A névanyag vizsgálata alapján lehetséges, hogy a Szent Demeter mahalle a Szántó utca néhány házát is tartalmazta, legalábbis erre utal Együzs György és Ósze Antal felbukkanása a mahallében (Joannes Egwzs és Blattheser (sic!) Vzye 1522-ben a Szántó utcában laktak). A „szegedi veszedelem” eseményei ezt az utcát is érintették, a következő, 1553–1554-es összeírásban már csak 31 családfő neve olvasható.⁵⁹² A következő defterekben azonban már nem szerepel, minden bizonnyal mohamedánok lakják.

A mai Oskola utca volt a tizedjegyzékben a „platea magna”, 44 háztartást vettek itt nyilvántartásba, közöttük négy olyan is volt, ahol özvegyasszony neve szerepelt.⁵⁹³ 15 szőlőbirtokot jegyezték fel (ezek Karom, Kamanc és Pétervárad határában voltak), vagyis az utca csaknem negyede rendelkezett szerémségi szőlőkkel és feltételezhetjük, hogy legalább egy részük kereskedhetett is annak borával. Biztosan foglalkozást jelöl a Paysgyartho, a Pyctor, az Aszthalgyartho és a Pwlsator vezetéknev –utóbbi arra is jó példa, hogy a harangozó sem feltétlenül ágrólszakadt ember („Andreas Pwlsator habet vineas in Komonc”). Vélhető, hogy szintén foglalkozás a Zwlich, a Nyere, a Lanthos, a Mezaros, a Zabo és a Kormanos, de bizonytalanok látjuk a Kovach és Zolga nevek esetében, lévén, hogy ezek szőlőbirtokosok, persze az is lehet, hogy sztereotípiákban gondolkodunk, ha megtagadjuk egy szorgalmas kovácstól a szerémségi szőlőbirtokot, mely az összeírás idején már egyébként sem sokat ért; ha egyáltalán túl is éltek az előző évi török portyák pusztításait a szőlőhegyek és munkásaik, Nándorfehérvár eleste után már életveszélyes lehetett átjárni a Duna túlsó oldalára, még akkor is, ha Pétervárad egyelőre magyar kézen maradt. Az első török összeírásban a korábbinál népesebbnek látszik, ennek oka a legény fiúk és a tizedjegyzékben értelemszerűen nem szereplő papok feltüntetése.⁵⁹⁴ Ezen túl van három Ötvös nevű személy, és van egy Beratin Gáspár, aki bizonyára Baratin, és korábban ugyanúgy a Szent Demeter utcában szerepel, mint a szegedi ötvösök többsége. A keresztnemek ugyan nem egyeznek, de alapos a gyanú, hogy a „Nagy utca mahalle” az azonos nevű főutca és az íves Szent Demeter által közrezárt telektömb lehetett, így tartalmazhatta mindkét utca lakosságának egy részét. Magában foglalta viszont a Szent Demeter-templomot is, ezért jogos a kérdés: miért nem ezt hívták Szent Demeter-mahallénak? A névadó épület ugyanis ide esik, és itt írják össze a plébániatemplom papjait is (lásd alább). Érdekesség az is, hogy a törökök két bírót találtak a nevezett területen; „Tomás bíró legény”, majd kissé alább „Gál bíró házas”. A szegedi veszedelem után a Nagy városnegyed elöljárója Tüdös Lukács, akinek neve a 16. század első felében nem adatolt a környékről. A lakosok többsége bizonyosan szegény, vagy egyéb okból adómentes,

---

⁵⁹² VASS 1982, 85–86.

⁵⁹³ REIZNER 1899–1900, IV, 115–116.

⁵⁹⁴ VASS 1979, 36–37.

csupán két családfő fizet 50–50 akcsét.⁵⁹⁵ A következő években innen is eltűnnek a magyarok.

11.3. A Szent Demeter templom

11.3.1. Források

A Szent Demeter-templom első említése a már említett pápai tizedjegyzékben található. A templom plébánosa által fizetett tized éves átlaga 113 garas, amely némileg kevesebb, mint amennyit a Szent György-templom plébánosa tartozott fizetni. Országos viszonylatban viszont – miként a Szent György-templom kapcsán már láthattuk – jelentős összeg. A szegedi főesperesség 1199-ben már biztos létezett, ekkor egy bizonyos „I mester” volt a főesperes. A főesperesség később is a Szent Demeter-templomhoz kapcsolódott, de a forrásokból ismert szegedi főesperesek Bács városában, kanonoki házakban laktak.

Mátyás király már említett 1458-as oklevele a Szent Demeter-templomot is a város négy ősi kegyúri joggal birtokolt egyháza között sorolja fel.⁵⁹⁶ Ő volt az az uralkodó, aki a várost személyes ajándékkal is gyarapította. *„Mikoron egyszer Szegeden az gyűlésben vala és Szent Demeter napján bement volna a nagy missére és látta volna, hogy nem igen jeles kazula, avagy missemondó ruha vala a plebánoson, a nagy missén mindjárt offerendára méne, és mikoron megkörülte vala Szent Demeternek oltárát mindjárt levoná felső ruháját és az oltárra offerálá azt, hogy Szent Demeternek kazulát csinálnának belőle. Becsülik kedig vala az a ruhát hatvan ezer forintra.”* Ennek megfelelően joggal kritizálhatta a miseruha egyszerűségét, melynek problémáját egy jó uralkodó gyakorlati érzékével rögtön meg is oldotta. Már Czimer Károly felhívta a figyelmet arra, hogy Reizner két dátumot – 1465 október 26-át és 1475 október 25-ét – is szerepeltet az eseménnyel kapcsolatban, holott Heltai (illetve az általa felhasznált Bonfini) nem jegyezte fel az évet. Az azonban bizonyos, hogy 1475-ben Szent Demeter ünnepén Szegeden volt Hunyadi Mátyás,⁵⁹⁷ október 25-i dátummal utasította Tamás diák szebeni polgármestert, hogy a város királyi adójából kárpótolja Kádár Tamás szebeni polgárt elvetetett ökreiért.⁵⁹⁸ A nevezetes felajánlás tehát 1475-ben történt. A Mátyás-kazulát az alsóvárosi ferences kolostorban őrzik.

A templomról kapta a nevét a Szent Demeter utca és a hasonló nevű mahalle – a rájuk vonatkozó információkat korábban már ismertettem. Az első török összeírás a Nagy utca mahalle területén összesen 10 pap nevét tartalmazza, ezek közül heten biztosan a plébániatemplom, illetve a

---

⁵⁹⁵ VASS 1982, 88.

⁵⁹⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 54.

⁵⁹⁷ HORVÁTH 2011, 103.

⁵⁹⁸ DF245003; TELEKI 1852–1863, XI, 545.

Gyümölcsoltó Boldogasszony–kápolna papjai (lásd ott), és a velük összeírt nyolcadik pap is bizonyára ide tartozik. Kérdés, hogy a velük összeírt 3 „legény” miként kapcsolódik hozzájuk?⁵⁹⁹ Ők a templom laikus személyzete, vagy kvázi szolgákról lehet szó? A plébánia csoportjától függetlenül, attól három házas, családos emberrel elválasztva írták össze Miklós papot, és a Nagy utca mahalle elején János papot, akinek szomszédai – a defterben legalábbis – Varga György és Csütörtök Antal voltak. 1578-ban már nincs Nagy utca, Nefs-i Segedin összeírása a szent dzsámi mahalléjával kezdődik, itt van a dizdár, illetve a dzsámi személyzete (imám, müezzín) is. A dzsámiról Evlia Cselebi is megemlékezik, megjegyezve, hogy „*a külső vár dzsámija nem olyan díszes, mint a belső*”.

11.3.2. Régészeti kutatások

Amikor Ipolyi Arnold 1861-ben Szegeden járt, a Szent Demeter–templomon középkori részleteket látott, ezért Molnár Pál városi főmérnököt – aki őt Szegeden kalauzolta – a templom alaposabb vizsgálatára biztatta. Molnár először a fennálló templom felmérését készítette el, majd egy 1740-es térrajz alapján – mely a barokk homlokzat elé hosszan kinyúló alapfalakat ábrázolt – a középkori templom rekonstrukcióját is megkísérelte. Rajzát később Dudás Gyula közölte az *Archaeológiai Értesítőben*. A már Molnár által is említett támpillérek mellett a DK-i falon két befalazott ablakot talált, megállapítva, hogy a barokk templom hajója lényegében a középkorival azonos. Dudás felfigyelt a torony régiségére is „*a belső részek u. i. a régi nyolcz sarkos (octogonális) épületidomot mutatják, melyeken vakolat sem lévén, itt-ott még a régi ablakok nyomait is fel lehet ismerni*”. Megállapította, hogy a csak alaprajzában ismert épület egy csarnoktemplom volt.⁶⁰⁰ Dudás Gyula javasolta, hogy a templom lebontott részleteinek pontos korát a székesfehérvári és a kalocsai székesegyházhoz hasonlóan ásatásokkal tisztázzák. Ásatás azonban nem volt, csak ásás; 1896-ban a Templom–téren álló Mária–szobor helyére Köllő Miklós Szentháromság–szobrát állították, a talapzat gödrének kiásása során pedig két temetkezést találtak. Valószínű azonban, hogy további sírokhoz tartozó koponyák és vázcsontok is előkerültek.⁶⁰¹

A város vezetése az 1879-es Árvíz utáni újjáépítéssel párhuzamosan kezdte dédelgetni egy nagyszabású Fogadalmi–templom tervét. Több helyszín mellett szóltak érvek, az egyik ilyen a Templom–tér volt. 1902-ben Oltványi Pál javaslatára egy új bizottság revideálta az elképzelést és a Dugonics–teret ajánlotta az új templom helyszínéül, a városi mérnöki hivatal azonban 1905-ben

⁵⁹⁹ „András pap, János pap, Ferencs legény, István legény, András pap, Mihál pap, András pap, Gáspár pap, István legény, Petri pap, Balázs pap” VASS 1979, 37.

⁶⁰⁰ DUDÁS 1889, 240–241.

⁶⁰¹ A Szegedi Napló 1896. október 23-án Halálfej az udvarban címmel adott hírt arról, hogy egy ismeretlen személy egy kendőbe kötött koponyát dobott be a Tisza Lajos körút egyik házának udvarába. A szerző szerint a koponyát a Templom–téren találhatta az elkövető, „*amikor a szentháromság–szobor építése közben ott régi sisakra [valószínűleg nyomdahiába sírok helyett – T. I.] bukkantak*”.

megállapította, hogy a Szent Demeter-templomot „javítani nem lehet, csak restaurálni”. A történetíró Varga Ferenc – aki 1893-tól a templom plébánosa is volt – kijelentette; „az utolsó lehelletéig harcol az ellen, hogy a régi templom lebontassék”. Sajnos ez a küzdelem alig egy évig, az „apátplébános” 1906. december 5-én bekövetkező haláláig tartott, a Fogadalmi-templom építése helyszínéül a következő évben a Templom-teret választották. Az új templom területe részben tartalmazta a meglévő, barokk külsejű Szent Demeter-templomot. 1913-ban jutottak el az alapozás megkezdéséhez, ekkor elbontották a templom szentélyének egy részét, a rést pedig ideiglenes megoldásként deszkákkal zárták le. Az építkezés az alapkőletétel után alig egy hónappal kitört világháború, majd annak súlyos, Szegedet is érintő következményei miatt félbeszakadt. Glattfelder püspök tevékenysége nyomán azonban a munkálatok újra indultak, és 1924-ben annyira haladtak, hogy a templom előtti terasz kialakításához teljesen el kellett bontani Szeged ősi plébániatemplomát. A búcsúmisét 1924 szilveszterén tartották, majd az új év első napjaiban el is kezdték a templom bontását, mely több hónapon keresztül tartott. Előzőleg Móra Ferenc kérvényezte, hogy a múzeum felügyelhesse a munkálatokat, ennek jóváhagyása után pedig Cs. Sebestyén Károlyt küldte ki, aki első – rajzokkal és fotókkal illusztrált – beszámolóját már április végén megírta.⁶⁰²

A tetőzet bontásakor az egyik gerendafészekből két vászonzacskóban 100 ezüst és 430 rézpenz került elő, melyeket 1661 és 1772 között vertek a Habsburg-birodalom különböző tartományaiban – magyarországi pénz csak kisebb arányban volt köztük.⁶⁰³ Aligha feltételezhetjük, hogy a templom padlásán véletlenül felejtették ott az ácsok, szándékolt elrejtésről, egyfajta építési áldozatról lehet szó, amit az ezüstpénzek kerek száma, és azonos címlete (3 krajcár) valószínűsít. A tetőzet elbontása után a boltíveket robbantással semmisítették meg. Ugyanez a sors várt volna a templom tornyára is, azonban a viszonylagos magasság, illetve a templom-téri házak közelsége miatt itt a robbantást nem merték alkalmazni, így kézi erővel folytatódott a bontás.

Ez volt a torony szerencséje, így legalább volt esély építéstörténeti megfigyelésekre, és leletek megmentésére. Már a két legfelső (7–8.) emelet elbontásakor előkerültek pipák, illetve egy bokály „valami barna üledékkel”, melyek szintén a 18. századi toronytető sajátos építési áldozatai lehettek.⁶⁰⁴ Nagy mennyiségben tartalmazott ez a barokk periódus réti mészkövet, de a középkori templom egyszerűen faragott csatornakövei és néhány vízköpője is kikerült innen. A torony padlásra néző részén viszont a templomhajó tetőzetének lebontása után már egy „in situ” csúcsíves ikerablak vált láthatóvá. Hamarosan kiderült, hogy a négyszögletű barokk torony vakolata alatt két középkori, kváderfestéssel díszített emelet van. Ezek azonban még korábbiak; egy nyolcszögletű, ikerablakokkal áttört korábbi tornyot falaztak négyszögletessé. Ekkor már világosan látszott, – ami Dudás Gyula

---

⁶⁰² CS. SEBESTYÉN 1925, 61.

⁶⁰³ BANNER 1925b

⁶⁰⁴ CS. SEBESTYÉN 1925, 64.

munkájából egyébként is sejthető volt, – hogy a torony komoly épített örökség, melyet meg kell tartani. Legfelső szintjét sajnos így is elbontották (110. kép).

Cs. Sebestyén a templomon négy építési periódust különített el, ebből három esett a középkorra. A román kor és a gótika közötti „átmeneti” stílusban épült templomnak egyenes szentélyzáródása volt, ezt egy gótikus bővítéssel a kétszeresére növelték, és sokszög formával zárták le. Az új szentély oltárának tört téglás alapozása is előkerült, benne egy téglalap alakú üreggel, melyet a kutató sírként értelmezett. Majd az apszist elbontották és megnövelt méretekké újjáépítették egy poligonális szentélykörüljárós csarnoktemplommá bővítve azt. Ebben az állapotában maradt a török hódoltság idején, majd a végét elbontották egy kereszthajóval és egy félköríves szentéllyel bővítve azt utolsó állapotára. A két gótikus átépítést a tornyon is meg lehetett figyelni. A 13. századi nyolcszögletű toronyszakaszt eltüntető külső és belső ráfalazás tégláinak méretei (6 x 14 x 30 cm) ugyanis különböztek a gótikus templomhajó falával kötésben lévő, gótikus ablakokat is tartalmazó 6. emelet tégláinak méreteitől (8 x 18 x 33 cm).⁶⁰⁵ A kutató a bontás alatt álló templom sarkán is feltételezett egy tornyot a szimmetria, illetve a vastagabb falak miatt.⁶⁰⁶ A műemlékké nyilvánítással sikerült megmenteni a tornyot, melyet Cs. Sebestyén a 13. századra, az „átmeneti stílus” korára keltezett, kezdetleges megoldásokkal kialakított gótikus formái alapján. „*A lebontott harmadik ablaksor visszaállítható*” – figyelmeztette a döntéshozókat a kutató, aki egy gyeptükrben, örökzöld kúszónövényekkel futtatva javasolta bemutatni az Árpád-kori tornyot, melynek építését a IV. Béla által telepített szegedi hospeseknek tulajdonította.⁶⁰⁷

A torony környékén 1926 decemberében ásatást végezhetett, talált is falakat, de a rossz idő, és költséghiány miatt abba kellett hagynia a kutatásokat. A következő év tavaszán megindult az új templom előtti terasz kialakítása, melyhez fel kellett bontani és betölteni a Szent Demeter templom még földben lévő kriptáját. A munka lehetőséget adott a régészeti kutatásra is, bár Cs. Sebestyén finom utalása szerint „*nem egészen úgy folyt, ahogy régészeti szempontok kívánták volna*”.⁶⁰⁸ Ennek ellenére kiderült, hogy a korai templomok hajói nem a toronytól ÉK-re, hanem DNy-ra húzódtak, a középkori torony pedig a 13–14. században nem az akkori templom homlokzatán, hanem annak szentélye mellett állt. A templomnak nem négy, hanem öt építési periódusa volt, ugyanis a torony keleti oldalán talált egyenes szentélyzáródású szentély korábban épült, mint a később hozzáépített támpillérek, utóbbiak viszont egyidősek a négyszögletesre falazott, saroktámpilléres késő gótikus toronnyal. A szentély és a nyolcszögletű torony azonban téglaméreteik különbözősége okán nem lehetett egykorú, ezért feltételezte, hogy a nyolcszögletű torony két alsó, négyszögletű szintje egy még korábbi torony maradványa. Ezt, és a vele vélhetően összetartozó, támpillérek nélküli – tehát

⁶⁰⁵ CS. SEBESTYÉN 1925, 66–68.

⁶⁰⁶ CS. SEBESTYÉN 1925, 71.

⁶⁰⁷ CS. SEBESTYÉN 1925, 72–73.

⁶⁰⁸ CS. SEBESTYÉN 1927, 188.

síkmennyezetes – apszist így a 12–13. század fordulójára keltezte.⁶⁰⁹ Az egyenes szentélyzáródás okát a szegediek által tágabb környezetükben látott ciszter templomok (Cikádor, Egres, Pétervárad) hatásában látja.⁶¹⁰ A másik torony időleges létezése is igazolást nyert; az ÉK-i falszakaszán egy csúcsíves ablakot talált, mely a késő gótikus szentélybe nézett, és ezért be is falazták. Az ablak építése idején ez a falszakasz a szabadba nézett.

Az egyenes záródású szentélyhez tartoztak azok az alap- illetve felmenő falak, amelyek a Templom-térre nyúltak. Ezek létezését a 18. századi források alapján sejteni lehetett, ekkor azonban régészeti bizonyítást is nyertek. Az egyenes záródású szentélyt meghosszabbították, és sokszög formára alakították. A szentély korát a 14. század végére, Zsigmond uralkodása idejére keltezte, akinek idején a Palánk kerítését és árkat építették. A hosszú apszis szerzetesrendi templom benyomását keltette Cs. Sebestyénben. „*Ha nem is tudjuk bebizonyítani, hogy szerzetes–templom volt, annyi kétségtelen, hogy szerzetes–templom módjára épült....Nem volna tehát lehetetlen az, hogy ez a mi harmadik templomunk volt a maránus franciskánusok egyháza.*” Meggyőződése volt, hogy mivel Bertrandon de la Brocquiere lovag a meglátogatott szegedi templomot szépnek találta, „*...nem lehetett az a szegény koldulóbarátok kolostortemploma, hanem csak a mi harmadik, talán Zsigmond király építtette Demeter–templomunk, amelyben abban az időben a mariánus–franciskánusok láthatták el a plébánia teendőit.*”⁶¹¹

A Szent Demeter templom külső képe az új szentélykörüljárós templom építésével változott meg alapvetően, a negyedik periódus épületegyüttese a korábbi templomból csak az Árpád-kori tornyot és a másik – gótikus – torony alsó részét tartalmazta. Az átépítést véleménye szerint az 1444. évi földrengés pusztítása indokolta.⁶¹² A negyedik templom hajóját befoglalták a barokk templom falába, ennek ellenére a megfaragott támpilléreken, és a részben befalazott csúcsíves ablakokon kívül egyetlen építészeti részletet sem talált. Egy másodlagos helyzetben lévő boltozati vállkövön kívül kőfaragvány sem került elő, csupán a templom párkányának már említett csatornakövei és vízköpői.⁶¹³ Cs. Sebestyén különösnek találta azt is, hogy a csarnoktemplom pillérialapozásainak nyomai sem kerültek elő, de ez számára magyarázható azzal, hogy a tartópillérek alapozásai az elbontott, Zsigmond-kori poligonális szentély alapfalain nyugodtak és a barokk építkezés földmunkái során ezeket nyom nélkül elbonthatták. A csarnoktemplom építési idejét a 15. század végére – de még Mátyás uralkodása idejére – tette. Ekkortájt – 1501-ben – épült a szegedi Lukács püspök kápolnája is, melynek déli alapfalát megtalálták 1926-ban, „*a többi nem lehetett feltárni, mert az utca új aszfalt*

---

⁶⁰⁹ CS. SEBESTYÉN 1927, 191–192.

⁶¹⁰ CS. SEBESTYÉN 1927, 193–194.

⁶¹¹ CS. SEBESTYÉN 1927, 196–197.

⁶¹² CS. SEBESTYÉN 1927, 197.

⁶¹³ CS. SEBESTYÉN 1927, 198–200.

burkolata alatt fekszenek.”⁶¹⁴

A barokk templom 1725 és 1751 között épült, utóbbi évszám a kapu zárókövén, illetve a homlokzat egyik szobrának hátulján is látható volt.⁶¹⁵ Az új homlokzat mögött megemelték a tornyot és korábbi szentélyfal–végződést elbontva pedig egy hosszabb, félköríves záródású szentélyt építettek, két oldalán egy–egy sekrestyével. A barokk templom kriptájában két építési periódust is azonosított, mivel a délkeleti oldal falának belső oldalán húzódó dongaboltozatos teret utólag három kisebb helyiségre szabdalták a barokk falpillérek alapozásai. Cs. Sebestyén mindkét periódust barokk korinak tartotta, az „első újjáépítés” időszakából származtatta a kripták fölött talált, 30 x 30 x 6 cm-es négyzetes téglából álló padlóreszletet, mely egy korábbi téglapadlóra volt rárakva.⁶¹⁶

1928-ban Cs. Sebestyénnek sikerült megkutatnia az áthelyezett Köllő–féle Szentháromság-szobor régi helyének környékét is, a kutatás során pedig egy szélesebb, illetve egy keskenyebb templomhajó részben elszedett alapfalait találta. A keskenyebb fal egy pontján „*egy téglából falazott letompított sarkú pillér maradványa került elő*”, mely lehetne a háromhajós templom egyik oszlopának alapozása is, azonban elhelyezkedése nem mutat szimmetriát a legközelebb eső támpillérrel.⁶¹⁷ Ugyanakkor rekonstrukciós rajza azt mutatja, hogy a szélesebb, háromhajós csarnoktemplom két oszlopsora a korábbi, keskeny hajó alapfalaira lehetett alapozva, még ha nem is maradt nyoma.⁶¹⁸

A homlokzati falon el lehetett különíteni a 13., illetve 14. századi templomhajók homlokzatait, melyek síkja néhány fokos szögben eltért egymástól, az eltérés pedig 60 centiméteres elcsúszást eredményezett a korábbi templom DNy-i sarkán. A szélesebb, háromhajós templomot a sokszögzáródású szentéllyel kapcsolta össze, töredékes falszakaszokkal kirajzolódó keskenyebb hajót – főként támpillérei miatt – az egyenes záródású szentély második periódusával hozta összefüggésbe.⁶¹⁹ A háromhajós templom DK-i sarkán megfigyelt teherhordó boltívet („G-nél a fal egy kétméteres szakaszon boltívre volt állítva”)⁶²⁰ 2009-ben Fogas Ottó szondázó feltárása megerősítette.⁶²¹ Utóbbi során az is egyértelműen kiderült, hogy „*helyenként akár 80–100 cm felmenő fallal is számolhatunk*”, mely körülmény eleve óvatossá kellett volna tegye a környéken földmunkával járó projektek tervezőit és megrendelőit, de főként az illetékes szakhatóság munkatársait.

Sajnos nem ez történt. 2014-ben kezdődött meg a szegedi Fogadalmi Templom környékének

⁶¹⁴ CS. SEBESTYÉN 1927, 201.

⁶¹⁵ CS. SEBESTYÉN 1927, 202.

⁶¹⁶ CS. SEBESTYÉN 1927, 205–206.

⁶¹⁷ CS. SEBESTYÉN 1931, 209.

⁶¹⁸ CS. SEBESTYÉN 1931, 207; 2, kép.

⁶¹⁹ CS. SEBESTYÉN 1931, 210.

⁶²⁰ CS. SEBESTYÉN 1931, 208.

⁶²¹ FOGAS 2008a.

átalakítása, melynek során egy látogatóközpontot alakítottak ki a templom előlépcsője alatt, a szabadtéri játékok régi öltözői helyén. A régészeti kutatómunka – az örökségvédelem döntése nyomán – a nem megelőző feltárásként, hanem régészeti felügyeletként a kivitelezéssel párhuzamosan folyt le. A munkát végző régészeknek kezdettől fogva alkalmazkodni kellett az építkezés ütemezéséhez, amely sokszor nem tette lehetővé a részletes megfigyeléseket és az alapos kutatást.⁶²² Július 5-én kerültek elő az első falmaradványok, melyek a csarnoktemplom északnyugati hajófalához, illetve a korábbi poligonális szentélyhez tartoztak, közöttük az előbbi belső oldalára épített barokk falpillér alapozásának négyzet alakú tömbje helyezkedett el, mely a középkori fal egyik külső támpillérét is megsértette. Az általuk körbezárt területen számos sír került elő (ezek a Temetkezések fejezetben szerepelnek). Novemberben újabb falmaradvány került elő a torony ÉNy-i oldalán, mely a lejjebb ismertetett Gyümölcsoltó Boldogasszony–kápolna falának maradványa lehetett. Egy másik alapozás a kivitelezési terület északi részén, a Szent Demeter–templom különböző korú falmaradványaitól jókora távolságra került elő. Az ÉK-i oldalán félköríves lezárást mutató építmény egy ismeretlen templomépület lehetett, ám ennek alaposabb vizsgálatára már nem volt idő. Az alaptest építési területre eső részét nyom nélkül elbontották, mely akkor is pótolhatatlan veszteség, ha a későbbiekben mód nyílt az utca alá nyúló részei kutatására (lásd Az ismeretlen kápolna c. fejezetet).⁶²³

11.3.3. Az építési periódusok keletkezése

A Szent Demeter–templom tornya tehát megmenekült a pusztulástól, bár egyesek a még a műemlékké nyilvánítás után is kardoskodtak lebontása mellett.⁶²⁴ Az ásatásokkal a templom építéstörténete is tisztázódni látszott (111. kép). A szegedi középkori templomokról később írt monográfiájában viszont a legkorábbi, egyenes szentélyzáródású templomot már nem a 12–13. század fordulójára, hanem a 11. század derekára – Orseolo Péter vagy I. András uralkodása idejére – keltezte. A módosítás oka, Dr. Ferenczi Sándor véleménye volt, aki szerint az első templomszentély téglái azok méretei alapján „*legkésőbb 1050 körül datálhatók*”. Úgy tűnt, hogy az egyenes szentélyzáródású templomok valóban előfordulnak ebben a korai időszakban, Cs. Sebestyén – a ciszter hatást elvetve – a tihanyi és pannonhalmi bencés templomokat jelölte meg, mint az első Szent Demeter–templom párhuzamait. Mivel a korábban feltételezett bizánci hatásnak az alaprajzon nyomát sem találta, úgy vélte Szent Demeter kultuszának szegedi megjelenése inkább Szent Gellérttel hozható összefüggésbe, akinek szülővárosában, Velencében ekkor már állt egy Szent Demeter–templom.⁶²⁵ A keletkezés utólagos módosításának Cs. Sebestyén által alkalmazott módszerét elvi és

⁶²² LAJKÓ 2015, 174.

⁶²³ LAJKÓ 2015, 175–176.

⁶²⁴ CS. SEBESTYÉN 1938, 44–45.

⁶²⁵ CS. SEBESTYÉN 1938, 36–37.

gyakorlati alapon Kozák Károly bírálta felül. Ő a Cs. Sebestyén által feltételezettnél egyébként is később épült (12. századi) tihanyi és a pannonhalmi templomszentélyeknél jobb párhuzamot talált a mórighidai és túróci premontrei templomok alaprajzában. Igaz, a Dömötör–torony falvarratai alapján nem zárta ki egy korábbi, félköríves szentélyzáródású templom létezését sem (112. kép).⁶²⁶

Egy objektív elemzés végén bátran kijelenthetjük, hogy Cs. Sebestyén Károly értelmezésébe jelentős hibák csúsztak. Ő is tudta, hogy a Szent Demeter–templom az ismert kezdetektől fogva a város kegyurasága alatt állt, ennek ellenére elképzelhetőnek tartotta itt a ferences pasztorációt, mintegy összerosva a szerzetesi és a plébániatemplomot. Ezen felül a templomokról írt könyvében megjelent alaprajzon nem ábrázolja az első templomperiódus hajóját, csupán annak szentélyét. Hasonló következtelenség figyelhető meg a negyedik periódus, a szentélykörüljárós csarnoktemplom keltezése esetében. „*A templom alaprajzából, a kibontott falak építészeti részleteiből, valamint a téglák méretéből és kötés módjából meg lehetett állapítani, hogy ez a negyedik templom a XV. század végén, Mátyás király uralkodásának utolsó idején épült, u. n. kései vagy hanyatló gót stílusban.*” Pár sorral lejjebb viszont megállapította, hogy a Gyümölcsoltó Boldogasszony–kápolna minden valószínűség szerint a korábbi háromhajós templom északnyugati falához épült hozzá, ennek tehát 1501-ben – a kápolna alapításakor – még feltétlenül állnia kellett.⁶²⁷ Ő viszont a megnagyobbított szentély építésével párhuzamosan a korábbi hármashajós templom teljes elbontásával számol (kivéve természetesen az északi tornyot).

Ezt az ellentmondást már a Magyar Mérnökben recenziót író Csemegi József is észrevette, ő volt az, aki a nagyszebeni plébániatemplom példájával igazolta, hogy egy szentélykörüljárós templom tornyának nem is kell feltétlenül a nyugati homlokzat mögött állnia.⁶²⁸ A Szőke Balázs által a közelmúltban készített látványrajzok már a szentély és a hajó együttes létezését mutatják. Ennek ellenére az ő rekonstrukcióját ismerő és felhasználó Lajkó Orsolya ásatási beszámolójában Cs. Sebestyén által cáfolt tévhitként tartotta számon a második és negyedik periódus egyidejű fennállását.⁶²⁹ Lajkó Orsolya utolsó – Löffler Zsuzsannával közös – munkájában a rekonstrukciós rajzra már rákerült az első periódus hajója.⁶³⁰

A 15–16. századi templom alaprajzi párhuzamait az általa kutató Szolnok későközépkori plébániatemploma kapcsán Kertész Róbert gyűjtötte össze. Méretarányos összesítő ábráján (113. kép) jól látható, hogy a hajó nélküli templom (5) mérete jóval kisebb nem csupán a már említett nagyszebeni (1) és pesti (2) plébániatemplomoknál, de a mezőváros Debrecen Szent András–

---

⁶²⁶ KOZÁK 1968,

⁶²⁷ CS. SEBESTYÉN 1927, 201.

⁶²⁸ CS. J. 1939.

⁶²⁹ LAJKÓ 2015, 174.

⁶³⁰ LAJKÓ–LÖFFLER 2019, 210, 3. tábla

templománál (4) is. Sőt, a szolnoki városi egyház (6) feltételezett alapterületét sem éri el.⁶³¹ A Cs. Sebestyén-féle periodizációban a 15. század második felére keltezett átépítés tehát nem templombővítést, hanem „templomszűkítést” jelentett volna a gyakorlatban, ezt pedig a későközépkori Szegeden aligha lehet okunk feltételezni. A hármass templomhajó épületének lebontására ezek szerint nem a 15. században került sor. Cs. Sebestyén többször hivatkozik az 1444-es földrengésre, mint a harmadik Szent Demeter templom pusztulásának okára. Ezt azonban korabeli forrás nem erősíti meg, viszont elég jól cáfolja a középkori templom tornya; az ikerablakokkal áttört, eredetileg mindössze 75 cm falvastagságú torony le kellett volna dőljön egy pusztító erejű középkori földrengésben, annál is inkább, mivel erre a szerkezetre a kései középkorban még legalább egy emeletet ráterheltek, mely a harangokat és a tetőzet súlyát is viselte. A nyolcszögletű tornyon azonban még komolyabb repedések sem látszanak, köpenyezve statikai problémák nélkül elbírta a barokk toronybővítést is.

A templom kriptáját Cs. Sebestyén barokk korinak tartotta, holott annak téglából rakott dongaboltozatát két helyen is áttörték a 18. századi támívek pillérialapozásaival, háromfelé vágva a korábban egységes teret. A kutató által elképzelt két barokk építési periódus közül az elsőnek a forrásokban semmi nyoma. A visszafoglalástól az 1720-as évekig az alapvető állagvédelmi munkákra sem került sor, az egyébként is raktárként szolgáló, sütőházakkal körülvett, tető nélküli templom belsejében ugyan ki, és miért akart volna temetkezni? Kriptája viszont a középkori templomnak is bizonyára volt, és a magam részéről inkább feltételezem a középkori kriptá újra hasznosítását, mint egy olyan építészeti koncepcióváltást, ami egy új kriptá néhány év(tized)en belüli beszűkítését eredményezi. Ennek megfelelően joggal feltételezhető, hogy a kriptá boltozata fölött nem az első barokk periódus padlója, hanem egy középkori téglapadló részlete maradt meg.

Mi történhetett a templom hármass osztású hajójával? Logikai úton arra juthatunk, hogy a hódoltság alatt még megvolt és ez a rész inkább lehetett a törökök állami dzsámija, mint a keresztény oltárral, illetve kriptával, illetve számtalan azon kívüli temetkezéssel muszlim vallási értelmezésben „fertőzött” oltárkörüljárós szentély épülete. Nem mellékesen az utóbbi délkeletre néző hajófala barokk pillérekkel tagoltan, de fönmaradt az 1925-ös bontásig, Cs. Sebestyén mégsem találta nyomát mihrabnak, pedig ha ezt az épületrészt használják e célra, akkor annak ezen a falszakaszon befalazva ott kellett volna lennie. Az oszlopsorokkal tagolt templomhajó tehát dzsámi volt, és talán ez is közrejátszott abban, hogy a török kiűzése után nem sokkal le is bontották ezt a részt, ezért maradhettek az alapfalak a felszínen, miként azt Molnár Pál rajza is megörökíti.

11.3.4. A „Dömötör-torony”

---

⁶³¹ KERTÉSZ 2021, 249.

A Dömötör–torony legfelső három emeletét csak Cs. Sebestyén leírásából ismerjük. A legfelső – nyolcadik – teljesen barokk külsejű volt. Négy falfelületének közepén egy-egy nagy, félköríves lezárású ablak volt, fölöttük az óra számlapjainak kialakított kerek felülettel, melyet a vízvető párkány vett körbe. Ezen a szinten voltak elhelyezve a barokk templom harangjai. A fal téglá és kő, főleg réti mészkö, de itt voltak „*a középkori templom főpárkány csatornakövei és néhány vízköpője is*”. A hetedik szintén „barokkstylű” emelet volt, ablakok nélkül. A hatodik emelet jóval nagyobb (8x18x33 cm-es) téglákból állt, mint a fölötte lévő barokk szint. A padlásra néző oldalának ablaka sértetlenül megmaradt, a bontás során kiderült, hogy mind a négy oldalán volt egy-egy ikerablaka, de ebből kettőt teljesen befalaztak, egyet pedig – az új homlokzatra esőt – beszűkítettek a 18. században. A 43 cm széles, 228 cm magas, félkörívben végződő ablakokat egy 40 cm széles pillér választotta el egymástól. Az ikerablaknak téglákból kialakított lépcsős profilú keretelése volt, mely fölül csúcsívben végződött.⁶³² Ezek az ikerablakok két emelet magasságban láthatók Marsigli rajzán, fölöttük azzal a kis kerek ablakkal, melyet Cs. Sebestyén ugyan nem említ, de a bontáskor készült fotón is ott láthatjuk. Aligha valószínű hát, hogy ez az első barokk szint világítóablaka lett volna, hanem még a későközépkorban kialakították. Talán volt még egy emelet a késő középkorban, melyet a 18. században részben vagy teljesen visszabontottak – ez már nem fog kiderülni.

Amit vizsgálni tudunk a jelenleg is álló maradvány, mely egy négyzetes alaprajzú alsó részből, és egy nyolcszög alaprajzú felső részből áll. A torony alsó, négyzetes alaprajzú része ma kb. 11, 5 m magas, belső mérete 4x4,5 m, falvastagsága 1,26 és 1,53 m között változik. Az építmény két szintet foglal magában. Bár eredeti bejáratának nyomai nem kerültek elő, a lábazat alapján a torony külső és belső járósíntje jelentősen – több mint két méterrel – lejjebb volt. Korát Cs. Sebestyén a 11. és 13. század közé tette, szerinte korábban épült, mint a fölötte lévő rész.⁶³³ Utóbbi ugyanis más méretű téglákból készült, mint a négyszögletű alsó toronyszakasz. Három szintje együtt 7,1 m magas, az emeletek azonos koncepció szerint, de eltérő részletmegoldásokkal készültek. Mindhárom szint mindegyik oldalán hosszú, keskeny ikerablakok vannak, szintenként 16 – tehát összesen 48 – ablak látható. Ennek a periódusnak a falvastagsága 75 cm, a fal 25–30 cm vastagságban kívül–belül köpenyezve volt. A belső falköpeny igen hevenyészetten készült szabálytalan téglasorokkal, illetve kötéssel. Az első szinten hosszában élére állított téglákból kialakított, félköríves lezárású ablakokat láthatunk, melyeket széles pillér választ el egymástól. A pillér közepén idomtéglaiból kialakított féloszlop fut végig gerincként. Az ablakok körül fél téglá mélységben kialakított csúcsíves keretek láthatók. A két keret közepén a féloszlopban fut össze. A nyolcszög sarkain lapjára rakott téglákból kialakított „armírozás” látható. Az ablak–keretelés csúcsívei felett még egy téglasor van, a következő

---

⁶³² CS. SEBESTYÉN 1938, 59–60.

⁶³³ CS. SEBESTYÉN 1938, 39–40.

sorban pedig bal oldalukkal kb. 30 fokkal befelé rakott téglák láthatók, melyek végződése fűrészfogas díszítést adnak ki. Egy újabb sor téglát raktak, e fölött kezdődtek a következő szint ablakai. Ezek hasonló, csúcsíves keretelésű keskeny ikerablakok, csak hogy itt az ablakok végződése is csúcsíves, Ezeket a legegyszerűbben, két hosszában hegyesszögben egymásnak billentett téglából alakították ki, Az idomtéglaiból kialakított faloszlop is hiányzik, az ablakok közti pillér azonban azonos szélességű, így az ablaknyílások egymás fölé esnek. A csúcsíves ablakok fölött már az újjáépített harmadik szint kezdődik, 1925-ben idáig rombolták le a tornyot. Az ablakok az első szinthez hasonlóan félköríves lezárásúak, köztük viszont itt is idomtégla nélküli sima pillér volt. A csúcsíves keretelések azonban középen nem lefelé egymásba tartanak, hanem az ablakok fölött fölfelé indulva a pillér fölött egy külön íves csúcsban futottak össze. A csúcsok fölött három sor téglá van, ezek fölött egy újabb fűrészfogas párkány látható. E fölött alakították ki az új tetőt.

A meghagyott „csónkatorony” új földszintjét Klebelsberg Kuno keresztelőkápolnaként álmodta meg, meg is vásárolt egy keresztelőkutat, megrendelte a boltozást és a freskókat is. A délnyugati oldalán egy új bejáratot nyitottak, az ajtónyílás fölött a helyezték el a Kőbárányt, a faragvány téglából épített félköríves keretelésébe pedig azonos ívelésű sakktáblamintás kőfaragványokat építettek be. Belsejének közepébe kellő alapozással keresztelőmedencét létesítettek, a levakolt téglafalakat a Hősök Kapuját kifestő Aba–Novák Vilmos freskói díszítették. Az új bejáratra Rerrich Béla egy kovácsoltvas kaput tervezett; „Az Élet kapuja” egyszerre volt utalás a keresztségre és Herczeg Ferenc azonos című – a húszas években rendkívül népszerű regényére. 1272-es évszáma előtt már Cs. Sebestyén is értetlenül állt, hiszen az semmilyen ismert összefüggésben nem áll Szeged történetével.⁶³⁴

„Még a torony felfedezése idején 1925-ben azt állítottam, hogy a mi tornyunkhoz hasonló építmény Franciaországban, Toulouse város környékén található. Ez az állításom mely inkább sejtésen mint pontos kutatáson alapult, néhány év múlva meglepő megerősítést nyert.” Cs. Sebestyén magától a kultuszminisztertől, Klebelsberg Kuno gróftól, Szeged országgyűlési képviselőjétől kapott szakirodalmat, mely Langedouc tartomány hasonló templomait is tartalmazta.⁶³⁵ A legfontosabb párhuzamok Toulouse városában található; a Saint Sernin bazilika és a jakobinus (a középkorban domonkos) kolostortemplom (114. kép) Az ágostonos kanonokok által által a 11. század második felében építeni kezdett templom nagyobb része a 12. századból való.⁶³⁶ Tornyanak alsó három

⁶³⁴ A torony északnyugati oldalában helyezték el a Nemzeti Megújulás emlékművét, mely közadakozásból készült, és Horthy 1919-es szegedi eskütételének, a „nemzeti hadsereg” születésének állított emléket. A fehérmárvány keret Foerk Ernő, a benne elhelyezett bronz féldombormű Foerk Ernő és Zala György alkotása volt. Az emlékmű avatására a Dóm felszentelése napján, 1930. október 23-án került sor. Az alkotást a második világháború után bedeszélték, majd később eltávolították helyéről, létezésére csak a középkori falban látható íves vonal, és az egykori dombormű közepe helyén egy kis gúla formájú vakablak utal. HORVÁTH 2021, 42–47.

⁶³⁵ CS. SEBESTYÉN 1938, 47.

⁶³⁶ MAROSI 1972, 114–116.

emelete félköríves lezárású, a kiegészítés két emeletén pedig csúcsíves ablakok láthatók. Egyetérthetünk Cs. Sebestyénnel abban, hogy „*a mi tornyunk és a francia tornyok között feltétlen rokonság áll fenn*” és az is nyilvánvaló, hogy nem a szegedi tornyot vitték el Toulouse-ba. Négyzetes alapon nyolcszögletes torony van bőven a középkori Magyarország területén, ám olyan, amelyen hasonló ikerablakok tucatjai lennének, egy sincs. Ráadásul a félköríves és csúcsíves lezárású ablakok egyszerre megtalálhatók az itteni előképen. Állíthatjuk, hogy aki a szegedit tervezte, az látta a toulouse-i tornyokat, és valami hasonlót akart alkotni, azonban az első nyolcszögletű szint felett már változott a koncepció; nem látható armírozás, és nincs idomtégglából kirakott faloszlop – melynek francia előképei faragott kőből készültek szabályos oszlopfőkkel – sőt a fűrészfogas párkányt is mellőzték a következő két emelet között. Ma ugyan látható ilyen a második szint fölött is, de ez már a 20 századi rekonstrukció során született. „*Az újjáépítés nem a legjobban sikerült*” – véleményezte a munkát Cs. Sebestyén, aki szerint az az ő hosszabb vidéki tartózkodása idején, és egy leegyszerűsítő vázlat alapján történt. A harmadik szint feletti fűrészfogas párkányt lejjebb hozták a 4. téglasorra, bár a pontos felmérés szerint ez valójában a 10. téglasor volt. Nem világos, hogy mi okozta a koncepció változásait, de az emeletek kisebb eltérései azt sugallják, hogy a nyolcszögletű torony felső kétharmadában mintha egyfajta „útkeresés” zajlott volna. A harmadik emelet építői visszatértek a félköríves lezárású ablakformához, de a két keretelést egy közös csúcsívben hozták össze, ahelyett, hogy az ablakokat elválasztó pillér faloszlopára vezették volna le őket – faloszlop egyébként sem látható a másik kettőnél szemmel láthatóan keskenyebb pilléren. Természetesen nem zárható ki az sem, hogy a keretelés tervezett módosításáról van, és az sem véletlen, hogy a egymáshoz az előző két szint ablakaihoz képest közelebb eső ablakok megtörik a függőlegesen kialakult rendet. Én azonban úgy vélem, hogy nem szándékolt változtatásokról, hanem hibákról van szó; a kivitelezés során több ponton eltértek az eredeti tervtől. Mellőzték az első ablaksor után az idomtégglák használatát is.

Cs. Sebestyén Károly az általa rekonstruált gótikus szegedi várat a vázlatfüzetéről ismert Villard de Honnecourt magyarországi működésével hozta összefüggésbe.⁶³⁷ Ez ugyan aligha igazolható, de valószínű, hogy a szegedi torony tervezője látta a mintaadó tornyokat. Nem feltétlenül volt francia ciszter szerzetes, mint Cs. Sebestyén vélte, a Sant Sernin ugyanis az első klasszikus zarándoktemplomok egyike, nem csupán cél, de állomás is a Közép–Európából Compostellába vezető zarándokúton. Ezen pedig magyarok is szép számmal jártak, nem csupán szerzetesek, de világi személyek; nemesek, polgárok és kézművesek is.

Az írott források és a régészeti adatok alapján több mint valószínű, hogy a hosszú, egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom a tatárjárást követő években épült a neki kijelölt helyre, korábbi templom létezésének nincs jele. A Szent Demeter templom helyét nem determinálta sem magaslat,

---

⁶³⁷ cs. SEBESTYÉN 1928, 287.

sem központi elhelyezkedés – a feltöltés előtti szintvonalas felmérés azt mutatja, hogy a központi plató peremén helyezkedett el. A plébániatemplom azért épült oda, mert a tervezett városban belül ott volt kijelölt helye, az adott területen semmiféle szakrális előzménye nem volt. Véleményem szerint ez a magyarázata annak, hogy miért nem került elő a területen 13. századinál korábbi egyház maradványa. A torony az első templomperiódusnál nem sokkal később épülhetett. Annak ellenére, hogy a négyzetes alaprajzú alsó, és a nyolcszögletű felső rész téglaméretei eltérőek, nem zárható ki, hogy az egész egyetlen terv szerint épült. A „terminus ante quem”-et a Saint Sernin tornya befejezésének ideje jelentheti, eszerint a szegedi tornyot az 1270-es években, vagy kevéssel ez után építhették. Persze az is lehet, hogy már a torony korábban elkészült alsó három emelete is hatással lehetett az európai építészetre, és az sem zárható ki teljesen, hogy a második szint csúcsívei (amik tulajdonképpen Toulouseban és Szegeden is háromszögek) lokális innováció eredményei. Ezért csak annyi biztos, amennyit már Cs. Sebestyén megállapíthatott; a torony a 13. század második, vagy a 14. első felében épült.

11.3.5. A Gyümölcsoltó Boldogasszony–kápolna

1501. május 29-én kelt az az alapító okirat, melyben a szegedi származású Lukács zágrábi püspök egy kápolna alapításáról intézkedik a Szent Demeter plébániatemplom mellett, melyet Gyümölcsoltó Boldogasszony (anuntiatio Mariae) tiszteletére kívánt szenteltetni. A pünkösdi vigíliáján rögzített alapító okirat a kápolnát a Szent Demeter–templom mindenkorai plébánosára bízta, aki köteles az eddigi öt mellé két új káplánt fogadni. A kápolnában egy nagyobb és egy kisebb oltár volt, ezekhez a püspök egy–egy kelyhet, illetve misekönyvet, illetve két–két oltárterítőt adományozott, továbbá réz gyertyatartót mindkét oltárhoz. A kápolna 5 miseruhát és 7 szőnyeget is kapott. Naponta miséztek benne, idejüket a plébános köteles volt a nagyharanggal hírül adni. A kápolnában temetkezni is lehetett, azonban egy plébános csupán három temetkezést engedélyezhet, abból egyet köteles fenntartani a kápolna oltárainak igazgatója számára. A korlátozás okát az alapító okirat világosan megjelöli: „nehogy a kápolna a temetkezések sokasága által csúfságot szenvedjen”. A temetések bevételét a plébános köteles külön kezelni, és szükség esetén a kápolna renoválására fordítani. A fenntartás költségeire egy Erchee-n lévő malmot és egy (másik?) malomhelyet, az 56-os számú ménesben lévő lovakat és egy Kamanc szőlőhegyén fekvő Kutyás nevű szőlőt, egy mészárszék mesteremberekkel és 40 forinttal, valamint külön 100 forintot tett le alaptőkeként. Előírta, hogy a kápolna miséinek könyörgésében a kor szokása szerint emlékezzenek az alapítókról (róla, illetve családtagjairól), és hogy a bizonyosabb fennmaradás érdekében az okmány szövegét másolják be

„Szeged könyvébe” is.⁶³⁸ A sors különös fintora, hogy míg az alapító okirat a város titkos levéltárában túlélte az évszázadok viszontagságait, „Szeged könyve” megsemmisült.

Szegedi Lukács a város egyik polgárcsaládjának leszármazottja volt, az 1480-as években többféle államigazgatási hivatalt is betöltött; registrator, majd sóhivatalnok és kincstartó, később boszniai, illetve zágrábi püspök.⁶³⁹ 1510-ben halt meg Zágrábban, magyarországi vörösmárványból faragott síremléke – melynek a 2020-as földrengés után újabb darabjait találták meg – egyike a legszebb reneszánsz sírköveknek, sírverse pedig egy művelt, humanista főpap benyomását kelti. A püspököt Borovszky Samu Baratin Lukács néven azonosította. 1494. május 6-án a római Szentlélek–Társulatba egy szegedi család iratkozott be; „*Gregorius Baratin de Segadino laicus Bachensis diocesis et Elena uxor sua ac Joanes filius suus et filia Katherina*” Borovszky a Reizner által akkor frissen publikált szegedi tizedjegyzékben észrevette, hogy a Szent Demeter utcában 1522-ben ott lakott Johannes Barathyn, aki Kamancon volt szőlőbirtokos⁶⁴⁰, ott, ahol a Lukács püspök által a kápolna fenntartására adományozott Kutvás nevű birtok feküdt. Ez alapján bizonyosnak látta, hogy Lukács püspök családi ingatlanrészét, vélhetően atyai örökségét fordította a kápolna alapítására.⁶⁴¹ Az igazság az, hogy a püspök „Luca de Zegeđ” formában írta le saját nevét, a Baratint soha nem használta. Kubinyi András kételkedett is az azonosításban, ám érdemben nem sikerült cáfolnia Borovszky teóriáját.⁶⁴²

A kápolna túlélte a török hódoltságot, ábrázolását például ott láthatjuk Durchlasser 1751-es térképén a Szent Demeter–templom (a térképen T-vel jelölve) délnyugati sarkához ragasztva. Szentélye sokszögzáródásúként van ábrázolva. Az 1761-ben készült térképen kis méretű félköríves szentély sejlik fel, Wettstein von Westersheim térképén viszont csak egyszerű téglalap. Igaz, ez már a barokk bővítés utáni állapotot mutatja, amikor talán már megkezdődött a kápolna pusztulása. Illyés Ágoston rajzán már nem szerepel, ezért az 1820-as évek előtt – talán még a 18. század végén – teljesen lebontották. Cs. Sebestyén Károly 1928-ban megtalálni vélte egy falcsonkját. „*A torony sarkától számítva 8,40 m távolságban csatlakozott ehhez a falhoz az északi oldalán, derékszögben álló 1,65 m széles és kb. két és fél m hosszú másik régi fal, amelynek a téglái azonban nem voltak a főfalba bekötve (C). Olyan volt ez, mint valamely támpillérnek az alapja. Sajnos ebben az irányban nem folytathattak az ásatást, mert ott kezdődött az utca új aszfaltburkolata, amelyet nem lehetett megbolygatni.*”⁶⁴³ 2014-ben a toronytól nyugatra került elő egy 95 cm széles fal elfaragott, mállékony csonkja került, mely mindössze 80 cm hosszú volt. A feltáró Lajkó Orsolya ezt a faldarabot a kápolna északi

⁶³⁸ REIZNER 1899–1900, IV, 90–92.

⁶³⁹ KUBINYI 1957, 31.

⁶⁴⁰ REIZNER 1899–1900, IV, 115.

⁶⁴¹ BOROVSZKY 1900, 833–834.

⁶⁴² KUBINYI 1957, 41, 96. jegyzet

⁶⁴³ CS. SEBESTYÉN 1931, 205–206.

falszakasza részleteként azonosította. Sajnos az ásatási beszámolóból nem derül ki pontosan, hogy mi történhetett a kivitelezési területre eső poligonális záródású szentélyel, maradt-e nyoma legalább faltörmelék formájában. Persze az is kérdés; volt-e egyáltalán lehetősége ennek helyén kutatni a régészeknek? A megtalált részlet az északnyugati falból maradt meg, érdekessége, bár a rajzon úgy látszik, mintha a kivitelezési területen kívül esne.

11.3.6. Az ismeretlen kápolna

A 2014 novemberében előkerült félköríves épület alapfalának teteje a jelenlegi járdaszinttől 2,2–2,3 m mélységben jelentkezett, de a délkeleti hosszanti oldal falát nagyrészt elpusztították a 60-as évek építkezései. A kőtömbökből álló alapozás vastagsága 1,50–1,65 m volt, felmenő falrészlet nem került elő. Az építmény belsejében 1,5 m vastag rétegben elterített embercsontok kerültek elő, melyek sok esetben zöldes színűek voltak, mintha rézzel, vagy réztartalmú ötvözzel érintkeztek volna.⁶⁴⁴

„*A megmaradt falakat műszaki, statikai okokra hivatkozva elbontották.*” Ekként fogalmazta meg az azóta elhunyt ásatásvezető a maradványok elpusztításának száraz tényét.⁶⁴⁵ Az örökségvédelmet legyőzte a fontos politikai kapcsolatokkal rendelkező beruházó, melynek képviselője, Kozma Gábor, a Gál Ferenc Egyetem akkori rektora éppen a régészekkel kapcsolatban lebegtette meg a politikai motiváció lehetőségét.⁶⁴⁶ A régész–műemlékes szakmában természetesen híre ment a maradványok megsemmisítésének, egy országos hírportál érdeklődött is az ügy részletei iránt, de a múzeum részéről nem éltek a nyilvános megszólalás lehetőségével, miközben az egyházmegye akkori főépítésze a Szent Demeter–templom feltárt, és a látogatóközpontban valóban bemutatott falai előtt demonstrálta, hogy az építkezés során semmilyen falat nem bontottak el.

Lajkó Orsolya azonban betegen sem adta fel az épület kutatásának ügyét. 2017. október 2. és 27. között tervásatás keretében került sor az időközben megépült látogatóközpont területéről „kilógó” falmaradványok kutatására. A körülmények most sem voltak túl szerencsések; a keleti oldalon az új épület támfalát tartó, a földbe „lőtt” betonvasak, nyugati oldalon fák és közművek határolták be a kutatható területet, amely mindössze 59 m² volt. Előkerült az épület hajója, a csaknem teljes nyugati homlokzattal, nem csupán az alapozás, de az öntött falmagra illesztett nagy méretű kőlapokból álló felmenő fal részlete is. Az épület külső hossza 11 m, külső szélessége pedig 6,5 m volt (116. kép). Belsejében – teljes szélességben – embercsontokból álló rétegeket találtak a feltárók, összesen négyet, melyek közül kettőt törött tetőcserepekkel választottak el egymástól. A felső rétegben voltak a

⁶⁴⁴ A jelenség számos csöves csontnál a szivacsos állományban is látható volt – miként azt a területen tett látogatás során magam is tapasztalhattam.

⁶⁴⁵ LAJKÓ 2015, 176.

⁶⁴⁶ Ezt a helyi online hírportál felületén megjelent feltételezést magam voltam kénytelen hozzászólásban visszautasítani mivel a gyanú által érintett Móra Ferenc Múzeum illetékesei nem tartották szükségesnek ezt megtenni.

koponyák és hosszúcsontok, lefelé pedig egyre kisebb darabokból álltak a csontrétegek. A nyugati homlokzat előtt in situ temetkezések kisebb-nagyobb részletei is előkerültek, de a tíz sír egyike sem tartalmazott mellékletet. A sírok tájolása a nyugati homlokzathoz igazodott (ÉNy–DK) koporsó nyoma nem volt megfigyelhető. A felfakadó talajvíz három méter alatt már nem tette lehetővé a feltárást, a keskeny szelvény miatt a templom belső szélessége is csak a metszetfalba történő bebontás útján vált mérhetővé.⁶⁴⁷

Mivel a csontvázak és a falak kivételével értékelhető lelet nem került elő a kápolna korát a feltárók csak találgatni tudták. Felhívják azonban arra a figyelmet, hogy az ismert szegedi templomok téglából, illetve téglatörmeléből épültek, a kő felhasználása – főként szabályos formájú lapokból álló falburkolatként – merőben idegen attól, amit jelenleg Szeged és környéke templomépítészetéről tudunk. A szokatlan anyag, illetve építési technika, a félköríves szentélyformával együtt koraiságot, az Árpád–korra történő keltezhetőséget sejtet. Rétegtanilag megerősíteni látszanak ezt a Dömötör–torony alapozásánál mélyebben fekvő felmenő falcsonkok is.⁶⁴⁸ A kápolna előtti sírok tájolása megegyezik a Szent Demeter–templom Zsigmond–kori templom szentélye mellett 2014-ben talált sírok tájolásával, mely feltételezhetővé teszi, hogy nem egy későközépkori Bár sem írott forrás, sem ábrázolás nem említi, a hasonló falszerkezettel épített zirci 11. és kánai 12. századi párhuzamok alapján lehetséges, hogy Szeged első plébániatemploma került elő – tegyük hozzá; meglehetősen méltatlan körülmények között. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a Csongrád megyében feltárt templomok közül ez a kisebbek közé tartozna, és talán az sem mellékes, hogy a 11–12. században a félköríves szentély helyett a patkóíves forma az elterjedtebb – ahogy az a feltárók által összeállított táblázatban is látható.⁶⁴⁹

Ha építési módjában rendhagyó is az épület, méretével aligha tükröz központi jellegű települést; a 11–12. századi szeri plébániatemplom is nagyobb, holott Szeged ebben a korban már főesperesi székhely volt. Az ellentmondás talán úgy oldható fel, hogy nem ez az épület volt a korabeli város egyetlen plébániatemploma. Mindenesetre a kváderköves falazási technika a tatárjárás után már csak kivételes esetben fordul elő. A templom tehát valószínűleg Árpád–kori építésű, és minden bizonnyal a későbbi plébániatemplom építése után kápolnaként használták. Mivel a másodlagosan behordott csontrétegek között 17–18. századi kerámiák és tetőcserepek töredékei kerültek elő, a feltárók azt feltételezik, hogy a barokk templom építésével, tereprendezésével egyidejűleg került az egyidejűleg négy rétegben elhelyezett csontdepó az akkorra már nagyrészt elbontott Árpád–kori templom falai közé.⁶⁵⁰

---

⁶⁴⁷ LAJKÓ–LÖFFLER 2017, 107–108.

⁶⁴⁸ LAJKÓ–LÖFFLER 2017, 109.

⁶⁴⁹ LAJKÓ–LÖFFLER 2017, 110.

⁶⁵⁰ LAJKÓ–LÖFFLER 2017, 111–113.

11.3.7. Temetkezések

Cs. Sebestyén Károlynak a feltárt falakról készült alaprajzán (251. kép) a falban több helyen szögletes üregek látszanak, melyeket ő sírhelyekként értelmezett. Csakhogy az első templomhajó északi oldalán lévő, enyhén L alakú üregnél a fal eleve vastagabbnak látszik, vagyis úgy tűnik, hogy ezt az objektumot a fal építésével párhuzamosan alakították ki. Valószínűsíthetjük ezt ki a másik két téglalap formájú üregnél is, melyek az első templomhajó délkeleti sarka közelében láthatók, pontosan a fal tengelyében, a falmagban.

A poligonális záródású, Zsigmond–korinak tartott szentély oltáralapozása is előkerült, csupa törött téglából rakva. „*Még hozzá olyan oltáré, amely sírt rejtett*” – teszi hozzá Cs. Sebestyén, és alaprajzán látható is a szentély tengelyébe eső nagyobb, illetve benne egy kisebb téglalap. Feltételezhető, hogy a sírknában már nem találtak semmit, legfeljebb szórvány csontokat – beszámolójából többet nem tudunk meg az oltár alatti sírről. Az oltár alapozása a 2014. évi feltáráson is előkerült (117. kép), Lajkó Orsolya beszámolója azonban nem tér ki a csonka alapozás értelmezésére, és nem szerepel a templom rekonstrukciós rajzán sem. A fotók alapján úgy tűnik, a az oltáralapozás déli részét egyszerre bányászták el a poligonális végződésű szentély nyugati falával. Mivel Cs. Sebestyén rajzán az oltár és a szentélyfal alapozása egyaránt folyamatosnak látszik, a rombolásra a 20. század második felében került sor. Az oltáralapba ásott sír meglehetősen egyedi jelenség, és talán célszerűbb más magyarázatot találni a jelenségre. Nem tudjuk, Szent Demeter oltára tartalmazott-e ereklyét, ha igen, lehetett oszlopokon nyugvó koporsója, ez esetben pedig elképzelhető, hogy a téglalapozás az oszlopok alatti sávra szorítkozott. Az oltáralapozás megsemmisülésével sajnos elveszett annak a lehetősége, hogy további vizsgálatokkal tisztázni lehessen a kérdést.

Előkerültek viszont in situ sírok a barokk (részben későközépkori) templomfal és a poligonális szentély fala által közrefogott keskeny területen, illetve az említett falak mellett. A rátemetkezések egymást vágó sírgödrei miatt a feltárt 28 sír vázcsontjai 86 egyénhez tartoztak. A különböző mélységű, egymást gyakorta bolygató sírok tájolás szerint két csoportra oszlottak, a gótikus templom tengelyével megegyező irányú DNy–ÉK-i tájolású sírok mellett voltak ÉNy–DK-i tájolású sírok is, melyek közül hármat (12–14. sír) is vágott a szentélyfal alapozása, ezek a temetkezések mindenképpen a 14. század vége előtt kerülhettek földre.⁶⁵¹

Általános lehetett a koporsó használata, ezt a falenyomatok, és az előkerült 27 koporsószög bizonyítja, utóbbiak 1–3 darabszámban kerültek elő a sírokból, rendkívül szórt elhelyezkedésben.

---

⁶⁵¹ LAJKÓ 2015, 177–178.

Több sírban is látszottak a pártaviseletre utaló nyomok, kásagyöngyök, illetve apró, kerek bronzlemezek (illetve azok koponyán látható patinája). A pártaviselet a 13. századtól adatható, a Dóm téri pártákat a feltáró a 14–15. századi békés megyei temetőleletekkel állította párhuzamba. Gyűrűből három került elő, két ezüst és egy ólomgyűrű, utóbbi kopott fejrészét kereszt alakú, illetve a negyedekben haránt irányú bekarcolással díszítették. A két ezüstgyűrű – az egyik lemez- a másik huzalkarikás típus – a 23. sír női csontvázának jobb kezének középső vagy gyűrűsujján volt (a kéz csontjai hiányosak voltak), az előbbi fejét madár, stilizált fa, illetve félhold díszíti, a huzalkarikára forrasztott kerek lapon pedig görögkereszt vésete látható. A tárgytipusok a 13. és a 15. század közé keltezhetők. A 8. sírből került elő a temetőrészlet egyetlen fülesgombja, a bronzból öntött tárgy alsó felét geometrikus mintába rendezett granuláció díszíti. Párizsi kapcsokból összesen nyolcat találtak a feltárók, két sírban egyet, kettőben pedig kettőt, illetve négyet. Az 1. sír bolygatott vázcsontjai között egy elliptikus bronzcsat került elő, a 20. sír jobb medencelapátján pedig egy téglalap alakú vascsat feküdt.⁶⁵²

11.4. A konventuális ferences templom és kolostor

11.4.1. Források

A Szeged első ferences kolostorára vonatkozó adatokat Karácsonyi János, illetve Juhász Kálmán gyűjtötte össze. Az alapításra vonatkozóan 16–17. századi szerzőknél bukkan fel az 1301-es, illetve 1305-ös alapítás hagyománya, ezek azonban szerinte bizonytalan adatok.⁶⁵³ Az első közvetett utalást az az 1310-ben kelt oklevél tartalmazza, mely Dionysius szegedi lectort említi – az adatot Nagy Zoltán említi, sajnos hivatkozás nélkül.⁶⁵⁴ 1316-ban már biztosan állt, a rendi összeírás szerint a fehérvári őrséghez tartozott, később azonban a bácsi őrséghez csatolták.⁶⁵⁵ 1329-ben már tartománygyűlést tartottak a mariánus, avagy konventuális ferencesek, többek között egy Dons nevű személy adományából – őt Reizner, s nyomán Karácsonyi is Doncs zólyomi ispánnal azonosította.⁶⁵⁶ Bertrandon de la Brocquiere szerint „szép templomuk van a városban a ferenceseknek”, melyben misét hallgatott ami neki „kissé magyarosnak” tűnt. Varga Ferenc az adatot még a karmelitákra vonatkoztatta⁶⁵⁷, a hibát Reizner is átvette, de azért megjegyezte, hogy az eredeti szövegben a 'cordeliers' szó szerepel.⁶⁵⁸ 1438 májusában pápai engedéllyel felmentik az emberölés büntette alól

---

⁶⁵² LAJKÓ 2015, 178–180.

⁶⁵³ KARÁCSONYI 1923, 270–271.

⁶⁵⁴ NAGY – PAPP 1960, 48.

⁶⁵⁵ KARÁCSONYI 1923, 271.

⁶⁵⁶ KARÁCSONYI 1923, 35.

⁶⁵⁷ VARGA 1877, 179.

⁶⁵⁸ REIZNER 1899–1900, I. 4; III. 28

Miklós szegedi domonkos perjelt, aki Mátyás szegedi konventuális szerzetes védelmében verekedésbe keveredett, s az általa többször megütött egyén nem egészen két hónappal az incidens után meghalt.⁶⁵⁹

A ferencesek életét a 15. századi reformmozgalom bolygatta fel, a népszerű és vagyonban is gyarapodó rend (konventuálisok, avagy mariánusok) elvilágiasodása ellenében szigorú életviteli reformokat valósítottak az obszervánsok, akik a térítésben és az eretnekségek üldözésében is jeleskedtek. Megfordult a kolostorban Marchiai Jakab, aki egy időben gvárdián is volt, a neki tulajdonított lécvázis karosszéket az alsóvárosi kolostorban őrzik. 1444-ben más kolostorok mellett a szegedit is az obszervánsoknak ítélte Cesarini Julián pápai követ, aki viszont a fiatal Ulászló királlyal együtt a novemberi várnai csatában elesett, s így az obszervánsok terjeszkedése átmenetileg megtorpant. A nyomást érzékelve az 1452-es szegedi tartománygyűlésen a konventuális ferencesek Igalí Fábiánt választották meg tartományfőnöknek, akinek vezetésével maguk is a reform útjára léptek, megmentve ezzel kolostoraikat. A renden belüli ellentétre utalhat, hogy a leghíresebb obszerváns szerzetes, Kapisztrán János 1455 őszén Szegeden tartózkodva nem a ferences kolostorban, hanem Fügedi Benedek szegedi polgár házában szállt meg.⁶⁶⁰ Mátyás 1459. január 20-án kiállított oklevelében vám és helypénz nélküli szerdai hetipiacot adományozott a városnak, ekként jelölve meg az árúsítás helyszínét: „*ante claustrum beate Marie virginis*”. Ugyanott négy mészárszék felállítását is engedélyezte.⁶⁶¹ A későbbiekben kiújult a konventuális–obszerváns ellentét, előbbieket szerették volna elérni utóbbiak távozását. A viszálynak az a megegyezés vetett véget, mely kimondta, hogy Szegeden maradhatnak a salvatoriánusok, de ebből a mariánusok kolostorának semmilyen kára nem származhat.⁶⁶²

A szegedi helytörténeti irodalomban elterjedt nézet, hogy 1526-ben a városon keresztül visszavonuló ruméliai sereg elől sok szegedi lakos a mariánus kolostorban keresett menedéket, és egy egész napon át védték azt az ostromló törökök ellenében, de a túlerő végül győzedelmeskedett; a kolostort felgyújtották, a védőket pedig megölték. A kolostor pusztulásának vélelmezett ténye Hornyik Jánostól származik, és a szultáni hadinapló félreértésén alapul. A leírt események ugyanis nem Szegeden, hanem Bács városában történtek, az ottani ferences kolostor valóban elpusztult 1526-ban. Szegeden azonban nem voltak harci cselekmények, hiszen a város lakói a Tisza túlsópartjára vonultak át, miként ezt a szultáni hadinapló tudósítója is megjegyezte. A folyó biztos védelmet jelentett, az oszmán sereg nem kísérletezett átkeléssel – nem is igen voltak ehhez eszközei – hanem a városban hagyott értékeket, ingóságokat felprédálva tovább vonult, felgyújtva a várost, ha az időjárás éppen ezt lehetővé tette. A Dzselaálzáde Musztafa által megörökített gazdag zsákmány, és

---

⁶⁵⁹ JUHÁSZ – LOTZ 1991, 76.

⁶⁶⁰ BÁLINT 1975, 124.

⁶⁶¹ VARGA 1877, 245–246; REIZNER 1899–1900, IV. 55

⁶⁶² KARÁCSONYI 1923, 272.

rengeteg fogoly tehát nem Szegedről, hanem a környező vidék falvaiból származott. Ezek lakóinak aligha voltak információi a török sereg mozgásáról, így meglephették őket. A szegedi ferences kolostor ostromának toposzát Veress D. Csaba cáfolta meg. Karácsonyi János maga is publikál olyan adatokat, amelyek egyértelművé teszik, hogy a kolostor tovább működik 1526 után is. 1531-ben a szegedi gvárdián részt vesz a fehérvári gyűlésen, ahol a betegek ápolását is rábízák. 1533-ban Kanóczfalvi Ferencet gvárdiánnak, Német Gergelyt hitszónoknak, Kamanczi Mátét pedig énekesnek rendelik a szegedi rendházba. 1536-ban pedig tartománygyűlést is tartottak itt, ahol az elhunyt Miklái Mátyás helyére Debreczeni Pétert választották meg provinciálisnak. A gyűlés megrendezését Zákány István adománya tette lehetővé.⁶⁶³ Ezután azonban nincs adatunk a konventuális/mariánus kolostor működésére, megszűnése így a török megszállás első éveire tehető.

11.4.2. Lokalizációs kísérletek

Reizner még úgy vélte, a korai kolostor ugyanott állt, ahol a ma is álló ferences épületegyüttes látható.⁶⁶⁴ A Karácsonyi János könyvében felsorakoztatott adatok alapján világossá vált, hogy egy másik kolostor is volt Szegeden, méghozzá a kerített városban, a Palánkban.⁶⁶⁵ Cs. Sebestyén Károly a Palánk déli kapuja, az 1751-es Durclasser-féle térkép által jelzett Kloster-türl, vagyis Kolostor-kapu (kép) közelében kereste. *„Arra semmi esetre sem lehet gondolni, hogy azért nevezték volna ezt a városkaput ilyen névvel, mert ezen keresztül lehetett volna az alsóvárosi kolostorhoz menni. Túlságosan messze feküdt ez a kolostor a kaputól. Ott állhatott a kolostor, ahol ma a püspöki palota vagy az egyetem kémiai intézete áll. A marianusok kolostora, tudjuk, akkor pusztult el, amikor 1526-ban a szegediek ide menekültek.”*⁶⁶⁶ Az egyébként vitán felül jeles kutató gondolatmenete iskolapéldája a prekonceptiókra épített ex-katedra megállapításoknak, melyek toposzokká válva még nagyrészt ma is béklyózzák a Szeged-kutatást. Amint korábban láttuk, Szegeden nem volt harci cselekmények, és a lakosság lemészárlására sem volt lehetősége a törököknek, lévén, hogy azok a folyó túloldalán voltak. A partváltáshoz a törököknek nem volt eszközük, így a források által leírt foglyok és jószágok a portyák által elért falvakból és pusztákról származtak. Tény, hogy a Kolostor-kapun kilépő ember a Palánk védelmét szolgáló beépítetlen övezeten túl az alsóvárosi kolostort látta maga előtt, mely jócskán kiemelkedett az akkor még méterekkel alacsonyabban fekvő Alsóváros egyébként is földszintes házai tömegéből. Ugyanakkor tény az is, hogy a török kiűzése után megszorodó ábrázolások a Palánk déli részén semmilyen más templomot nem ábrázolnak (romként sem), csak a Szent Demetert és a hozzá csatlakozó kápolnát. Nincs nyoma olyan méretű teleknek sem,

---

⁶⁶³ KARÁCSONYI 1923, 271.

⁶⁶⁴ REIZNER 1899–1900 III. 10–11

⁶⁶⁵ KARÁCSONYI 1923, 272.

⁶⁶⁶ CS. SEBESTYÉN 1938 93.

amelyen egy kolostor épületegyüttese elfért volna. Arról nem is beszélve, hogy miként lehet a két évszázaddal korábban elpusztult, a 18. században már senki által nem látott kolostor névadó a mindenki által láthatóval szemben? Az már csak „hab a tortán”, hogy nem is következetesen használt elnevezésről van szó; Bél Mátyás Szegedről tudósító adatközlője 1730 körül még Kis–kapu néven emlegeti a Palánk déli/alsó kapuját, és megjegyzi, hogy a Szent Demeter temploma régen olyan hatalmas volt, „*hogy csaknem addig a kiskapuig ért.*”⁶⁶⁷ Szó sincs tehát középkori eredetű elnevezésről. Cs. Sebestyén megállapításait alátámasztani látszott, hogy a Kolostor–kaputól induló Szentháromság utcát már a középkorban is így hívták, s nevét aligha kaphatta mástól, mint egy templomtól, mely azonban Alsóvároson nem állhatott, ezért kézenfekvően a Palánkban – annak déli kapuja közelében – kereshető. Az utca neve az eltűnt konventuális kolostor dedikációját látszik megőrizni,⁶⁶⁸ a ferences kolostorok pedig sokszor a város szélén – alkalmasint a városfalhoz védelmi céllal is kapcsolódva – helyezkednek el.⁶⁶⁹

Felmerült az a lehetőség is, hogy a konventuális kolostor a várban állhatott. Bálint Sándor szerint Szent Erzsébet a ferences harmadrend egyik védőszentje, így a Dugonics által megörökített titulus a konventuális ferences templomra vonatkozik.⁶⁷⁰ Látszólag más úton, de ugyanerre az eredményre jutott Nagy Zoltán is, aki szerint a ferencesek szegedi megtelepedését Piast Erzsébet királyné, Nagy Lajos édesanyja segíthette, ezért róla — pontosabban védőszentjéről — nevezhették el a templomot, illetve a kolostort.⁶⁷¹ A szegedi kutatás először elvetette azt a gondolatot, hogy egy koldulórendi kolostor a királyi várban állt volna. Korábbi publikációjában Horváth Ferenc az általa kutatott vártemplom hosszú szentélye és szentély melletti tornya alapján mégiscsak lehetségesnek tartotta ezt, annál is inkább, mivel „*Árpád–házi Szent Erzsébet neve a kezdeti franciskánus mozgalommal elválaszthatatlanul egybeforrt.*”⁶⁷² Újabb munkáiban azonban már nem merül fel ez a lehetőség.

Máté Zsolt két 16. századi adatra építette lokalizációs modelljét. Az egyik a Vass Előd által még 1548-ra datált — újabban inkább 1546-ra keltezett⁶⁷³ — első török összeírás Boldogasszony nevű „utcája”, melyről az összeíró megjegyzi, hogy itt lakik a szandzsákbég is.⁶⁷⁴ A másik egy Halasi–Kun Tibor által publikált 1578-as dokumentum a török kincstár által áruba bocsátott épületekről, köztük egy romos, kolostornak nevezett kőépületről szól, mely egyik oldalról egy romos templommal, másik oldalról egy közúttal, harmadik oldalról a Behram zaim által megvásárolt

---

⁶⁶⁷ BÉL 1984 36.

⁶⁶⁸ KULCSÁR–HORVÁTH 1983, 484; JUHÁSZ – LOTZ 1991, 54; PETROVICS 2019, 152.

⁶⁶⁹ PETROVICS 1983, 354–355.

⁶⁷⁰ BÁLINT 1959, 21

⁶⁷¹ NAGY–PAPP 1960, 48–49

⁶⁷² HORVÁTH 2006, 24.

⁶⁷³ HEGYI 2002, 201.

⁶⁷⁴ VASS 1979, 21.

házakkal határos. Szó esik még egy „bolthajtásról” is, mely a kolostorral együtt került Csirak Haszan tulajdonába. Egy ezzel szomszédos épületben voltak a szerzetesek szobái, ez viszont nem csupán az említett romos templommal és kolostorral, valamint az országúttal, de egy bizonyos Musztafa udvarával és egy üres telekkel is határos volt. A szövegben említés történik egy régi kútról is.⁶⁷⁵ Máté Zsolt feltehetően az Oskola utca helyén húzódó Nagy utcát érti az „országút” alatt, ám e kifejezés Szakály Ferenc fordításának köszönhető⁶⁷⁶, az eredeti szöveg „tarih-i-am” kifejezését Halasi–Kun Tibor a „public road” kifejezéssel publikálta, mely magyarul közutat, nyilvános utat jelent. Vagyis elvileg a korabeli Palánk bármely utcájával azonosítható, annál is inkább, mivel a vár megépítésével a Palánk főutcája „civiliek”, pláne idegenek számára zsákutcává vált, így a forrás keletkezése előtt évtizedekkel korábban elveszítette „országút jellegét”.

A konventuális ferences templom egykori helye kérdéses, az azonban bizonyos, hogy a török hódoltság idején tűnt el. Falait minden bizonnyal a vár török erődítési munkáihoz hordták el. Nem tűnt azonban el teljesen nyomtalanul. Ha a 18. századi ábrázolásokat megnézzük, azt láthatjuk, hogy a kamarai prefektúra épületei a Palánk legnagyobb telkén terültek el. A telek nyugati sávja a 18. század második felében „zöldfelületként” van jelölve. Ez azonban nem csupán kert, de temető(kert) is lehetett, mivel a Szent Demeter templom északi oldalán lévő, zölddel színezett területről tudjuk, hogy itt volt a plébánia temetője. A kamarai prefektúra „zöldfelülete” ráadásul Wettstein von Westersheim 1773-as térképén a mai Roosevelttér — az újkori halpiac — felé eső végén poligonális formát mutat. Nem nehéz ide elképzelnünk egy elbontott templomot, már csak azért sem, mivel a téglalap alakú terület hossz tengelye ugyanúgy ÉK–DNy-i tájolású, miként a Szent Demeter, illetve az alaprajzában talán középkori felsővárosi Szent Miklós-templom. Ha pedig itt állt a templom, akkor a kolostor a DK-i oldalán lehetett, a szentélyhez csatlakozó északi kolostorszárny ezek szerint ugyanott helyezkedett el, ahol a később a kamarai prefektúra épülete állt a 19. század végéig. Mindez persze csupán a fantázia játéka tekinthető, mindaddig, amíg régészeti bizonyítékok meg nem erősítik.

Szerencsére azok is vannak. 1953-ban csatornáztak a Béla utcában, melynek munkálatait Bálint Alajos múzeumigazgató kísérte figyelemmel. *„A megfigyeléseket megnehezítette, hogy amint valamely mélységig leértek, azonnal kezdték a pallózásokat, s ezzel eltakarták rétegeket. 2,80 m-es mélységben mindenütt talajvizet kaptak, melyet éjjel–nappal szivattyúztak. Ennek ellenére június 22-én megfigyelhettük, hogy a régi Palánknak egyik házát vágták 4.40 m mélységben át. Jun 22-től jul 7-ig tartott itt a munkájuk, miközben bögrés kemencecserép töredékeket, ajtóvasalást, egy hagymás kemenceszemet, vizeskorsó szűrős szájtöredékét és egy teknyőkaparót szedtek ki munkások a talajvízből. A sok kemencecserép töredékből 3 ép is előkerült, találtunk egy tetőcserép töredéket is s*

---

⁶⁷⁵ HALASI–KUN 1964, 16–17

⁶⁷⁶ SZAKÁLY 1983, 538

valamennyit beszállítottuk a múzeumba és leltárztuk (53.422.1–7.).[...] Közben a Roosewelt-tér 14 sz. ház előtt is dolgoztak. E ház előtt 4.9 m mélységben összehányt embercsontok kerültek napvilágra. A csontok között igen sok töredék volt, amelyet még utolsó elföldelésük során törtek össze. Az épen kiszedett csontok között az emberi testrész minden részéből származó csontok voltak összehányva. 7, aránylag ép koponyát összegyűjtöttünk és ezeket a múzeumban leltároztuk (53.424.1.). A koponyákat július 4-én szedték ki a vízből.”⁶⁷⁷

Kevésbé lehet kétséges, hogy a jelentés a mélység és az embercsontok tömeges, de másodlagos –nem anatómiai rendben és összetört állapotban történő – felbukkanása miatt minden bizonnyal egy osszarium megtalálásáról tudósít, közvetve tehát mindenképpen egy templomra utal. Talán hozzá tartozó objektum lehetett a Béla utcában átvágott „ház” is, mert ami a mai felszíntől számított 4,4 m-es mélységben jelentkezik, csak középkori (vagy annál is korábbi) épület lehet. Rendkívül sajnálatos, hogy sem a falak anyaga, sem méretei nem kerültek dokumentálásra, a jelentés fotót, helyszínrajzot sem tartalmaz.

11.4.3. A kolostor feltételezett épülete

A feltételezett kolostor északi szárnyának nagyjából ott kellett elhelyezkednie, ahol a Budai Kincstári Igazgatóság székháza azaz a kamarai prefektúra épülete állt. 1697. május 7-én leégett az egész Palánk, ennek részleteit Joseph Cometh kamarai ellenőr jelentéséből ismerjük. *„Prefektúránk épülete, amelyben 900 mérő búzánál több volt felhalmozva, mind a prefektus úr lakása, mind az enyém porig égett, a hivatalos iratokat, a pénztárt és egy kevés ottani javaimat, ami mind a boltíves hivatali helyiségben volt, még sikerült nagy életveszedelem közepette részint biztonságba helyezni, részint kimenteni.”*⁶⁷⁸ A fennmaradt szerződések alapján a kamara épülete boronafalú volt és a tűzvész után építették újjá téglából és vert agyagból.⁶⁷⁹ Ennek azonban alapvetően ellent mond, hogy volt egy „boltíves hivatali helyiség” ahol biztonságba lehetett helyezni a gyúlékony iratanyagot. Ennek fala és boltozata csakis téglából és/vagy kőből lehetett, amelynek csupán tetőzete szorult újjáépítésre.

A megújított épület ábrázolását látjuk az 1709-es pestis idején festett máriacelli kegykép szegedi látképén. A 19. századi városképeken a kamarai székháznak a Tisza felől egy hosszú kerítésfala van, középtájon kapuval. Az épület tetőzete itt már kontyolt, északi, hosszanti oldalán két bejárat látható. A földszintes, de viszonylag magas épületet Klösz György árvíz idején készült fotográfiáján láthatjuk távolról, de inkább csak tetőzete látszik. A színház tetejéről készült fotográfián a hajózási hivatal kéményéből felszálló füst részben takarja, de külsején barokk épületplasztika

⁶⁷⁷MFM RégAd 246–76/7. A jelentés szövegét Lajkó Orsolya szívességéből ismerem.

⁶⁷⁸KENÉZ – SZAKÁLY 1984, 32–33.

⁶⁷⁹KENÉZ – SZAKÁLY 1984, 35.

látható. Az árvíz által nem érintett épületet hamarosan lebontották, helyén ma a Vodianer-ház látható, mely leginkább a „Sótartó” néven is emlegetett Roosevelt-téri Halászcserda épületeként ismert (oldalán emléktábla jelzi, hogy az 1927 és 1975 között működő kisvasútnak itt volt a szegedi végállomása).

Ami a 19–20. században meghatározta a Roosevelt-tér elődje, a Rudolf-tér életét, az a piac volt. A Tisza közelsége miatt itt árulták a halat, ezért „haltér”, halpiacz” néven is nevezték, majd az újszegedi oldalról érkező, zömmel makói árusok miatt Makai-piac lett a neve. Már csak ezért is valószínűsíthetjük, hogy korábban is piac- és vásártérként működött a terület. Ezzel vissza is érkeztünk a már említett 1459-es oklevélhez, mely a hetivásárt (ami tulajdonképpen piac) a kolostor előtti téren engedélyezte. Ezt az adatot Bálint Sándor még az alsóvárosi kolostorra vonatkoztatta.⁶⁸⁰ Ennek temploma azonban 1503-ra készült el, rendháza pedig a műemléki kutatások csak 1460 és 80 között épülhetett.⁶⁸¹ Ekkortól bontakoznak ki az új Boldogasszony kolostor körvonalai, és talán ezért van az, hogy II. Ulászló oklevele már nem körülírja a helyet (ante claustrum), hanem megnevezi a teret (vicus Lathran). A középkori magyar széljegyzet „Lattoryan wzzayan” kifejezéssel illeti a vásárteret, ennek eredetét máig nem tisztázta a kutatás. Cs. Sebestyén szerint a vár kapuját védő kerített térségről, a latorkertről kapta a nevét.⁶⁸² Bálint Sándor óvatosan megfogalmazott véleménye szerint a római Lateráni palotáról, a pápák középkori rezidenciájáról, pontosabban az előtte lévő térről nevezhették el.⁶⁸³ A kutatás azonban abban konszenzusra jutott, hogy a 'Lathran' a mai Roosevelt térnek feleltethető meg, annál is inkább, mert a Luca-napi sokadalom az oklevél későbbi széljegyzete („Az barom vásárral sz. Luca napján”) szerint elsősorban marhavásár volt. Erről talán nem alaptalanul feltételezhetjük, hogy nagy területet igényelt, márpedig a későbbi Palánk és a későbbi vár között húzódó térség a város legnagyobb — ráadásul központi fekvésű — tere volt. Bár egyes feltételezések szerint e frekvenciált helyen aligha lehetett koldulórendi kolostor, Buda és Sopron példája azt mutatja, hogy a korai konventuális kolostorokat nem minden esetben a periférián kell keresni.⁶⁸⁴

Mint a korábban említett első török összeírásból kiderült, a szandzsákbég háza a „Boldogasszony” mahalle területén volt. Csábító lehetőség azt feltételezni, hogy az oszmán hatalom helytartója a már üres, vagy rövid úton kiürített konventuális kolostorban alakította ki rezidenciáját. Azt Tinódi Szegedi veszedelem c. énekéből tudjuk, hogy Tóth Mihály hajdúinak meglepetésszerű támadása során „Héder bék az várban ingében szaladt vala”, tehát valahol a vár közelében, vagyis a

---

⁶⁸⁰ BÁLINT 1959, 22.

⁶⁸¹ LUKÁCS 2000, 178.

⁶⁸² CS. SEBESTYÉN 1928, 281.

⁶⁸³ BÁLINT 1975, 143.

⁶⁸⁴ A budai ferences templom és rendház a Szent György-tér sarkán az újkori karmelita kolostor (jelenleg a Miniszterelnökség hivatali épülete) helyén állt. A soproni ferences kolostor a római-középkori város szívében volt, ma is álló temploma a Nagyboldogasszony-templom, melynek első periódusa az 1280-as évekből való.

Palánk északi részén lakott. Bár elvárható lenne, hogy a szandzsákbég az 1552-es események után a várba költözzön, úgy tűnik, ez mégsem történt meg. Szokollu Musztafa budai pasa életrajzírója szerint a korábban szegedi szandzsákbégnek kinevezett Musztafa nagy pompával vonult be a városba, hol „*palotája a Tisza folyó partján állott egy emelkedettebb helyen*”. A fölöttebb igazságos bég egy alkalommal ablakából látta, hogy két szolgálja áron alul vette meg egy szegény ember káposztáját, akiket annak rendje és módja szerint meg is büntetett.⁶⁸⁵ A „Lattorján” utcáján, vagyis a piactér déli szélén ugyan több reprezentatív épület is állhatott, melyet a szandzsákbég a szultán nevében le tudott foglalni, de olyan méretű épületegyüttes, mely a török közigazgatási központnak helyet biztosíthatott, csak kevés állt rendelkezésre. A ferences kolostor épülete azonban legalább átmenetileg alkalmas lehetett, ez esetben pedig nem csupán a piac szomszédsága, de a Tisza-parti fekvés is teljesül.

11.4.4. Kőfaragványok

1998-ban általános közmű-rekonstrukció volt a Palánk területén, ekkor a Tömörkény Gimnázium nyugati oldalán húzódó Béla utcában egy bő 2 m mélységű gázvezetékéből kihányt földben egy gótikus bordatagot találtam. Kissé távolabb, a Roosevelttér 10–12. ház mögött, a házzal párhuzamosan húzott sekélyebb (kb. 0,8 m) árokban az átvágott újkori alapozásokból került ki egy sík felülettel rendelkező vörös mészkő padlólap- avagy sírkő-töredék, egy nagyméretű nyíláskeret-töredék és egy nyolcszögletű oszlop töredéke. A faragványokat már akkor templomra utaló nyomként értékeltem⁶⁸⁶, amelyet nem volt nehéz összekapcsolni a Máté Zsolt által ide lokalizált ferences templommal, illetve kolostorral.

2007. februárjában a Tömörkény Gimnázium épülete bővítése során a korábbi udvaron három méter mély munkagödört létesítettek. Ennek az aljában egy hosszú, tompaszögben megtörő kerítésfal alapozásában, illetve környékén tucatnyi kőfaragvány került elő, melyek többnyire kétszer hornyolt, élszedett orrtagú, gótikus bordákhoz tartoztak. Előkerült egy profilált kisebb, és egy nagyobb nyíláskeret-töredék előbbi ablakosztó, utóbbi inkább ajtókeret része lehetett. A töredékek többsége vakolt és meszelt, egy sarok kváderen több rétegű (fehér-sárga-fehér) festés nyomai láthatók, és van egy piros kváderfestésű töredék is. A bordákat a 14–15. században faraghatták, a festett darabok is ebből a korból származhatnak. Egyetlen töredék volt, ami ezeknél lényegesen korábbi; egy akantuszleveles párkány (?) töredéke, mely a 13. század második felében készülhetett. A kövek anyaga többnyire mészkötésű homokkő.⁶⁸⁷

A kőbordák egyértelműen egy nagyméretű gótikus templomra utalnak, a kerítésfalon kívül

---

⁶⁸⁵ KARÁCSON 1908, 81.

⁶⁸⁶ TÖRŐCSIK 2000, 52–53.

⁶⁸⁷ Mezey Alice és Mentényi Klára segítségét a kövek értelmezésében és hozzávetőleges korszakolásában ezúton is nagyon köszönöm!

más alapozás nyomai azonban nem kerültek elő. A kőanyag forrásául szolgáló épület azonban mindenképpen a közelben állhatott, erre utal az előkerülési helyek viszonylag szűk körzetben történő szóródása. A 2007-es felfedezésről a leletmentés után egy ismeretterjesztő írásban számoltam be az alsóvárosi ferences közösség lapjában.⁶⁸⁸ A Délmagyarországban Horváth Ferenc – régészként és megbízott igazgatóként is – nyilatkozott az előkerült kőfaragványokról. Bár ő is valószínűsítette, hogy a kőanyag valóban a palánki ferences templomból eredeztethető, nem zárta ki azt sem, hogy ezek a „vártemplomból” származnak. Újabb írásában már úgy fogalmaz, hogy az ismertetett leletek ellenére a lokalizáció „több mint vitatható”.⁶⁸⁹ Ez természetesen igaz, ugyanakkor a Molnár Csilla által az Oskola utca 2021-es rekonstrukciója során talált újabb kőfaragványok csak megerősítik az eddig sem alaptalan feltételezést.⁶⁹⁰ Azt persze valóban nem tudjuk, hogy az alapfalak pontosan hol húzódnak a földben, ha az elmélet helyes, akkor a szentélynek a Roosevelttér 14. számú épület, a Vodianer-ház alatt kell lennie, a templom hajója pedig a Tömörkény Gimnázium alá is benyúlhat, ugyanakkor az is lehet, hogy az épület nyugati oldala a Béla utca alá esik. Ezt a jövőbeni kutatásainak lesz (lenne) feladata tisztázni.

10.5. Középkori és kora újkori házak a palánkban

Szegeden napjainkra egyetlen közép- vagy kora újkori ház sem maradt meg, sőt, a templomokat kivéve eltűntek a 18. századi épületek is. Kérdéses, hogy az újkori lakóépületek őriztek-e meg korábbi részleteket? A helyi hagyomány mindenesetre úgy tartotta, hogy az 1960-ban lebontott Oskola utcai Demján-ház a hódoltság korából származott, ezért Török-ház néven is ismerték. Más palánki házakról is feltételezték, hogy legalább a pinceszintjük középkori lehet, ezek ugyanis „túléltek” az 1697-es tűzvészt.⁶⁹¹ Ezek épületeket azonban már mind lebontották.

1998 őszén egy gázvezeték cseréje miatt ásott árokból középkori leletek kerültek elő a Dóm-tér északkeleti sarkán, a Belvárosi plébánia épülete mellett. Az árokszakaszban hozzávetőlegesen két méter mélységben egy épületalapozás kötömbjei kerültek elő. Az egykori épületnek a Somogyi utcával párhuzamos fala az úttest alatt került elő, mutatva egy korábbi utcavonal szélét. A fal helyén a 18. század második felében egy kisebb épület állt, mely mintegy alsóépülete volt annak az U alaprajzú épületnek, melyet már az 1686-as Marsigli-térkép ábrázol a Szent Demeter/Piaristák utcája/Révai utca és a Kereszt/Somogyi utca sarkán. Az épület 1715-től Nádasdy László csanádi püspök rezidenciája volt. A reprezentatív, minden bizonnyal emeletes kőház, hogy oszmán-török

---

⁶⁸⁸ TÖRŐCSIK 2007.

⁶⁸⁹ HORVÁTH 2022, 82. 6. jegyzet

⁶⁹⁰ Molnár Csilla szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm!

⁶⁹¹ Cometh jelentése szerint a katasztrófa utáni esőzés beszakadással fenyegette az épen maradt boltozatokat.

építésű lett volna, valószínűbb, hogy a középkorból maradt fenn, ugyanezt feltételezhetjük a mellette álló épületről is. Az árokból kitermelt réti mészkőtömbök között talált pálcatagos nyíláskeret-töredék valószínűleg a főépülethez köthető. (kép) Ennek nagyobb része a mai Belvárosi Plébánia épülete alatt található. Ez eredetileg városi bérpalotának épült 1925-ben, az építkezés régészeti felügyeletét Cs. Sebestyén látta el. *„Alapfalakra bőven bukkantak, de valamennyi csak a közelmúlt időből való volt, leginkább a régi Sobay-féle ház igen kezdetleges módon rakott alapfalai voltak azok.”* A „terméskő” (réti mészkő) tömbök mellett volt néhány faragott nyíláskeret töredék is, de „muzeális kőnek” csak a gazdagon tagozott boltozati bordát tekintette, és nyilvánvalóan a középkori Szent Demeter-templomhoz kötötte.⁶⁹²

2012 szeptemberében a korábbi helyszíntől kb. 20 méterre egy újabb kőfaragványt találtam, melyet Bede Ádám szállított a múzeumba (kép). Egy faloszlop réteggövééről van szó, mely réti mészkövekkel vegyesen került elő. Bizonyára egy kora újkori épület alapozásába volt másodlagosan beépítve, a Szent Demeter-templom újkori temetője miatt azonban házak csak a 18. század elejéig állhattak itt. A későbbiekben a Belvárosi Plébánia előtti árokszakasban újabb homokkő faragvány került elő (kép), melyet Kondé Lajos plébános mentett meg, és tervezett kiállítani a plébánia épületében.

---

⁶⁹² CS. SEBESTYÉN 2004, 56.

12. Fazékszer

A tiszai halászok 1585/86. évi jegyzékében Szeged (Szegegin) és a Fazékszer utca mahalle van megkülönböztetve. Utóbbiban 10 fő szerepel, ez a teljes szegedi létszám egyötöde. A nevek mind magyar hangzásúak.⁶⁹³ A következő — 1586/87. évi halász névsor Bánfalva, Fazékszer és a Szent György utcákat, illetve mahallákat sorolja fel. A 16 családfő nevei teljesen mások, mint az előző listában szereplők, de nagyrészt biztosan magyar nevek, és néhány régi szegedi családnév a Mizsér (Miser) és a Tatár is olvasható köztük.⁶⁹⁴ 1670-es évekből fennmaradt Tápé, Győ, Fazékszer és Szeged város tizedjegyzéke. Fazékszernél 15 gazdát és egy zsellért jegyeztek fel, egy gazda pedig megszökött. A nevek mindegyike délszláv, de a vezetéknévknél találunk magyar hangzásúakat (Zsivko Majorosi, Radoszav Kecskemetli). Az összeírt személyek főként vajjal és báránnyal adóznak, de néhány gabonatermesztő is volt köztük.⁶⁹⁵ Bár az iparosok nem feltétlenül jelennek meg a jegyzékben, mégis rendkívül alacsony az itt összeírt lélekszám, főként, ha figyelembe vesszük, hogy mind Felsőváros, mind a még népesebb Alsóváros adófizetőinek száma bőven meghaladja a százat.

A lokalizációhoz fő forrásunk Tóth Lukács szegedi főbíró Gömbkötő János füleki hadnagyhoz írott, 1641. július 31-én kelt levele.⁶⁹⁶ A főbíró kéri a hadnagyot, hogy hagyjon fel „Fazékször” megégetésének tervével. A levélből megtudjuk, hogy a nevezett városrész a folyó partján található („az Tisza előttük van”), ugyanakkor a Palánkhoz közel („mindönféle portékájukat a Palángba tartják és maguk is a Palángba hálni járnak”), ami által kizárható, hogy az alszegedi Fazekas utcáról lenne szó. A Fazékszer felgyújtása esetén ugyanis „a császár vára is megégne” ami csak úgy lehetséges, ha a kérdéses városrész közvetlenül a Palánk sánca szomszédságában volt. A két feltétel csakis úgy teljesül, ha a Fazékszört a Palánk déli oldalára, közvetlenül a Tisza partjára partszakaszra lokalizáljuk. A török kiűzése és a császári csapatok berendezkedése után itt katonai kórházat létesítettek. De la Croix Paitis térképén a Paláktól délre egy hosszúkas kiemelkedést jelöl, megkülönböztetve azt az Alsóváros vonalában lévő másik kiemelkedéstől, mely a Boszorkány-szigettel azonosítható. Épület nem látható rajta, de az írott forrásokból tudjuk, hogy az 1712-es árvíz elmosta a katonai kórházat. Később azonban ezt újjáépítették, mivel látható Kaltschmidt Ábrahám 1747-es, valamint Wettstein von Westersheim 1774-es térképén is.

---

⁶⁹³ KÁLDY–NAGY 2002, 68.

⁶⁹⁴ KÁLDY–NAGY 2002, 100.

⁶⁹⁵ KÁLDY–NAGY 2002, 176–177.

⁶⁹⁶ REIZNER 1899–1900, IV, 179–180.

Fazékszer régészeti maradványait a Semmelweis utca és a Tisza között kereshetjük. A szegedi Gyermekgyógyászati klinika udvaráról Dr. Benedek Péter ajándékként került múzeumba két kályhaszem.⁶⁹⁷

13. Balak, Alszeged, Alsóváros

13.1. A városrész rekonstrukciója

Alszeged, a mai Alsóváros a középkori Szeged déli településmagja. Létezésének első adata – Felsőváros leírásánál már említettem – 1355-ből való. Varga Ferenc szerint 1369-ben⁶⁹⁸, Reizner szerint 1359-ben⁶⁹⁹ Szeged alsó részének polgárai (civitas de Zeged inferiori) a csanádi káptalan előtt megvásárolják Balaki Benedek özvegyétől, Ilona asszonytól a velük szomszédos Balak birtokot 65 forintért. 1412-ben már Alszeged néven szerepel Zsigmond oklevelében, aki a bíró- és esküdtválasztások során kialakuló viszálykodást szándékozott megszüntetni azzal a döntésével, hogy Szent György napon először 40 köztisztelőben álló személyt válasszanak meg, majd ezek az elektorok válasszák meg a bírót és az esküdteket.⁷⁰⁰ 1422-ben a város testülete ismételten értesíti Szeremle előljáróságát az Alszegedről odaköltözött Mátyás nevű kovács feleségének nem egészen példás erkölcséről.⁷⁰¹ A fenti források alapján arra következtethetünk, hogy a városrész önállósulása a 14. század második felében zajlott le. Ez az önállóság nem sokáig tartott, mivel a 15. század második felében már csak az egységes Szegedről szólnak forrásaink.

Blazovich László a középkori Dél–Alföld városairól írt tanulmányában vetette fel először, hogy *”... nem kell-e újragondolni, a Szeged középkori alaprajzával kapcsolatosan azon kérdést, vajon a suburbium fogalmába a 15. század utolsó harmadáig nem tartozott-e bele Alszeged, amelyet a kutatás a 12. századtól a mai Alsóvárosra helyez, központjául tekintve a Mátyás teret.”*⁷⁰² A „Szeged rövid történetében” már egyértelműen úgy értelmezi a forrást, hogy a suburbium Alszeged lakói a földvásárló hospesek.⁷⁰³ Ezen értelmezésben a királyi vár területe jelentette Szegedet, és az alszegedi (palánki) polgárság által 1359-ben megvásárolt balaki földbirtokra kirajzó személyek alapították a későbbi Alszegedet, a mai Alsóvárost. A helynév átvitele a nagyobb csoportok által végrehajtott

⁶⁹⁷ Ltsz. 60.8.1.–60.9.1.

⁶⁹⁸ VARGA 1877, 204–205.

⁶⁹⁹ REIZNER 1899–1900. IV, 4.

⁷⁰⁰ REIZNER 1899–1900, IV, 24–25.

⁷⁰¹ REIZNER 1899–1900 IV, 28. Reizner a regesztát csaknem szó szerint átvette a levelet néhány évvel korábban publikáló Kammerer Ernőtől (ZO VIII, 64.), ebben tévesen Márton kovács szerepel, míg a forrás szövege Mátyás kovácsot (Mathiam fabrum) emleget. Az asszony egyébként lopás miatt volt őrizetbe véve, de megszökött, a kovács pedig –nyilvánvalóan a szegény miatt – elköltözött Szeremlére. Szócs Tibor fordítását ezúton is köszönöm!

⁷⁰² BLAZOVICH 2000, 19.

⁷⁰³ BLAZOVICH 2005, 32.

migráció során viszonylag gyakori jelenség, ez alapján elképzelhető lenne az Alszeged megnevezés „átköltözése”. Az azonban szinte kizárható, hogy ez a migráció olyan sebességű legyen, hogy a 15. század elejére már önálló tanáccsal rendelkező Alszegedet eredményezett volna. Ha mégis így lett volna, és egyszerre létezett volna egy „rég” és egy „új” Alszeged, Zsigmond oklevele bizonyára utalt volna rá, hogy melyiknek címezte utasításait. Márpedig 1412-ben csakis az „új” Alszegedről lehet szó, hiszen a ferencesek itteni letelepedése is bizonyítja, hogy a század második felében mind lélekszám, mind anyagi erőforrások tekintetében egy mezőváros szintjén lévő városrésze-ről van szó, mely fejlődés nem lehet csupán néhány évtized eredménye. De ha a 15. században már az „új” Alszegedet értik Alszeged alatt, akkor mikor tűnik el a „rég”? És egyáltalán; a IV. Béla által még szegedinek nevezetett hospesek („hospites de Zegedino”), akik a tatárjárás után letelepedtek a későbbi Palánk területén, mikor lettek „alszegediek”? Márpedig az 1359-es adásvételnél vevőként felbukkanó polgárok maguk címezték lakóhelyüket „Zeged inferior”-nak, itt nem lehet szó „hivatali” félreértésről, névtévesztésről, vagy névcseréről.

Az Alszeged=korai Palánk azonosításnak ezért nincs alapja, a 14. századi Alszegedet tehát ott kereshetjük, ahol a mai Alsóváros helyezkedik el. Az persze aligha kétséges, hogy szegedi polgárok alapították, autonómiája tehát a szomszédos „anyavárostól” származik. Temploma nem szerepel az 1333–1337 között felvett pápai tizedjegyzékben, 1458-ban azonban a város gyakorol kegyúri jogot a Szent Péter ispotály fölött (lásd később a vonatkozó fejezetben).

Balak lokalizációjához két támpontunk van; az Alsóváros déli szélén egykor létezett, 1747-től adatolt Ballagi-tó, mely a kanyart vetve szigetet (Tompai-sziget) képező Tisza, illetve Alsóváros közötti vízállás neve volt. Az első katonai felmérésen még nyílt vízfelülettel ábrázolt tó területén vezették keresztül a Szegedet megkerülő, és Alsóvárosra dél felől érkező vasutat, mely 1856-ban került átadásra, ekkor tó keleti oldalán jelentős feltöltéssel járó tereprendezéssel megépítették a szegedi rendező pályaudvart.

A pályaudvartól délre, egy nagyobb partos területen jelzi a második katonai felmérés a Ballagi-szőlőket, melyekből a 19. század végére – főként a filoxéra pusztítása után – inkább kertek lettek. Kiemelkedő része a Kundomb; már az 1721-es tanúvallomásokban előkerül a „szegedi szőlők közt vagyon... Kun dombjának hívták”.⁷⁰⁴ Több száz síros temetőt tárt fel Móra Ferenc, illetve Cs. Sebestyén Károly, de Árpád-kori templomról, településről vagy leletekről nem számoltak be. Balak falu tehát nem ezen a területen állhatott.

A feltöltés előtti szintvonalas térképet tanulmányozva azt láthatjuk, hogy Alsóváros két magasabb platóból áll; az egyik a Borbás utca – Mátyás tér – Váradi utca – Nyíl utca által közre zárt területen látható, míg a másik délebbre, a Füzes utcától a város szélét jelentő Ballagi-Tó sorig húzódott.

---

⁷⁰⁴ REIZNER 1899–1900, IV. 330.; INCZEFI 1960, 54.; PÉTER 1974, 250.

Balakot leginkább erre a háromszög formájú dombra tudjuk elhelyezni. Sajnos pont ezen a területen nincs ismert lelőhely, és ez alighanem így is marad. Kívül esik ugyanis az ismert történeti városmagon, és bár itt is általánossá vált a 3–5 m mély pontalpozás az új házak építésénél, az örökségvédelem munkatársai nem írhatnak elő régészeti beavatkozást.

Dugonics András regényében, az Etelkában egy eredetmagyarázó történeti mondát körített a helynév köré, miszerint Árpád fejedelem egy Ballagi nevű vitéze egy lenyilazott hattyút akart megszerezni urának, de a vízbe veszett. *„Fen-forog még most-is örökös neve, he nem másutt.is, legalább a' Szegedieknél; kik e mai' napiglan azt a' tót, melybe az a' Ballagi bele-hólt, Ballagi tónak nevezik e' mai napig...”*⁷⁰⁵ Bár a Balak lehet személynévi eredetű is, nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy az Anonymus és Kézai Simon által megörökített blakok (előbbinél 'Blachi', 'Blacci', utóbbinál 'Blacki') neve őrződött meg a vélhetően a tatárjárás idején elpusztult falu elnevezésében. Hogy a vélhetően török etnikummal⁷⁰⁶, illetve a Szegedtől induló, a Duna–Tisza közén keresztülhúzó „Káliz úttal”⁷⁰⁷ összefüggésbe hozható-e a helynév, annak eldöntéséhez ez az egyetlen forrás sajnos messze nem elegendő. Mint ahogy azt is csak találgathatjuk, hogy lehetett-e köze a középkori Balakhoz annak a több száz egyénhez tartozó embercsontnak, melyeket 1869-ben a Ballagi-tó új töltésének építésekor egy kubikgödörben találtak.⁷⁰⁸

A kutatás feltételezi, hogy a De la Croix Paitis térképén látott „la basse Ville” a középkori Alszegetet ábrázolja, benne a kolostorral, melynek épületegyüttesét is jól ábrázolja, csupán iránya tér el kevésbé a valóságostól. A kolostortól nagyrészt délre húzódik a városrész 17 kisebb–nagyobb telektömbje, egy nagyjából téglalap alakú területen.. Alsóváros középtengelye a nagyjából észak–déli irányban húzódó országút. Van egy erre merőleges tengely, amely a városrész középvonalát kelet–nyugati irányba szeli át, a többi mind rövidebb utca vagy köz. Az utcák egyenesek, kivéve a kolostor déli oldalán lévő telektömböt, ahol mindegyik utca íves.

Máté Zsolt a tizedjegyzék utcái közül az Árokhát, a Balog, a Kun, a Szentháromság és a Kőégető utcákat sorolta Alsóvároshoz. Ezek közül az Árokhát utcáról már kiderült, hogy csakis a középső településrag, a castrum árkaival párhuzamosan futó utcáról lehet szó. Az első török összeírás „Alsóvárosi városában” a Szentháromság, a Balik avagy új Boldogasszony, a Kun, a Kőégető, a másik Balik és a Fazékjártó utcák szerepelnek.⁷⁰⁹ Ezek közül a ma is meglévő Szentháromság utca az egyetlen biztos pont, pontosabban vonal; a Palánkot a kolostorral összekötő tengely. Nem csupán a neve kontinuus, de lakossága sem változik létszámban a tizedjegyzék és az első defter között eltelt negyedszázadban, a 61 családfőből 66 lett. Meglepő, de a „szegedi

⁷⁰⁵ DUGONICS 1805, 221–223.

⁷⁰⁶ KMTL

⁷⁰⁷ KMTL

⁷⁰⁸ Szegedi Híradó 1869. október; ArchÉrt 1870, 175.

⁷⁰⁹ VASS 1979, 46–50.

veszedelem” után tovább nő a családok száma, immár 74-re. A drasztikus visszaesés 1560-ra következik be, ekkor csupán 37 családfő szerepel. A családszám a század hátralévő évtizedeire 33 és 36 között ingadozik, és csak 1620-ra megy újra 40 fölé.⁷¹⁰ A 18. században egy kápolnát ábrázolnak a Szentháromság utca közepén, nagyjából a mai Bécsi körút táján. Ez akkor nyilvánvalóan barokk, de természetesen lehetett középkori előzménye, ha nem is feltétlen kápolna, de legalább egy szobor formájában.

A Balog utca a tizedjegyzék leghosszabb utcája, 138 családfővel éppen megelőzi az első egység – a későbbi vár – lakosságszámát. Balik utcaként ez jelentősen lecsökkent 85 családfőre, de a „másik” Balik utca 51 családjával együtt szinte pontosan megvan a létszám. A kettéváló utca első szakasza valamilyen formában érintette a kolostort, mivel alternatív megnevezése „új” Boldogasszony utca – megkülönböztetésül a Palánkban lévő „rég” Boldogasszonytól. Utóbbi – mint láttuk – a török megszállással és a konventuális ferencesek elmenekülésével elenyészik, és 1560-tól már elmarad az „új” megkülönböztetés, és csak Boldogasszony lesz az alsóvárosi utca neve.⁷¹¹ Véleményem szerint a „Balog” ugyanúgy félrehallás eredménye lehet, mint a „Balik” (ami egyébként törökül halat jelent), és mindkettő a Balak helynévből eredeztethető, amit sem a magyar, sem a török összeíró nem tudott pontosan rögzíteni. Az utca északi szakasza a mai Boldogasszony–sugarút, a „Balog” utca ennek tengelyéből ívelt a kolostor irányába, majd az ezt körülvevő térségből a Ballagító irányába húzódott tovább.

A Kun utca 31 családfővel szerepel a dézsmajegyzékben. 1546 körül azonban már 50 családfője van. A gyarapodás tehát meghaladja az 50 százalékot. Mivel abból indulunk ki, hogy a Mohács előtti tizedlajstrom a még „teltházás” Szegedet reprezentálja, ez a növekedés csak úgy lehetséges, hogy a Kun utca mahalle, a korábbi Kun utcához képest plusz portákat tartalmaz, amelyek 1522-ben még egy másik utcához tartoztak. A Kun utcát a mai Alföldi utcával azonosította Vass Előd.⁷¹² Kevésbé valószínű, hogy személynévi eredetű lenne, Tatár és Tót(h) még csak akad benne, de Kun nevűt egyet sem találunk, sem a tizedjegyzékben, sem az első defterben. Kun nevű személyt ugyan találunk Mizsér Ferenc személyében (van olyan olvasat, melyben a latin tükörfordításnak vélt családnév „Szegény”-ként szerepel), ő viszont már aligha számított etnikailag kunnak, hiszen annak a Mizsér Jánosnak lehetett leszármazottja, aki 1449-ben „a szegények számára” újjáépített Szent Erzsébet–kápolna és ház egyik donátora volt – és valószínűleg tehető polgárcsalád tagja. A Kun családvév a Balog utcában olvasható, itt két személy viselte ezt a nevet, de ezek miért lettek volna névadók a szomszédos utcában? Érdeemes figyelembe venni azt is, hogy Alsóváros déli végétől kis távolságra volt a Kundomb, az sem lehetetlen tehát, hogy ennek irányába vezető utcáról van szó.

---

⁷¹⁰ VASS 1979, 26.

⁷¹¹ VASS 1979, 26–27.

⁷¹² VASS 1979, 28.

A Kőégető utca is népesebbek közé tartozott a maga 92 tizedfizetőjével, Ez aztán 1546-ra 69 családfőre csökken. A mélypont a „szegedi veszedelem” után volt; 1553–1554-ben 59 családfőt írtak össze, majd ez a szám 1570-re újra száz fölé került (107) és 1578-ra még tovább növekedett 118-ra. A 17. század elején újból csökkenés állt be; 1620-ban 75 adófizetőt jegyeztek fel.⁷¹³ A Kőégető utca Vass Előd rekonstrukciós rajzán a Kun utca folytatása déli irányban.⁷¹⁴ Máté Zsolt viszont a mai Kisfaludy utcának feleltette meg.⁷¹⁵ A név Bálint Sándor szerint tégláégetésre utal, én nem vetném el annak lehetőségét sem, hogy a nevezett utcában a 16. században valódi követ égettek; a városnak ekkor ugyanis már komolyabb mennyiségű mészre volt szüksége, amit mészkőből égettek helyben. Az ilyesfajta tevékenység azonban a tűzveszély miatt a városon kívül zajlott, így a Kőégető utcát Alsóváros közelében, de azon kívül keresném.

A Fazékjártó utca az első török defterben bukkan fel 89 családfővel, és mivel aligha valószínű, hogy Szapolyai János uralmának zűrzavaros éveiben keletkezett volna, azt kell feltételeznünk, hogy a tizedjegyzékben még más néven szerepelt. Alsóváros utcái azonban megvannak, a Kun utca még gyarapszik is, mindössze a Kőégető utcából tűnt el 23 adófizető, azonban ennek duplája is kevés lenne ahhoz, hogy ennek egy különváló szakaszával azonosíthassuk. Ráadásul a török defterek névhasználata sem következetes; 1560 és 1580 között Fazékszernek, Fazekas és Fazék utcának egyaránt nevezik. 1570-től már csak 41 családfő szerepel, – vagyis a létszám felére csökkent – 1590-ben pedig már nem szerepel.⁷¹⁶ Vass Előd a Bem utca és a Hattyas sor helyére lokalizálta.⁷¹⁷ Máté Zsoltnál a Fazekas utca az Árokhát utca egyenes folytatása délkeleti irányban – a kettőt együtt pedig a mai Szabadsajtó utcával azonosította.⁷¹⁸ A 17. századi Fazékszer – mint láttuk – nem lehetett a mai Alsóváros területén, ugyanakkor a Fazékjártó utcáról ezt nem tudjuk biztosan kijelenteni.

13.2. A városrész erősítése

Alsóváros téglalap alakú településtömbjét az első katonai felmérésen déli és nyugati oldalán vékony barna csík keríti. A térkép itt valamilyen kerítést jelez, nyugati oldalán a városból kilépő utak mellett apró piros négyzetek jelzik a kapuk helyét. Egy védelmi vonalat, kerítést láthatunk tehát, mely valószínűleg paliszádfal, nyugati oldalán három kapuval. A délnyugati, a Tompai–sziget irányában vezető út a Tompai–kapun ment keresztül, ez nagyjából a mai Vadkerti tér környékén lehetett. A nyugati oldal középső kapuja a temetőre nyílt, elhelyezkedéséről a Közép–kapu nevet kapta, melyet

---

⁷¹³ VASS 1979, 27.

⁷¹⁴ VASS 1979, 73.

⁷¹⁵ MÁTÉ 1989,

⁷¹⁶ VASS 1979, 27.

⁷¹⁷ VASS 1979, 73.

⁷¹⁸ MÁTÉ 1989,

a hozzávetőleges helyét érintő Közép–kapu utca őrzi. Az északnyugati sarkon a téglalap északnyugati sarkán a Pétervár(ad)i országútra nyílt a harmadik kapu.

A második katonai felmérésen a Pétervári kaputól a Tisza irányában is látható a kerítés, rajta a Szentháromság utca végénél is látható egy kapu, – melynek nevét nem ismerjük – ez a templom előtti térre nyílt. Sajnos a keleti oldalon nem igazán látható a vonal, és az sem egyértelmű, hogy az indóház irányában, vagy délebbre, a mai Borbás utca vonalán futott-e ki a városrész tiszai oldalára. A déli oldalon egy beépítetlen területen vehető ki tisztán a vonal. A Tompai–kapu jelezve van, de neve nem szerepel, a nyugati oldal Közép–kapuja nem is látható, pedig az a temetőre nyílt, és így aligha lehetett használaton kívül. Mindenesetre a váron kívül ez az utolsó szegedi erődítés, ami a 19. század közepén még látható, hiszen addigra mind a Palánk névadó fala, mind az Eugenius–sánc nyomai eltűntek a felszínről. Hamarosan erre a sorsra jutott azonban az alsóvárosi erődítés is. Nyomait azonban a feltöltés előtti terepszintek megőrizték, és az 1879-es város szintvonalas térképén ki is rajzolódik.

A kerítés korát sajnos csak találgathatjuk. A Paitis térkép csaknem szabályos alakú településtömbje jelentheti azt is, hogy a hódoltság alatt végig lakott Alszegetet veszik körbe palánkkal, valószínűleg a térkép készítését követő években, amikor az Eugenius–sánc is készült. De hogyan alakult ki az a szabályos téglalap alakú településterület, amely az újkori Alsóvárost jellemezte, és jellemzi még ma is? Lehetett egy tereprendezés a kerítés előtt, és már ezt örökítette meg az 1713-as térkép, vagy eleve ilyen alakban helyezkedtek el Alsóváros településtömbjei? A kérdés az egykori sánc, illetve kapuk lokalizációját és feltárását célzó régészeti kutatással lenne eldönthető, sajnos erre a feltételezett nyomvonalon aligha nyílik mostanában lehetőség.

13. 3. Szent Péter–templom és ispotály

14. 3. 1. Források és lokalizációs lehetőségek

A vonatkozó forrásanyag rendkívül szegényes, mindössze egy közvetlen, illetve két közvetett adattal rendelkezünk. Hunyadi Mátyás már többször említett 1458-as oklevele a város kegyurasága alatt álló intézmények között sorolja fel a Szent Péter ispotály testületét („*magistratus hospitalium beati Petri apostoli*”).⁷¹⁹ Nem sokkal később keletkezett az újlaki jegyzőkönyv, amelynek párizsi kéziratában egy Szent Péter utcában lakó asszony („*Katerina relicta Petri de Zegedino de platea sancti Petri*”) tesz tanúbizonyságot az általa megtapasztalt csodáról.⁷²⁰ Utoljára 1497-ben említik. Ekkor a fehérvári stefaniták konventje előtt Bodó Mihály pesti polgár a váradi Tatár László nevében

⁷¹⁹ REIZNER 1899–1900, IV, 51.

⁷²⁰ BÁLINT 1975, 113.

megtiltja Ilona asszonynak, Szilágyi László korábbi szegedi főbíró özvegyének bizonyos váradi, szegedi és pécsi házak, egy mészárszék valamint egy pécsi szőlő elidegenítését. A két szegedi „kőház” közül az egyik a templommal szemben („ante ecclesiae beati petri”) állt.⁷²¹ Ezt követően azonban nincs adatunk a Szent Péter templomról, utca/mahalle neveként sem szerepel.

A 18. századi rókusi kápolna, majd a helyére épített templom Szent Rókus tiszteletére lett szentelve, oltárképe azonban Vasas Szent Pétert ábrázolja, és búcsúja is ennek ünnepén (augusztus elsején) van. 1802-ben a közelében épült meg a Vedres István által tervezett „városi kóroda” vagyis a közkórház. Ezen két körülmény miatt Varga Ferenc számára evidens volt, hogy a város titkos levéltárában lévő Mátyás-oklevél Szent Péter-temploma a barokk rókusi templom helyén állt.⁷²² Reizner azonban már Alsóvárosra tette a helyét, mivel „ezen ősi és népes városrésznek is kelle plébániatemplomának lenni” tekintettel arra, hogy az itteni ferences templom – mellyel ő a 14. századtól számolt – nem volt az.⁷²³ Cs. Sebestyén Károly a falak vizsgálata során megállapította, hogy a ferences templom hajója és szentélye másféle téglából, eltérő időben épült. A hajó tégláit a 14. század első felére, a hozzá később toldott szentély tégláit a 15–16. század fordulójára keltezte. A kapott eredményeket történeti kontextusba helyezve úgy vélte, hogy a templom hajója volt a Szent Péter-templom, ehhez építettek hozzá egy új szentélyt, sekrestyét és tornyot a ferencesek a plébániatemplom átvétele után.⁷²⁴ A „Szeged középkori templomai”-ban felvázolt építéstörténet némileg módosulni látszott néhány évvel később, amikor „tatárjárás korabeli” templom nyomai kerültek elő román stílusú kőfaragványok formájában. Ekkor már úgy vélte, ez a templom nem a Szent Péter volt, hanem annak az elődje.⁷²⁵

A 80-as évek közepén meginduló kutatások a ferences templomról kiderítették – ami a párkány alatti évszámokból amúgy is sejthető volt – hogy a 15 század második felében, de inkább végén épült, nem lehet azonos az 1458-ban már adatoltan létező ispotálllyal. Trogmayer Ottó figyelt fel arra, hogy Balla Antal 1776-os térképén a ferences templomtól keletre eső utcacsücsökben – mintegy 50–60 m-re a szentélytől – egy megközelítőleg észak–déli irányban álló, legalább 20 m hosszú épületet tüntet fel „xenodochium” felirattal. A keleti oldalán húzódó utca a Balla-térkép Buday-féle másolatán (1812) a Régi Ispitály utca nevet viseli ; (megkülönböztetve az 1802-ben épült „új ispotálytól”; a Rókuson emelt városi közkórháztól). Trogmayer Ottó szerint a Balla-térképen az ispotály épülete mellett egy kereszt látható, mely minden valószínűség szerint az elbontott Szent Péter templom helyét jelzi. 1724 körül kerülhetett városi felügyelet alá a betegápolás – előtte a piaristák

---

⁷²¹ HO V, 388–389.

⁷²² VARGA 1977, 179.

⁷²³ REIZNER 1899–1900, IV, 51.

⁷²⁴ CS. SEBESTYÉN 1938, 101–102.

⁷²⁵ CS. SEBESTYÉN 1943.

látták azt el – ekkor a templom már bizonyosan nem létezett.⁷²⁶

A szegedi kolostor épülete rendhagyó módon nem négyszög vagy négyszöghöz közeli trapéz, hanem téglalap alaprajzú, ennek megfelelően téglalap formájú annak udvara, a quadrum is. Ezt újabban Vesmás Péter és Zákány Ildikó azzal magyarázta, hogy a szokatlan forma a Szent Péter egyház lebontása után alakult ki, ez ugyanis a jelenlegi belső udvar déli felében állt, és közvetlenül mellé épült az új ferences templom. Ennek építése során lebontották a korábbi templomot, így csaknem duplájára növekedett a quadrum területe. A ferences kolostor legkorábbi ábrázolásán látható is egy az udvar közepén húzódó romos fal, ami megerősíteni látszik az elméletet, a régészeti kutatások eredményei azonban mást mutatnak. Ezekről alább, a ferences kolostor kapcsán írok részletesebben.

Egészen újszerű elképzelést örökített meg Harsányi István építészmérnök, ferences rendi főépítész, akinek az építési periódusokat számba vevő rajzain a „középkori kistemplom” a ferences szentély belsejében van ábrázolva, félköríves apszissal. Ennek két oldalához falazták hozzá az újonnan készült hajó keleti végének diadalívét. A hajó befejezésekor elbontották az Árpád-kori templomot, köveit félrerakták, majd megépítették a korábbi templomot körülvevő új szentélyt, majd a torony alsó részét és a sekrestyét – felhasználva ehhez a korábbi templom gondosan megőrzött kőanyagát.⁷²⁷

13. 3. 2. A johannita birtoklás lehetősége

1193-ban III. Béla a fehérvári johannita konvent több tucat birtokát sorolta fel oklevelében, köztük azt, amit Sceqeden birtokoltak; egy földet és egy kikötőt. A birtok megnevezését nem volt nehéz Szegeddel összefüggésbe hozni, annál is inkább, mivel itt ténylegesen lehetett kikötője a johannitáknak. Az oklevélben alkalmazott megnevezés ugyan szokatlannak mondható, tíz évvel korábban a nyitrai egyháznak adományozott sóhajók még Ciggedin kikötőjében voltak tarthatók. A a Scequed sem ezzel, sem a későbbi Zugged, Zegedin, Segedino megnevezésekkel nem egyezik. Petrovics István azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy az oklevél írnokának franciás latinsága miatt írt q betű a g helyett szerepel például Segesd nevénel, így elég valószínű, hogy mégiscsak egy Szegedről van szó. Ebből ugyan kettő is volt a középkori Magyarországon; Szeged városán kívül ott volt még a mai Sajószöged is, de a kikötő említése az előbbit teszi valószínűvé. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a felsorolt birtokok közül ami azonosítható, az a Szerémségben és a Dunántúlon, főként Fejér megyében fekszik, a szegedi johannita birtokra vonatkozóan pedig más adatot nem ismerünk.⁷²⁸ A már említett 1698-as rajzon egy kisebb

⁷²⁶ TROGMAYER 1993, 35.

⁷²⁷ HARSÁNYI 2007, 32: 3. rajz

⁷²⁸ KÜRTI-SZEGFŰ-HORVÁTH 1983, 298–300.

épületcsoport látható Alsóváros és a Palánk között, ezt is többen összefüggésbe hozták a johannita kikötővel. A vasúti leszámloló hivatal – a Bölcsészkar mai épülete – építésekor cölöpökre, elsüllyedt hajók deszkáira bukkantak. Ezek azonban a johannita megtelepedést aligha igazolják.

13. 4. Havas Boldogasszony–templom és kolostor

Az épületegyüttes Szeged egyetlen viszonylagos épségben fennmaradt középkori műemléke. A templom egy hosszú hajóból, és egy keskenyebb, de szintén hosszú, sokszögzáródású szentélyből áll. A nyugati homlokzattól az apszis zárófaláig 63,5 m hosszú, belső szélessége 13, 2 m, a hajó belső hossza a diadalívig 36, 6 m. A templom déli oldalán, illetve a szentély körül támpillérek láthatók, jelenleg 6–6 van belőlük. A hajó támpillérei 1,1 m szélesek, négylépcsős kialakításúak, míg a szentély körüli háromlépcsős támpilléreknél 0,78 m-es szélesség mérhető. A támpillérek között hosszú csúcsíves ablakok láthatók. A szentélybelső 23,3 m hosszú és 10, 7 m széles, alatta kripta található. A templom hajóját hálóboltozat, a szentélyt csillagboltozat fedi. A szentélyből barokk keretelésű ajtón keresztül vezet át a torony fölszintjén keresztül a sekrestyébe. A torony alaprajza négyzetes, külső élei 8,8 m hosszúak, belseje 4,9x4,9 m, a sekrestye belső mérete 8,26x11,4 m.⁷²⁹

A ferencesek által vezetett *Historia Domus*, az anyakönyvek, valamint az irattár fontos forrása a kolostor 16–17. századi történetének, nem csupán az épületegyüttes és lakói sorsának alakulásáról tudósít, de Szeged történetének bizonyos eseményeit is innen ismerhetjük. A kolostor történetét maguk a ferencesek igyekeztek megírni; 1831-ben P. Ordinánsz Konstantin, néhány évtizeddel később pedig Szegedi Anzelm Kilit. A világi kutatók közül Dudás Gyula szentelt önálló munkát a templomnak, Karácsonyi János pedig a magyarországi ferences kolostorok ismertetésénél felsorolja mind a konventuális, mind a szalvatoriánus kolostorra vonatkozó adatokat. Dudás munkáját a templom következő kutatója, Cs. Sebestyén Károly nem sokra tartotta; „...*megállapításai nélkülözik a kellő szaktudást és ezért csupa félreértés és tévedés a művecskéje.*”⁷³⁰ A század második felében Bálint Sándor tárta fel a szegedi ferencesek kultúrtörténeti hatását, a templom és a szegedi táj sokrétű kapcsolatrendszerét.⁷³¹ A szegedi népnek évszázadokon keresztül meghatározó ünnepe volt a templom búcsúja, a köznyelvben csak „Havibúcsúnak” nevezett többnapos esemény, amelyre mind a tanyai lakosok, mind a távolabbra elszármazottak igyekeztek eljutni. A búcsú túlélte a kommunizmus évtizedeit, ahogy a műemléki védelmet élvező templom és a kolostor is – Bálint Sándor Alsóvárosról szóló könyve azonban csak halála után, Tomisa Ilona gondozásában jelent meg.⁷³²

Még a könyv megjelenésének évében – 1984-ben – Lukács Zsuzsa vezetésével megindult a

⁷²⁹ CS SEBESTYÉN 1938, 95–99.

⁷³⁰ CS SEBESTYÉN 1938, 95.

⁷³¹ BÁLINT 1975, 27–42.

⁷³² BÁLINT 1984.

falkutatás a templom, a torony és a sekrestyeként funkcionáló káptalanterem külső oldalán, Trogmayer Ottó pedig feltárta a templom bejáratai környékét. 1987-ben a kolostor nyugati szárnyát használó Szociális Otthon kiköltözött, így lehetővé vált ennek az épületrésznek a kutatása is. A ferencesek 1991-ben kapták vissza az épületegyüttest, ezt követően megindult a kolostor újjáépítése, ennek aktuális munkálataival összefüggésben folyt kutatás, illetve leletmentés. Júliusában vízvezeték ácsása miatt kezdődött meg a régészeti kutatómunka a quadrum területén, de közben föltárták azt a „szobortemetőt” is, amelybe az ötvenes években a ferencesek más faragványokkal együtt a templom előtti oszlopon álló Mária–szobor darabjait is elrejtették. 1990-ben Csengel Péter, 1992–1993-ban Ormándy János végzett feltárásokat, utóbbi eredményeit korai halála előtt még publikálni tudta. 1996-ban az oltár átmeneti eltávolításával lehetőség nyílt a szentély falainak és boltozatának régészeti és építészeti vizsgálatára. 1997-ben következett volna a templomhajó kutatása, de ez már nem valósult meg. Az előkerült kőfaragványokat azonban sikerült tető alatt bemutathatóvá tenni a kolostor kertjében Fülöpp Róbert által tervezett kőtárban.⁷³³

13. 4. 1. A kolostor története

Az obszerváns avagy szalvatoriánus ferenceseknek nem a legszerencsésebb történelmi időszakban sikerült megtelepedni Szegeden, hiszen alighogy elkészült a templom, már el is szenvedte az első ellenséges támadást. A rendi emlékezet szerint 1525-ben egy néhány ezres török portya tört rá Alszegedre, „*Klastrom és Templom alá tüzet vetvén azokat porba s hamuba temették*”.⁷³⁴ Bizonyára feldúlták – talán fel is gyújtották – a következő év őszén átvonuló ruméliai sereg katonái is. Az alsóvárosi ferencesek a török megszállás után is Szegeden maradtak, a kolostort nem sajátította ki a török hatóság. Annál több bajuk volt a városban is terjedő protestantizmussal. A templomot meg kellett osztani az „újhitűekkel”, akik a hajót használták, a szerzetesek a szentélybe szorultak vissza. 1552-ben, a „szegedi veszedelem” után a törökök négy barátot megöltek, a többiek elmenekültek. Az épületegyüttes több éven keresztül gazdátlan volt. Az 1556-ban visszatérő szerzetesek folytatták a lakosság lelki gondozását, a pasztoráció idővel a szűkebb, majd tágabb környék pap nélkül maradt falvaira is kiterjedt. A szegedi ferenceseknek döntő szerepük volt abban, hogy Szegeden a reformáció nem tudott gyökeret verni, a város és az általa az újkorban benépesített „szegedi nagytáj” magmaradt katolikus vallásúnak.

Anekdotaként maradt fenn a szegedi hitvita, melyben az együgyűnek tartott fráter sajátos módon vonta be a török döntőbíró a templomért folyó küzdelembe, váratlan győzelmet aratva a tanult protestáns prédikátor fölött. A történet alapja, a török ítékezés valójában megtörtént, ezt a három

---

⁷³³ LUKÁCS 2000, 143.

⁷³⁴ ORDINÁNSZ 1831, 20–21.

szegedi molla által 1562-ben kiadott „vaszika” is bizonyítja. Rózsa Ferenc, Balok András, Pijáncs Márton és Horváth Marci tanúskodtak a ferencesek mellett, igazolva, hogy az „új boldogasszony háza” már 53 év óta a barátoknak nevezett szerzetesek tulajdonában van, akiket birtoklásukban megerősítenek.⁷³⁵ A ferencesek megtarthatták templomukat, de a gyanakvó török hatóságok itt is fenntartották a változtatási tilalmat; toldani, bővíteni itt sem lehetett, és a legalapvetőbb állagvédelmi munkák is engedélykötelesek voltak annyira, hogy egy szál deszka cseréjéhez is hatósági hozzájárulás volt szükséges, ami – ismerve az oszmán–török korrupciós helyzetet aligha ment „illeték”, azaz baksis nélkül. Ennek ellenére 1624 és 1643 között renoválták a templomot, melyet a hódolt területek apostoli helytartója Jacopo Boncarpi szentelt fel 1643-ban.⁷³⁶ 1645-ben a barátlakások kijavításához kaptak engedélyt a szegedi káditól.⁷³⁷ A megőrzött török fermánok mellett a missziós levelekben is találunk a szegedi ferencesekre vonatkozó adatokat. Matteo Benlich banjalukai ferences szerzetes 1653 szeptemberében járt Szegeden, ekkor a kolostorról ezt írja: *„A rendház falai magasak, de csak kétnegyed részben ilyenek és befejezettek, két hálóteremmel, ahol az atyák laknak. A templom pedig gyönyörű belső térrel rendelkezik, 89 rőf hosszú és 19 rőf széles, az egész csodálatosan épített boltívekből áll, gyönyörű épület, igazi látnivaló Magyarországnak ezen a részén; csúcsától a földig 44 rőf magas. Belsejében most kilenc oltár van díszekkel; egy társulata van: a kordásoké.”*⁷³⁸ 1676-ban a város enged át egy „tápai állás” nevű szatymazi kaszálót a barátoknak.⁷³⁹ 1679-ben ismét török engedélyt kapnak a kolostor „kerülőjének” zsindejezésére, és „a kapuval szemközti kerített hely” kerítésének kijavítására.⁷⁴⁰ Utóbbi talán a templom előtti Mária–szobor kerítése, a Napbaöltözött Asszonyt ábrázoló szobor ugyanis 1708-ban már megvolt, s ha nem is ugyanez, de egy Mária–szobor állhatott a templom kapujával szemben már a 17. században is.

A ferences barátok a visszafoglaló háború során több ízben életük kockáztatásával támogatták a keresztény hadakat. 1686 januárjában Nagy János gvárdiánt és öt szerzetestársát a várba hurcolták a törökök, és csak nehezen szabadultak ki. Februárban a császári csapatok rabolták el az élelmiszert, az utánuk érkező, árulást szimatoló törökök „hivatalosan” ágyút kerestek a templomban, de közben a város és a kolostor előljárási kifizetésével fenyegetőzve váltságdíjat csikartak ki értük. *„Nyásokat csinálván majd tizennégyig az szegény páterinknak, fráterinknak és bíráinknak, az kikért sok summa kincset kellett adnunk és most is az sok vádak miatt sokak vasat viselnek közülünk.”* 1686. április 24-én mégis a ferences templom harang szavára támadták meg a császári csapatok a Szeged mellett táborozó tatár–török–kuruc sereget. A középkori kriptában temették el Veterani tábormokot és

⁷³⁵ REIZNER 1899–1900, IV, 157–158.

⁷³⁶ KARÁCSONYI 1923, II. 165.

⁷³⁷ REIZNER 1899–1900, IV, 184–185.

⁷³⁸ JÁSZAY–TÓTH 2004, 244.

⁷³⁹ REIZNER 1899–1900, IV, 184–185.

⁷⁴⁰ REIZNER 1899–1900, IV, 201.

más magasabb rangú császári tiszteket, akik az 1686-os ostrom során veszítették életüket.

Az 1712-es árvíz vélhetően a templomot és kolostort is érintette. A következő évben ahogy a városról, úgy a kolostorról is készült felmérés; látkép, illetve alaprajz, az előbbi biztosan, az utóbbi valószínűleg De la Croix Paitis munkája. Ekkor a templomnak még csak huszártornya van a nyugati homlokzat közelében, a nyugati bejárat előtt kiugró szélfogót ábrázolnak. A kolostornak csak a nyugati és az északi szárnya állt, az előbbit egy szintén huszártoronnyal ellátott rövid folyosó köti össze a templommal, illetve az északi oldalán húzódó kerengővel. A keleti oldal még részben nyitott, itt különálló építmények álltak. A kolostor északnyugati sarkánál kisebb kiugró, fachtwerkes szerkezetű toldaléképület látható, itt latrinák voltak. A templom déli oldalán, azzal párhuzamosan fal húzódott, mely az épületegyüttestől keletre eső újkori temetőt is körbevette. Az ábrázolás készítése évében a főoltárt felújították, belefoglalva a Napbaöltözött Asszonyt ábrázoló, a 17. század első felében Itáliában festett képet. A templom új főkapuja 1737-ben épült. Ezután kezdődött a szentély melletti félbehagyott torony tovább falazása. 1746 és 1750 között került sor a templom ablakainak felújítására. 1749 húsvétján tűzvész pusztított a kolostorban.

Elkészítette az épület felmérését Molnár Pál városi főmérnök is, eltérő színekkel jelezve az egyes építési periódusokat. Két évtizeddel később Steindl Imre is felmérte a templomot, és elkészítette a nyugati homlokzat látványtervét is. Az 1879-es katasztrófa során jelentős károkat szenvedett az épületegyüttes melynek teljes területét elborította az árvíz. 1937-ben renoválták a templomot, ekkor került elő Mihály István sírköve, 1943-ban pedig a sekrestyében kerültek elő kőfaragványok.

14. 4. 2. A templom

A templom építéséről sajnos nem maradt fenn írásos forrás, de a párkányok alatt messze látszik az évszám, mely nyilvánvalóan a felszentelés évét mutatja. Sokáig azonban az sem volt egyértelmű, hogy 1503-ról van szó, hiszen a rendhagyóan felvésett második szám inkább olvasható 1-nek vagy 7-nek, mint 5-nek, megfelelő értelmezéséhez a Jerney János által összegyűjtött történeti adatok is szükségeltettek. *„Ez a két évszám os kő azonban semmi esetre sem azt bizonyítja, hogy a templom hajója 1503-ban épült, hanem csupán azt, hogy abban az évben fejeződött be a több évi restaurálása.”*⁷⁴¹

Cs. Sebestyén Károly a templom hajóját a korábbi Szent Péter–templom épületének tartotta. Elméletének alapja az az utóbb megerősítést nyert megfigyelés volt, mely szerint a szentély később épült, mint a templom hajója. Utóbbi korábbi szentélyét elbontották, a hajófalakat pedig

---

⁷⁴¹ CS. SEBESTYÉN 1938, 115–116.

megmagasították, majd hozzáépítették az új szentélyt, melyhez ugyanolyan méretű téglákat használtak, mint a falmagasításhoz. A korábbi hajó téglái ugyanakkor kisebbek ezeknél, ezeket Cs. Sebestyén a 14. század első felére keltezte. A hajó és a szentély közti jelentős időbeli távolságot látszott bizonyítani, hogy a hajó ablakait közel két méter magasságig be kellett falazni, vélhetően a külső és belső szintemelkedés miatt. A hajó faloszlopainak vizsgálata azt mutatta, hogy ezek utólag lettek ráfalazva a főfalra, a padláson pedig túlnyúlnak a falakon. Ez alapján a kutató a hajó boltozata esetében is több építési periódust feltételezett. A ferencesek építő tevékenysége Cs. Sebestyén Károly szerint a poligonális apszisra korlátozódott, de ezt sem sikerült az eredeti terv szerint kivitelezni. A koncepció ugyanis menet közben megváltozott; a kezdetben hatszög három oldalával záródó formát a fal közel félmagasságában a nyolcszög három oldalával záródó formára módosították, mely értelmezésében nem túl nagy szakértelemre utal az építők részéről.

Mivel a falelválások alapján a déli hajófal támpillérei nem kötésben voltak a fallal, hanem utóbb épültek ahhoz, Cs. Sebestyén nehezen tartotta elképzelhetőnek hogy a 14. századi Szent Péter-templom hajóját egyben át tudták volna hidalni az építők statikai problémák nélkül. Ezért úgy gondolta, eredetileg ez is oszlopsorokkal elválasztott háromhajós csarnoktemplom lehetett, mint a Szent Demeter és a Szent Erzsébet egyháza. *„Hogy aztán a hajóelválasztó két sor oszlopot mikor távolították el, a második boltozás alkalmával-e, amikor a kerek faloszlopokat állították, vagy pedig a XV. század végén, amikor az új kórust és szentélyt építették a templomhoz, azt nem lehet tudni.”*⁷⁴²

Az 1985-től meginduló falkutatások és ásatások ezt a képet jelentősen árnyalták. A nyugati homlokzat kutatása során a középső nagy ablak két oldalán szimmetrikus elhelyezésben egy-egy, a középsővel azonos méretű, de lejjebb elhelyezett ablak került elő. Ezeket azonban a templom teljes elkészülte előtt – még a középkorban – befalazták, mivel az ablakkávákon semmi nyoma nem volt vakolatnak. Az ablakok megszüntetésének okát a kutatást végző Lukács Zsuzsa is csak találgatni tudta; talán a mérműrácsok nem készültek el, de talán valószínűbb, hogy már a kivitelezés során felmerült a nyugati kórus építése az orgona elhelyezésére, melynek sípjai egyébként is kitakarták volna az ablakokat. Egy viszonylag jelentős változtatásra tehát már az első periódusban – még a Jagelló-korban – sor került. A falkutatás és ásatás során előkerült a nyugati kapu, melynek három lépcsősen szűkülő téglasorral kialakított béléte mellett negyedikként egy falsíkból kiugró plasztikus keretelése is volt, ezt a barokk kapu építésekor lefaragták.

A déli homlokzat kutatása során az újkori bejárat körül is előkerültek a téglából kialakított lépcsős kapubélet befalazott ívei, vakolás és meszelés nyomaival. A kapu belső oldalán, a mai padló alatt 10–15 cm mélységben négyzetes formájú padlótéglák mutatták a barokk járósíntet, a középkori küszöb –30 cm-es került elő. Szó sincs tehát két méteres szintemelkedésről, miként azt Cs. Sebestyén

---

⁷⁴² CS SEBESTYÉN 1938, 103.

az ablaknyílások felfalazása alapján gondolta. Tény, hogy a hajó eredeti ablakainak könyöklői 230 cm-rel lejjebb voltak a mainál. A szintemelést azonban két lépcsőben hajtották végre, és az első nyolc sor téglái ugyanolyan méretűek voltak, mint amilyenekkel a nyugati homlokzat vakolatlan ablakait befalazták, ez tehát még a középkorban történt, amit az is bizonyít, hogy több helyen előkerültek a felemelt gótikus könyöklők, illetve az ablakkávák indításai.

A második szintemelés már kisebb téglákkal történt, a kötőanyag pedig csak sár volt. Ezt a munkát a Makay Ferenc megbízásából 1746 és 1750 között végzett ablakrenoválással hozhatjuk összefüggésbe.⁷⁴³ A hármas osztású ablakok osztó zárköveit már ekkor kiszedték, de az ablaknyílások felső, háromszögletű részén még megmaradtak a mérműves díszítések. Ezt egy jelíges pályázat rajzaiból tudjuk, melyek a templom egyes részleteit ábrázolják. A rajz szerint a déli oldalon a hajó és a szentély ablakainak csúcsában más–más rajzolatot mutató kőrácsok voltak. Sajnos szerzője és pontos keletkezési ideje nem ismert, de minden bizonnyal 1891 előtti, mivel ekkor újították fel a templom üvegablakait, ami a maradék gótikus osztórácsok megsemmisítését jelentette. A kivésett mérművek darabjai a szóbeli hagyomány szerint a közeli Csöpörke-tó feltöltésébe kerültek.⁷⁴⁴ Mindössze egyetlen töredék került elő a kolostor területéről, az egykori istálló feltöltésében lévő „szobortemetőből”, ezen bekarcolt szerkesztővonalak, valamint kék festés nyomai láthatók.⁷⁴⁵ Az ablakosztás tehát nem „égetett agyagból” volt, miként Cs. Sebestyén feltételezte, hanem valóban faragott kőből.⁷⁴⁶

Cs. Sebestyén helyesen értelmezte a hajó és szentély találkozásánál látott falvarratot, amikor úgy vélte, a szentély később épült hozzá a hajóhoz, és jó szemmel vette észre az építés közben történt koncepcióváltást is. A szentély abban is eltért a hajótól, hogy a lábazata faragott kőből készült, és kőfaragványok borították a támpillérek vízvető lejtőit is. A falkutatás során derült ki, hogy ezek másodlagosan felhasznált román kori faragványok. A támpillérek tetejéről 66 db került ki ezekből, több darabra az új felhasználáshoz vízvető orrtagot faragtak. A szentélynek hat támpillére, és hat ablaka volt. Utóbbiakat egy kivételével itt is módosították; 50–70 cm-es könyöklőemelést után egy szintre kerültek a hajó ablakaival. A keleti oldal ablakánál kétszeri változtatásra is sor került. A diadalív külső része a hajóval együtt épült, de később – minden bizonnyal a csillagboltozat építésekor – ezt beszűkítették.

Cs. Sebestyén felismerte, hogy a boltozati bordák nem kőből, hanem idomtégglákból lettek építve, de tévedett, mikor úgy vélte, hogy ezeknek teherhordó funkciójuk nincsen, a boltozatra pedig utólag lettek vaskapcsokkal és pántokkal felerősítve. Lukács Zsuzsa megfigyelése szerint a boltmezők beleilleszkednek a téglák felső hornyolataiba, a különböző vasalások inkább utólagos

---

⁷⁴³ LUKÁCS 2000, 161–163.

⁷⁴⁴ HARSÁNYI 2007, 31.

⁷⁴⁵ LUKÁCS 2000, 171.

⁷⁴⁶ CS. SEBESTYÉN 1938, 110.

beavatkozások a boltozat különböző részeinek stabilizálására. Erre elsősorban a szentély alatt épített kripta miatt lehetett szükség, ami azon túl, hogy megsemmisítette a középkori sírokat, több ponton is a falak repedését eredményezte. A kripta külső lejárata a déli oldalon, a hajó felől számolt második és harmadik pillérközben volt, ezt jelölik – bár nem feltétlenül következetesen⁷⁴⁷ – a 18–19. századi alap- illetve homlokzati rajzok. Ma egy téglából rakott kereszt jelzi a templom oldalán a lajártatot. Fölötte kb. 3 méteres magasságban két 19. századi sírfelirat látható (Babarczy Imre † 1840; Hódy Imre † 1863), melyek minden bizonnyal a kriptából származnak. Mellettük van még egy kb 20x20 cm-es négyzetes téglá is, rajta bekarcolt „P Gon” olvasható, alatta pedig egy 1737-es évszám. Talán nem tévedünk nagyot, ha ezt is sírfeliratként értelmezzük, mely a templom belsejében lehetett az egyik padlótéglán – a befalazott darab ugyanis minden bizonnyal a négyzetes barokk padlótéglák közül való. Volt egy kriptába vezető nyílás a következő pillérközben is, ez azonban inkább csak egy ideiglenes lejárát volt, amelyet idővel megszüntettek, ezt a rajta átfutó profilált lábazat is jól mutatja. A szentély középtengelyében két, koporsó leeresztésére szolgáló téglalap alakú nyílás is volt, az egyik a diadalív alatt, a másik keletebbre, ezeket a 20. században szüntették meg. Az utóbbi egy–másfél évszázadban a kriptában már sokszor méteres víz állt, mely szintén nem volt jó hatással a falak állapotára.

Bár az alaprajzi elrendezés miatt a 16. században is lennie kellett ajtónak a szentély és a torony között, ez a középkori ajtónyílás Bende Livia ásatásán nem került elő. Ugyancsak rejtve maradtak a pasztofórium fülkéjének maradványai, és nem lehetett megfigyelni ülőfülkék nyomait sem. Talán a pasztofóriumhoz tartozott egy gótikus fiálé töredéke. Az oltár mögött in situ került elő a szentély keleti végfalának két falszögletében, a bordákat hordó faloszlop indításánál két faragott címerpajzs, melyeket vasszöggel rögzítettek a faloszlophoz. Alaposabb vizsgálattal kiderült, hogy a szentély összes faloszlopa alatt címerpajzsok voltak, de ezeket a 18. században lefaragták, és barokk kagylókat illesztettek a helyükre – ezt jól mutatja az egyik kagyló alatt látható címerpajzs-töredék. Összesen tehát 12 volt ezekből, talán a templom donátorainak címereivel – vélte Lukács Zsuzsa, valódi címer festése azonban nem volt látható a kékszürke festés alatt. A templom és a kolostor mecénásai egyébként is többnyire nemtelen emberek; városi polgárok lehettek, leginkább kézművesek vagy kereskedők. A címerpajzsok a falakkal egyszínűre festve is díszítettek. A faloszlopok utólag lettek a falhoz illesztve, és utólagos a diadalív sarkának élszedése is – itt egyszerűen lefaragták a téglák sarkait. A faloszlopokat és a bordákat fehér kváderfestéssel díszítették.⁷⁴⁸

A tornyot a templom felszentelése után kezdhették építeni, mivel a toronyfalhoz csatlakozó szentélyfal és támpillér vakolt, illetve meszelt felületű volt. A torony építői a templom párkányának magasságáig jutottak, itt azonban a munka ismeretlen okból félbeszakadt, és a templom a török

---

⁷⁴⁷ Steindl Imre felmérésén a lejárát a második és harmadik pillérközben látható.

⁷⁴⁸ LUKÁCS 2000, 165–171.

hódoltság alatt torony nélkül állt – pontosabban egy huszártornya volt a templomhajó gerincén, a nyugati homlokzat közelében, ahogy az a z 1713-as rajzon látható. Két évszázad után az 1740-es években fejezték be a tornyot; két emeletet ráépítve bádagozott barokk toronysisakkal zárták le. A tisztán téglafalú templommal ellentétben a torony középkori szakaszának fala vegyes falazású; kő és téglá. A kövek itt is másodlagosan felhasznált faragványok voltak, főleg kváderek, de előkerültek egy bélletes kapu dobjai, és egy félköríves záródású ablak szemöldökköve is. Sajnos a faragványok megmunkált része többnyire befelé van fordítva, vagy eleve a falmagban található, kiemelésükre így nincs lehetőség. A torony keleti falán egy vasajtó van, félköríves lezárású 16. századi elődje kb. fél méterrel van lejjebb a mai ajtó küszöbénél. A torony belsejében falkutatásra nem volt lehetőség.⁷⁴⁹

A káptalanterem a toronnyal együtt, egy méretű, és kötésben lévő téglából épült, ennek a falaiban is sok másodlagosan felhasznált román kori faragvány van. A helyiségbe eredetileg csak a toronyaljából lehetett belépni, nyugati bejárata modern kori. A templommal egyező tájolású, téglalap formájú helyiség keleti végében oltár is volt, ennek alapozása és falba történő csapolásának nyoma is előkerült. A helyiség keleti falában két csúcsíves ablak volt, ezek mérműves osztórácsai szintén elpusztultak az 1891-es renoválásban. A terem hálóboltozata keskeny orrlemezű idomtéglaiból áll, melyeket kemény, sárgás színű vakolat fed. Ezt mélyvörös festés borította.⁷⁵⁰

13.4.3. A kolostor épülete

A ma látható kolostornégyszög nem tervezői szándék eredménye, hanem két évszázadnyi szerves fejlődés során alakult ki. Legkorábbi része a nyugati szárny épülete, ennek középkori ajtó- és ablaknyílásait a falkutatás során találták meg a korábban teljes egészében barokknak tartott kolostoron. Az eredeti épület középfolyosós elrendezésű volt, kétfelől voltak a szerzetesek cellái, melyeket egy-egy kisebb, illetve nagyobb ablak világított meg. Az osztófalak alapozásai is előkerültek, úgy látszik, ezek favázás szerkezetűek voltak. Az 1713-as ábrázolás szerint a földszint déli végéhez közel három nagyobb ablak látható, ezek – Lukács Zsuzsa szerint – az első periódusban épített káptalanterem elhelyezkedését jelzik. Az emeleti középfolyosó déli végének ablaka keretének több töredékét megtalálva sikerült azt in situ rekonstruálni. A keresztosztós ablakot a csavart lábazatból induló pálcátagos keret párhuzamai alapján az 1480 utáni évekre keltezte Lukács Zsuzsa. Ez azt jelenti, hogy az 1459-es vásártartási engedélyben megjelölt Szűz Mária–kolostor bizonyosan nem az alsóvárosi volt, mert az ekkor még nem létezett.⁷⁵¹

Az udvar közepén Ormándy János feltárásán előkerült az 1713-as ábrázoláson látható

---

⁷⁴⁹ LUKÁCS 2000, 171–174.

⁷⁵⁰ LUKÁCS 2000, 174.

⁷⁵¹ LUKÁCS 2000, 174–176.

kerítésfal (3), illetve két, ezzel és egymással párhuzamos (K–Ny-i irányú) falalpozás (1–2), melyek egy gerendavázis/fachwerk szerkezetű, emeletes fedett folyosó létezéséről tanúskodtak. Ez az északi szárny elől indul, azzal egyidejű (gerendafészkeket a fal építésével párhuzamosan alakították ki), és ezt kötötte össze a nyugatival és a templom északi oldalával, egészen a szentélyig. Az udvar közepén húzódó, azt kettéosztó folyosóval egy kettős kerengőrendszert hoztak létre. A nyugatihoz épített északi szárny nyugati végében egy gótikus keretelésű ajtó – ahol az élszedést a téglafal éleinek lefaragásával imitálták – vezetett a kertbe nyúló – szintén fachwerkes építésű – latrinákhoz. Az északi szárny is középfolyosós elrendezésű volt, az osztófalak itt is favázások voltak. Az északi szárnyhoz épített emeletes folyosót már 1690 körül elbontották, ugyanekkor a templom északi oldalán húzódó folyosószakasz favázás sárfalát elbontották és helyére téglafalat építettek (az eredeti fachwerk szerkezetet a helyreállítás során a vakolatba „rajzolva” tették elképzelhetővé).

A keleti szárnyat a 18. században alakították ki, itt kapott helyet az új refektórium. Az északi szárny külső oldalán gyümölcsöskertek voltak, melyben volt egy „csöpörke”, a jámbor búcsús hagyomány szerint az, melyből a monda szerint a templom kegyképe csodás módon előkerült. A tó maradványai a két háború között még láthatóak voltak. A kolostor belső udvarán két vagy három újkori kút is létesült, ezek közül egy van ráccsal zárt kávéval meghagyva. A középkori kút tudomásom szerint nem került elő.

13.4.4. A másodlagosan felhasznált kőfaragványok

A sekrestye padlója alól 1943-ban került elő két faragvány nem került be a Városi Múzeumba, hanem Alsóvároson maradt. Bálint Sándor már a templom padlásán találta meg ezeket, innen lekerültek az északi folyosóra, majd 1965-ben megnyíló Vármúzeum kőtárába.⁷⁵² A Lukács Zsuzsa falkutatásai nyomán jelentősen kibővült anyag helyi bemutatását tette lehetővé a Fülöpp Róbert tervei alapján megépült kőtár. A kövek egy fedett falszakaszba építve lettek bemutatva. Sajnos csak a román faragványok láthatók itt, a ferences templomhoz tartozó gótikus darabok (a fiálétöredék, a mérműves ablakrács töredéke, ablakkönyöklők és -kávák) a mai napig nincsenek kiállítva. Nincs kiállítva az 1992-ben a szentély lábuzatából, másodlagos helyről kibontott bimbós–virágos díszítésű román kori vállpárkány. sem, mivel ellopták (szerencsére legalább rajz és fotó maradt róla).⁷⁵³

Örvényes levéldíszű boltozati zárókő. A két oldalon pálcattaggal szegélyezett körtetagos boltozati bordák találkozásának kerek mezejében a kiemelkedő középpontból sugárirányban kinyúló nyolc palmetta látható. Pontos párhuzama a gyulafehérvári székesegyház déli hajójának harmadik záróköve. Faloszlop fejezete akantuszlevelekkel és szőlőfürtszerű gyümölcsökkel.

---

⁷⁵² ENTZ 1965, 14.

⁷⁵³ LUKÁCS 2000, 165.

13.4.5. Építéstörténet

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a Szent Péter–templom nem egy klasszikus plébániatemplom lehetett, fennállása az ispotályhoz kötődött. Ezért Trogmayer Ottó feltételezése a Szent Péter templom helyéről egyáltalán nem alaptalan, hisz a szentmise hallgatását biztosító szakrális építmények – kápolnák vagy templomok – szerves tartozékai az ispotályoknak. Más kérdés, hogy a régi ispotály épületét tartalmazó telek északi, kb. 30 fokos hegyben végződő sarkán – ahol az eltűnt épületet jelző kereszt állt – legfeljebb csak egy kisebb kápolna férhetett el, az is csak úgy, ha tájolása eltért a hagyományosnak mondható keleti–északkeleti iránytól. Elképzelhető persze az is, hogy az ispotály épületének másik végében állt, ez esetben tájolása mindössze 15–20 fokkal térhetett el a ferences templom tájolásától.

A templom ugyan a 16. század első felében eltűnik, a Szent Péter név azonban váratlanul megjelenik a következő évszázad végén, mégpedig Marsigli 1698-as vedutáján, a kép bal szélén, Alsóváros épületeinél. Nem a ferences templom, hanem egy attól kissé jobbra ábrázolt épület fölött olvasható, nem a Szent Péter–templomot ábrázolja hát – az már nem létezett – hanem az ispotályt. Ennek épülete a jelek szerint túlélte a török hódoltságot, még ha működéséről nincs is adatunk. A ferencesek gyógyító tevékenysége – mely miatt az ehhez értő szerzetesek a török előljárók számára is értékessé váltak – nem elég bizonyíték arra, hogy ők működtették volna az intézményt. Ugyanakkor valamilyen kapcsolat mégiscsak lehetett, nem lehet véletlen, hogy a ferencesek az ispotály közvetlen közelében telepedtek meg. Lukács Zsuzsa valószínűnek tartotta, hogy a kolostor első épületének felépítése előtt a szerzetese az ispotályban laktak és annak templomát használták. Az is valószínűnek látszik, hogy az ispotálytemplom lebontása csak úgy történhetett meg, ha az építőanyagért cserébe a rászorultak lelki gondozását a ferencesek vették át. Ez a „szolgáltatás” azonban független volt a betegápolástól melyet minden bizonnyal az alszegedi, később mező–szegedi tanács által fogadott és fizetett személyzet végzett.

Cs. Sebestyén elképzelését a Szent Péter–templom és a Havi Boldogasszony mai temploma között nem igazolták a műemléki és régészeti kutatások. A hajó régészeti kutatása ugyan nem történt meg, az azonban bizonyosnak látszik, hogy a szentélyboltozat esetében nincs nyoma megújításnak, csupán kisebb állagvédelmi munkálatok történtek a századok alatt. Lukács Zsuzsa megállapította, hogy bár a szerzetesek megkapták a török engedélyt a boltív lebontására, láthatóan nem éltek vele. A boltozat eredetiségét megerősítette Császár László is, aki közép–európai kontextusban vizsgálta a káptalanterem, a szentély és a hajó boltozatát. Az ablakok esetében megfigyelt könyöklőemelés észrevétele jó megfigyelés volt Cs. Sebestyén részéről, de a beavatkozást nem a feltöltődésből eredő külső és belső szintemelkedés indokolta. A templom külső járósintje 30–50, a belső kb. 30

centimétert emelkedett a félezer év alatt. Az átalakítás oka az építés közbeni koncepcióváltás, ugyanennek eredményeképpen került sor a nyugati homlokzat két szélső ablakának befalazására. Az kétségtelen, hogy a templomhajóhoz utólag épült a szentély, melynek falszögleteinél és ablakainál szintén megváltozott az a koncepció, mely alapján az alapot és az első néhány méter falat lerakták. A torony és a káptalanterem pedig vélhetően az utolsó építési periódusban épülhetett, ezek falába tehát már kerülhetett az 1497-ben még álló Szent Péter–templom anyagából. Császár László ennek ellentmondva azt állapította meg, hogy a boltozatok közül a legkorábbi a káptalanteremé, melynek bordaszerkesztése olyan soros rombusz, mely a váltóboltozattól kialakulva Prágából kezd terjedni, és 1452-ben a pozsonyi Szent Márton–templom szentélyén is alkalmazták. A szentélyboltozat szerkesztése az egymásba csúsztatott, és 45 fokban elforgatott négyzeteken alapul, a hajóé pedig ennek módosított, „sűrített” változata, mely egybefüggő bordahálót eredményezett. A szegedi boltozatoknak Csehország Ausztria és Magyarország északnyugati részén, valamint szórványosan Erdélyben vannak párhuzamaik.⁷⁵⁴ Kérdés persze, hogy a nagyobb felületen alkalmazott bonyolultabb és a kisebb felületen alkalmazott egyszerűbb bordaszerkesztés jelenthet-e számottevő (több évtizednyi) időbeli különbséget, vagy egy időben egy adott mester párhuzamosan is alkalmazhatja ezeket? Magam az utóbbit gondolom, és feltételezem, hogy a templomot az 1495-ös ferences rendi megállapodást követően kezdték építeni, és 8 év alatt az összekoldult építőanyagból sikerült is tető alá hozni. Nem lehetetlen, hogy ekkor még ideiglenes szentéllyel, melynek végleges kiépítésére még a Jagelló–korban sor került a torony alsó részével és az új káptalanteremmel együtt.

A probléma azonban az, hogy az 1458-ban álló templom sem ispotálytemplomként, sem plébániatemplomként nem épülhetett a tatárjárás előtt, építésére legkorábban a 13. század második felében, de inkább annak végén kerülhetett sor. Aligha merész következtetés, hogy ez a templom gótikus stílusban épülhetett, de a másodlagosan felhasznált kőanyag darabjai; a kváderek, az ablakkeretek, az oszlopfő és az örvényes zárókő mind egy 13. század első harmadában épített, román stílusú egyház tartozékai. Ha nem akarunk a johanniták „kikötőig húzódó föld”-jére feltétlenül templomot – pláne kolostort – építeni, akkor következő lehetőségek jöhetnek szóba:

- Az Árpád–kori Balak elpusztult plébániatemploma
- A szegedi főesperesi templom
- A szőregi Szent Fülöp–apátság temploma
- A dorozsmai plébániatemplom (korábban nemzetségi monostor)

Ezek közül a legközelebb a balaki templom lehetett, csak az a baj, hogy létezésére egyetlen adatunk

---

⁷⁵⁴ CSÁSZÁR 2002.

sincs. A balaki szőlőskertek helyén állhatott, innen azonban sem épületmaradványok, sem sírok nem ismertek – márpedig utóbbiaknak bizonyára nyoma maradt volna az újkori hagyományban, helytörténeti irodalomban, illetve a 19. század közepétől rendszeressé váló napi sajtóban. Ezt a lehetőséget jó eséllyel elvethetjük. A szegedi főesperesség temploma bizonyosan reprezentatív épület lehetett, korban is megfelelő lenne, ennek kövei azonban aligha voltak hozzáférhetőek a ferencesek számára a 16. század elején, mivel a központi településmag valamelyik temploma már tartalmazhatta ezeket. A Szent Fülöp–apátság temploma a késő középkorban, vagy a hódoltság időszakában tűnhetett el, stílusát nem ismerjük, de a tatárjárás előtt már léteznie kellett, így korban megfelelő lenne. Az építőanyagot vízi úton el lehetett szállítani Alsóvárosra. A kövek tehát innen is kikerülhettek, mivel a Jagelló–korban elbontott dorozsmai monostor fejezetei és ablakbélletei másféle stílust képviselnek. A Szent Péter–templom vélhető helyének feltárására azonban ugyanolyan kevés esély van, miként gótikus kőfaragványainak felbukkanására. Ha ugyanis ezek mégis a Havas Boldogasszony templomába kerültek, mélyen a falmagban, vagy az alapozásban vannak.

13.4.6. Mihály István sírköve

Az alsóvárosi ferences templom északi oldalán húzódó „gyóntatófolyosó” emléktárában szerepel egy latin feliratos 16. századi sírkő, melyet a templom 1937-es renoválásakor találtak. Kissé németes (HIC IACET helyett ICH IACET olvasható) latin felirata szerint STEFANUS MICHAELIS sírköve, aki 1562 februárjában hunyt el, és valószínűleg a templomban temették el. Az első török defterben a Nagy utca egyik családfőjeként van összeírva „Mihál Están”⁷⁵⁵, aki szerencsésen túlélte a „szegedi veszedelmet” és 1553–1554-ben is a Nagy utca mahallében lakott.⁷⁵⁶ A Nagy utcát azonban 1560-ban már mohamedánok lakják. Hogy a néhány évvel korábban itt lakó magyarokkal mi lett, azt nem tudjuk, de Mihály István minden bizonnyal Szegeden maradt, hiszen itt temették el.

13.5. Éremlelet a Barát utcából

A szegedi sajtó 1881. július 30-án adta hírül, hogy az alsóvárosi „kettős–utcában” csatornaásással foglalkozó munkások egy cserépedényben ezüstpénzeket találtak, melyeken megosztottak. A megtalálók Politzer Sándor szegedi ékszerésznek próbálták eladni a leleteket, aki felfedte az esetet a hatóságok előtt, Szekula József rendőrkapitány pedig begyűjtötte a pénzeket. *„A talált pénzek többnyire II. Ulászló és II. Lajos idejéből származnak s nagyon valószínű, hogy azokat az illető*

---

⁷⁵⁵ VASS 1979, 36.

⁷⁵⁶ VASS 1982, 88.

tulajdonos közvetlenül a mohácsi vész után ásta el” – következtet a cikk szerzője. Az MFM éremtára 696 db denárt, garast, illetve obulust őriz a leletegyüttesből, melyből 124 db Hunyadi Mátyás, 282 db II. Ulászló, 250 db II. Lajos, 40 db pedig Szapolyai János uralkodása éveiből való. A leletegyüttes záróverete 1538-ból származik.⁷⁵⁷ János király denárai azt bizonyítják, hogy a pénzlelet nem a mohácsi csata esztendejéhez köthető, elrejtésére később került sor. Ismeretes Szapolyai János 1538. augusztus 6-án kiadott rendelete, mely a fallal kerített városok számára megparancsolja a menekülő szegediek befogadását.⁷⁵⁸ Szakály Ferenc az 1538 február 24-én Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János között kötött váradi egyezmény nyilvánosságra kerülésével, és a következményként várható török bosszúhadjárattal magyarázta a szegediek menekülését.⁷⁵⁹ Ferdinánd azonban csak 1539-ben, Szapolyai házasságkötése után – mely világosan jelezte családalapítási szándékát – küldte Lasky Jeromost a szultánhoz, felfedni a megállapodást. Persze egyáltalán nem lehetetlen, hogy Szapolyai környezetéből – például a Zákány Istvánnal kapcsolatot tartó Fráter Györgytől – információt szereztek a szegediek a két uralkodó paktumáról, s ez a borúlátóbb lakosokat menekülésre ösztönözte.

---

⁷⁵⁷ „Minthogy a leletnek csak egy része került a múzeum gyűjteményébe, s a leírások még II. Mátyás pénzeket is említenek, így az értékelés meglehetősen bizonytalan.” – írta Nagy Ádám doktori dolgozatában (NAGY 1982, 267.). Sajnos nem tudjuk, milyen leírásokra gondolt, hiszen az 1881-es sajtóanyagban ilyesmi nem szerepel.

⁷⁵⁸ REIZNER 1899–1900, IV, 138.

⁷⁵⁹ SZAKÁLY 1995, 463. A váradi egyezmény dátumaként itt április 24. szerepel.

14. Középváros

14. 1. Források és lokalizációs lehetőségek

Középváros a középkori magyar forrásokban nem szerepel, először az 1546-os török adóösszeírás említi 6 utcáját. Ezek közül első a „Széles utca”, amely 1580-ban és 1582-ben „Szobotka” lesz. 1546-ban 33 családfőt találtak itt, de 1553–1554-re 97-re növekedett – gyakorlatilag megháromszorozódott – számuk. Majd ez a szám 1560-ra visszazuhan 26-ra, később tovább fogy, és mire a Széles utcából Szabadkai út lesz, már csak 10 család lakja. Vass Előd feltételezte, hogy a tizedjegyzékben ez az első, utcanevek nélküli egység, a „Szegedi út”.⁷⁶⁰ Az azonosítással több probléma is van. Amint korábban szó volt róla, a tizedjegyzék első egysége a vár területének feleltethető meg. Ezen túlmenően kérdés, hogy miként lesz a „szegedi” útból „szabadkai”, illetve fordítva; miért hívnák szegedinek azt az utat Szegeden, ami Szabadkára vezet? A létszámok sem igazán teszik lehetővé a megfeleltetést, hiszen a tizedjegyzék első egysége 137 nevet tartalmaz, a Széles utca adófizetőinek száma ennek csak a negyede. Azt kevésbé hihetjük, hogy a külvárosból nagyságrenddel többen menekülnének el, mint a oszmán helyőrséggel, valamint egyre gyarapodó számú „török” és rác lakossal együtt élni kénytelen palánki lakosok közül. Rendkívül furcsa a hirtelen létszámnövekedés abban az időszakban, amikor a „szegedi veszedelem” miatt inkább fogyást várnánk, és nem kevésbé rejtélyes a demográfiai zuhanás, amikor a konszolidált viszonyok miatt lassú emelkedés lenne a normális. Vagy az adataink nem jók, vagy az összeírt „utca” mérete változott.

1546-ban a sorban következő a Kis utca, melynek 43 családfője van ekkor. A következő összeírásban nem szerepel, csak 1560-ban bukkan fel újra, ekkor 23 családfő nevét jegyzik le. Később nem szerepel többé. Vass Előd a tizedjegyzék Chws utcájával azonosította.⁷⁶¹ Utóbbi azonban inkább Csősz utca.

A Varga utcával szintén nem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen kettő is volt belőle, az egyik – miként láttuk – biztosan Felsővároson volt. A tizedjegyzék másik Varga utcáját a Palánkba lokalizáltuk. Hogyan kerülhetett mégis a Középvárosba?

A Szombathely városnegyed a Középváros legnépesebb egysége, a török összeíró 103

---

⁷⁶⁰ VASS 1979, 24.

⁷⁶¹ VASS 1979, 25.

családfőt talált itt, az 1552-es események után azonban a létszám itt is feleződik; 1553–1554-ben már csak 53 család lakta. Itt is folytatódik az egyenletes csökkenés, (1560: 34; 1570: 24), és az 1578-as négy családfő már elvileg az utolsó mohikánokat jelentené – ha nem írnának össze két év múlva 141, majd újabb két év múlva 40 családfőt. Az utca népességének e szürreális hullámmása azt jelzi, hogy ezeket a viszonylag kései adatokat fenntartásokkal kell kezelni.

A Felső utca 1546-ban 54 családfővel került be a defterbe. Hét évvel később már 80 családfő lakik itt, majd drasztikusan lecsökken a létszám 29 főre. 1570-ben már csak 24 család van, ezt követően ez is eltűnik a forrásokból. A probléma itt is kettős; egyrészt a becsült lélekszám mutat életszerűtlen hullámmást, másrészt a név is oda–vissza változik Felsőzserből Felsővé, majd ismét Fészerré. A hatodik, Gombocs utcáról már esett szó.

A forrást közlő Vass Előd a vártól és a Palánktól nyugatra feltételezte Középváros elhelyezkedését, azon a területen, melyet a 18. század elején az Eugéniusz–sánccal vettek körbe. Rekonstrukciós rajzán szép szabályos rendben öt párhuzamos utcát ábrázol, melyeket egy névtelenül hagyott utca köt össze egymással, és egy kis utcával. A városrészt árok, illetve tavak vették körül, ennek ellenére a 16. század végére nagyrészt elnéptelenedett. Máté Zsolt is elfogadta az érvelést, és a 18. századi telektömbök alapján némileg módosította az utcahálózatot. Ő nagyjából a mai Feketesas utca vonalán húzta meg Középváros „főutcáját”, rá merőlegesen 4 utcát és egy országutat ábrázolva, utóbbinak a mai Petőfi Sándor sugárút vonalán bejövő, és nagyjából a Kárász utcán át a Széchenyi térig tartó nyomvonalát is rekonstruálta. Feltételezését Máté Zsolt is elfogadta.

14.2. Régészeti adatok

2004-ben a Somogyi utcában megelőző feltárást végzett Lajkó Orsolya az 1844-ben épült „Fehérkereszt–ház” helyén. A későközépkori és újkori leletanyag mellett 3,5 m-es mélységben előkerült 11 temetkezés is, melyek közül három gyereksír volt, a többi váz felnőtt egyénekhez tartozott. A sírok melléklet nélküliek voltak, koporsó nyomát sem lehetett megfigyelni, a koponyák viszont mindegyik esetben következetesen déli irányban voltak fordítva. A feltáró bizonytalan volt az előkerült temetőrészlet keltezésben, mindössze annyit állapított meg, hogy az egyik sírt egy 14–15. századi leletanyagot tartalmazó kút vágta, ante quem datálva a temetőrészletet, mely azonban nem tartozhatott templom körüli temetőhöz.⁷⁶²

2009 decemberétől 2010 áprilisáig a Szegedi Tudományegyetem Rektori Hivatalának felújításához kapcsolódóan régészeti leletmentés kezdődött az épület pincéjében, illetve belső udvarain. Már az első hetekben több ponton kerültek elő árkok és gödrök 16–17. századi

---

⁷⁶² LAJKÓ 2005. 93–94.

leletanyaggal. Az épület északi részein és északi udvarán jelentős mennyiségű vassalak került elő. Egyébként árkok, gödrök és cölöplyukak voltak a jelenségek, összesen 181 stratigráfiai egység. A mázas kerámia az épület északi részén koncentrált, a délin alig került elő belőle.

2010 júniusa és szeptembere között az Árkád Szeged építésével kapcsolatban régészeti megfigyelés, illetve megelőző feltárás zajlott le a Bakay Nándor–Boross József–Rigó utca és Londoni körút által közre zárt területen, az egykori szegedi kendergyár helyén. Az újkori építkezések roncsolásai ellenére nagyszámú objektum került elő, ezek közel fele régészeti korúnak bizonyult; 364 objektumból 148 tartalmazott 15–17. századi leletanyagot. Az objektumok árkok, gödrök és kutak voltak, épületekre utaló nyom nem került elő. Mivel az objektumok nagy részét a 2–2,5m mélyen lévő sárga altalaj szintjén sikerült megfogni, a felszíni építmények minden bizonnyal megsemmisültek. A lelőhely gyakorlatilag a teljes 2,4 ha területre kiterjed.

A leletanyag döntő többsége kerámia, főleg konyhai edények és kályhaszemek töredékei, melyek épületek nélkül is bizonyítják a terület késő középkori lakottságát. Legalábbis időszaki megtelepedést jeleznek a külső kemencék, illetve a szerszámok (pl vas sarló) előkerülése is. Figyelemre méltó egy vegyesmázás díszedény (serleg?) töredéke, valamint egy bronzból készült füstölő levél alakú, illetve kerek áttörésekkel díszített felső része. Középkori üvegedények töredékei is előkerültek. A leletanyag végső helye az MFM raktárában lenne, jelenleg a MNM NRI Daróczy utcában lévő központjában található.

A településrész szerényebb formában a Londoni körút túloldalán is folytatódik. 2023 őszén a KÉSZ csoport irodaház és mélygarázs földmunkáit kezdte el a Londoni körút, valamint a Hajnóczy és a Gutenberg utcák közötti összevont telken. A régészeti felügyelet során két árokrészlet és egy gödör került elő, minimális kora újkori kerámiával keltezve.⁷⁶³

A Török utca és a Budapesti (ma Kossuth Lajos) sugárút sarkán álló épület mellett 1891 októberében csatornát ástak és eközben két csoportban sírokat találtak. A sírokban bronzgombok, sarkantyúk és egyéb vastárgyak voltak. A leletek vélhetően középkoriak.⁷⁶⁴ A Török utca nyugati oldalán 2023–2024-ben közműszerét végeztek, és az árokkal közel két méteres mélységig ástak le. A földmunkát az MFM részéről Löffler Zsuzsanna felügyelte negatív eredménnyel, és egy ízben magam is belenéztem a sokáig nyitva hagyott árokba. Sírokat, embercsontot nem láttam.

1881. szeptemberében 28-án „Rejtélyes embercsontok” címmel tudósít a Szegedi Híradó a városházánál talált sírokról. Az árvíz után újra kellett építeni a szegedi városházát is, ezt megelőzően három ponton kutatták meg az épület alapozását. Az északi oldalon egy ölnyi mélységben egymás mellett két férfi csontvázat találtak. Az akkori következtetés szerint a holttestek a városháza építése

---

⁷⁶³ Molnár Csilla szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm!

⁷⁶⁴ Szegedi Híradó 33/267. 1891. október 11. 6. FÁRI 1992, 218.

után kerülhettek a fal mellé, „mert az alap készítésnél már megtalálták volna.”⁷⁶⁵Ezt azonban aligha hihetjük, hisz a városházát 1799-ben építették, és nem valószínű, hogy bárkit is eltemettek volna ennek tövében. Igaz, temetőről 1799 előtt sem tudunk. A Beaulaincourt–féle ábrázoláson viszont a mai városháza közelében, attól délre, délnyugatra egy fából ácsolt, sátortetős építményt láthatunk, egy kisebb domb tetején. Az építmény tetején mintha keresztet ábrázolt volna a térkép készítője, ennek ellenére nem igazán hihetjük, hogy 1686 őszén egy keresztény szakrális építmény (szólóhegyi kápolna vagy harangláb) állt volna a várral szemben. A párhuzamok alapján valószínűbb, hogy egy vesztőhely; egy akasztófa megjelenítését láthatjuk. Ezek legegyszerűbb típusa a vízszintes gerendával összekötött párhuzamos oszlop, de előfordulnak három, illetve négy lábon álló patibulumok is, melyeket általában a városból kivezető utak közelében, a városkaputól belátható távolságra állítottak fel.⁷⁶⁶ Igaz, a szegedi kivétellel egy olyan ábrázolást sem találtam, ahol a vesztőhely tetővel rendelkezik. A kivégzetteket általában a vesztőhely mellett, közelében temették el, de sokszor ide temették az öngyilkosokat is. Ezek a „hamis temetők” legalább annyira jó ismervei a vesztőhelyeknek. A városháza falánál talált melléklet nélküli férfisírok (sajnos, nem tudjuk, mitől volt a nemük egyértelmű, de talán a csontok méretéből következettek annak megtalálói), így valószínűleg a vesztőhelyen kivégzett személyekhez tartoztak.

A leletek alapján a török defterekben említett Középváros minden a középső városrésztől nyugatra húzódott, de nem az Eugénusz–sánc által kerített területen; településnyom innen nem ismert, csupán a két bizonytalan korú sírcsoportra van adatunk. A Palánkból a mai Somogyi utca, illetve Kálvária sugárút vonalában kivezető út mentén tudjuk elképzelni helyét, melyet a feltöltés előtti szintvonalas felmérésen látható magasabb fekvésű plató létezése is megerősít. A településrész egészen a mai Kálvária térig húzódhatott. A Lajkó Orsolya által feltárt temetkezéseket hódoltság korában elhunyt egyéneket sejthetünk, a tájolás, és a következetesen délnek fordított koponyák azt is feltételezhetővé teszik, hogy muszlim temetőrészlet kerülhetett elő ezen a helyen.

A 16. századi Szeged kutatásának megfejtetlen rejtélye, hogy miként bukkanhatnak fel utcanevek évtizedek, sőt, közel egy évszázados hallgatás után. Láttunk erre példát a felsővéárosi Szentlélek utca esetében, de ugyanilyen a vásártartás helyére utaló Szombathely név is, mely jóval korábban felbukkan, mint maga a Középváros; 1461-ben „*Valentinus de Zegedino residens in vico Zombathel*” tett tanúvallomást egy Kapisztrán Szent Jánosnak tulajdonított csodáról.⁷⁶⁷ Kérdés a Varga utca lokalizációja is, kevésbé hihető ugyanis, hogy egy utca egyszerre legyen a Palánkban, illetve a Középvárosban. Egyetlen magyarázat kínálkozik, mégpedig az, hogy a török megszállás után a lakosok egy részét kitelepítik a kialakuló vár és Palánk területén kívülre, ehhez viszont a névanyag

---

⁷⁶⁵ Szegedi Híradó 23/220. 1881. szeptember 18. 2. FÁRI 1992, 219.

⁷⁶⁶ KOVÁTS 2017, 173.

⁷⁶⁷ BÁLINT 1975, 113.

nagyobb volumenű egyezése szükségeltetne, mely viszont egyes eseteken túl szintén nem igazolható. A problémát sajnos két évtized kutatás után sem tudom megoldani, és szembe kell néznem azzal, hogy nem tudom rekonstruálni a pontos utcahálózatot.

15. Összegzés – szegedi városfejlődés új modellje

Talán egyetlen patinás múltú magyar város sincsen, aminek kutatástörténetében ennyi toposz halmozódott volna fel, mint amennyi a szegedi helytörténeti irodalomban felbukkant, s sok esetben béklyózza napjainkig a múlt alaposabb megismerését. S miközben a történeti kutatások rengeteg forrást tártak fel, többször is újra értelmezve azokat, a régészeti adatokat sokáig csak a Kováts István által megmentett faragott kövek és idomtégglák jelentették, kiegészítve a váratlanul felbukkanó, többnyire melléklet nélküli sírokról szóló tudósításokkal. Ezt a meglehetősen egyhangú képet elvétve színesítették a néhány jólelkű állampolgár által megmentett és múzeumnak adományozott kályhaszemek vagy érmek, vagy a múzeum munkatársai által építkezések, közművezések alkalmával gyűjtött zacskónyi kerámiák. Cs. Sebestyén több éves ásatásai régészeti leletanyagot nem, csupán alapfalakat eredményeztek, és az alsóvárosi kolostor kutatása is többnyire kőfaragványokat „termett”, némi kerámiával kiegészítve, meg néhány fémszálas pártával, melyek állapota – mivel az elmúlt évtizedekben nem kerültek a restaurátorok kezére – nem a legjobb. Az áttörést a „vártemplom” kutatása hozta meg, s ennek érdemét akkor sem tagadhatjuk el Horváth Ferencről, ha a templommal kapcsolatos interpretációival nem értünk egyet. Jómagam egy feltárás és hat kisebb leletmentés lebonyolításában vettem részt úgy, hogy ezeket én kezdeményeztem, ezen túl ott dolgoztam, vagy „lábatlankodtam” Deák Andrea, Fogas Ottó, Horváth Ferenc, Lajkó Orsolya, Löffler Zsuzsanna, Molnár Csilla és Nagy Dániel mindegyik szegedi feltárásán – aminek lehetőségét ezúton is köszönöm nekik! A régészeti eredmények ismeretében, a városra vonatkozó írott forrásanyag beható tanulmányozása után vállalkozhattam arra, hogy áttekintsem; mi az, amit a középkori és kora újkori Szegedről tudhatunk. A munka elsősorban topográfiai alapú, ám a jelenleg érvényes (sőt, a Szeged Atlasz által tulajdonképpen kanonizált) rekonstrukciós elképzeléseket jelentős mértékben módosítja a castrum revíziója által, mely a hagyományos értelmezéssel szemben a középkorban nem a későbbi várat, hanem az erődített központi városrészt, a tulajdonképpeni Szegedet jelentette.

Ahhoz, hogy a város kialakulását és fejlődését megismerjük, illetve megértsük, mindenekelőtt az alapokat kell tisztázni. Ha a rendelkezésre álló adatokat alaposabban megnézzük, akkor nem igazán hihetjük, hogy az Alföld legnagyobb városa csupán egy szárazabb klímaidőszak, és a pont ekkor meginduló marosi sószállítás „nászából” született volna. Az őskori telepnyomok mélysége, és az

ehhez képest általában magas talajvízszint a kutatatlansággal együtt eredményezte azt, hogy Szeged történelmi településmagjairól csak szórványos őskori leleteket ismerünk. Legkésőbb a vaskortól folyamatos a megtelepedés a szegedi belvárosban is, éppen csak a honfoglalók hiányoznak innen – de még ez sem biztos, tekintettel a múzeum mögött talált gyermekcsontváz bronz huzalkarperecére.

A szegedi kutatás axiómaként kezeli a mocsárból kiemelkedő szigeteken épült Szeged képét. Ez a 18–19. századra nagyon is jellemző kép azonban a kora újkorban bekövetkező klimatikus változásoknak, majd a meginduló folyószabályozásoknak köszönhető; a középkorban inkább egyenletes vízjárással és alacsonyabb talajvízszinttel számolhatunk – de ez persze nem volt statikus állapot. Szeged fekvésének előnyös voltát, a meglévő településfejlesztő helyzeti energiákat fölösleges tagadni, ezek játszották a főszerepet a város fejlődésében és nem a sóközpont, pláne nem a városi polgárok által bonyolított sókereskedelem; ilyenre nagyon adatunk sincs. Amire vannak forrásaink, az elsősorban borkereskedelem, a nagyállattartás, illetve az iparosság; ezek voltak Szeged gazdaságának alapjai. Tagadhatatlan, hogy egy-két tucat embernek „munkahelyet teremtett” a sószállítás, ők azonban minden bizonnyal fizetett alkalmazottak voltak, és nem vállalkozók. A sószállítás valódi haszna azonban azoké volt, akik valamiféle járandóságként sójövedelmet kaptak; itt elsősorban különböző egyházak voltak kedvezményezettek.

Az „első” Szegedről a 12. század végéről vannak csupán adataink, ekkor már főesperesi székhely, és néhány évtizeddel később már az ország belsejében lévő két sólerakat egyike. A tatárjárás előtti Szeged helyét még nem sikerült lokalizálni, és templomának maradványaira vonatkozóan is csak bizonytalan feltevéseink vannak. A szegedi kővárat megelőző „földvár” vagy favár, a „várszigettel” együtt csupán feltételezés, mely utóbbi esetében könnyen cáfolható a feltöltés előtti terepszintek ismeretében. A mai szegedi belváros legmagasabb része ugyanis nem a vár, hanem a Palánk területén volt a 19. században – ékes bizonyossága ennek, hogy az 1879-es árvíz idején a Palánk nagy része szárazon maradt, míg a vár udvarán állt a víz. A korai Szeged centrumát a későbbi Palánk északi részén; az Oskola és Tömörkény utcák, a Tiszapart, valamint a Roosevelt tér által határolt területen gyaníthatjuk a térszín alapján, és ugyanitt koncentrálnak azok a kőfaragványok is, melyek egy korai gótikus templomhoz tartoztak, mely az írott források alapján a konventuális ferences kolostor lehetett. Egy akantuszleveles párkánytöredék ugyanakkor korábbi – román stílusú – templomra mutat, hogy ez az egyház a közelben volt, vagy köveit hozták valahonnan, az kérdéses.

Az ugyanakkor nem vitatott, hogy ezt a várost a tatárok még 1241-ben elpusztították, ugyanúgy, ahogy a közeli Csongrád vagy Csanád várát is, nem beszélve a környék falvainak százairól. A város újra telepítése 1242 és 1247 között történt. A vár és Palánk együttes alaprajza még a 18–19. században is őrizte egy viszonylag szabályos alakú, párhuzamos és merőleges utca- és telekrendszerű korai város képét. Az ispáni váraknál lényegesen nagyobb kb. 30 hektár alapterületű város egyszerre kellett befogadja a települést reorganizáló hospeseket, a királyi sókamara és sóraktár személyzetét,

valamint a vármegye embereit. Bár a vármegye személyi apparátusa lényegesen kisebb számú a 13. század második felében, mint a kései középkorban vagy a kora újkorban, mégiscsak voltak ispánok és alispánok, volt valamilyen fegyveres személyzet, és nyilvánvalóan voltak ezek kiszolgálására rendelt emberek – ezek együtt a sókamara személyzetével együtt egy kisebb települési egységnek megfelelő létszámot tettek ki. Az általuk lakott „királyi” városrészt a vásártér választotta el a hospesvárostól, melynek plébániatemplomát a városrész déli végében építették meg, az északiban pedig legkésőbb a 13. század utolsó harmadában ferences kolostor épült (elhelyezkedése alapján talán már a várostervezéskor számoltak vele). Az egymástól elkülönülő településrészeket egységes védelmi rendszerrel; egy vagy több vizesárokkal, illetve paliszádfallal vették körbe. A védelmi koncepció valószínűleg azzal számolt, hogy a korábbi ispáni központoknál lényegesen nagyobb, mélységében tagolt védelemmel ellátott város – mely alapterületéből adódóan akár több ezer környékbeli menekültet is be tudott volna fogadni – alkalmas lehet arra, hogy egy második tatárjárás esetén megvédje magát. A várost újra benépesítő, döntően magyar etnikumú (valószínűleg dunántúli vagy szlavóniai) hospesek előtt nyilvánvalóan ismert lehetett az „első” Szeged sorsa, de a kockázat vállalása fejében egy stratégiai fekvésű területen Fehérvár és Buda szabadságával élhettek, amely minden bizonnyal komoly motiváció volt, s így Szeged reorganizációja néhány év alatt megtörtént. Létrejött a castrum, az erődített „második” Szeged.

A fejlődés „tengelye” a Budáról Péterváradra tartó, a várost megközelítőleg észak–déli irányban átszelő országút volt, amely mentén néhány évtizeden belül a várostól északra és délre is kialakult egy–egy településmag. Az északi Asszonyfalva királynéi birtok volt eredetileg, majd Felszegeddé válva tagozódott be a 15. század második felében az egységesülő Szegedbe. Szent György tiszteletére szentelt plébániatemplomának papja a legtöbb pápai tizedet fizető plébánosa volt a tágabb környéken a 14. század első évtizedeiben, ugyanekkor a domonkosok megjelenése már azt mutatja, hogy a városrész egy koldulórendi kolostor eltartására is képes volt. Később, ezek közelében telepedtek meg a premontrei apácák, a Szentlélekről nevezett zárdájuk a domonkosok kolostorával együtt tűnik el a török hódoltság alatt.

Alszeged polgárai a szomszédos Balak területét megszerezve szerényebb ívű fejlődéssel jutottak el a 15. század második felére oda, hogy képesek legyenek egy koldulórendi kolostor eltartására. Szintén ebből a századból adatolt ispotályuk a Szent Péter nevet viselte, s a kutatás többnyire egy Árpád–kori johannita kórház jogutódját látta benne. A két intézmény kapcsolatát azok a magas minőségű román kőfaragványok reprezentálnák, melyek a ferences templom utolsó építési periódusában kerültek a szentély, a torony és a káptalanterem falába. Mivel azonban azt sem látjuk bizonyítottnak, hogy a gyulafehérvári székesegyház műhelyének hatását mutató faragványok a vélhetően gótikus jellegű Szent Péter–templomból származnak, az ispotály épületének kontinuitását még kevésbé valószínűsíthetjük. A johanniták szegedi birtoklását ugyan nem tudjuk kizárni, ez

azonban nem feltételezi templom, még kevésbé ispotály létezését Alszeged a tatárjárás előtt. A lovagok emlékezete nem őrződött meg helynévben, az Alszeged vonatkozásában fennmaradt egyetlen helynév (Balak) sem utal rájuk.

A másik „tengelyt” a kelet nyugati irányú, a Dunántúlra tartó országút jelentett, az a mai Somogyi utca és a Kálvária sugárút vonalában hagyta el a várost. A „bajai út” elődje már a római korban működhetett, persze kiépítetlen karavánútként, a középkorban pedig széles sávban lakhatták két oldalát, bár régészeti adatokkal csak két pontjáról (bár a nagy méretű Árkád-telek már inkább „pötty”) rendelkezünk. A külváros a török összeírásokban a Középváros nevet kapta, ami logikus, hiszen Felső- és Alsóváros között helyezkedett el. Ezt a nevet viszont a magyar források nem ismerik. A 17. századra ez a városrész nagyrészt elnéptelenedett.

A középső településmag első erődítése még a 13. századból – és valószínűleg a negyvenes évekből való. Kérdés, hogy az árkokat és a sáncot mennyire gondozták a tatár veszély elmúltával, de az Eugénusz–sánc mindössze másfél évszázad alatt lezajlott eltűnése azt mutatja, hogy központi akarat és szigorú szankciók hiányában a „castrum” jelképpé válhatott a 15. század első évtizedeire – nem lehetetlen, hogy Brocquiere lovag pont ezért nem vette észre, mert a feltöltődő árkok, és a rozoga sánc nem igazán mutatta, hogy itt bármilyen komolyabb erődítés lenne. Az Oroszlán utca 6. szám alatti telken mélygarázs építése közben talált erődítésrészlet azonban a kegyelmi időszak végét jelzi; Mátyás korára a korábbi – feltöltött vagy feltöltődött – árok fölött egy új sáncot építettek, az új árok pedig nyilvánvalóan ez elő került. Valószínű, hogy a török utáni első évtizedekben ábrázolt kettős vizesárkot már ekkor létrehozták. A sáncot a hódoltság idején megújíthatták; a Széchenyi tér délkeleti sarkán a 19. században talált „masszív facölöpszetek” már a kora újkori sánc maradványai lehettek.

Szeged tehát „fallal övezve nem volt, csupán erős sáncok védték”, ahogy Istvánfy is írja. Nándorfehérvár eleste, és a déli végvárrendszer gyors összeomlása azonban megteremtette annak igényét, hogy a várost a török portyáknak ellenálló, felperzselhetetlen kőfallal vegyék körbe. A városi hagyomány szerint Zákány István főbíró az esztergomi érsek bőkezűségéből kezdte el fallal öveztetni a várost, s ezek a falak közel húsz éven át védték Szegedet. A vár északi kaputornyának külső homlokzatán pedig egy építési feliratot ábrázoltak, mely nagy valószínűséggel ugyanezt a késő Jagelló–kori építkezést örökítette meg. A munka a mohácsi vereség, a feldúlt (felégetett?), majd a következő években tovább károsított város anyagi lehetőségeinek hiánya miatt félbeszakadt. Az elkészült falszakasz kb. 400 m hosszú lehetett, és a középső településmag – az Árpád–kori Szeged – északi városrésze, a sóraktárt és a Szent Erzsébet tiszteletére szentelt ispotályos plébániatemplomot magába foglaló „királyi” városrész körül helyezkedett el. A budai országút belépő szakaszára reprezentatív, felvonóhíddal, emeletén pedig párhuzamos ágyúállásokkal védett kaputornyot építettek, melynek belsejében minden valószínűség szerint vámszedés is folyt. A vár északnyugati sarkán

elhelyezett Kőbárányhoz kapcsolódó helyi hagyomány – melyet 1721–1722-ben tanúvallomásokban jegyeztek le – azt bizonyítja, hogy a közeli Dorozsma nemzetségi monostortemplomának kőanyagát is felhasználták az építkezéshez. Innen származhatnak azok az ívpárkány–elemek is, melyek az északnyugati sarkon álló kétszintes ágyútorony peremén voltak másodlagosan elhelyezve, egyfajta sajátos historizáló díszítésként.

A helytörténeti toposszal szemben az oszmán–török megszállás – Budához hasonlóan – harc nélkül történt, Reizner János az 1552-es visszafoglalási kísérlet, a „szegedi veszedelem” eseményeit „játszatta le” egy évtizeddel korábban – amint arra korabeli recenziójában már Czimer Károly rámutatott. A törökök – Hegyi Klára kifejezésével élve – technikai kérdésnek tartották Szeged megszállását, ezért már 1542-ben szerepel a török forrásokban a szegedi szandzsákbég. A város még reménykedett, az előljárárság augusztusi levelében kecskeméti és nagykőrösi puszkás gyalogosok küldését szorgalmazta, ám októberre a keresztény csapatok Pest alatti kudarcával és a török (valamint a vazallus moldvai és havasalföldi és a szövetséges tatár) csapatok felvonulásával az erőviszonyok véglegesen és visszavonhatatlanul megváltoztak. Szeged védelmére ugyan elindult a Ferdinánd király által küldött segítség, ám a szegediek ekkor inkább már elküldték őket, hogy a várost mentse. A csapatmozgások azonban a török előtt sem maradhettek titokban, a főbíró Zákány István és három esküdttársa vesztét – már amennyiben a törökök tényleg kivégezték őket – minden bizonnyal ez okozta.

A berendezkedő oszmán uralomnak nehezen sikerült konszolidálnia a várost, legalábbis erre lehet következtetni abból az 1545-ös eseményből, melynek során a bíró „vagy száz hitetlennel” számon kérte a papot/harangozót megverető kádít. Úgy vélem, ez a műhimme defterekben név nélkül felbukkanó bíró Tóth Mihály lehetett, aki ezután – talán a megtorlástól nem is alaptalanul tartva – hagyta el a várost, és költözött Debrecenbe. Az első török helyőrség létszáma még közel ötszáz fő volt, ám ha a szandzsákbéget a helyőrség egy részével ideiglenesen távolabbi hadjáratra vezényelték – miként ez az inkriminált 1545-ös esetben történt – a város több ezres magyar polgársága nyomasztó fölénybe került a hódítókkal szemben. Már csak ezért is égetően szüksége volt a török hatalomnak valamiféle erődítményre, mert hiába nevezték őket is „szegedi vár”-nak az árokkal, sánccal és néhány száz méteres falszakasszal körülvett középső településmagot, attól még nem volt az. Ráadásul ebben együtt kellett élniük a meghódított helyi lakossággal.

A megoldás lehetőségét az első drinápolyi béke néven ismert fegyverszünet hozta el 1547 nyarán. A hadműveleti szünetet mindkét fél helyzete stabilizálására igyekezett felhasználni. Szeged erődítése nem csupán a helyi török erők biztonsága miatt fontos; a Duna–Tisza közti felvonulási út biztonsága szintén ezt indokolta. Nem csupán szárazföldi, hanem vízi bázisra is szükség volt, hiszen a Ferdinánd hűségén maradt rác naszádosok legalább akkora – ha nem nagyobb – veszélyt jelentettek Szulejmán szegedi uralmára, mint a leigázott „öslakosság”. A kettőt együtt szolgálta a királyi sókikötő

és sóraktár körüli – fizikailag is elkülönülő és félig már fallal kerített – városrész leválasztása, és így a középső településmagon belül egy vár létrehozása. A déli fal építésére minden bizonnyal 1548-ban került sor, a középkori vásártér északi szélén húzott falszakaszba egy középkori épületet is befoglaltak. Két saroktoronyát az évszázaddal korábbi oszmán hadiépítészet klasszikus alkotásait – a Rumeli Hisar és a Yedikule tornyait – másolva építették, de az archaikusnak tűnő formai jegyek egyébként célszerű ágyútoronyokon jelennek meg. A déli oldal kapuépítménye nem a korábbi országút nyomvonalára került, hanem attól kissé keletebbre, a kötőgátakhoz hasonlóan gerendavázis falerősítéssel épített téglafallal, melybe elbontott templomok kőfaragványai is nagy számban kerültek be. Minden bizonnyal erre a sorsra jutott a konventuális ferencesek légvonalban csupán száz méterre lévő temploma, de vélhetően a felsővárosi domonkos kolostor temploma és kolostora is ezért tűnt el a hódoltság idején.

A nyugati végén a csonka városfalhoz illeszkedő, keleti oldalán monumentális – a folyó és a rév ellenőrzésére, illetve a körülkerített kikötő védelmére egyaránt szolgáló – saroktoronyban végződő erődítés méltán váltotta ki a kortársak csodálatát. Nem véletlenül írta Tinódi: „...csuda bölcsen rakták minden állatjában...”, a városfal–torzó e bámulatos újrahasznosításának tényleg nem volt „mása” a korban Magyarországon (talán csak az egri vár kettéválasztása és a Szentély–bástya megalkotása fogható hozzá). Az Evlia Cselebi által lejegyzett szegedi (török) hagyomány szerint az építmény tervezője mimár Szinán, Szulejmán udvari főépítésze volt, viszont ő Szegeden soha nem járt, és műveinek halála után összeállított listájában sem szerepel a szegedi vár. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki, hogy a koncepció és talán a konkrét terv is az ő munkája volt. A kivitelezés viszont Erdélyből küldött fizetett napszámosok segítségével végezték, ezt Aldana és Castaldo jelentései mellett a tordai országgyűlés 1548 májusában hozott egyik rendelkezése is megerősíti. A déli fal felépítése után annak belső oldalát valószínűleg földtöltéssel is ellátták. A szegedi erődítés munkái mellett itt halmozták fel az építőanyagot a következő évben már megépíteni tervezett szolnoki várhoz is, a következő évben pedig a szeri monostor tervezett erődítésére van hírszerzői információ. Ez utóbbi Szeged előváraként a budai országút ellenőrzésére szolgálhatott, de talán csak átmenetileg, mivel a tömörkényi és csongrádi palánkok megépítése (1561) után nincs adatunk róla. Az 1552-es visszafoglalási kísérlet idején a vár déli oldalán még nem volt vizesárok sem, ezt az év második felében áshatták ki, s a déli kaputorony is utólag kapott felvonóhidat. Ez utóbbi szerkezeti átalakítás bizonyára nem tett jót a torony statikájának, és a 18. században le is dőlt ez a fele – könnyen lehet, hogy épp a felvonóhid miatt.

Szeged esetében a török kiűzése után készült ábrázolások is megtévesztették a kutatást, hiszen ezeken úgy tűnik; vár és suburbium ősi együttesét láthatjuk, nem pedig a 16. században két periódussal épített erődöt, illetve a „maradék” középkori várost. A forrásokban szereplő „castrum” várként való értelmezése után már szinte egyenes út vezetett a középkori királyi várhoz, melynek

romantikus, de sosem volt építményét Cs. Sebestyén Károly oly nagy buzgalommal festette fel arra a „várszigetre”, melynek léte szintén nem igazolható. A Horváth Ferenc által feltárt „vártemplom” is a várral kapcsolatos toposzrendszer hatása miatt vesztette el Szent Erzsébet nevét; ez ugyanis Mátyás oklevele szerint ispotályos plébániatemplom lehetett, az ilyenek pedig semmi keresnivalója a királyi várban. Királyi vár azonban nem volt, csak egy királyi város, mely önmagát próbálta védeni, ahogyan tudta.

A „castrum” revíziójában elért eredmények mellett nagyon sok dologgal továbbra sem tudunk elszámolni. Továbbra is megoldatlan maradt a Szent Miklós–kolostor, valamint a Szentlélek–zárdá lokalizációja, és csak következtethetünk a konventuális ferences kolostor, a Szent Péter ispotály hollétére. Elbírna még némi bizonyítékot a Szent Erzsébet ispotályos plébániatemplom és az azonos nevű kápolna azonosítása is. A „damnatio memoriae” azonban nem csupán a templomokat sújtja; azt is csak találgathatjuk, hogy hol lehettek a muszlim imahelyek, iskolák és fürdők – legalább egy közfürdő a középkori Szegeden is volt, ezt sem találjuk. De nem csupán az egyes épületek, intézmények topográfijával vagyunk bajban, hanem egész utcákkal, negyedekkel is. Fogalmunk sincs, a városon belül merre élhettek zsidók, holott Mátyás szegedi zsidóra vonatkozóan van írott forrásunk a 15. századból. Kézművesek százai éltek a középkori Szegeden, de nincs egyetlen lokalizált kézműves műhelyünk sem. Az utcák és telkek esetében még az a bizonyosság is eltűnt, amit a Máté Zsolt által megrajzolt helyrajzi rekonstrukció jelentett; a városrészek kontúrjai elmosódni látszanak, sőt, a Középváros esetében egészen „szétesik” a korábbi kép, az új megrajzolásához pedig egyelőre nem sok leletünk van. Mégis úgy vélem, fontos közelíteni az egykori valósághoz, még ha rövid távon több is a kérdőjel, mint a válasz. Jelen munka megírásakor ezt igyekeztem szem előtt tartani.

15. Irodalom

Rövidítések:

ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő
AUSZ	Acta Universitatis Segediensis
BudRég	Budapest Régiségei
Dolgozatok...	Dolgozatok a magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem köréből
HO	Hazai Okmánytár
JAMÉ	Jósa András Múzeum Évkönyve
MFME	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
MUKUCSOM	Múzeumi Kutatások Csongrád megyéből
StudArch	Studia Archeologica
StudEthn	Studia Ethnographica
StudHist	Studia Historica
SZH	Szegedi Híradó
SZN	Szegedi Napló
TCSMT	Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből
ZSO	Zsigmondkori Okmánytár

- ÁGOSTON 2002   Ágoston István: *A nemzet inzsellérei 1–2. Vízmérnökök élete és munkássága XVIII–XX. század.* Szeged, 2002.
- ALDANA 1986   *Bernardo Aldana magyarországi hadjárata (1548–1552).* Közreadja: Szakály Ferenc, ford.: Scholcz László. Budapest, 1986.
- ANDÓ 1979   Andó Mihály: Szeged város település–szintje. *Hidrológiai Közlöny* 59/6. (1979) 274–276.
- ANDÓ 1983   Andó Mihály: A megtelepedés természeti feltételei. In: *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig.* Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 17–43.
- BÁLINT 1957a   Bálint Sándor: *Rókus.* MFMÉ Szeged, 1957. 165–168.
- BÁLINT 1957b   Bálint Sándor: *Szegedi Szótár.* Budapest, 1957.
- BÁLINT 1958a   Bálint Sándor: *Alsóváros.* MFMÉ 1958. Szeged, 1958. 123–126.
- BÁLINT 1958b   Bálint Sándor: *Egy ismeretlen régi szegedi városkép.* MFMÉ 1958. Szeged, 1958. 191–196.
- BÁLINT 1959   Bálint Sándor: *Szeged városa.* Szeged, 1959.
- BÁLINT 1962   Bálint Sándor: *Palánk.* MFMÉ 1960–62. Szeged, 1962. 147–159.
- BÁLINT 1963a   Bálint Sándor: *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei.* Budapest, 1963.
- BÁLINT 1963b   Bálint Sándor: *Felsőváros.* MFMÉ 1963. Szeged, 1963. 121–128.
- BÁLINT 1968   Bálint Sándor: *Móráváros.* MFMÉ 1968. Szeged, 1968. 139–141.
- BÁLINT 1970   Bálint Sándor: Újabb adatok Szeged középkori történetéhez. MFMÉ 1970–1. 199–212.
- BÁLINT 1975   Bálint Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége.* Szeged, 1975.
- BÁLINT 1984   Bálint Sándor: *Szeged–Alsóváros. Templom és társadalom.* Budapest, 1984.
- BANNER 1925a   Banner János: *Szeged települése.* *Föld és ember* (1925) 18–38.
- BANNER 1925b   Banner János: *A Demeter templomi éremlelet.* *Dolgozatok* 1/1–2. (1925) 173–174.

- BARTA 1995 Barta Gábor: Az elfeledett hadszíntér 1526–1528. (Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez.) Tsz 1995/1. 1–34.
- BARTONIEK 1926 Bartoniek Emma: *Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései.* Budapest, 1926.
- BÉL 1984 Bél Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása. MFMÉ 1980/81–2. Szeged, 1984. 9–76.
- BENKŐ 2002 Benkő Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelõmedencéi.* Budapest–Kolozsvár, 2002.
- BENKŐ 2010 Benkő Elek: Fémfeldolgozás a középkorban. In: A középkor és a kora újkor régészete. Szerk.: Benkő Elek–Kovács Gyöngyi. Budapest, 2010. 691–708.
- BERNERT–ÉVINGER–HAJDÚ 2009 Bernert Zsolt–Évinger Sándor–Hajdú Tamás: Antropológiai jelentés a 2008–09-ben megvizsgált Budapest, II. ker. Kapás utca 6–12. (Karmelita Kolostor) középkori temető csontanyagáról: Budapesti Történeti Múzeum részére 2009.
- BLAZOVICH 1995 Blazovich László: Megjegyzések Szeged középkori jogi helyzetéhez. In: Kelet és Nyugat közt. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 77–94.
- BLAZOVICH 1998 Blazovich László: Megjegyzések három dél–alföldi város középkori alaprajzához. In: Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky–Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk.: Makk Ferenc–Tar Ibolya–Wojtilla Gyula. Szeged, 1998. 17–22.
- BLAZOVICH 2000 Blazovich László: Dél–Alföldi városok a 14–16. században. In: A középkori Dél–Alföld és Szer. Szerk.: Kollár Tibor. Szeged, 2000. 17–40.
- BLAZOVICH 2002 Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002.
- BLAZOVICH 2005 Blazovich László: Szeged rövid története. Szeged, 2005.
- BLAZOVICH 2014 Blazovich László: Szeged történeti helyrajza. A kezdetektől a középkor végéig. In: Szeged Atlasz. 5–12.
- BORBÉLY é.n. Borbély Andor: *A szegedi vár ostromának tervrajza 1686-ból.* Bécs, é.n.

- (1934).
- BOROVSKY 1900a Borovszky Samu: Recenzió Reizner János „Szeged története I–IV.” c. könyvéről. Századok 34. (1900) 628–649.
- BOROVSKY 1900b Borovszky Samu: Szegedi Baratin Lukács zágrábi püspök 1500–1510. Századok 34. (1900) 831–834.
- BORSA 1985 Borsa Gedeon: újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1984–1985. 237–250.
- BUCSAY 1944 Bucsay Mihály: Belényesi Gergely, Kálvin magyar tanítványa. Budapest, 1944.
- BUZÁS 2005 Buzás Gergely: Árulkodó faragványok. Szeged. A város folyóirata. 17/2. 2005. február. 23–24.
- CS J 1939 CS(emegi) J(ózsef): Szeged középkori templomai. Irta: Cs. Sebestyén Károly (recenzió) Magyar Mérnök 1939. VI. 4, 211.
- CSÁNKI 1890 Csánki Dezső *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I.* Budapest, 1890.
- CSAPÓ 2007 Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. A „betyárvilág” felszámolása. Pécs, 2007.
- CSÁSZÁR 2002 Császár László: A Szeged–alsóvárosi ferences templom boltozatairól. IN: Détszy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk: Bárdoly István–Haris Andrea. *Művészettörténet–Műemlékvédelem* 11. Budapest, 2002.
- CSONGOR 1969 Csongor Győző: Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratós térképe I. Felsőváros. MFMÉ 1968. 119–138.
- CSONGOR 1969 Csongor Győző: Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratós térképe II. Alsóváros. MFMÉ 1969/1. 269–286.
- CSONGOR 1970 Csongor Győző: Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratós térképe III. Vár és Palánk. MFMÉ 1970/1. 213–226.
- CZAICH 1899 Czaich Á. Gilbert: Regeszták a római Dataria levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus idejéből. *Történelmi Tár* 1899. 1–17; 235–272.
- SZ. CZEGLÉDY 1966 Sz. Czeglédy Ilona: Középkori csontmegmunkáló műhely a diósgyőri várban. *HOMÉ* 6. Miskolc, 1966. 227–237.
- CZÍMER 1886 Czímer Károly: : *A szegedi vár építése és a vitás kőbárány.* Szegedi

- Híradó 1886 38–39. szám
- CZÍMER 1891 Czímer Károly: A szegedi veszedelem. *Hadtörténelmi Közlemények* 4. (1891) 243–258.; 375–396.
- CZÍMER 1901 Czímer Károly: Szeged monographiája. *Budapesti Szemle* 1901.
- CZÍMER 1927 Czímer Károly: Szeged multja. In: *Magyar Városok monográfiája* 1. Szeged. Szerk.: Kiss Ferenc–Tonelli Sándor–Sz. Szigethy Vilmos. Budapest 1927. 1–26.
- DÁVID 1999 Dévid Géza: Az első szegedi bég, Dervis életpályája. *Aetas* 1999/4. 5–18.
- DÁVID–FODOR 2002 Dávid Géza–Fodor Pál: *Magyar ellenállás a török berendezkedéssel szemben*. *Keletkutatás* 1999. ősz–2002. tavasz, 2002. 271–276.
- DÁVID–FODOR 2005 Dávid Géza – Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendelkezései 1544–1545, 1552. *História Könyvtár Okmánytárak* 1. Budapest, 2005.
- DÁVID–FODOR 2009 Dávid Géza – Fodor Pál: „Ez az ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendelkezései 1559–1560, 1564–1565. *História Könyvtár Okmánytárak* 6. Budapest, 2009.
- DEÁK 2010 Deák Andrea: Szeged, Szegedi Tudományegyetem (KÖH 48433). *RégKut* 2009. Budapest, 2010.
- DEÁK 2012 Deák Andrea: Szeged, Árkád (KÖH 74869). *RégKut* 2010. Budapest, 2012. 353–354.
- DEÁK 2012 Deák Andrea: Szeged, Dugonics tér 13. (KÖH 78433). *RégKut* 2010. Budapest, 2012. 354.
- DÖVÉNYI 2010 Dövényi György: *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest, 2010.
- DRASKÓCZY 2018 Draskóczy István: *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. Budapest, 2018.
- DUDÁS 1886 Dudás Gyula: *Szegedi régiségek*. Szegedi Híradó 1886. február 9.
- DUDÁS 1888. Dudás Gyula: *Kritikai jegyzetek Szeged történetéhez*. Szeged, 1888.
- DUGONICS 1794 Dugonics András: *Jeles történetek Pest, 1794*.
- DUGONICS 1805 Dugonics András: *Etelka*. Első könyv. Pozsony–Pest, 1805.

- DUGONICS 1929 Dugonics András szegedi monográfiája. Sajtó alá rendezte: Lugosi Döme. Szeged, 1929.
- ENGEL 1984 Engel Pál: A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Budapest, 1984. 77–96.
- ENGEL 2003 Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom territoriális alapja a középkori Magyarországon I–II. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2003. 162–197.
- ENTZ 1965 Entz Géza: Kötár. Szeged, 1965.
- EOE 1875 Erdélyi országgyűlési emlékek I. (1540–1556) Szerk.: Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Emlékek 3. osztály. Magyar országgyűlési emlékek. Budapest, 1875.
- EPERJESSY 1928 Eperjessy Kálmán: Szeged legrégibb látképe. Föld és Ember 1928. 1–3.
- ÉRSZEGI 1982 Érszegi Géza: Adatok Szeged középkori történetéhez. TCSMT 6. Szeged, 1982. 13–51.
- EVLIA 1908. *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. II. 1664–1666.* Ford., jegyz.: Dr. Karácson Imre. Budapest, 1908.
- FARBAKY 2002 Farbaký Péter: *Szatmári György, a mecénás.* Művészettörténeti Füzetek 27. Budapest, 2002.
- FÁRI 1992 Fári Irén: Régészeti leletek és ásatások híre a szegedi napilapokban. A szegedi Városi Múzeum első korszaka (1879–1904) MFMÉ 1989/90–1. Szeged, 1992. 203–228.
- FÁRI 1999 Fári Irén: Reizner János élete és munkássága. A Somogyi Könyvtár kiadványai 37. Szeged, 1999.
- FEDELES 2013 Fedeles Tamás: Pécs középkori helyrajza. In: Pécs város topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. Szerk.: Fedeles Tamás. Pécs, 2013. 67–97.
- FEGYÓ 1973 Fegyó János: Késő középkori lakóház leletmentése Ráckevén. StudCom 2. 93–106.

- FEHÉR 1982 Fehér Géza: A magyar történelem oszmán–török ábrázolásokon. Budapest, 1982.
- FEJÉRPATAKI 1880 Fejérpataki László: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. Történelmi Tár 3/1. (1880) 167–170.
- FELD 1980 Feld István: Régészeti kutatás a solymári Mátyás–dombon 1929–1934. StudCom 9. Budapest, 1980. 267–314.
- FELD 2008 Feld István: *Ágyúvédművek a 16. század első felének erődítményépítészetében*. Studia Agriensia 27. Eger, 2008. 175–196.
- FELD 2017 Feld István: A szegedi vár: egy eltűnt alföldi középkori erősség kutatásának módszertani kérdései. JAMÉ 59/1. Nyíregyháza, 2017. 241–269.
- FOGAS 2008a Fogas Ottó: Szeged, Dóm tér. RégKut 2007. Budapest, 2008. 279.
- FOGAS 2008b Fogas Ottó: Szeged, Várkert. RégKut 2007. Budapest, 2008. 279.
- FOGAS 2008c Fogas Ottó: Szeged, Vörösmarty utca 5. RégKut 2007. Budapest, 2008. 279.
- FOGAS 2010a Fogas Ottó: Szeged, vártemplom (KÖH 57799) RégKut 2009. Budapest, 2010. 349–350.
- FOGAS 2010b Fogas Ottó: 15675/3 hrsz (KÖH 57799) RégKut 2009. Budapest, 2010. 370.
- FORGÁCH 1982 Forgách Ferenc: Emlékirat János, Ferdinánd és Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Fordította: Borzsák István, szövegmagyarázat és utószó: Kulcsár Péter. Budapest, 1982.
- GAÁL 2004 Gaál Attila: Hódoltságkori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében. WMMÉ 26. Szekszárd, 2004. 259–295.
- GAÁL 2005 Gaál Attila: Kínai porcelánok és utánzataik, valamint üvegkarpercek a Jeni–palánki török palánkvárból. WMMÉ 27. Szekszárd, 2005. 205–258.
- GAÁL 2010 Gaál Attila: Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni–Palanka) területéről és feltárásából WMMÉ 32. Szekszárd, 2010. 401–452.

- GAÁL 2011 Gaál Attila: Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni–Palanka) feltárásából II. Talpastálak, kiöntőcsöves korsók. WMMÉ 33. Szekszárd, 2004. 231–286.
- GAÁL 2012 Gaál Attila: Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni–Palanka) területéről és feltárásából III. Cserépkorsók, kanták. WMMÉ 34. Szekszárd, 2012. 255–317.
- GAÁL 2013 Gaál Attila: Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni–Palanka) feltárásából IV. Fazekak, fedők, sütőharangok. WMMÉ 35. Szekszárd, 2013. 219–304.
- GAÁL 2015 Gaál Attila: Tűzhelyek és kályhák maradványai a Szekszárd–palánki (Jeni–Palánk) török várban és településen. WMMÉ 37. Szekszárd, 2015. 145–215.
- GAÁL 2016 Gaál Attila: 16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből. WMMÉ 38. Szekszárd, 2016. 285–327.
- GAÁL 2017 Gaál Attila: Fémleletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából I. Fegyverek és fegyvertartozékok. WMMÉ 39. Szekszárd, 2017. 315–399.
- GECSÉNYI 2007 Gecsényi Lajos: I. Ferdinánd udvarmesterének levelei Aubsburg városához az 1527, évi magyarországi hadjárat eseményeiről. Levéltári Közlemények 78/1. (2007) 129–142.
- GERE 2002 Gere László: Késő középkori és kora újkorai fémleletek az ozorai várkastélyból. *Opuscula Hungarica* 4. Budapest 2003.
- GERELYES 1996. Gerelyes Ibolya: Török építkezések Gyulán. In: Jankovich B. Dénes (szerk.): *Tanulmányok a gyulai vár és uradalma történetéhez*. Gyulai füzetek 8. Gyula, 101–124.
- GERŐ 1956 Gerő Győző: *Adatok a budai vár törökkori építészetéhez. A Fehérvári rondella építéstörténete*. Budapest Régiségei 17. Budapest, 1956. 261–278.
- GERŐ 1975 Gerő László: *Várépítészetünk*. Budapest, 1975.
- GÉCZI 2003 Géczi Lajos: Egy útleírás és egy oklevél. „A császár... ezt a várost egy püspöknek adományozta.” Szeged. A város folyóirata. 15/9. 2003. szeptember. 70–71.

- GRÓF–GRÓH 2004 Gróf Péter–Gróh Dániel: Játékkocka és rózsafüzér. A középkori csontmegmunkálás emlékei Visegrádon. In: Játszani jó! Történelmi barangolás a játékok birodalmában. Szerk: D. Matuz Edit–Ridovics Anna. Budapest, 2004. 83–93.
- GYÁRFÁS 1870–1885 Gyárfás István: *A jász–kunok története I–IV*. Kecskemét–Budapest, 1870–1885.
- H GYÜRKY 1991 H. Gyürky Katalin: Üvegek a középkori Magyarországon. BTM műhely 3. Budapest, 1991.
- HALASI KUN 1964 Halasi–Kun, Tibor: Sixteenth–century Turkish settlements in Southern Hungary. *Bulleten* 28/109. İstanbul, 1964.
- HANCZ 2006 Hancz Erika: A szegedi vár kerámiaanyaga a török korban. *Castrum* 2006/2. 31–46.
- HARSÁNYI 2007 Harsányi István: Mit árulnak el a Havi Boldogasszony–templom falai, boltozatai? In: Szemelvények a szeged–alsóvárosi ferencesek ötszáz éves történetéből. Szerk: Kiss István Didák(OFM)–Vass Erika. Szeged, 2007. 25–36.
- HEGYI 2002 Hegyi Klára: *A török Bács*. Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Budapest, 2002. 199–213.
- HEGYI 2007 Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága I–III*. Budapest, 2007.
- HERGOTT–MOLNÁR 2019 Hergott Kristóf–Molnár Csilla: Íjászyűrű a szegedi várból. *MFME — Új folyam* 6. Szeged, 125–138.
- HO 5 HAZAI OKMÁNYTÁNYTÁR 5. Kiadják: Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső. Győr 1873.
- HOLL 1987 Holl Imre: A középkori Szentmihály falu ásatása. Az 1. ház és kályhája. *Zalai múzeum* 1. (1987), 161–177.
- HOLL 2005 Holl, Imre: Fundkomplexe des 15–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda. *Varia Archaeologica Hungarica* 17. Budapest, 2005.
- HORVÁTH 1986 Horváth Ferenc: Még egyszer a szegedi kőbárányról. *Mukucsom* 1986. Szeged, 1986. 34–43.
- HORVÁTH 2000a Horváth Ferenc: Vár. Stefánia–sétány (szócikk) In: *Csongrád megye*

- építészete. Szerk.: Tóth Ferenc. Szeged, 2000. 497–512.
- HORVÁTH 2000b Horváth Ferenc:
- HORVÁTH 2002 Horváth István: Esztergom török katonai építkezései. In: Gerelyes Ibolya–Kovács Gyöngyi (szerk.) *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest, 71–82.
- HORVÁTH 2005 Horváth Ferenc: Falak históriája. Szeged. A város folyóirata. 17/2. 2005. február. 11–22.
- HORVÁTH 2006a Horváth Ferenc: A szegedi vár. Régészeti Értékeink 13. Budapest, 2006.
- HORVÁTH 2006b Horváth Ferenc: A szegedi vár története Castrum 2006/2. 5–30.
- HORVÁTH 2007 Horváth Ferenc: Vár, vártemplom, kőtár. In: *A Móra Ferenc Múzeum 125 éve*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 2007. 145–155.
- HORVÁTH 2011 Horváth Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia 1458–[1476]–1490*. Budapest, 2011.
- HORVÁTH 2014 Horváth Ferenc: A szegedi vár.
- HORVÁTH 2016 Horváth Viktória: Színesfém leletek a 14–17. századi budai királyi palotából. *BudRég* 49. Budapest, 2016. 145–166.
- HORVÁTH 2020a Horváth Ferenc: A szegedi vár bontása. A vár helye és szerepe a szegediek gondolkodásában. In: *A szegediség változásai*. Szerk.: Hegedűs Anita–Medgyesi Konstantin. Szeged, 2020. 113–123.
- HORVÁTH 2020b Horváth Ferenc: Perújrafelvétel a vármegváltás és a szegedi városfal építési felirata ügyében. *MFME–Új folyam* 7. Szeged, 2020. 49–85.
- HORVÁTH 2021 Horváth Ferenc: Alakos síremlék és itáliai trecento-jellegű ornamentális falfestés nyomai a szegedi várbeli templom feltárásából. In: „...járni csak együtt tudnak...” Régészet és néprajz összefüggései. Szerk.: Löffler Zsuzsanna–Molnár Csilla. Szeged, 2021. 63–85.
- HORVÁTH G 2021 Horváth Gábor: A magyar katolicizmus reménységei. Egy korszak szimbóluma: a szegedi székesegyház és Dóm tér üzenete. *A Dél–Alföld szellemi öröksége* 2. Szeged, 2021.
- HORVÁTH 2022 Horváth Ferenc: *Terrae motus superioris*. Pusztulás és megújulás a 15. századi Szegeden. *MFME Új folyam* 9. Szeged, 2022. 81–96.

- HORVÁTH–FOGAS 2011 Horváth Ferenc–Fogas Ottó: A szegedi vár és vártemplomának kutatása 1999 és 2010 között. *ArchÉrt* 136. 237–268.
- HORVÁTH–ZOMBORI 1986
- Horváth Ferenc–Zombori István: Kováts István leírása és rajzai a szegedi vár kőfaragványairól (1878). *MFMÉ* 1986–1. 1986. 169–225.
- HUREZAN–SZATMÁRI Hurezan G. Pascu–Szatmári Imre: Az aradi múzeum későközépkori kályhacsempe. és kályhaszemgyűjteménye. *StudArch* 4. 275–296.
- ILLÉSSY 1893 Illéssy János: adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához. *Hadtörténelmi Közlemények* 6. (1893) 635–666.
- INCZEFI 1960 Inczeffi Géza: *Szeged környékének földrajzi nevei*. Nyelvtudományi Értekezések 22. Budapest, 1960.
- ÍRÁSNÉ 1984 Írásné Melis Katalin: XV–XVI. századi díszedények a budai királyi palotából. *ComArchHung* 1984. 205–221.
- ÍRÁSNÉ 2004 Írásné Melis Katalin: Archeological Traces of the Last medieval Town Planning in Pest. In: „Quasi liber et pictura...” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Budapest, 2004. 235–241.
- ISTVÁNFFY 2003 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1–I/3. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. *Történelmi Források* I. Budapest, 2003.
- IVÁNYI 1929 Iványi Béla: A Szent Domonkos–rend római központi levéltára: részletek a magyar dominikánus provincia múltjából. *Levéltári Közlemények* 7. (1929) 1–2, 1–30.
- JERNEY 1829 Jerney János: *Szeged városában lévő esztendő számi régi felírásnak magyarázata*. Szeged, 1829.
- JERNEY 1833 Jerney János: Dorosma. *Hasznos Multságok* 1833/22. 172–176.; 1833/23. 180–183.
- JUHÁSZ 1990 Juhász Antal: Csongrád megye az ország néprajzi térképén. In: *Csongrád megye népművészete*. Szerk.: Juhász Antal. Szeged, 1990. 9–32.

- JUHÁSZ–LOTZ 1991 Juhász Kálmán–Lotz Antal: Szerzetesek a csanádi egyházmegyében a középkorban. TCSMT 18. Szeged, 1991. 17–94.
- KALMÁR 1971 Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.
- KÁLDY–NAGY 2002 Káldy–Nagy Gyula: *Szegedi török számadáskönyvek az 1585–1588 és az 1670-ből*. Szeged, 2002.
- KÁLDY–NAGY 2008 Káldy–Nagy Gyula: *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Dél–Alföldi Évszázadok 24. Szeged, 2008.
- KARÁCSONYI 1923–1924 Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Budapest, 1923–1924.
- KÁROLYI 1881 Károlyi Árpád: *Fráter György levelezése*. Különnyomat a Történelmi Tárból. Budapest, 1881.
- KENÉZ–SZAKÁLY 1984 Kenéz Győző–Szakály Ferenc: A Szegedi Palánk–városrész 1697-es telekkönyve. TCSMT 8. Szeged, 1984. 29–159.
- KERTÉSZ–KORPÁS 2013 Kertész Róbert–Korpás Zoltán: A szolnoki végvár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villeia de Aldana ide kapcsolódó levelei. Tisicum 22. Szolnok, 2013. 387–450.
- KERTÉSZ 2021 Kertész Róbert: Eltemetett múlt. Szolnok középkora és kora újkora a várásatás tükrében. Szolnok, 2021.
- KISARI–BALLA 2000 Kisari–Balla György: Karsruhei térképek a török háborúk korából. Budapest, 2000.
- KISARI–BALLA 2005 Kisari–Balla György: Marsigli tábornok térképei. Le mappe del general Marsigli. Budapest, 2005.
- T. KNOTIK 2009 Fényírók és fényirdák Szegeden (1859–1913). Szeged, 2009.
- KONDOROSY 2008 Kondorosy Szabolcs: A szegedi vár pipái I. StudEthn 6. Szeged, 2008. 331–364.
- KONDOROSY 2011 Kondorosy Szabolcs: A szegedi vár pipái II. 19. századi cseréppipák. StudEthn 7. Szeged, 2011. 271–302.
- KONDOROSY 2021 Kondorosy Szabolcs: A szegedi vár pipái III. Török és barokk cseréppipák. In: „...járni csak együtt tudnak...” Régészet és néprajz összefüggései. Szerk.: Löffler Zsuzsanna–Molnár Csilla. Szeged, 2021. 161–205.
- KOPECZNY 2018 Kopeczny Zsuzsanna: *Volt-e Temesvárnak védőfala?* In: Papp Sándor

- et al. (szerk.): *Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Fontes et Libri 1.* Szeged, 2018. 168–174.
- KOZÁK 1963 Kozák Károly: *Kétfejű sasos kályhacsempék Magyarországon.* BudRég 20. Budapest, 1963. 165–194.
- KOZÁK 1968 Kozák Károly: *A szegedi Szent Dömötör–templom építéstörténetének kérdései.* MFMÉ 1966/67–2. Szeged, 1968. 143–151.
- KOVÁCS 1881 Kovács János: *A szegedi romvár.* Szegedi Képes Naptár az 1881. évre. Szeged, 1881.
- KOVÁCS 1963 Kovács Béla: *A Dobó István Vármúzeum cseréppipái.* EMÉ 1. Eger, 1963. 235–262.
- KOVÁTS 1981 Kováts István: *Egy szegény pórfiú önéletírása.* Budapest, 1981.
- KOVÁTS 2017 Kováts István: *Középkori és 16–18. századi vesztőhelyek régészete Európában és Magyarországon.* ArchÉrt 142. (2017) 167–191.
- KOVÁCS 1984 Kovács Gyöngyi: *Török kerámia Szolnokon.* Szolnok megyei Múzeumi Adattár 30–31. Szolnok, 1984.
- KÖNIG–PÁNYA 2018 König Frigyes–Pánya István: *A mohácsi török palánkvár. Várak, kastélyok, templomok évkönyv 2018.* 24–29.
- KRATOCHWILL 2010 Kratochwill Mátyás: *A szegedi vár és környéke a 18. századi erődítések és újjáépítések után 1775 körül.* StudHist 13. Szeged, 2010. 45–58.
- KRISTÓ 1998 Kristó Gyula: *A szegedi hospes kiváltság keltéről.* In: AUSZ Acta Historica. Tom, CVII. Szeged, 1998. 29–34.
- KROPF 1896 Kropf Lajos: *Aldana versioja a szegedi veszedelemről.* Hadtörténelmi Közlemények 9. (1896). 106–112.
- KUBINYI 1957 Kubinyi András: *A kincstári személyzet a XV. század második felében.* TBM 12. (1957) 25–49.
- KUBINYI 1984 Kubinyi András: *Szeged a középkori magyar városhierarchiában.* Somogyi–könyvtári Műhely 23. (1984) 96–106.
- KUBINYI 1994 Kubinyi András: *Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése.* Aetas 1994/1. 102–119.

- KUBINYI 2000 Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000.
- KUBINYI 2006 Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? Urbs. Magyar Városhistória Évkönyv 1. Budapest, 2006. 51–61.
- KULCSÁR 1983 Kulcsár Péter: A városkép. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szeged, 1983. 490–496.
- KULCSÁR 1984 Kulcsár Péter: Az 1522-es szegedi tizedjegyzék mint történeti forrás. TCSMT 8. 5–27.
- KULCSÁR 1984 Kulcsár Péter: Kapisztrán János. Magyar História Életrajzok. Budapest, 1987.
- KULINYI 1901 Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora. Szeged, 1901.
- KÜRTI-SZEGFŰ–HORVÁTH 1983
Kürti Béla–Szegefű László–Horváth Ferenc: Alszeged és a Szent Péter–templom. In: Szeged története 1. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 298–302.
- F. LAJKÓ 2005 F. Lajkó Orsolya: Előzetes jelentés a Szeged, Somogyi utcai előzetes régészeti feltárásról. Mukucsom 2004. Szeged, 2005. 89–99.
- F. LAJKÓ 2015 F. Lajkó Orsolya: „Feneette műemlék a kis zsuzsu” MFMÉ – Új folyam 2. 169–192.
- LAJKÓ 2015 Lajkó Orsolya: „Cserepén ismerem, minemű fazék volt...”. Adatok a kora újkori edénművesség és a magyar népi kerámia eredetének kutatásához. Szeged, 2015.
- F. LAJKÓ–LÖFFLER 2019 F. Lajkó Orsolya – Löffler Zsuzsanna: Árpád–kori templom Szegeden? MFMÉ – Új folyam 6. Szeged, 2019. 107–124.
- LAKATOS 1965 Lakatos Pál: Római leletek a szegedi vár területéről. Antik Tanulmányok 12. 1965. 91–102.
- LAKATOS 1972 Lakatos Pál: A Délalföldön keresztülhaladó római út kérdéséhez. Antik Tanulmányok 19. 1972. 214–219.
- LAKATOS 2015 Lakatos Bálint: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről. In: Keresztesekből lázadók.

Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk.: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Budapest, 2015. 155–217.

LAKATOS–ZOMBORI 1984

Lakatos Pál–Zombori István: Parschitius Kristóf leírása Csanád, Bodrog és Csongrád vármegyéről. MFMÉ 1980/81–1. 221–245.

LŐVEI 2004

Lővei Pál: Virtus, es, marmor, scripta. Vörös márvány és bronzbetű. In: Bodnár Szilvia et al. (szerk.) *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia Ráckeve, 2000.* 53–70.

LŐVEI 2009

Lővei Pál: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához I–II. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2009.

LUKÁCS–SZÓNOKY–HADNAGY 1993

Lukács Zsuzsa–Szónoky Miklós–Hadnagy Árpád: A szeged–alsóvárosi ferences kolostor kőfaragványairól. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Művészettörténet–Műemlékvédelem 4. Budapest, 1993. 155–170.

LUKÁCS 1994

Lukács Zsuzsa: Előzetes beszámoló a Szeged–alsóvárosi kolostor kutatásáról. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Szerk.: Haris Andrea. Művészettörténet–Műemlékvédelem 5. Budapest. 1994. 437–489.

LUKÁCS 2000

Lukács Zsuzsa: A szeged–alsóvárosi középkori ferences épületegyüttes. In: A középkori Dél–Alföld és Szer. Szerk.: Kollár Tibor. Szeged, 2000. 143–192.

MARCSIK–HAJNAL–ŐSZ 2004

Marcsik Antónia–Hajnal Krisztina–Ősz Brigitta: *Egy fertőző megbetegedés csonttani manifesztációjának megjelenése egy középkori mintában.* Anthropológiai Közlemények 45 (2004) 201–205.

MARCSIK–KUJÁNI 2018

Marcsik Antónia – Kujáni Ivett: Egy 17–18. századi temető csontvázainak antropológiai vizsgálata. MFMÉ – Új folyam 5. 2018, 59–78.

MAROSI 1972

Marosi Ernő: A román kor művészete. Budapest, 1972.

- MÁTÉ 1989 Máté Zsolt: Szeged XVI. századi helyrajza. TCSMT 16. 5–75.
- MÁTÉ 2014a Máté Zsolt: Szegedi Palánk városrész 1697. évi telekkönyvének térképi megfejtése. MFMÉ – Új folyam 1. Szeged, 2014. 279–298.
- MÁTÉ 2014b Máté Zsolt: Szeged 16–18. százada. In: Szeged Atlasz. 13–22.
- MÁTÉ 2017 Máté Zsolt: Szeged hódoltság–kori török temetője. MFMÉ – Új folyam 4. Szeged, 2017. 161–170.
- MÁTÉ 2018 Máté Zsolt: A szegedi Szent György templom és a Tornynos Iskola. MFMÉ Új folyam 5. 97–112.
- MÁTÉ 2020 Máté Zsolt: Akivel oldottál, azzal köss. Tanulmányok Szeged múltjából. Szeged, 2020.
- MÉSZÁROS 2009 Mészáros Orsolya: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád, 2009.
- MIKÓ 2005 Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett, klasszikus és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás és Jagelló–kori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 54/3–4. 205–244.
- MOLNÁR 1863 Molnár Pál: Szegedi régiségek. SZH 1863
- MOLNÁR 1870 Molnár Pál levele. ArchÉrt 3. 1870. 110–111.
- MOLNÁR 1959 Molnár József: A szegedi vár. Műemlékvédelem 3/1. 1959. 22–31.
- MOLNÁR 1972 Molnár József: Sinan magyarországi munkáinak nyomában. Műemlékvédelem 16/1. 1972. 25–28.
- MOLNÁR–FOGAS 2018 Molnár Csilla–Fogas Ottó: *Vár a város alatt*. Határtalan Régészet 3. évf. 4. sz. 2018. 49–53.
- MOLNÁR–LÖFFLER 2021 Molnár Csilla–Löffler Zsuzsanna: Kutatási jelentés a szegedi vár „hármaspincéjéről” *Castrum* 2021/1–2, 129–132.
- MOLNÁR–LÖFFLER 2022 Molnár Csilla–Löffler Zsuzsanna: Újabb adatok a szegedi vár északi faláról. *Castrum* 2022/1–2, 61–68.
- Monumenta...1876. Monumenta Hungarie Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 3. 1546–1556. Szerk.: Fraknói Vilmos. Budapest, 1876.
- MÓRA 1927 Móra Ferenc: Szeged kövei.

- MÓRA 1933 Móra Ferenc: Templomtéri víziók. In: A szegedi Templomtér (Régi–Rerrich Béla emlékére). Budapest, é. n. (1933) 8–11.
- MÓRA 1964 Móra Ferenc: Szegedi tulipános láda. Szeged, 1964.
- MORDOVIN 2011 Mordovin Maxim: Szécsény városának kora újkori palánkerődítése. (A szécsényi Pintér–háznál feltárt maradványok alapján.) In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Budapest, 2011. 149–160.
- NAGY–PAPP 1960 Nagy Zoltán–Papp Imre: Szeged. Szeged, 1960.
- NAGY 1982 Nagy Ádám: Csongrád megye numizmatikai lelőhelyei. Doktori dolgozat. Szeged, 1982.
- NAGY 1983 Nagy Zoltán: A vár külső képe. In: Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szeged, 363–367.
- NAGY 1986 Nagy Zoltán: Franz von Querlonde jelentése a vár 1768. évi állapotáról és erődítési terveiről. MFMÉ 1986–1. Szeged, 1986, 139–167.
- NAGY 2005 Nagy Dániel: Szeged, Horváth Mihály utca 8. RégKut 2004. Budapest, 2005. 284.
- OLÁH 2000 Oláh Miklós: Fejezetek a szegedi várbörtön történetéből. *Domus Carresterialis Szegediensis 1784–1832. A Tisza Hangja* 85. Szeged, 2000.
- ORMÁNDY 1994 Ormándy János: Előzetes jelentés a Szeged–Alsóváros ferences kolostor udvarának feltárásáról. In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 1994. 519–526.
- OZSVÁTH 2003 Ozsváth Gábor Dániel: Három a közelmúltban visszakerült 19. századi kézirat Szeged térkép (Újabb malomadatokkal) *Mukucsom* 2002. Szeged, 2003. 81–93.
- ŐSZ et al. 2009 Ősz Brigitta–Hajnal Krisztina–Marcsik Antónia–Fogas Ottó–Horváth Ferenc–Zádori Péter–Kelemen Kornél–Vandulek Csaba–Schultz, Michael–Márk László–Molnár Erika–Pálfi György: *Preliminary report on the paleopathological research of the skeletal material from the Szeged medieval castle excavation*. *Acta Biologica Szegediensis* 2009 53(2) 125–138.

- PÁLFFY 2011 Pálffy Géza: Egy rendkívüli forrás a magyar politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. (Az 1526 és 1556 között török kézre került városok, várak és kastélyok összeírása a Német–római Birodalom rendjei számára.) In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Budapest, 2011. 177–192.
- PÁLMAI 1955 Pálmai Mátyás: A szegedi városalaprajz morfológiája. Földrajzi Értesítő 4/1–4. 1955. 225–241.
- PÁLMAI 1957 Pálmai Mátyás: Szeged utcahálózata. Földrajzi Értesítő 6/1–4. 1955. 345–361.
- PÁNYA–KÖNIG 2020 Pánya István–König Frigyes: Adatok Mohács törökkori erődítéseinek elhelyezkedéséhez. In: Haramza et al. (szerk.): Eke mentén, csata nyomában: a mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Budapest, 2020. 143–156.
- PAPP 2002 Papp Sándor: Kárrendezési kísérletek a hódoltságban az 1547, évi békekötés után. Keletkutatás 1996/ősz–2002/tavaszi. 141–160.
- PAPP 2018 Papp Sándor: A szegedi veszedelem 1552-ben és Ali budai beglerbég jelentése. In: _Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Fontes et libri 1. Szerk.: Papp Sándor–Kordé Zoltán–Tóth Sándor László. Szeged, 2018. 202–213.
- PARÁDI 1958 Parádi Nándor: Beszámoló a pécsi Tettyén 1957. évben végzett ásatásról. *JPMÉ* 1958, 129–134.
- PÁRDUCZ 1931 Párducz Mihály: A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolgozatok 7. Szeged, 1931. 74–171.
- PATAKY 1957 Pataky Dénesné: Adatok a szegedi ötvösség történetéhez. *MűvtörtÉrt* 6/1. (1957) 24–29.
- PÉTER 1974 Péter László: *Szeged utcanevei*. Szeged, 1974.
- PETROVICH 1961 Petrovich Ede: Pécs középkori kórháza. *JPMÉ* 1960 (1961) 271–274.
- PETROVICS 1979 Petrovics István: Oklevelek Szeged középkori történetéhez. *AUSZ Acta Historica* 66. Szeged, 1979. 61–65.
- PETROVICS 1980 Petrovics István: Azzonfolua alio nomine Felzeged. *AUSZ Acta Historica* 67. Szeged, 1980. 37–44.

- PETROVICS 1981 Petrovics István: *Azzonfolua alio nomine Felzeged*. AUSZ Acta Historica 71. Szeged, 1981. 37–42.
- PETROVICS 1982 Petrovics István: A szegedi vár korai történetéhez. TCSMT 6. Szeged, 1982. 53–66.
- PETROVICS 1983 Petrovics István: *A városterület topográfiája*. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szeged, 1983. 352–357.
- PETROVICS 1995 Petrovics István: A honfoglalástól Mohácsig. In: Kövér Lajos, Tóth Sándor László (szerk.): *Kiskundorozsma. Tanulmányok*. Szeged, 75–104.
- PETROVICS 2007 Petrovics István: A középkori Szeged egyháztörténete az újabb kutatások fényében. In: *Dixit (sic!) et salvavi animam meam*. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Szerk.: Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Zakar Péter–Döbör András. Szeged, 2007. 53–66.
- PODHRADCZKY 1827 Podhradczy József: Mikor számláltattak a' Szabad Királyi Városok közé Debrecen, Korpona, Szeged és Trencsén Városok? Tudományos Gyűjtemény 11/12. 79–97.
- PUSZTAI 1995 Pusztai Tamás: Késő középkori kerámia a szegedi várból. StudArch 1. Szeged, 1995. 291–300.
- RÁKÓCZI EMLÉKIRAT II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: Vas István. Budapest, 1978.
- REIZNER 1887 Reizner János: A régi Szeged II. A kőbárány és a kun puszták pere. Szeged, 1887.
- REIZNER 1899–1900 Reizner János: Szeged története I–IV. Szeged, 1899–1900.
- ROSTA 2017 Rosta Szabolcs: Árpád–kori kézi mérlegek Pétermonostorán. In: Hatalom, adó, jog. Szerk.: Kádas István–Weisz Boglárka. Budapest, 2017. 125–153.
- CS. SEBESTYÉN 1925 Cs. Sebestyén Károly: Szegedi Szent Demeter–templom bontása. Dolgozatok 1. Szeged, 1925. 61–74.
- CS. SEBESTYÉN 1926 Cs. Sebestyén Károly: A szegedi vár legrégibb története. Dolgozatok 2/1–2. 144–154.

- CS. SEBESTYÉN 1927 Cs. Sebestyén Károly: Szegedi Szent Demeter-templom építéstörténete. Dolgozatok 3/1–2. Szeged, 1925. 188–208.
- CS. SEBESTYÉN 1928a Cs. Sebestyén Károly: Szeged középkori vára. Dolgozatok 4/1–2. Szeged, 1928. 257–293.
- CS. SEBESTYÉN 1928b Cs. Sebestyén Károly: Szegedi utcák. Kulturtörténeti tanulmány. A Szegedi Szemle könyvei I. Szeged, 1928.
- CS. SEBESTYÉN 1931 Cs. Sebestyén Károly: A szegedi Szent Demeter-templom. Ásatások a szegedi Templom-téren. Dolgozatok 7/1–2. Szeged, 1931. 205–211.
- CS. SEBESTYÉN 1932 Cs. Sebestyén Károly: *Szegedi tüzelő- és fűtőberendezések a XVIII. században*. Szeged, 1932. 12–24.
- CS. SEBESTYÉN 1938 Cs. Sebestyén Károly: *Szeged középkori templomai*. Szeged, 1938.
- CS. SEBESTYÉN 1943 Cs. Sebestyén Károly: Tatárjáráskorabeli templom nyomaira bukkantak az alsóvárosi régészeti feltárásoknál. Szegedi Új Nemzedék, 1943. február 15, 5.
- CS. SEBESTYÉN 2004 Cs. Sebestyén Károly: Utcák, terek, templomok, házak. Válogatott írások Szegedről. Szerk: Péter László. Szeged, 2004.
- SUDÁR 2014 Sudár Balázs: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Budapest, 2014.
- SZABÓ 1954 Szabó István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Budapest, 1954.
- SZABÓ–CSÁNYI 2012 Szabó Géza–Csányi Viktor: Werbőczy két Tolna megyei vára: Dombó és Döbrököz az újabb régészeti megfigyelések tükrében. WMMÉ 34. Szekszárd, 2012. 179–212.
- SZÁDECZKI–KARDOSS 1983 Szádeczky–Kardoss Samu: *A dákok és kelták kora (kb. i. e. 300–i. sz. 10/20). Írott történetük*. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története 1. Szeged, 1983. 109–116.
- SZAKÁLY 1983a Szakály Ferenc: Pusztulás és újjáépülés a mohácsi csata utáni években. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története 1. Szeged, 1983. 499–508.
- SZAKÁLY 1983b Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története 1. Szeged, 1983. 508–513.

- SZAKÁLY 1983c Szakály Ferenc: Török megszállás alatt (1543–1686). In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története 1. Szeged, 1983. 535–738.
- SZAKÁLY 1995 Szakály Ferenc: Szeged török uralom alá kerülésének történetéhez. In: Kelet és Nyugat közt. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 451–469.
- SZALAI 2006 Szalai Béla: Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I–III. Budapest, 2006.
- SZALONTAI 2019 Szalontai Csaba: Szeged születése. Megtelepedés a szegedi tájban a város kialakulásáig. Budapest, 2019.
- SZÁNTÓ 1968 Szántó Imre: Az 1552. évi szegedi hadjárat. AUSZ AH 29. Szeged, 1968. 3–31.
- SZEGEDI 1862 Szegedi A. Kilit: A szeged–alsóvárosi fejedelmitemplom és kolostor történelmi vázlata. Szeged, 1862.
- SZEKFŰ–NAGY–HORVÁTH 1983 Szekfű László–Nagy Zoltán–Horváth Ferenc: Szeged, a „vár” s a Boldogasszony–templom. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története 1. Szeged, 1983. 278–295.
- SZENDE 2010 Szende Katalin: A Kárpát–medence városainak régészeti kutatása az elmúlt két évtizedben. A középkor és kora újkor régészete Magyarországon I–II. Szerk.: Benkő Elek–Kovács Gyöngyi. Budapest, 2010. 141–162.
- SZERÉMI 1961 Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Ford.: Juhász László, bevezetés, jegyzetek: Székely György. Budapest, 1961.
- SZULOVSZKY 2011 Szulovszky János: „Azra” ispotálya, avagy egy „azonosíthatatlan helyiség” azonosítása. *Aetas* 26/3. (2011) 141–144.
- TELEKI 1852–1863 Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. I–V, X–XII. Pest, 1852–1863.
- TETTAMANTI 1994 Tettamanti Sarolta: A váci vár. *Váci könyvek* 7. Vác, 1994. 101–174.
- TIMÁR 2019 Tímár Péter: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára I–VI. Budapest, 2019.
- TOMKA 2007 Tomka Gábor: 16. századi kályhacsempék az ónodi vár ásatásaiból. *ArchÉrt* 132. (2007) 241–266.

- TOMKA 2009 Tomka Gábor: 16. századi kályhacsempék az ónodi vár ásatásából II. ComArchHung 2009. 359–383.
- TOMKA 2018 Tomka Gábor: 16–17. századi kerámia a történeti Borsod megyéből. Budapest, 2018.
- TÓTH 2004 Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről. Szerk.: Tóth István György, ford.: Jászay Magda. Millenniumi Magyar Történelem. Források. Budapest, 2004.
- TÖMÖRKÉNY 1906 Tömörkény István: A szegedi múzeumi érem- régiség és történelmi emléktár állapota az 1905-ik évben. ArchÉrt 26/2. (1906) 185–186.
- TÖMÖRKÉNY–HARSÁNYI 1912
Tömörkény István–Harsányi Pál: A szegedi múzeumba került régipénz leletek. NumKözl 11. 1912. 8–15.
- TÖRŐCSIK 2000 Törőcsik István: A szeged–palánki közműrekonstrukció közben előkerült leletekről. Mukucsom 1998. Szeged, 2000. 51–53.
- TÖRŐCSIK 2003a Törőcsik István: Szeged–Bajza utca 3–6. RégKut 2002. Budapest, 2003. 270.
- TÖRŐCSIK 2003b Törőcsik István: Szeged–Sebészeti klinika udvara. RégKut 2002. Budapest, 2003. 271.
- TÖRŐCSIK 2003c Törőcsik István: Szeged–Roosevelt tér – az eddigi eredmények. Mukucsom 2002. Szeged, 2003. 45–49.
- TÖRŐCSIK 2004 Törőcsik István: Szeged–Roosevelt tér – leletek és tanulságok. Mukucsom 2003. Szeged, 2004. 183–191.
- TÖRŐCSIK 2005a Törőcsik István: Régészeti és néprajzi kályhaleletek Szegedről. StudEthn 5. Szeged, 2005. 31–50.
- TÖRŐCSIK 2005b Törőcsik István: Régészet és néprajz összefüggései a kora újkori Szeged kutatásában. In: Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. Szeged, 2005. 87–96.
- TÖRŐCSIK 2005c Törőcsik István: A szegedi váracs újabb leletei. Ásatás a tetőn. Szeged. A város folyóirata. 17/4–5. 2005. április–május. 70–71.
- TÖRŐCSIK 2005d Törőcsik István: A szegedi váracs újabb leletei 2. Középkori csontmégmunkálás tárgyi emlékei a szegedi vármaradvány tetejéről.

- Szeged. A város folyóirata. 17/9–10. 2005. szeptember–október. 70–71.
- TÖRŐCSIK 2006a Törőcsik István: A szegedi váracs újabb leletei 3. Apróságok a török hódoltság korából. Szeged. A város folyóirata. 18/3. 2006. március. 68–69.
- TÖRŐCSIK 2006b Törőcsik István: A szegedi váracs újabb leletei 4. Évszázadok cserépkályhái. Szeged. A város folyóirata. 18/4. 2006. április. 22–23.
- TÖRŐCSIK 2006c Törőcsik István: Egy régi adósság – Szeged–Vár 1998. Mukucsom 2005. Szeged, 2006. 55–72.
- TÖRŐCSIK 2006d Törőcsik István: Egy reprezentatív kályhalelet a szegedi belvárosból. Mukucsom 2005. Szeged, 2006. 73–87.
- TÖRŐCSIK 2007 Törőcsik István: Szeged első ferences kolostora. Havi Boldogasszony. Az alsóvárosi ferencesek lapja. 2007 Húsvét.
- TÖRŐCSIK 2013 Törőcsik István: Városfalból várfal –a szegedi vár kialakulása. Tisicum 22. Szolnok, 2013. 451–467.
- TÖRŐCSIK 2022a Törőcsik István: Szeged elveszett városfala. „Félreértések láncolata”, vagy mellőzött értelmezési lehetőség? MFMÉ Új folyam 9. Szeged, 2022. 97–133.
- TÖRŐCSIK 2022b Törőcsik István: hol lehetett Szeged középkori sóraktára? In: Öltések. Tanulmányok Bárkányi Ildikó köszöntésére. Szerk.: Vukov Anikó. Szeged, 2022. 231–244; 383–391.
- TÖRŐCSIK 2023 Törőcsik, István: Sources of the Ottoman Turkish Construction of Szeged Castle. Chronica vol 22. Szeged, 174–189.
- TROGMAYER 1992a Trogmayer Ottó: Platheia sancti Petri. Egy tévhit cáfolatának dokumentumai. Szeged. A város folyóirata. 1992/6. 17.
- TROGMAYER 1992b Trogmayer Ottó: Jó emlékezetű Márk püspök. Műemlékvédelem 36/3. Budapest, 1992. 145–146.
- TROGMAYER 1993 Trogmayer Ottó: Xenodochium. Ispotály a ferences templom mellett? Szeged. A város folyóirata. 1993/1. 34–35.
- TROGMAYER 2000 Trogmayer Ottó: *Fecerunt magnum aldumas — gondolatok Szer*

- monostorának építéstörténetéről.* In: Kollár Tibor (szerk.): A középkori Dél–Alföld és Szer. Szeged, 2000, 81–106.
- VADAS 2015 Vadas András: Városárkok és vízgazdálkodás a késő–középkori Közép–Európa városaiban. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 10–11. (2015). 323–353.
- VALTER 2005 Valter Ilona: Árpád–kori téglatemplomok Nyugat–Dunántúlon. Budapest, 2005.
- VÁNDOR 2002 Vándor László: A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai. In: Bajcsa–Vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Kiállítási katalógus. Szerk: Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, 2002.
- VARGA 1877 Varga Ferenc: Szeged város története I. A legrégebbi időktől a török foglalásig. Szeged, 1877.
- VASS 1979 Vass Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi adóösszeírása. *TCSMT* 1. Szeged, 1979. 5–80.
- VASS 1982 Vass Előd: A szegedi náhije 1552–1554. évi adóösszeírása. *TCSMT* 6. Szeged, 1982. 67–95.
- VÁLYI 2022 Vályi Katalin: Késő avarkori sírok a szegedi színház alatt. *MFME Új folyam* 9. Szeged, 2022. 63–76.
- VÉGH 2006 Végh András: Buda város középkori helyrajza I. *Monumenta Historica Budapestiensia* 15. Budapest, 2006.
- VERANCSICS 1981 Verancsics Antal: *Memoria Rerum 1504–1566*. Budapest, 1981.
- VERESS 1986 Veress D. Csaba: A szegedi vár. Budapest, 1986.
- VIZI 2008 Vizi Márta: Két kerámia tárgytypus az ozorai várkastélyból. Sütőtálak és mázatlan tányérok. *WMMÉ* 30. Szekszárd, 2008. 233–263.
- VIZI 2010 Vizi Márta: Tolna–Mözs Káposztás–dűlő területén feltárt kályhaszemlelet. *WMMÉ* 32. Szekszárd, 2010. 271–299.
- VIZI 2012 Vizi Márta: Kályhásság egy egykori dél–dunántúli mezővárosban. *WMMÉ* 34. Szekszárd, 2012. 213–254.
- ZOLNAY 1975 Zolnay László: Szeged–környék néhány művelődéstörténeti emléke 1500 őszéről. *MFME* 1974/75–1. Szeged, 1975. 5–9.

ZOMBORI 2011

Zombori István: Újjászületett mesterművek. Válogatás Szabó Tamás restaurátorművész 30 éves munkásságából. Szeged, 2011.